

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**YAŞAM BOYU ÖĞRENME VE YETİŞKİN EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
YETİŞKİN EĞİTİMİ PROGRAMI**

ÇEVRE HAREKETLERİNDE EKOLOJİ TEMELLİ ÖĞRENME: HES ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

NEVZAT SAMET BAYKAL

Ankara, Şubat, 2019

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**YAŞAM BOYU ÖĞRENME VE YETİŞKİN EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
YETİŞKİN EĞİTİMİ PROGRAMI**

ÇEVRE HAREKETLERİNDE EKOLOJİ TEMELLİ ÖĞRENME: HES ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

NEVZAT SAMET BAYKAL

DANIŞMAN: PROF.DR. HAYAT BOZ

Ankara, Şubat, 2019

Eğitim Bilimleri Enstitüsü M¼d¼rl¼ę¼'ne

Nevzat Samet BAYKAL'ın hazırladığı ‘‘Çevre Hareketlerinde Ekoloji Temelli Öğrenme: HES Örneği’’ başlıklı bu çalışma j¼rimiz tarafından Yaşam Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi Anabilim Dalı/ Yetişkin Eğitimi Programı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan Prof.Dr. Mualla AKSU

Üye Prof.Dr. Hayat BOZ (Danışman)

Üye Prof.Dr. Meral UYSAL

Üye Doç.Dr. Onur ÇALIşKAN

Üye Dr.Öğr. Üyesi Hüseyin KAYGIN

ONAY

Bu tez Ankara Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıdaki j¼ri üyeleri tarafından/.../20.. tarihinde uygun gör¼lm¼ř ve Enstitü Yönetim Kurulunca .../.../20.. tarihinde kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yasemin KEPENEKCİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü M¼d¼r¼

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

Nevzat Samet BAYKAL

ÖZET

ÇEVRE HAREKETLERİNDE EKOLOJİ TEMELLİ ÖĞRENME: HES ÖRNEĞİ

Baykal, Nevzat Samet

Doktora Tezi, Yaşam Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Hayat Boz

Şubat, 2019, xiii + 199 sayfa

Bu çalışmada HES karşıtı mücadeleye katılanların görüşlerine dayalı olarak Artvin, Antalya ve Tunceli illerindeki HES karşıtı mücadeleler sırasında ortaya çıkan ekoloji temelli öğrenme süreçlerini ortaya koymak ve HES karşıtı mücadele sırasında ortaya çıkan bu öğrenme süreçlerinin HES karşıtı mücadelelerin içerisinde yer alan bireylerin insan-doğa-ekoloji konularındaki düşüncelerini ve eylemlerini nasıl etkilediğini Marksist Ekoloji'nin sunduğu perspektiften de yararlanarak analiz etmek amaçlanmıştır.

Araştırma, tarama modelinde nitel bir çalışma olarak tasarlanmıştır. Tarama modelinin alt türü olan örnek olay tarama modelindedir. Araştırmanın çalışma grubu 10'u Antalya'da, 11'i Artvin'de, 7'si Tunceli'de gerçekleştirilen toplam 28 yarı yapılandırılmış bireysel görüşmeye ve Tunceli'de gerçekleştirilen 4 kişiden oluşan bir aileyi (anne, baba, oğul ve gelin) kapsayan 1 adet yarı yapılandırılmış grup görüşmesine gönüllü olarak katılmayı kabul eden HES karşıtı 32 kişiden oluşmaktadır. Çalışma grubu belirlenirken amaçlı örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Toplanan verinin mümkün olduğunca geniş ve çeşitli olmasını sağlamak amacıyla, amaçlı örneklemenin bir türü olan maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır. Veriler toplanırken araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formundan yararlanılmıştır.

Sonuç olarak; HES protestolarına kadınların ve erkeklerin birarada katıldığı görülmüştür. HES protestolarında geniş bir yaş aralığında yer alan bireyler yer almaktadır. Çeşitli meslek gruplarından bireylerin ve işsizlerin HES protestolarına katıldığı görülmüştür. HES karşıtlarının HES projesinden haberdar olma biçimlerinin ve haberdar olma zamanlarının HES karşıtı protestonun başlama biçimini ve başlama zamanını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bireylerin farkındalık düzeylerinin, ilgilerinin ve ekolojik duyarlılıklarının HES karşıtı mücadelenin başlamasında etkili olduğu ortaya

çıkmiştir. HES karşıtlarının HES karşıtı mücadeleler sırasında birden fazla ve çok çeşitli mücadele yöntemini kullandıkları görülmüştür. HES karşıtlarının HES'lere ekolojik, ekonomik, politik, inançsal ve günlük yaşama dair gerekçelerle karşı oldukları anlaşılmıştır. HES karşıtı mücadeleler sonucunda katılımcıların doğaya verdikleri değerin arttığı, doğa için daha fazla kaygılanmaya başladıkları, çevreye karşı daha duyarlı oldukları, doğanın bütün canlıların eşitçe barınma ve yaşama hakkının bulunduğu bir mekan olduğu kavrayışına ulaştıkları, doğanın bütün canlıların eşitçe barınma ve yaşama alanı olduğu kavrayışının bir sonucu olarak da tüm canlılara karşı sorumluluk duymaya başladıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: HES (Hidroelektrik Santral), ekoloji temelli öğrenme, çevre hareketleri, siyasal öğrenme, Marksist Ekoloji.

SUMMARY

ECOLOGY-BASED LEARNING IN ENVIRONMENTAL MOVEMENTS: HEPP CASE

Baykal, Nevzat Samet

PhD Dissertation, Department of Lifelong Learning and Adult Education

Thesis Advisor: Prof. Dr. Hayat Boz

Şubat, 2019, xiii + 199 pages

In this study, it is aimed to reveal the ecology-based learning processes that emerged during the anti-HES struggles in Artvin, Antalya and Tunceli provinces based on the opinions of the participants in the anti-HEPP struggles, and also, it is aimed to analyze how the anti-HEPP struggles affect thoughts of participants about human-nature-ecology and their acts, by taking advantage of the Marxist Ecology too.

It is designed as a qualitative study in the screening model and is an example of a case study model that is the sub-type of the scanning model. The study group consisted of 28 semi-structured individual interviews (10 of them in Antalya, 11 of them in Artvin, 7 of them in Tunceli) and 1 semi-structured group interview in Tunceli (a family consist of 4 people that include mother, father, son and bride). Totally, this group consist of 32 people who against the HEPP and voluntarily agreed to participate in this research. In order to determine the study group, purposive sampling method was used. Maximum diversity sampling, which is a type of purposive sampling, has been used to ensure that the collected data is as broad and varied as possible While collecting data, semi-structured interview form which was developed by the researcher was used.

As a result; it was seen that women and men participated together in the HEPP protests. HEPP protests include individuals in a wide range of age. It was observed that individuals and unemployed people from various occupational groups participated in HEPP protests. It has been concluded that the forms of being aware of the HES project and the times of being aware of the HEPP project affect the starting form and the start time of HEPP protest. It has been found that awareness levels, interests and ecological sensitivities of individuals are effective in the initiation of the anti-HEPP struggles. It has been observed that people who against the HEPP use more than one and a variety of

method of struggles during the anti-HES struggles. It has been understood that people who against the HEPP are opposed to HEPPs the reasons about ecological, economic, political, religious and daily life. As a result of the anti-HEPP struggles, value of nature increased for participants, they became more concerned about the nature, they were more sensitive to the environment, the participants reached the understanding that nature is a place where all living things have the right to housing and surviving equally and also as a result of this understanding they began to feel responsible for living things.

Keywords: HEPP (Hydroelectric Power Plant), ecology-based learning, environmental movements, political learning, Marxist Ecology.

ÖN SÖZ

Doktora tez çalışması akademik bir çalışma olmasının yanı sıra bir yolculuktur aynı zamanda. Bu yolculukta araştırmacıyı güdüleyen şey bilgiye ulaşma isteğinin, öğrenme çabasının kişiye verdiği mutluluktur. Kuşkusuz bir başkası açısından doktora tez süreci bambaşka duygular da ifade edebilir ve başka şekillerde de tanımlanıp anlamlandırılabilir; ama bu satırların yazarı olarak sürecin benim açımdan bu şekilde gerçekleştiğini söylemem mümkün. Elbette bu süreç benim açımdan sonuca ulaşmanın verdiği mutluluktan ibaret bir süreç olarak da gerçekleşmedi. Aynı zamanda ciddi zorlukların ve yorgunluğun yaşandığı bir süreç de oldu. Kimi zaman bu sürecin hiç bitmeyeceği ve sonsuz olduğu hissine kapıldığım anlar oldu; ama bu anları yılgınlığa düşmeden sürecin tamamlanması için gerekli motivasyona dönüştürme çabası içerisinde oldum.

Doktora tez çalışması sürecini içerdiği zorluklarla ve süreç sonucunda elde edilen mutlulukla betimlesem de, bana göre doktora tez çalışması kişisel dönüşümleri bünyesinde barındıran yolda öğrenme sürecidir, öğrenme yolculuğudur aynı zamanda. Bu öğrenme yolculuğunda araştırmacı gerek doktora öğrenimi sırasında gerekse entelektüel ilgisiyle elde ettiği araçları ve bilgiyi doktora araştırması sırasında sınamakta; gerçeklikle yüzleşmektedir. Bu süreçte elindekilerin yeterlilik düzeyini görebilmektedir. Doktora tez yazım sürecinde gerçekleşen bu sınama ve yüzleşme süreçlerinden elde ettiği geribildirimlerle de araçlarını ve bilgisini güncelleyebilmektedir. Yine bu süreçte araştırmacı bireysel olarak da dönüşüme uğramaktadır. Öğrenme yolculuğunda dönüşen birey sadece yeni bir bilgi düzeyine ulaşmamakta; aynı zamanda var olan durumdan memnuniyetsizlik duyduğu bir noktaya da gelebilmektedir. Öte yandan erişilen memnuniyetsizlik hali ise var olanın değiştirilmesine yönelik bir motivasyona dönüşmelidir; zira var olandan duyulan memnuniyetsizlik hali değiştirmeye yönelik bir

çabaya dönüştüğünde anlamlıdır. Aksi durumda ulaşılan bilgi düzeyi var olanın başka bir yorumu olmanın ötesine geçemeyecektir. Bu nedenle her tez çalışması var olanın betimlemesini, analizini ve yorumlamasını yaparken var olanın değişimine, dönüşümüne öncülük edecek bilgiyi de açığa çıkarmalı; pratik süreçlere en azından teorik düzeyde öncülük etmelidir.

Doktora tez çalışması her ne kadar bir çeşit bireysel dönüşüm süreci olsa da bu yolculukta araştırmacı yalnız değildir, bu yolculukta kendisine yol gösterenler bulunmaktadır ve onların da katkısıyla araştırmacı öğrenmekte, değişip dönüşmektedir. Dolayısıyla araştırmacı açısından bir yanıyla kolektif bir süreçtir ve bu sürecin ürünü olan tez de kolektif bir emeğin ürünüdür. Bu yüzden, kolektif emeğin bir ürünü olan bu tez çalışmasının ortaya çıkmasında emeği olanların sundukları katkılar için kendilerine minnettarım. Öncelikle bu yolculukta bana yol gösteren, çalışmanın oluşmasında ve nihayete ermesinde büyük katkıları olan tez danışmanım, değerli hocam Prof.Dr. Hayat BOZ'a sonsuz teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Yine doktora tezime önemli katkılar sunan, bana yol gösteren, tez izleme komitesinde yer alan değerli hocamlarım Prof.Dr. Meral UYSAL'a ve Doç.Dr. Onur ÇALIŞKAN'a da teşekkürü bir borç bilirim.

Bir teşekkür de Doç.Dr. Bülent DURU'ya etmem gerekiyor. Onun ismini anmadan geçmenin haksızlık olacağını düşünüyorum. Kendisi tez izleme komitesi ilk kurulduğunda tez izleme komitesinin bir üyesiydi; fakat bir gece ani bir kararla akademiden koparıldı. Akademiden koparılanı kadar geçen süreçte tez sürecinin başlagıcından itibaren önemli katkıları ve desteği oldu. Kendisine değerli katkıları için teşekkür ederim. Yine doktora tezime akademik olarak önemli katkılarda bulunan, bununla yetinmeyip doktora tezimin raporlaştırma aşaması sırasında her doğum günümde “önümüzdeki yıl doktor olduğun bir yıl olsun” mesajları göndererek beni motive etmeye çabalayan dostum, meslekdaşım Doç.Dr. Tarık SOYDAN'a da teşekkür ederim. Bir

başka teşekkür de hem beraberce akademik faaliyetler içerisinde yer aldığımız hem de dünyaya dair umutlarımızı, umutsuzluklarımızı, daha iyi ve daha yaşanılabilir bir dünya düşlerimizi paylaştığımız değerli dostlarım, çalışma arkadaşlarım Dr. Öğr. Üyesi Serkan Keleşoğlu, Dr. İhsan Metinnam ve Dr. Zeki Özen'e.

En özel teşekkürü ise aileme sunmak istiyorum. Gerek tezin saha çalışması kısmında gerekse raporlaştırılması sürecinde hep yanımda olan, desteğini bir an olsun esirgemeyen, beni sürekli motive eden sevgili eşim Buket'e ve gelişiyile hayatımıza mutluluk getiren, gülümsemesiyle tüm zorlukları unutturup bizi bahtiyar eden, yüzünden gülümsemesi hiç eksik olmayan oğlumuz Aras İnan'a teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	vi
ÖN SÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	xi
ÇİZELGELER DİZİNİ.....	xiii
BÖLÜM 1.....	1
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Problem.....	1
1.2. Amaç.....	20
1.3. Önem.....	20
1.4. Sayıtlar.....	23
1.5. Sınırlılıklar.....	24
1.6. Tanımlar.....	24
1.7. Kısaltmalar.....	25
BÖLÜM 2.....	27
2. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	27
2.1. Marksist Ekoloji.....	27
2.1.1. Marx'ın Ekolojik Yaklaşımının Düşünsel Kökenleri ve Marksist Ekolojinin Temel Kavramları	32
2.1.1.1. Marx'ın Ekolojik Yaklaşımının Oluşumunda Epikuros'un Rolü.....	32
2.1.1.2. Charles Darwin ve “Birlikte Evrim” Kavramının Önemi	38
2.1.1.3. Marksist Ekoloji'de İnsan-Doğa İlişkisi ve Metabolik Çatlak Kavramı	44
2.1.1.4. Ekoloji ile Eleştirel Pedagojinin Kesişen Yolları: Ekopedagoji ve Marksist Ekoloji	62
2.1.1.5. Ekoloji Temelli Öğrenmeyi Anlamlandırmada Marksist Ekoloji'nin Yeri.....	67
2.2. Suyun Tarihsel Anlam ve Niteliğindeki Dönüşüm ve Su Hakkı Mücadelesi.....	71
2.2.1. Suyun Tarihsel Anlamının ve Niteliğinin Dönüşümü Üzerinden Suyun Metalaşması Sürecini Anlamlandırmak	71
2.2.2. Ekoloji Mücadelesi Olarak Su Hakkı Mücadelesi.....	82
2.2.3. Türkiye’de Su Hakkı Mücadelesi Olarak HES karşıtı Mücadele.....	89

BÖLÜM 3.....	92
3. YÖNTEM.....	92
3.1. Araştırmanın Modeli.....	92
3.2. Çalışma Grubu	93
3.3. Veriler ve Toplanması	96
3.4. Verilerin Analizi	97
BÖLÜM 4.....	99
4. BULGULAR VE YORUMLAR	99
4.1. HES Karşıtlarının Sosyo-Ekonomik Profili.....	99
4.1.1. Katılımcıların Yaş Dağılımı	99
4.1.2. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı.....	101
4.1.3 Katılımcıların Geçim Kaynakları.....	109
4.2. HES Karşıtı Mücadelenin Başlaması.....	111
4.3. HES Karşıtlarının HES'lere Karşı Çıkma Nedenleri	129
4.4. HES Karşıtlarının Kullandıkları Mücadele Yöntemleri	142
4.5. HES Karşıtlarının Doğaya, Doğa-İnsan İlişkilerine Bakışları ve HES Karşıtı Mücadelenin Doğaya, Doğa-İnsan İlişkilerine Bakışlarına Etkisi.....	161
BÖLÜM 5.....	180
5. SONUÇ ve ÖNERİLER	180
5.1. Sonuç	180
5.2. Öneriler	185
KAYNAKLAR.....	187
EKLER	195
EK A- GÖRÜŞME KODLAMA TABLOSU	195
EK B- YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU	196
ÖZGEÇMİŞ.....	198

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge	Sayfa
1. HES Karşıtı Protestolarda Yer Alan Katılımcıların Yaş Dağılımı.....	99
2. Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı.....	101
3. Katılımcıların Mesleklerine Göre Dağılımı.....	109

BÖLÜM 1

1. GİRİŞ

Bu başlık altında problem, amaç, önem, sayıtlar, sınırlılıklar, tanımlar, kısaltmalar alt başlıkları yer almaktadır.

1.1. Problem

İnsan, doğanın çizdiği çerçeveyi dönüştürme potansiyeline ve gücüne sahip bir canlı türüdür. Bu nedenle de diğer canlı türlerinden farklı olarak sadece doğaya uyarlama çabası içerisinde olmamaktadır. Bir yandan doğa tarafından belirlenen koşullara uyum sağlamaya çalışırken, diğer yandan doğaya iradi müdahalelerde bulunarak doğayı kendi ihtiyaçlarına ve taleplerine uyarlama çabası içerisinde bulmaktadır. İnsan, sahip olduğu düşünme becerisi ve bu beceriden türemiş olan, içerisinde bulunduğu somut durumun, gerçekliğin farkında olma haline işaret eden bilinci aracılığıyla dünyayı anlamlandırmakta, yeniden kurgulamaktadır. Bunun yanında insan, yaşama dair zihninde oluşturduğu kurguları pratiğe dökme, kurgularının ve eylemlerinin gelecekteki sonuçlarını kestirebilme; eylemlerinin olası sonuçları üzerinde derinlemesine düşünüp analiz ve sentez yapabilme, kendi düşünceleri, pratikleri üzerinde özeleştiride bulunabilme kapasitesine ve becerisine de sahiptir. Öte yandan insanda, tüm bu sayılanları gerçekleştirme kapasite ve becerisine sahip olmasına imkan veren ve insanı diğer bilinen canlı türlerinden ayıran temel bir özellik bulunmaktadır. Bu özellik de insana içkin, her insanda pratiğe dökülmediği halde bile potansiyel olarak var olan, insanın ayrılmaz bir parçası olan emek gücüdür. İnsan, emek gücünü kullanarak doğayı, çevresini, toplumu ve kendisini biçimlendirebilme, dönüştürebilme potansiyeline ve becerisine sahiptir. Diğer bir deyişle insan sahip olduğu emek gücü aracılığıyla içerisinde bulunduğu somut koşulları ve gerçekliği sürekli olarak anlamlandırabilme, yeniden biçimlendirebilme kapasitesine ve becerisine sahip bilinçli bir varlıktır. Söz konusu bu durum insanın varoluş sürecinde ve insanlık tarihinde salt bir potansiyel olarak kalmamış, insanın eylemleri aracılığıyla hem maddi hayatta hem de düşünce hayatında değişimleri ve dönüşümleri ortaya çıkararak maddi ve toplumsal bir karşılık yaratmıştır.

İnsanın diğer canlı türlerinden farklı olarak çevresine bilinçli, iradi müdahalelerde bulunabilen bir varlık olmasının ve bu sayede çevresini değiştirip, dönüştürebilmesinin sonucu olarak dünyada insan kaynaklı çeşitli sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Ortaya

çıkan insan kaynaklı sorunlardan bir tanesi de ekolojik sorunlardır. Günümüzde karşımıza çıkan ekolojik sorunların ve ekolojik yıkımın temel nedeni insan edimleridir.

İnsan edimlerinin çevreye etkisi o kadar önemli bir boyuta gelmiştir ki bazı çalışmalarda (Zizek, 2012; Zeybek, 2016; “All in good time”, 2016; Waters et al., 2016) yeni bir jeolojik döneme girdiğimiz dile getirilmektedir. Bu yeni jeolojik döneme bilim insanları Antroposen adını vermektedirler. Türkçe’ye Antroposen olarak geçen bu çağın orijinal yazılışı Anthropocene’dir. Antroposen’in tanımına değinen Zeybek (2016, s.7) Yunanca’da “Anthropo” kelimesinin insan, “cene” kelimesinin ise “yeni, yeni çağ” anlamlarına geldiğini ve dolayısıyla Antroposen’in ortaya çıkmasında insanın başat rol oynadığı yeni jeolojik çağ anlamına geldiğini söylemektedir. Yıldızoğlu (2016, s.9) da gezegenin jeolojik durumundaki belirgin değişikliklerin ayrı birer jeolojik dönem olarak tanımlandığını, Antroposen tanımlamasına gelene kadar jeolojik dönemlerin Dünya’nın kendi jeolojik dinamiklerinden hareketle isimlendirildiğini dile getirmekte ve bir canlı türü olarak insan etkinliklerinin artık günümüzde Dünya üzerinde belirgin değişiklikler yaratacak hale geldiğini, bu nedenle içinde bulunduğumuz jeolojik dönemin bilim insanlarınca Antroposen olarak adlandırıldığını ifade etmektedir. İçinde bulunduğumuz dönemi Antroposen olarak adlandıran bir başka araştırmacı da Miéville’dir. Miéville’ye (2015, s.16) göre; Antroposen kavramı ekolojik değişimlerdeki insan etkisine vurgu yapmaktadır. İnsan edimleri ve ekolojik sorunlar arasında bir bağ kurmaktadır. Miéville (2015, s.16), "İster şimdi adı İngiltere olan toprakların ormansızlaşmasında olsun ister Kuzey Amerika’daki megafaunanın yok olmasında olsun ister diğer pek çok örnekte görüldüğü şekliyle olsun *Homo sapiens*, yani *anthropos*, her daim kendi *-cene*’ine, yani kendisini oluşturan ekolojiye geri besleme yaparak dünyayı değiştirmiştir." diyerek ekolojik sorunların kökeninde insan edimlerinin bulunduğunu dile getirmektedir. Dolayısıyla bir canlı türü olarak insanı Dünya üzerindeki ekolojik sorunların faili olarak görmektedir.

Ekolojik sorunların temel nedeninin insan edimleri olduğunu söylemek, özneyi işaret etmek açısından önemlidir; fakat ekolojik sorunların failinin insan olduğuna dair tespitin önemi, ekolojik sorunların failini tespit etmekle sınırlı değildir. Ekolojik sorunların temel nedenlerinin tespit edilmesini sağlamasının yanı sıra mevcut ekolojik sorunlara yönelik olarak uygun çözüm yollarının üretilmesini, ekolojik sorunların ve yıkımın önüne geçilmesini hedefleyen önleyici tedbirlerin alınmasını sağlama açısından da önemlidir. Ekolojik sorunların insan edimlerinden kaynaklandığını ve ekolojik sorunların failinin insan olduğunu söylemek ekolojik sorunların, çevre sorunlarının

oluşum gerekçesini insanın iradi davranışlarına dayandırıp, söz konusu bu sorunların çözüm yollarının insanın iradi davranışlarının düzenlenmesinden geçtiğini öne sürmektir. Ekolojik sorunlarla insan edimlerini ilişkilendiren bir tespit sadece insanın eylemlerinin değil; aynı zamanda insanın eylemlerine yön veren doğaya, insana ve yaşama bakışının özeleştiri yoluyla yeniden yapılandırılmasının gerekliliğine vurgudur.

İnsan edimleriyle ekolojik sorunları ilişkilendirmek yeryüzündeki ekolojik yıkımın doğasını anlamak açısından da önemlidir. Ekolojik yıkıma karşı gösterilen tepkilerin kitleselleşip, küreselleşmesinin nedenlerine ulaşmak, söz konusu bu tepkilerin muhtevasını çözümlmek noktasında yardımcı olacaktır.

Öncelikle çevre sorunlarının, ekolojik sorunların sadece günümüze ya da yakın geçmişimize özgü olmadığını kabul etmek gerekmektedir. Çevre sorunlarının, ekolojik sorunların tarihinin neredeyse insanlık tarihi kadar eski olduğunu söylemek mümkündür. İnsanlar çok eski dönemlerden beri ekolojik sorunlarla yüzleşmişlerdir. Daha sonrasında ise çevre sorunlarının, ekolojik sorunların insan eylemlerinden kaynaklanmakta olduğu gerçeğini kabul etmemiz gerekmektedir. İnsanlık tarihinin oldukça uzun bir süreye tekabül ettiği bilinmektedir. İnsanlık tarihinin oldukça uzun süresi boyunca da çevre sorunlarının, ekolojik sorunların var olduğu dile getirilmektedir (Roussopoulos, 2017; Foster ve Magdoff, 2014). Çevre sorunlarının tarihinin neredeyse insanlık tarihinin kendisi kadar eski olduğu bilinen bir durumken, özellikle neden 20. yüzyılın son çeyreğinden sonra ekolojiye, çevre sorunlarına ve çevre hareketlerine yönelik ilginin, çevre sorunlarına karşı geliştirilen duyarlılığın insanlık tarihinin daha önceki dönemlerine kıyasla artış gösterdiği; çevre sorunları ve ekolojik sorunlar kapitalizm öncesi üretim biçimlerinin hakim olduğu toplumlarda da mevcut olduğu halde neden insanlar tarafından günümüzdeki kadar gündeme getirilmediği biçimindeki sorgulamalar önemlidir. Bu sorgulamalar sonrasında elde edilecek çıkarımların ekolojik sorunların kaynaklarını doğru tespit etmek, ekolojik sorunlara gerçek çözüm yolları bulmak açısından kritik bir öneme sahip olduğunu; çevre sorunları ve insan arasındaki ilişkiyi kavramak açısından bize önemli veriler sunacağını söylemek mümkündür.

Foster (2008a, s.9), 1980'lerin sonlarının dünyadaki küresel ısınmanın, ozon tabakasının tahribatının, tropikal ormanların yok edilmesinin, türlerin yok oluşunun yol açtığı tehditlerin çarpıcı boyutlarda farkına varıldığı yıllar olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca yine Foster, Fred Magdoff ile birlikte kaleme aldığı bir çalışmada (Foster ve Magdoff, 2014, s.11) çevresel yıkımın günümüz dünyası için yeni olmadığını, yazılı tarih boyunca birçok antik uygarlık için şiddetli olumsuz sonuçlarla birlikte süregelen bir olgu

olduğunu dile getirmiştir. Foster ve Magdoff (2014, s.12) çevre sorunları ve çevresel yıkımın "modern çağda" geçmişe göre neden daha çok öne çıktığını şu şekilde açıklamıştır:

Bu bağlamda, modern çağın öne çıkmasına neden olan şey gerçekten de çok daha fazlamızın yeryüzünün çok daha geniş bir alanına yerleşmiş oluşudur; çok daha ciddi boyutlu bir tahribatı çok daha hızlı bir biçimde yaratabilecek bir teknolojimiz ve sınır tanımayan bir ekonomik sistemimiz var. Günümüzde gezegene verdiğimiz zararlar öylesine geniş çaplı ki geçmiş uygarlıklarda olduğu gibi yalnızca yerel ve bölgesel ekolojileri değil, aynı zamanda gezegensel çevreyi de etkiliyor ve böylece -bizler de dahil olmak üzere- gezegendeki türlerin büyük bir çoğunluğunun varlığını tehdit ediyor. Bu nedenle, bugün Dünya'da çevrenin seri halde bozulmasına dair endişelenmek için ortada sağlam ve bilimsel gerçekler var.

Foster ve Magdoff'un yanı sıra Miéville de günümüzde çevre sorunlarının geçmişe nazaran daha fazla gündeme geldiğini ifade etmiş ve bu durumu kapitalist üretim tarzının temel mantığıyla ilişkilendirmiştir:

Anlatılageldiği gibi önceleri yerel olan bazı [çevresel] etkilerin gezegensel ve jeolojik açıdan dönemsel etki bırakacak seviyeye çıkmasına ve dolayısıyla jeokronolojik bir terim hak edecek seviyeye gelmesine aslında sanayi devriminin doğuşu değil ağır sanayinin ve toplumumuzun organize ettiği politik ekonomideki bir dönüşümün, kar ve birikim döngüsünü hızlandıran bir dönüşümün yol açtığı da vakidir (Miéville, 2015, s.16).

Foster, Magdoff ve Miéville'den yapılan alıntılar, "Ekolojik sorunlar neden geçmişe nazaran bugün daha fazla gündemdedir?" sorusuna bir ölçüde cevap vermektedir. Foster, Magdoff ve Miéville'den yapılan alıntılar değerlendirildiğinde; çevre sorunlarının, ekolojik sorunların kapitalist üretim tarzının gelişim derecesiyle ve dünya üzerinde hegemonik hale gelmesiyle orantılı olarak daha fazla, daha sık ve daha yıkıcı olarak ortaya çıkmaya başladığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Bu durum günümüzdeki çevre sorunlarının, ekolojik sorunların bu kadar yaygın, yakıcı ve yıkıcı olmasının nedenlerinin kapitalizmin yapısal özelliklerinde aranması gerektiğini göstermektedir. Kapitalizmle beraber çevresel yıkım, doğa üzerinde yaratılan tahribat doruk noktasına ulaşmıştır. Doğada yaşanan yıkımın etkileri küresel ölçüğe yayılmış, eşi benzeri görülmemiş bir düzeye ulaşmıştır. Böylesi bir durumu yaratan da kapitalizmin temelinde yer alan sermaye birikim sürecidir (Duru, 2006, 2007; Wallerstein, 2014; Çoban ve Duru, 2009). Kapitalist sistemde sermaye birikimi doğası gereği sınırsız büyüme ve genişleme zorunluluğuna sahiptir (Harry Magdoff, 2014; Özüğurlu, 2014; Bonefeld, 2014; Perelman, 2014; Duru, 2006; Wallerstein 2002a, 2002b, 2003, 2014). Sermaye birikimi sürecinin bu zorunluluğu doğada ve toplumda yıkıcı bir etki yaratmaktadır. Doğası gereği

hem yerel hem de küresel ölçekte genişleme zorunluluğunda olan kapitalist üretim tarzı, kapitalist üretim tarzının yarattığı üretim ilişkileri ve bu üretim ilişkilerinden türeyen toplumsal ilişkiler ağı ekolojik yıkımın tarihte görülmemiş oranda yeryüzüne yayılmasına, doğanın ve diğer canlı türleriyle beraber tür olarak insanın yıkımının ve yokoluş sürecinin giderek artmasına neden olmaktadır. Nitekim Foster, Clark ve York'a (2008, s.29) göre; "türlerin yokoluşu (savunmasız ya da yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan kuş, memeli ve balık türlerinin yüzdeleri artık çift haneli sayılarla ifade edilmekte); okyanus çeşitliliğinin hızla azalması; çölleşme; ormansızlaşma; hava kirliliği; su kıtlığı/kirliliği; toprak bozulması; (yeni jeopolitik gerilimlere neden olacak biçimde) dünya petrol üretiminin tavana vurması ve kronik bir gıda krizi gibi diğer krizler" nedeniyle gezegen ve onun ekosistemleri bir kırılma noktasına doğru ilerlemektedir. Bu nedenle insanlığın ve doğadaki diğer yaşam formlarının varlığı, kısacası canlılık büyük bir tehlike içerisindedir. Kapitalizmin yarattığı ekolojik yıkım giderek geri döndürülemez bir noktaya doğru ilerlemektedir (Clark ve Clausen, 2008; Foster, 2007, 2012b; Foster ve diğerleri, 2008; Wallerstein, 2003). Foster, Clark ve York'un (2008, s.29) deyimiyle "yeryüzü ve uygarlık için karar anı" gelmiştir. Çevre hareketleri, ekoloji temelli toplumsal mücadeleler de bu karar anında ekolojik yıkıma tepki olarak ortaya çıkmıştır. Çevre hareketlerinin, ekoloji temelli toplumsal mücadelelerin bu karar anında nasıl bir yol izleyecekleri, nasıl bir karar verecekleri tüm canlıların yaşamlarını doğrudan etkileyecektir.

Ekolojik yıkımın küresel ölçekte geri döndürülemez bir noktaya ilerleyişi; çevre sorunlarını ve ekolojik yıkımı derinleştirerek çevreye, doğaya yönelik ilginin artmasına, ekolojik yıkımdan etkilenen insanların bu duruma tepki gösterip mevcut ekolojik yıkım karşısında çözüm yolları bulma çabası içerisine girmesine neden olarak çevre hareketlerini, ekoloji temelli toplumsal mücadeleleri ortaya çıkarmıştır. Çevre hareketlerinin, ekoloji temelli toplumsal mücadelelerin ortaya çıkışına ve bu mücadelelere yönelik ilgiye paralel olarak ekolojik sorunlara, bu sorunların kökenlerine ve çözüm yollarına yönelen teorik tartışmalar da canlanmıştır. Ekolojik sorunlara çözüm yolları arama çabasının bir sonucu olarak ekolojik sorunların, ekolojik krizlerin kökeni üzerine çeşitli görüşler ortaya atılmış ve bu görüşler çevre hareketlerinin, ekoloji temelli toplumsal mücadelelerin yol haritalarını belirleme çabalarına katkıda bulunmuştur.

Ekolojik sorunları, ekolojik yıkımı ele alan ve bunlara karşı çözüm önerisi sunan yaklaşımları genel olarak iki ana grupta toplamak mümkündür. Bir grup yaklaşım,

ekolojik sorunları doğrudan kapitalist üretim biçiminin yapısal özellikleriyle ilişkilendirmektedir. Bu yaklaşımlara göre; yaşanan ekolojik sorunların ve ekolojik yıkımın asıl kaynağı kapitalizmdir (Bookchin, 1994, 1996; Costa, 2014, s.158-159; Neale, 2009; Foster, 2001, 2008a; Burkett, 2004, 2008; Demirer ve Demirer, 2000). Ekolojik sorunların çözümü için kapitalist üretim biçiminin aşılması bir başka deyişle kapitalizmi ortadan kaldıracak kökten bir değişim, devrim önerilmektedir. Öte yandan ekolojik sorunların kaynağını kapitalizm olarak gören yaklaşım kendi içerisinde homojen değildir. Anarşist, sosyal demokrat ve sosyalist yaklaşımları da bünyesinde barındıran heterojen bir yapıya sahiptir. Ekolojik sorunların kaynağını kapitalizm olarak gören yaklaşımlar içerisinde Marksist analiz çerçevesini kullananlar olduğu gibi, Marksist analiz çerçevesini kullanmayan, sosyalist perspektife sahip olmayan yaklaşımlar da bulunmaktadır. Diğer bir grup yaklaşım ise, ekolojik sorunları kapitalizmle ilintilendirmekle birlikte kapitalist üretim biçiminin doğal bir sonucu olarak görmemektedir. Bu yaklaşıma göre ekolojik sorunlar kapitalist üretim biçiminin doğrudan sorunlar olmakla birlikte; kapitalist üretim biçiminin doğal sonucu olarak ekolojik sorunlar ortaya çıkmamaktadır. Ekolojik sorunlar ya kapitalist sistemin doğru işlememesinin yarattığı sorunlardır ya da kapitalist sistemin müdahale edilmesi, tamir edilmesi gereken kusurlardır (Günsoy, 2006; Keleş, 2013, s.109-110, Gowdy, 2014; Pingeot, 2014; Cordes, 2014; Sweeny, 2014). Ekolojik sorunların çözümü için kapitalizmin, piyasa ilişkilerinin sağlıklı işleyecek biçimde onarılması ve yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Yaşanan ekolojik yıkımın, ekolojik sorunun kesin çözümü yine kapitalist sistem içerisinde mümkündür. Kapitalist sistem doğru işlediğinde, kusurları tamir edildiğinde, kapitalizme ekolojik duyarlılık ve etik enjekte edildiğinde, şirketlerin faaliyetleri denetlendiğinde, teknoloji geliştirilip ekolojik duyarlılığa sahip yeşil teknolojiye dönüştürüldüğünde, bireylere ekolojik duyarlılık kazandırıldığında çevre sorunları, ekolojik sorunlar, doğanın tahribatı ve ekolojik yıkım ortadan kalkacaktır. Ekolojik sorunların çözümü için kapitalizmin aşılması yerine kapitalist sistem içerisinde reformlar yapılması önerilmektedir.

"Çevre Hareketleri İçinde Ekoloji Temelli Öğrenme: HES Örneği" başlığını taşıyan bu doktora tezinde ekolojik sorunların ve yıkımın kaynağını kapitalist üretim tarzında arayan, onun doğal bir sonucu olarak gören yaklaşımlardan biri olan Marksist Ekoloji yaklaşımı benimsenmiştir. Marksist Ekoloji, Marksist analiz çerçevesini kullanan sosyalist bir yaklaşımdır. Marksist Ekoloji; ekolojik sorunların nedeninin insanların doğayla kurduğu yanlış ve sömürücü ilişki olduğunu savunmaktadır. İnsanın doğayla

kurduğu ilişkinin kendisini bir alışveriş ilişkisi olarak nitelendiren Marksist Ekoloji, insan ve doğa arasındaki alışveriş ilişkisini metabolizma olarak adlandırmaktadır. İnsan ve doğa arasındaki alışveriş ilişkisinde insanın aldığından daha azını doğaya geri vermesi durumunda ortaya doğa aleyhine bir dengesizlik çıkmaktadır. Bu dengesizlik metabolik çatlak olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu bu metabolik çatlak ekolojik sorunların, yıkımın temel nedenidir. Marksist Ekoloji'nin bakış açısından insanın doğayla kurduğu ilişkinin temeli insan lehine doğa aleyhine, eşitsizliğe ve sömürüye dayalı olarak kurulmaya devam ettiği sürece ekolojik sorunlar da ortaya çıkmaya devam edecektir. İnsanın doğa ile eşitsizliğe ve sömürüye dayalı bir ilişki kurması en basit ifadeyle sürekli olarak doğadan alması, doğadan aldığından çok azını ona geri vermesi ya da hiç geri vermemesi demektir. Bunun sonucu olarak da doğadaki çevrimleri kesintiye uğratmak demektir. Bu nedenle de ekolojik sorunların çözümü insanın doğayla kurduğu eşitsizlikçi, sömürücü ilişki biçiminden kaynaklanan metabolik çatlakın kapatılmasıyla mümkün olabilecektir.

Marksist Ekoloji, ekolojik sorunlarla üretim tarzları arasında bağlantı olduğunu ifade etmektedir. İçinde yaşadığımız kapitalist sistemin karşılaştığımız ekolojik sorunların sorumlusu olduğunu belirtmektedir. Marksist Ekoloji'ye göre ekolojik sorunlar ve ekolojik yıkım kapitalist üretim tarzının yapısal özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle kapitalist üretim tarzının işleyiş biçimi ve kapitalizmin mantığı zorunlu olarak ekolojik sorunları ve ekolojik yıkımı üretmektedir. Bu nedenle ekolojik sorunlara ve ekolojik yıkıma çözüm üretebilmek için kapitalist üretim tarzı yıkılmalı, yerine ekolojik sorunları ve ekolojik yıkımı engelleyebilecek bir üretim tarzı getirilmelidir (Da Silva, 2014; Mellor, 1993; Foster, 2014). Bu üretim tarzı da sosyalizmdir. Öte yandan üretim tarzının sosyalist olması ekolojik sorunların çözümü ya da önlenmesi açısından her zaman yeterli olmamaktadır. Her ne kadar Marx'ın sosyalist kavrayışı ve analizleri derinden ekolojik olsa da sosyalist pratikler her zaman ekolojik bakış açısını ve ekolojik edimleri içeren bir yapıya sahip olamamaktadır. Nitekim Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde (SSCB) yaşanan reel sosyalizm deneyimi sosyalist bir üretim tarzının pratikte ekolojik bir işleyişe sahip olamayabileceğini göstermiştir. SSCB'de gerçekleştirilen nükleer faaliyetler sonrasında oluşan radyoaktif kirlenmeler, Aral Gölü'nün zamanla kuruması sosyalist bir üretim tarzında ekolojik bir işleyişin her zaman olamayabileceği düşüncesine destek olan örnekler olarak gösterilebilmektedir. Bu nedenle sosyalist üretim tarzının da ekolojik duyarlılığa sahip olması, insan ve doğa arasında metabolik çatlak oluşmasını

engelleyecek bir işleyişe sahip olması gerektiği Marksist Ekoloji tarafından ileri sürülmektedir.

Kapitalizm insanlar arasında eşitsizlikler yaratan ve bu eşitsizlikleri sürekli olarak yeniden üreten bir üretim tarzıdır. Kapitalizmin yarattığı eşitsizlikler salt servet dağılımındaki eşitsizliklerle sınırlı olmamaktadır. Ekolojik sorunların yarattığı çeşitli maliyetleri, ekolojik sorunlardan kaynaklanan olumsuzlukları da eşitsiz olarak insanlar arasında dağıtmaktadır. Yüksek gelirli insanlar, zenginler daha çok tüketerek doğal kaynakların, hammaddelerin üzerindeki baskının ve üretim sürecinin yarattığı çevre kirliliğinin artmasına daha çok katkıda bulunmaktadır. Öte yandan dünya genelindeki servetin oluşmasına en çok katkı veren, fakat bundan en az payı alan emekçi sınıflar ve yoksullar gelirlerinin düşüklüğü nedeniyle tüketim sürecine daha az katılabilmekte; zenginlere göre daha az tükettikleri için kapitalizmin temeli olan sonsuz üretim-tüketim döngüsünün yarattığı çevre sorunlarının ortaya çıkmasında zenginlere kıyasla daha az paya sahip olmaktadır.

İklim Ağı, 11 Nisan 2014 tarihinde Boğaziçi Üniversitesi'nde Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) 5. Değerlendirme Raporu'nun "2014: Etkiler, Uyum ve Kırılganlık" başlıklı 2. Bölümünü değerlendirmek amacıyla bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantıda iklim değişikliği ve toplumsal eşitsizlik konusu da ele alınmıştır. IPCC raporunun yazarlarından biri olan Barış Karapınar (Vardar, 2014; "Hükümetler Arası İklim Değişikliği", 2017) iklim değişikliği ve toplumsal eşitsizlik konusuna değinmiş; iklim değişikliğine en az katkısı olan yoksulların bunun zararlarından en çok etkilenecek kesim olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca iklim değişikliğinden kaynaklanan olumsuzlukların küresel düzeydeki eşitsiz etkilerine değinmiş, 2000-2013 yılları arasında sel ve fırtınalardaki ölümlerin yüzde 95'inin az gelişmiş ülkelerde gerçekleştiğini vurgulamıştır. Karapınar (Vardar, 2014) sadece iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine maruz kalma konusundaki eşitsizliğe vurgu yapmakla birlikte, toplumsal eşitsizlikler nedeniyle yoksulları daha çok etkileyecek iklim değişikliğinin 21. yüzyılda daha büyük eşitsizlikler yaratacağını da dile getirmiştir. Benzer şekilde Jacob Remes de ABD'yi etkileyen Harvey Kasırgası üzerinden afetlerin küresel ölçekte yarattığı eşitsiz etkilere vurgu yapmaktadır. Remes, Birgün Gazetesi'ne verdiği röportajda (Şahin Keyif, 2017, s.4) bu eşitsiz durumu "Afetler yoksul insanlar için zenginler için olduğundan çok daha kötüdür. Bu durum hem küresel ölçekte hem de toplumsal ölçekte doğrudur. Afet sonrasında, Houston'daki en yoksul kişi Mumbai'deki en yoksul kişiden çok daha iyi durumda olacak." cümleleriyle ifade etmektedir. Tüm bu

söylenenlerden hareketle yoksulların iklim değişikliğine, ekolojik sorunlara en az katkı yapan kesim olmasına rağmen iklim değişikliğinden ve ekolojik sorunlardan en çok etkilenen ya da etkilenecek kesim olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

İklim değişikliğini ortaya çıkaran temel neden kapitalist üretim biçimidir. Kapitalist üretim biçiminin işleyişinden doğan iklim değişikliğinin doğrudan neden olduğu eşitsizliklerin yanı sıra kapitalizmin sonsuz üretim-tüketim döngüsü de hem ekonomik hem de ekolojik eşitsizliklere yol açmaktadır. Kapitalist üretim-tüketim döngüsü doğrudan iklim değişikliğine yol açmadığı durumlarda bile yarattığı ekolojik sorunlarla ekonomik ve ekolojik eşitsizliklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu eşitsizlikler yerel düzeyde olduğu kadar küresel düzeyde de ortaya çıkmaktadır. Kapitalist üretim ve tüketim döngüsü işleyiş mantığı gereği zorunlu olarak ekolojik tahribata yol açan bir üretim biçimidir. Yarattığı ekolojik tahribatın olumsuz etkilerini ise insanlara eşitsiz olarak dağıtmaktadır.

Kapitalist sistemin ekolojik sorunlara, çevre tahribatına ve iklim krizine yol açan sonsuz üretim-tüketim döngüsünün hem ekonomik hem de ekolojik maliyeti bulunmaktadır. Ekonomik maliyeti düşürmek amacıyla üretimin ekonomik maliyeti doğaya dışsallaştırılmaktadır. Üretimin ekonomik maliyeti doğaya yüklendiği için de ekolojik maliyet artmaktadır. Üretim sürecinin oluşturduğu ekonomik maliyetin ekolojik maliyet olarak doğaya yansıtılmasının sonucu ise çevrenin kirlenmesi ya da var olan çevre kirliliğinde artış ve ekolojik tahribattır.

Zenginler üretim sürecinin ortaya çıkardığı ekolojik maliyete en çok katkıyı yaptıkları halde ekolojik maliyeti yoksullara göre daha az üstlenmekte; yoksullar ise ekolojik maliyete en az katkıyı yaptıkları halde ekolojik maliyeti daha çok üstlenmektedirler. Çünkü zenginler yüksek gelire sahip olduklarından çoğunlukla ekolojik maliyetin yarattığı olumsuzluklarla baş edebilecek araçlara sahiptirler. Yoksullar ise düşük gelire sahip olduklarından büyük ölçüde bu araçlardan yoksundurlar. Hatta yoksullar o kadar düşük bir gelire sahiptirler ki çoğunlukla temel insani ihtiyaçlarını bile karşılayamamaktadırlar. Tam da bu noktada ekolojik sorunları toplumsal ve sınıfsal eşitsizlikleri de içeren bir bakış açısıyla değerlendirme gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Marksist Ekoloji, ekolojik sorunları sınıfsal perspektiften yararlanarak analiz eden bu tarz bir yaklaşımdır. Marksist Ekoloji mevcut üretim biçimi kapitalizm ve onun ürettiği, dayattığı, kendi dolayısıyla türettiği hayat tarzlarını sürdürerek doğayı ve yaşamı koruyamayacağımız gerçeğine sınıfsal bir perspektiften hareketle vurgu yapmaktadır. Çevre sorunlarını ve doğanın tahribatını günümüzün hakim üretim biçimi kapitalizm ve

onun işleyişinden soyutlayarak anlamanın mümkün olmadığını ileri sürmektedir. Bu bakış açısını desteklemek için kapitalist üretim biçimi tarafından insanlara sunulan, dayatılan, sürekli yeni dolayımmlarla yeniden üretilen hayat tarzlarının, tüketim kültürünün doğaya maliyeti konusunda örnekler vererek tartışmayı sürdürmek yerinde olacaktır. En çarpıcı örneklerden biri beslenme alışkanlıklarıyla ilgilidir. Urgan (2018), etin çevreye verdiği zararın insan sağlığına verdiği zarardan daha büyük olabileceğini söylemektedir. Urgan'a (2018) göre, sığır eti üretimi sırasında fasulye ve tahıllara göre yaklaşık olarak 50 kat daha fazla sera gazı salınmakta ve daha çok su tüketilmektedir. Buradan hareketle Urgan (2018) ete dayalı tüketim kültürünün hem insana hem de çevreye zararlı olduğunu vurgulamakta; çevreye ve insan sağlığına yararı olabilecek beslenme biçiminin vejetaryenlik ve veganlık olabileceğini dile getirmektedir. Roussopoulos (2017) ise, petrol endüstrisi ve madencilik kadar görünür olmasa da tarımın ve hayvancılığın da doğaya devasa etkileri olduğunu söylemektedir. Roussopoulos (2017, s.10), “orta sınıfların et fetişizmini ve yoğun bir şekilde süt ürünlerine dayanan beslenme biçimlerini karşılamak için kurulan hayvan çiftlikleri yüzünden ormanların yok edildiğini” ifade etmektedir. Hayvancılık yoluyla doğaya verilen tahribat ise sadece ormanların yok edilmesiyle sınırlı kalmamakta büyük baş hayvanları, domuzları ve koyunları beslemek için gerekli olan devasa yem ve su kaynakları doğal kaynaklar üzerinde baskı oluşturmakta; bahsi geçen bu hayvanların çıkardığı dışkıları ve gazları toprakları, nehirleri, denizleri ve gökyüzünü zehirlenmektedir. Öte yandan et, süt, yumurta gibi hayvansal gıdalara ve bunlardan üretilen hayvansal kökenli gıda ürünlerine dayalı üretim-tüketim sarmalı sadece doğaya belirli ülke sınırları içinde zarar vermemektedir. Ülke sınırlarını aşan küresel bir etkisi de bulunmaktadır. Orta sınıfların ve daha üst sınıfların hayvansal gıdaların yoğun bir şekilde tüketimine dayalı beslenme tarzları, aynı zamanda doğaya verilen zararın küresel ölçüğe eşitsiz bir biçimde yayılmasına yol açmaktadır. Beslenme rejimleri içerisinde et ve hayvansal gıdaların önemli bir yer tuttuğu gelişmiş ülkeler, uluslararası ve hatta kıtalararası ticaret yoluyla hayvansal kökenli gıda ürünlerini geliştirmekte olan ülkelere ithal ederek, ayrıca ithalata ek olarak da kendi ülkeleri içerisindeki üretim çiftliklerini ülke dışına taşıyarak üretim çiftliklerinin yaratacağı ekolojik ve ekonomik maliyetlerden kaçınarak ete ve diğer hayvansal gıdalara dayalı beslenme kültürünün ve bu beslenme kültürünü ayakta tutan üretimin ekolojik maliyetini dışsallaştırmaktadırlar. Gerçekleştirilen tüketimin ekolojik maliyetinin tüketmeyenlerin, tüketemeyenlerin ya da daha az tüketenlerin üzerine yüklenmesi ise beraberinde ekolojik maliyetin uluslararası paylaşımı açısından eşitsiz dağılımı ve adaletsizliği getirmektedir.

Diğer bir deyişle başkalarının tükettiklerinin ekolojik maliyetini çoğunlukla üretilenleri tüketmeyenler, tüketemeyenler ya da daha az tüketenler üstlenmektedir. Özellikle bu maliyet yoksulların üzerine yüklenmekte ve zaten dezavantajlı durumda olan, ekolojik sorunlarla baş edecek ekonomik araçlardan çoğunlukla yoksun olan yoksulları daha da zor duruma düşürmekte, yaşamlarını daha da zorlaştırmaktadır.

Tüketim kültürünün, özellikle de ete dayalı tüketim kültürünün ekolojik maliyetinin yoksullara yüklenmesi konusuna değinen Eroğlu (2013) ise et tüketimine dayalı beslenme kültürünü sınıfsal bir perspektiften analiz etmekte; Kuzey Amerika ve Avrupa ülkelerinin yoğun et tüketimine dayalı beslenme alışkanlıklarının maliyetinin doğaya, üçüncü dünya ve güney yarımküre emekçilerine, yerel halklarına yüklendiğini vurgulamaktadır. İroni barındıran “Dünyayı Fasülye Kurtaracak” başlıklı yazısında Eroğlu (2013) insan beslenmesi için gerekli proteinin bitkisel besinler yerine hayvansal gıdalardan alınmasının gezegene büyük bir yük bindirdiğini; ayrıca ete ve et ürünlerine dayalı bir beslenme tarzının doğaya maliyetinin insanlar arasında eşitsiz bölüştürüldüğünü vurgulamakta ve şunları söylemektedir:

Etobur insan beslenmesinin güncel verimsizliğini şöyle örneklemek mümkün: 1 kilo sığır eti üretmek için 16 kiloluk karbondioksit eşdeğeri salınım yapılırken, aynı miktarda buğday üretmek için 0,8 kiloluk salınım yeterli oluyor. Sığır eti sırasında ortaya çıkan sera gazı salınımının, benzinli bir aracın 160 kilometre gitmesiyle oluşturduğu emisyonu eşit olduğunu belirtmekte yarar var. Bu hesapla, bir sığırın üretilmesi için ortaya çıkan salınım, benzinli bir aracın 12 bin 500 kilometre yol almasına denk düşüyor... Buna rağmen et arzı nüfus artışından daha yüksek bir oranda büyümeye devam ediyor... beslenmenin doğaya maliyeti de eşitsiz bölüşülüyor (Eroğlu, 2013).

Öte yandan ekolojik yıkımın ve ekolojik sorunların yarattığı tahribat, bu tahribatın olumsuz sonuçlarının küresel ölçekte toplumun geniş kesimleri aleyhine -özellikle de ezilen sınıflar, yoksullar aleyhine- eşitsiz dağılması ekolojik tahribat sonucunda yaşam alanları yok olan, zarar gören insanları, toplulukları yaşam alanlarının yok olması, tahrip edilmesi, yaşamlarının tehdit edilmesi karşısında çeşitli tepkiler göstermeye yöneltmiştir. Bu tepkiler ekoloji temelli toplumsal mücadele biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu mücadeleler maden arama ve çıkarma faaliyetleri, taş ocakları, nükleer santral, termik santral, hidroelektrik santral, su hakkı, yaban hayatın korunması vb. birçok alanda gerçekleşmiştir.

Ekoloji temelli toplumsal mücadeleler çok çeşitli alanlarda ortaya çıkmakla birlikte su hakkını temel alan mücadelelerin diğer mücadele alanlarına göre daha görünür olduğunu söylemek mümkündür. Yaşamın temel bileşeni olması açısından su tüm canlılar

için vazgeçilmez bir maddedir. Kapitalizmin yarattığı ekolojik tahribat ve bu ekolojik tahribatın dünyadaki su döngülerini kesintiye uğratması, nüfus artışının sonucu olarak yerleşim birimlerinin genişlemesiyle birlikte su kaynaklarının yoğun kullanıma tabi tutularak kendini yenileme kapasitesinin düşürülmesi ya da ortadan kaldırılması, kentsel atıklar ve tarım ilaçları yoluyla su kaynaklarının kirletilmesi vb. nedenlerle kullanılabilir temiz su miktarının yeryüzünde azalmakta olduğu görülmektedir. Ayrıca kullanılabilir, temiz suya erişim olanakları da toplumların geniş kesimlerini oluşturan yoksulların, ezilen sınıfların aleyhine olacak biçimde azalmaktadır. Tüm bunlara bir de suyun metalaştırılması süreci eklendiğinde durum insanlar ve diğer canlılar için daha vahim bir hale gelmektedir. Dünya genelinde zaten kısıtlı bir kaynak olarak var olan, dünyadaki tüm canlıların ortak kullanım hakkına sahip olduğu kamusal bir mülk olan suyun fiyatlandırılarak metalaştırılması yoluyla suyun bedelini ödeyemeyenlerin suya erişim haklarının kısıtlanması ve hatta engellenmesi, suya erişimde sorun yaşayan ya da yaşama olasılığı olan insanların yaşanan/yaşanacak duruma tepki göstermelerine yol açmaktadır. Bu da su hakkı mücadelelerini ortaya çıkarmaktadır. Türkiye'de gerçekleşen HES karşıtı mücadeleler de bu su hakkı mücadelelerinin bir parçasıdır.

Türkiye'deki çevre hareketlerini incelediğimizde çevre hareketlerinin birçok alanda mücadele yürüttüğünü görmekteyiz. Türkiye'deki çevre hareketleri çoğunlukla madencilik, nükleer santral, termik santral, hidroelektrik santral gibi alanlarda mücadele yürütmektedir. Türkiye'deki çevre hareketleri her ne kadar çok çeşitli alanlarda mücadele yürütseler de bazı mücadele alanları diğerlerine göre daha görünür ve yaygın olmuştur. Örneğin nükleer santral, termik santral karşıtı mücadeleler Türkiye'deki çevre hareketleri içerisinde önemli bir yere sahip olmakla birlikte madencilik faaliyetlerine ve HES'lere karşı örgütlenen mücadeleler kadar yaygınlığa ve görünürlüğe sahip olmamıştır. Bunun bir nedeni termik ve nükleer santrallerin her yere inşa edilememesidir. Örneğin termik santraller kömür yataklarına yakın yerlere inşa edilirken, nükleer santraller soğutma sistemleri için gerekli suyu temin edebilecekleri su kaynaklarının yakınına özellikle de denize yakın yerlere inşa edilmektedir. Bu da termik ve nükleer santrallerin görece daha az yerde bulunmalarına yol açmaktadır. Bunun yanında taş ocaklarının, çeşitli maden ocaklarının ülke sathında daha geniş bir alana yayılmış olması, ülkemizde çok sayıda akarsuyun var olması ve her bir akarsuya birden fazla sayıda HES kurulmasının planlanması ya da kurulması maden ocaklarının ve HES'lerin görece daha yaygın olmasına yol açmaktadır. Daha yaygın olmaları da daha fazla sayıda insanı etkilemelerine yol açtığından daha yaygın protestoların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Tüm bunların

yanında maden ocaklarının ve HES'lerin insana ve doğaya etkileri termik ve nükleer santrallere göre daha kısa sürede ortaya çıktığından, daha görünür olduğundan insanlar çok kısa sürede maden ocakları ve HES'lerin ortaya çıkardığı tahribattan kaynaklanan olumsuzluklara tepki verebilmektedirler. Bunun bir sonucu olarak insanların ekolojik duyarlılıklarını açığa çıkaran öğrenme süreçleri daha hızlı ve doğrudan olabilmekte; bu da çevreci tepkilerin daha hızlı açığa çıkmasına neden olabilmektedir.

Söz konusu bu doktora tezinin araştırma konusunu oluşturan ve su hakkı mücadelesinin bir parçası olan HES karşıtı mücadelelerin Türkiye'de geniş bir örgütlenme ve faaliyet alanı bulduğunu söylemek mümkündür. Türkiye'de çok sayıda akarsu olması, bu akarsuların ülke geneline yayılması ve HES yapılması planlanan her akarsuya birden fazla HES inşa edilmesi, hatta aynı il ve ilçe sınırları içerisindeki akarsuyun her bir kolu üzerinde birden çok HES'in inşa edilmesi HES'lerin Türkiye'nin hemen hemen her yerine yayılabilmesine yol açmıştır. CHP İstanbul Milletvekili Mehmet Bekaroğlu'nun 3 Ekim 2017 tarihinde TBMM Başkanlığı'na HES projeleri ile ilgili olarak vermiş olduğu soru önermesine gelen yanıt, HES'lerin ülke geneline yaygınlığı konusundaki önermeyi destekler niteliktedir. Bekaroğlu'nun soru önermesine 113 adedi barajlı, 457 adedi kanal tipi olmak üzere toplam 570 adet HES'in tamamlandığı yanıtı verilmiştir ("Her Yerimiz HES", 2017).

HES'lerin ülke geneline geniş ölçekte yayılmaları ve sayılarının çokluğu, HES'lerin sebep olduğu tahribatın geniş bir alana yayılmasına yol açmıştır. Bunun bir sonucu olarak birbirinden farklı kültürel, siyasal, ekonomik ve toplumsal niteliklere sahip geniş bir insan topluluğu HES'lerin yaratmış olduğu tahribattan ve olumsuz sonuçlardan etkilenmiştir.

Akarsulara HES ve baraj yapımı süreci, salt çevreye verilen fiziki zararlar açısından gündeme gelmemektedir. HES ve baraj yapımı yoluyla aynı zamanda suyun kendisini metalaştırmak da amaçlanmaktadır. Hayatın temeli olan suyun metalaştırılması, alınıp satılan bir nesneye dönüştürülmesi aynı zamanda insanların yaşamının da tehdit edilmesi anlamına gelmektedir. İnsanların yaşamlarını sürdürmeleri önceden bedelsiz olarak yararlanılabilen, şimdi ise belirli bir fiyatı olan suyun bedelinin ödenip ödenememesine bağlıdır. HES'lere karşı gösterilen tepkilerin temelinde yer alan nedenlerden biri de suyun metalaşması sürecidir.

HES karşıtı mücadeleler esas olarak suyun metalaştırılmasına, doğanın talanına, evlerinin, tarihlerinin ve yaşamlarının yok edilmesine sessiz kalmayan insanların mücadelesidir. HES karşıtı mücadele ilk bakışta doğanın, kültürün, tarihin, barınma

alanlarının yok edilmesine karşı bir duruş gibi görünse de en temelde insan yaşamının, canlılığın kendisine yönelik bir saldırı karşısında bir direniştir, mücadeledir aynı zamanda. HES karşıtı mücadelelerin bu kadar yaygın olmasının bir başka nedeni de insanların ve diğer canlıların yaşamına yönelik olarak gerçekleştirilen ağır saldırı ve bu saldırı karşısında yaşamı savunma çabasıdır.

Araştırmanın konusunu oluşturan ve su hakkı mücadelesi olarak tanımlayabileceğimiz HES karşıtı mücadelenin temel ekseninin suyun metalaşması (Barlow, 2009; Hamsici, 2011; Shiva, 2007; D'Souza, 2008) olduğu yukarıdaki satırlarda dile getirilmiştir. Dünya genelinde de baraj ve HES karşıtı mücadelelerin barajların ve HES'lerin yaşam alanlarını ve doğayı tahrip etmesinin yanı sıra esas olarak suyun metalaşmasına karşı ortaya çıktıkları görülmektedir. Yaşamın en temel unsuru olan su, özellikle temiz su, meta haline getirilerek sadece bedelini ödeyebilenlere satılan bir mal haline getirilmektedir. Kamusal niteliğini kaybederek sermayenin kar amacıyla sattığı bir mal olmaktadır. Akarsu kenarında yaşayıp geçimlik ihtiyaçlarını, gündelik ihtiyaçlarını akarsulardan karşılayan, tarlalarını, bahçelerini, bostanlarını ortak kullanıma açık ücretsiz su kaynaklarından sulayan insanlar, baraj ve HES yapımıyla birlikte kamusal mülkiyete ve herkesin ortak kullanımına tabi olan akarsuların ve su kaynaklarının kamusal ve ortak kullanımından mahrum hale gelmişlerdir. Akarsuların ve suyun özel sektörün, sermayenin özel mülkiyetine geçmesiyle birlikte buralardan ücretsiz olarak yararlanamaz duruma gelmişlerdir (İşlar, 2016; Kemaloğlu, 2013; İnce, 2018). Sermaye inşa ettiği barajlar ve HES'ler yoluyla özel mülk haline getirdiği suyu dilediği gibi kullanmakta, ayrıca sınırsız kar güdüsüyle hareket ederek inşa ettiği HES'lerle doğaya, canlılara ve insanların yaşam alanlarına, geçim kaynaklarına zarar vermektedir (Erensü, 2016; Hamsici, 2011).

2013 yılında Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nde (DSİ), Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ve Orman ve Su İşleri Bakanlığı tarafından HES projelerini yürüten özel sektör bileşenlerinin de katıldığı bir toplantı yapılmıştır ("Özel Sektör HES", 2013). Toplantının gündemi enerji alanında faaliyette bulunan firmaların hidroelektrik projeleri yatırımlarında karşılaştıkları meseleleri çözmek ve çevreye verilebilecek tahribatı asgariye indirmektir. Bu toplantıda toplantının yapıldığı an itibarıyla 379 adet HES'in işletilmekte olduğu belirtilmiştir. Bu HES'lerin 62 adedinin DSİ Genel Müdürlüğü tarafından, 241 adedinin ise özel sektör tarafından, kalan 76 adet HES'in ise "diğer kurum ve kuruluşlar" tarafından işletildiği toplantıda beyan edilmiştir. 379 HES'in 62'sinin bir kamu kurumu olan DSİ tarafından işletildiği toplantıda beyan edilmiştir. 379 HES'in

62'sinin DSİ tarafından işletiliyor olmasından hareketle HES'lerin projelendirme, inşa ve işletim süreçlerinin genel itibariyle toplumsal faydayı amaç edinen kamu yararını esas alan bir bakış açısıyla yürütülmediğini, çoğunlukla kamu yararını gözetme kaygısının bulunmadığını söylemek mümkündür.

Öte yandan diğer kurum ve kuruluşlarla neyin kastedildiği ise önemlidir; çünkü diğer kurum ve kuruluşların ne olduğu HES'lerin ve HES projelerinin sahipliği ve hangi sektör tarafından işletildiği konusunda fikir vermektedir. Diğer kurum ve kuruluşlar başlığı altında kastedilenlerin çoğunlukla spor kulüpleri olduğu dile getirilmektedir ("Kendi Kalene Gol Atma", 2012). Özellikle futbol alanında yaşanan spor kulüplerinin şirketleşmesi süreci beraberinde spor kulüplerinin sportif faaliyetlerini piyasa koşulları içerisinde piyasa mantığı çerçevesinde yürütmelerine yol açmıştır. Öte yandan şirketleşen bazı spor kulüpleri faaliyet alanlarını sadece sporla sınırlamamakta ve spor alanı dışında da yatırımlar yapmakta, faaliyet yürütmektedir. Bu alanlardan biri de enerji sektörüdür. Enerji sektöründe yatırım yapan şirketleşmiş spor kulüplerinden biri de Trabzonspor'dur ("Kendi Kalene Gol Atma", 2012, s.2). Trabzonspor tek başına Uzungöl'deki HES ihalesini ve Giresunspor'la kurduğu ortak şirketle Göçen Regülatörleri ve HES projesi ihalesini alarak enerji sektöründe yatırım yapmıştır. Bu örnek, diğer kurum ve kuruluşlar başlığı altında yer alan spor kulüplerinin HES projelerini piyasa mantığı ile yürüttüklerini göstermektedir. Dolayısıyla diğer kurum ve kuruluşlar başlığı altında yer alan 76 HES işletmesi özel sektörün işlettiği HES sayısına eklendiğinde piyasa koşulları içerisinde kar mantığıyla işletilen HES sayısı 317'ye çıkmaktadır. Bu sayı işletilen HES'lerin yüzde 84'üne tekabül etmektedir. Tüm bu veriler HES'ler yoluyla üretilen enerjinin ve HES'ler aracılığıyla enerji üretimi için gerekli olan altyapının kendisinin piyasa koşulları içerisinde özel sektör aracılığıyla kar amaçlı olarak üretilmesinin amaçlandığını göstermektedir. HES'ler yoluyla üretilen enerji de toplumsal faydayı hedefleyen kamusal bir mal olarak değil; özel sektör aracılığıyla üretilen bir meta olarak görülmektedir.

HES'ler aracılığıyla elektrik enerjisi üretiminin, elektrik enerjisini üretecek altyapının inşasının ve işletiminin şirketlere bırakılması aynı zamanda doğanın, akarsuların, HES inşa edilen yerlerde yaşayan tüm canlıların kaderlerinin sermayenin insafına terk edilmesi anlamına gelmektedir. HES'lerin inşasının ve işletiminin şirketlere bırakılmasıyla HES'lerin inşa edildiği araziler, akarsular şirketlerin özel mülkü haline gelmektedir. Dolayısıyla şirketlerin kendi mülkleri olarak gördükleri arazi ve su kaynakları üzerinde yapacakları tasarruflara, pratiklere daha çok kar elde etme güdüsünün yön vereceği de açıktır. Mersin'in Boğazpınar Köyü Gökharman Irmağı'na yapılması

planlanan HES’i protesto eden ve öncesinde aynı bölgede inşa edilen Gök Hidroelektrik Santrali deneyimini yaşayan Boğazpınar HES Karşıtı Platform sözcüsü Ahmet Öztürk’ün söyledikleri tüm bu söylenenleri destekler niteliktedir:

İklimin ıımanlaşmasıyla köyden alınan tarım ürünlerinin rekoltesi düşmüş, köylünün ırmağa girişi engellenmiş, köylü ırmak yakınlarındaki tarlalarına dahi girememiştir. Köylü hak etmediği bir şekilde aşağılanmıştır. Hayvanların ırmaktaki sudan faydalanması şirket tarafından engellenerek sürü hayvancılığı zarar görmüştür (HES’çi şirket Kandıramayacak, 2013, s.16).

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi artık nehirler, akarsular HES’leri kuran, işleyen şirketlerin mülkü haline gelmektedir. HES’in yapıldığı yerde yaşayan yöre halkının ve toplumun diğer fertlerinin ortak kullanım alanları içerisinde yer alan akarsular, bu akarsuları diledikleri gibi tasarruf etme hakkına sahip şirketlerin mülkü haline gelmeye başlamıştır. Burada yaşanan durum HES’lerin kurulduğu arazilerin, akarsuların ve buralardan üretilen elektriğin özel mülkiyet haline gelmesiyle sınırlı değildir. Aynı zamanda toplumun kolektif mülkiyetinde bulunan su, özel mülkiyet haline gelmekte ve metalaşmaktadır. Su metalaşmaktadır, çünkü şirketler HES’lerin inşa edildiği akarsulardaki suyu salt elektrik üretimi amacıyla kullanılan bir kaynak olarak görmemektedirler. HES’leri işleyen şirketler, akarsulardan geçen suyu kendi özel mülkleri olarak kabul etmekte ve buralardaki suyu çeşitli biçimlerde alınıp satılabilir bir ürün, meta olarak görmektedir. Nitekim Mahmut Hamsici (2011), akarsulara HES kurulumu yoluyla esas olarak hedeflenenin elektrik üretiminden ziyade akarsulardaki suyun özel mülkiyete geçirilerek ticari bir meta haline getirilmesi olduğunu söylemektedir. Zira HES yoluyla üretilen ve üretilecek elektrik enerjisi, elektrik üretiminin çok küçük bir kısmına karşılık gelmektedir. Ayrıca akarsuların bir kısmında üretilen elektrik enerjisinden elde edilen kar, yatırım maliyetlerini bile karşılayamamaktadır.

Bazı yerlerde akarsular, debi vb. nedenlerle, HES yapımına elverişli olmadığı halde buralarda özel sektör tarafından yürütölen birçok HES projesi ve inşaatı bulunmaktadır. Nitekim Boğazpınar HES Karşıtı Platform sözcüsü Ahmet Öztürk de Hamsici’nin görüşlerine paralel şeyler söylemiştir. Öztürk, Gökharman Irmağı’nı korumak için yapılan HES protestolarından birinde HES inşaatı yoluyla gerçekte hedeflenenin “elektrik kılıfı altında derelerin ve ırmakların satılması” olduğunu dile getirmiştir (“HES’çi şirket Kandıramayacak”, 2013, s.16). Dolayısıyla tüm bu örnekler HES projelerinin esas amacının elektrik üretimi olmadığını; esas amacın HES projeleri aracılığıyla akarsulardaki suyun şirketlerin özel mülkü haline getirilip piyasada alınıp

satılan bir meta haline dönüştürülmesi olduğunu göstermektedir. Öztürk'ün HES'lerin gerçekte neden inşa edildiği konusunda söyledikleri, HES karşıtı mücadeleler içerisinde gerçekleşen ekoloji temelli öğrenmeler konusunda ipuçları vermektedir. Öztürk'ün HES'lerin inşası yoluyla hedeflenenin “elektrik kılıfı altında derelerin ve ırmakların satılması” olduğunu ifade etmesi, bireysel düzlemde ekoloji temelli antikapitalist bir siyasal öğrenme sürecine işaret etmektedir. Dolayısıyla, çevre hareketlerinde gerçekleşen ekoloji temelli öğrenmeler incelendiğinde bu mücadeleler içerisinde önemli siyasal öğrenme süreçlerinin ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Siyasal öğrenme süreçleri, ekoloji temelli öğrenme süreçlerinin bir parçası olarak ortaya çıkabilmektedir. Siyasal öğrenme insanların çeşitli yollarla politik olarak olgunlaşmalarına yol açan öğrenme süreçlerini kapsayan geniş bir kavram olarak ele alınmaktadır (“American Government”, 2016, s.220). Politik olarak olgunlaşma süreçleri içerisinde bireyler ya da topluluklar etkin veya edilgen bir pozisyonda yer alabilmektedirler. Ayrıca bu siyasal öğrenme süreci formal veya informal yollardan gerçekleşebilmektedir. Siyasal öğrenme süreci içerisinde birey içinde bulunduğu siyasal dünyaya karşı bireysel algı geliştirmekte ve bunun üzerinden siyasal özbenliğini yapılandırmaktadır. Siyasal özbenliğin gelişimi sürecinde bireyler siyasal iktidar, hükümet ve bunların politikaları konusunda bilgi, inanç ve değer sahibi olmaktadır (“American Government”, 2016, s.220-221).

Siyasal iktidarlar açısından siyasal öğrenme süreçleri kendi istedikleri yurttaş ya da birey modelini ortaya çıkaracak müdahalelerde bulunabilmeleri açısından önemlidir. Siyasal iktidarlarının devamlılığını sağlayacak bireylerin, yurttaşların ortaya çıkmasını sağlayacak siyasal toplumsallaşma süreçlerini örgütleyebilmektedirler. Öte yandan siyasal öğrenme süreçlerinin kendisi her ne kadar siyasal iktidar tarafından ihtiyaç duyulan siyasal toplumsallaşmayı sağlayacak biçimde örgütlenebilse de yaşamın diyalektik işleyişi gereği kendi karşıtını çıkaracak, bir başka deyişle karşıt siyasal toplumsallaşmayı ve sistem karşıtı siyasal öğrenme olanaklarını ortaya çıkaracak potansiyele de sahiptir. Çevre hareketleri içinde gerçekleşen ekoloji temelli siyasal öğrenme süreçlerinin karşıt siyasal toplumsallaşmayı sağlayabilecek böyle bir potansiyele sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Öte yandan salt çevre hareketleri ya da sosyal hareketler içerisinde değil, yaşamın her anında insanlar öğrenme süreçleri içerisinde yer almaktadırlar. Griff Foley'e (2009) atfen söylersek insanlar yaşadıkları ve çalıştıkları sürece sürekli öğrenmektedirler. Söz konusu bu öğrenmelerin çoğu planlanmamıştır ve çoğu kez örtüktür. Ayrıca bu

öğrenmeler oldukça etkilidir de. Bu tezin konusunu oluşturan çevre hareketleri içerisinde gerçekleşen ekoloji temelli öğrenme süreçlerinin de sürekli öğrenmeye dayalı, informal ve örtük yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Siyasal iktidarlar tarafından siyasal öğrenme süreçlerinin siyasal iktidarın ihtiyaç duyduğu siyasal toplumsallaşmayı sağlayacak biçimde örgütlenebilmesinin mümkün olabileceğine; ama kimi zaman da siyasal iktidarı karşısına alan siyasal toplumsallaşmalar yaratan siyasal öğrenmeleri de doğurabileceğine yukarıda değinilmişti. Tartışmayı bu nokta üzerinden ekoloji temelli toplumsal mücadeleler açısından derinleştirmek yararlı olacaktır. Bu noktada Griff Foley'in "Yeşil Kampanya İçerisinde Öğrenme (Learning in Green Campaign) başlığı altında tartıştığı Terania Creek Kampanyası'nı (Terania Creek Campaign), ekoloji mücadelesi içerisinde gerçekleşen ve ekoloji temelli öğrenme süreçlerinin bir parçası olarak ortaya çıkan siyasal öğrenme süreçlerinin doğurabileceği karşıt siyasal toplumsallaşma süreçlerine örnek olarak vermek mümkündür.

Terania Creek, Avustralya'nın doğusunda bulunan bir yağmur ormanı kalıntısıdır. Foley (1999, s.27-28), 1970'li yılların başında şehirli ve orta-sınıfa mensup insanların Terania Creek'e kendi kendine yeten, ekolojik ve çoğunlukla komünal olan bir yaşam biçimini kurmak üzere yerleştiklerini dile getirmektedir. Terania Creek'e yerleşmeye başlayan yerleşimciler bir süre sonra Orman Komisyonu'nun Terania Creek havzasındaki ağaçları kesmek istediğini öğrenmişlerdir. Öte yandan Orman Komisyonu balta girmemiş okalıptüs ormanının yağmur ormanındaki türlere en az rahatsızlığı verecek şekilde kesileceğini söyleyerek çevrede yaşayanları ağaç kesimine ikna etmeye çalışmıştır. Terania Creek'e yerleşmeye başlayan yeni yerleşimciler ise Orman Komisyonu'nun bu açıklamasına ikna olmamışlardır ve Orman Komisyonu'nun ağaç kesme kararına karşı mücadele etmişlerdir. Uzun bir mücadeleden sonra başarıya ulaşmışlar ve New South Wales Eyalet Hükümeti tarafından Terania Creek yağmur ormanı yeni Nightcap Ulusal Parkı'na dahil edilmiştir.

Foley (1999, s.28), Terania Creek Kampanyası'nı yerleşimcilerin yerleşmeyi düşündükleri ya da yeni yerleştikleri çevrenin yakın gelecekteki yıkımına karşı gösterilen spontane tepkisi olarak değerlendirmektedir. Gerçekten de kampanyaya katılanlarla yaptığı görüşmelerde katılımcılar gerçekleştirilen kampanyanın başlangıçta spontane olarak ortaya çıktığını söylemişlerdir. Benzer bir durum Türkiye'deki HES karşıtı protestolarda da gözlenmektedir. HES karşıtı mücadeleler genellikle yaşam ve geçim alanları saldırıya uğrayan yerel halkın anlık ve kendiliğinden tepkileri üzerinden ortaya çıkmakta ve sonrasında daha örgütlü ve planlı hale gelebilmektedir.

Terania Creek yağmur ormanı kalıntısındaki okaliptüs ağaçlarının kesilmemesi için verilen mücadele sırasında protestocular önemli deneyimler yaşamışlar ve çeşitli ekoloji temelli öğrenme süreçleri içerisinde yer almışlardır. Yaşanan deneyimler ve öğrenmeler ekoloji, toplumsal mücadeleler ve siyaset konusundaki mevcut bilgilerine ve öğrenmelerine etkide bulunmuştur. Deneyimler ve yeni öğrenmelerin etkisiyle mücadeleye katılanlar dönüştürücü öğrenme sürecinin bir parçası olmuşlardır. Foley'e (1999, s.39) göre, gerçekleşen öğrenmeler anlamlı ve güçlendiricidir. Terania Creek kampanyası sırasında aktivistler yeni beceriler ve bilgi de edinmişlerdir. Örneğin yağmur ormanı ekolojisi konusunda uzmanlaşmışlar ve bu uzmanlıklarını mücadele sırasında kullanmışlardır. Bu öğrenmelerin mücadele içerisinde gerçekleşen öğrenme süreçlerinin ekolojik boyutunu temsil ettiğini söylemek mümkündür. Yine Foley'e (1999, s. 39) göre, aktivistlerin mücadele sırasında eyalet hükümeti ve onun temsilcileri (kamu görevlileri, politikacılar ve hakimler vb.) konusundaki görüşleri ve kavrayışları dönüşmüş, eyalet hükümeti ve temsilcileri hakkında yeni bir kavrayış geliştirmişlerdir. Aynı zamanda kitle iletişimi konusunda yeni kavrayış ve beceriler geliştirmişlerdir. Bunların yanında örgütlenmenin demokratik formlarını inşa etmenin ve doğrudan eyleme geçmenin karmaşıklığı konusunda kavrayışlarını geliştirmişler, beceriler edinmişlerdir. Bu da Terania Creek Yeşil Kampanyası içerisinde gerçekleşen öğrenmelerin siyasal boyutunun da olduğunu göstermektedir.

Foley'e (1999, s.39) göre Terania Creek Yeşil Kampanyası içerisinde gerçekleşen öğrenmenin Freire'nin eleştirel bilinç (conscientization) ve Mezirow'un perspektif dönüşümü kavramlarıyla ilişkili bir başka boyutu da bulunmaktadır. Bu boyut dönüştürücü öğrenme ile ilintilidir. Kampanya sırasında edindikleri deneyimler yoluyla aktivistler dünyayı kavrayış biçimlerini sorgulamışlar ve sonrasında dünyayı kavrayış biçimlerinde değişimler olmuştur. Örneğin aktivistler için yağmur ormanları kendinden menkul bir değere sahipken; aktivistler kampanya süreci içerisinde edindikleri deneyimlerle yağmur ormanlarını uğruna mücadele edilmesi gereken bir şey olarak algılamaya ve görmeye başlamışlardır. Ayrıca tüm bu öğrenmelerin yanında, uzmanlara ve otoriteye karşı başlangıçta duydukları güvenin kaybolduğu ve bu güven anlayışının yerini uzmanların ve otoritelerin toplumsal çıkar, güç ilişkileri üzerinden hareket ettikleri kavrayışının aldığı öğrenmeler içerisinde de yer almışlardır. Yine aktivistler çevre konusunda uzman olabileceklerini, yeni örgütlenme formları inşa edebileceklerini, eyleme geçebileceklerini ve bir şeyleri değiştirebileceklerini öğrenmişlerdir.

Sonuç olarak çevre hareketleri içerisindeki ekoloji temelli öğrenme süreçlerinin, yaşamda gerçekleşen bazı öğrenme süreçleri gibi, sürekli öğrenmeye dayalı olduğunu söylemek mümkündür. Bu öğrenmeler genellikle informal, rastlantısal ve örtüktür. Bu bağlamdan hareketle, Artvin, Antalya ve Tunceli illerinde gerçekleştirilen HES karşıtı mücadelelerde yer alan bireylerde HES karşıtı protestolar yoluyla gerçekleşen ekoloji temelli öğrenme süreçleri araştırmanın problemini oluşturmaktadır.

1.2. Amaç

Çalışmanın amacı; Artvin, Antalya ve Tunceli illerindeki HES karşıtı mücadele sırasında ortaya çıkan ekoloji temelli öğrenme süreçlerini ve mücadele sırasında ortaya çıkan bu öğrenme süreçlerinin HES karşıtı mücadele içerisinde yer alan bireylerin insan-doğa-ekoloji konularındaki düşüncelerini ve eylemlerini nasıl etkilediğini Marksist Ekoloji Kuramı'nın sunduğu perspektiften de yararlanarak ortaya koymaktır. Bu amaçla çalışma kapsamında şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Artvin, Antalya ve Tunceli illerinde HES'e karşı mücadele edenlerin sosyo-ekonomik profili nedir?
2. Artvin, Antalya ve Tunceli illerinde HES karşıtı mücadele nasıl ortaya çıkmıştır, HES karşıtı mücadelenin başlamasına, gelişimine etki eden etmenler ve bu süreçte gerçekleşen ekoloji temelli öğrenmeler nelerdir?
3. Artvin, Antalya ve Tunceli illerindeki HES karşıtı katılımcılar HES'lere neden karşı çıkmaktadır ve gerçekleşen ekoloji temelli öğrenmeler nelerdir?
4. Artvin, Antalya ve Tunceli illerindeki HES karşıtı katılımcılar HES'lerle mücadele etmek için hangi yöntemleri kullanmışlardır ve gerçekleşen ekoloji temelli öğrenmeler nelerdir?
5. HES karşıtı mücadelede yer alanların doğaya ve doğa-insan ilişkilerine bakışları nasıldır; HES karşıtı mücadele HES karşıtı katılımcıların doğaya ve doğa-insan ilişkilerine bakışlarını nasıl etkilemiştir ve gerçekleşen ekoloji temelli öğrenmeler nelerdir?

1.3. Önem

Doğa tahribatının ve ekolojik sorunların içinde bulunduğumuz 21. yüzyılın en önemli gündem maddelerinden birini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Son zamanlarda özellikle iklim değişikliği alanında yapılan çalışmalar insan kaynaklı doğa tahribatının durdurulamaması durumunda, doğada oluşan tahribatın yol açtığı olumsuz sonuçların bertaraf edilememesi halinde insan türünün de içerisinde bulunduğu canlıların

gezegensel düzeyde topyekün bir yok oluşa doğru sürükleneceğine işaret etmektedir. Elbette bu yokoluş belki de canlılık dediğimiz varoluş biçiminin tamamen ortadan kalkacağı anlamına gelmeyebilecektir. Bazı canlılar belki de yaşamını devam ettirecek ve dünyada daha farklı bir yaşam döngüsü varlığını sürdürecektir; ama kuvvetle muhtemeldir ki insan bir tür olarak varlığını bazı başka türleri de ortadan kaldırarak sona erdirecektir. Elbette ki; böylesi bir öngörü bilim kurgu filmlerinden ve bilim kurgu romanlarından fırlamış bir kıyamet senaryosu olarak da görülebilir. Öte yandan bilim kurgu eserlerinde işlenen kıyametvari senaryoların günümüzde insanların tarafından giderek artan bir biçimde sadece kurgu olarak görülmediğini ve bilim kurgu eserlerinde ortaya atılan öngörülerin gerçeğe dönüşmesi sürecinin insanlar tarafından daha olası olarak görülmeye başlandığını söylemek mümkündür.

Tüm bunlara ek olarak doğanın insan kaynaklı tahribatı konusunda bugünden yarına kesinliği olan pek fazla şey söylemenin kehanetten öteye geçmeyebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır; ama şurası kesindir ki, insan kaynaklı doğa tahribatı günümüzde bile birçok canlı türünün soyunu tüketmekte, dünyayı mevcut yaşam formlarının en azından bir kısmı için elverişsiz hale getirmektedir. İnsan türünün doğayı yıkıma uğratan, canlılığı tehdit eden müdahaleleri durdurulmadığı takdirde gelecekte de bu sonuçlara neden olmaya devam edecektir. Dolayısıyla günden güne artan doğa tahribatı sonrasında ortaya atılan kıyamet senaryolarının gerçekliğe daha da yaklaştığı düşüncesinin zihnimizde daha ikna edici bir biçimde yer ettiğini bir kez daha vurgulamamız yerinde olacaktır. Öte yandan özellikle insan türü açısından böylesi bir kıyametvari son olasılığı ya da muhtemel kıyametvari gelecek tasavvuru ekolojik sorunlara, doğanın tahribatına bakış açımıza yönelik bir paradigmatik dönüşümü bize dayatmaktadır. Doğa tahribatının ve ekolojik sorunların, kritik bir eşiğe ulaştığı günümüz koşullarında söz konusu bu paradigmatik dönüşümün ısrarla gündeme getirmesi gereken öngörülerinden biri de ekolojik sorunların, doğa tahribatının sıradan, ertelenebilir sorunlar olarak değil bir nevi ölüm-kalım meselesi olarak görülmesi gerektiğidir. Sonrasında ise bu paradigmatik dönüşüm doğa tahribatı ve ekolojik sorunlar ile insan edimleri arasındaki ilişkiyi sorgulayan bir kavrayışı içermelidir. İnsan edimleri ve ekolojik sorunlar arasındaki ilişki kritiktir; çünkü insanın doğaya müdahaleleri o kadar kritik bir hal almıştır ki; bazı bilim insanları (Zizek, 2012; Zeybek, 2016; “All in good time”, 2016; Waters et al., 2016) bugün içinde bulunduğumuz jeolojik dönemi Antroposen olarak adlandırmaktadır. Nitekim “Kapitalizm ve Antropocene” adlı köşe yazısında Ergin Yıldızoğlu (2016), Antroposen kavramı üzerinden gezegenimizdeki

ekolojik sorunlar ve bu sorunların kapitalizmle ilişkisine değinmiş; Antroposen kavramı kullanılmadan önce jeolojik dönemlerin adlarını gezegenin kendi jeolojik dinamiklerinden aldığı ifade etmiş; bu isimlendirmenin de ekolojik sorunlar ve doğa tahribatının failleri açısından kritik bir önemi olduğunu dile getirmiştir. Yıldızoğlu (2016); “Yaklaşık 4.5 milyar yıl yaşındaki bu gezegende, 200 bin yıl önce ortaya çıkan, ancak 5 bin 500 yıl önce okuyup-yazmaya (kayıt tutmaya) başlayabilen bir canlı türünün etkinliklerinin, gezegenin durumunda bir noktadan sonra belirgin bir değişiklik yarattığını”n altını çizerek gezegenimizin içinde bulunduğu bu yeni dönemin Antroposen olarak adlandırılmasının nedeninin insanın doğada ve yaşamda kritik değişiklikler yaratan müdahaleleri olduğunu ifade etmiştir. Aynı zamanda Antroposen adlı dönemin ortaya çıkışını kapitalist üretim biçimiyle ilişkilendirmiştir.

İçinde bulunduğumuz jeolojik dönemin çeşitli bilim insanlarınca Antroposen olarak adlandırılması önemlidir; çünkü ekolojik sorunların insan kaynaklı olduğunu ortaya koyan görüşü desteklemektedir. Ayrıca Antroposen’i kapitalizm ile ilişkilendirdiğimizde, bu ilişkilendirmenin Marksist Ekoloji’nin ekolojik sorunların asıl nedenlerine gönderme yapan önermeleriyle örtüştüğü de görülecektir. Bu durum ekolojik sorunlar ve nedenleri konusunda bir anlamda Marksist Ekoloji’nin tezlerinin de doğrulanmasıdır.

Ekolojik sorunları, doğanın tahribatını kapitalizmle ve insan eylemleriyle ilişkilendiren bir bakış açısının etkisiyle ortaya çıkan paradigmatik dönüşümün çevre hareketleri üzerinde de etkide bulunması kaçınılmazdır. Çevre hareketleri içerisinde gerçekleşen ekoloji temelli öğrenme süreçleri yaşanan paradigmatik dönüşümden etkilenecektir. Yaşanan paradigmatik dönüşümün etkisinin izlerini sadece Türkiye’de değil, aynı zamanda küresel düzeyde çevre hareketlerinin sayısının artışında ve ekolojik sorunlara karşı gösterilen küresel ilgide görmek mümkündür. Sadece doğanın tahribatından yerel ölçekte zarar görenler ekolojik sorunlara karşı duyarlılık göstermemektedir. Farklı niyetlere ve projeksiyonlara sahip olsalar da yerel ölçekte ekolojik sorunlardan etkilenenlerden, orta sınıflara, işçi sınıfına ve sermaye kesimine kadar geniş bir kesim ekolojik sorunlara ilgi göstermektedir. Bu da ekolojik sorunlara bakış açımızdaki paradigmatik dönüşümün içerdiği öngörülerden ilkiyle alakalıdır. O da ekolojik sorunların artık günümüzde gözardı edilemeyecek kadar kritik ve geri döndürülmesi oldukça zor bir eşiğe ulaştığı öngörüsüdür. Haliyle günümüzde ekolojik sorunlar geniş bir kesim tarafından ertelenebilip ikinci plana atılabilecek ve daha sonra üzerine düşünölebilecek sorunlar olmaktan çıkmaya başlamıştır.

Çevre hareketleri içerisinde gerçekleşen ekoloji temelli öğrenme süreçleri içerisinde gerçekleşen siyasal öğrenme süreçleri de ekolojik sorunlara bakış açısındaki değişimleri yansıtan paradigmatik dönüşümlerden kuşkusuz etkilenmektedir. Bununla birlikte ekoloji mücadelesi içerisinde elde edilen deneyimler ve öğrenmelerle bu paradigmatik dönüşümler tekrar biçimlendirilmektedir. Bu bakımdan çevre hareketleri içerisinde gerçekleşen ekoloji temelli her türlü öğrenme ve özel olarak siyasal öğrenme süreçlerinin analizi ekolojik sorunlara bakış açısının yeniden değerlendirilmesi ve çevre mücadeleleri içerisinde elde edilen deneyim ve öğrenmeler yoluyla bu bakış açısının geliştirilmesi noktasında katkılar sağlayacaktır.

“Çevre Hareketlerinde Ekoloji Temelli Öğrenme: HES Örneği” başlıklı doktora tez çalışması da yukarıda ele alınan bakış açısını yerelden gelen bilgiyle tekrar değerlendirmek ve zenginleştirmek açısından önemlidir. Bu çalışmayla yapılmak istenen; çevre hareketleri içerisinde gerçekleşen ekoloji temelli öğrenme süreçlerini ele alan kuramsal bilgiyle, yaşamın en temel ögesi olan suyu korumayı ve suya erişimi esas alan su hakkı mücadelesinin bir parçası olan Türkiye'deki HES karşıtı protestoları analiz etmek ve HES karşıtı protestolarda ortaya çıkan ekoloji temelli öğrenme süreçlerinden elde edilen ampirik bilgi yoluyla kuramı zenginleştirmektir. Tüm bunların yanında; bu çalışma kapsamında sahadan elde edilen deneyimlerin, bilgi birikiminin, gözlemlerin çevre hareketleri içerisinde yer alanlara, çevre hareketleri içerisinde yer almasa bile ekolojik sorunlara asgari düzeyde duyarlılık gösteren bireylere en azından deneyim ve bilgi aktarımı düzeyinde bir katkı sunulabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma ekoloji temelli öğrenme süreçleri temel alındığında hem kuramsal bilgiye katkı sunabilme hem de pratikte ekoloji mücadelesinde yer alanlara, ekoloji konusuna ve ekolojik sorunlara ilgi duyanlara fikir verme açısından yararlı olabilecektir.

1.4. Sayıtlar

Çalışmanın en temel varsayımı, Marksist Ekoloji Kuramı'nın salt bir ekoloji kuramı olmadığı aynı zamanda çevre hareketleri içerisinde gerçekleşen ekoloji temelli öğrenme süreçlerini, ekoloji temelli öğrenme süreçlerinden kaynaklanan ve bu süreçlerin bir parçası olan siyasal öğrenme süreçlerini anlamlandırmamıza yarayan bir kuram olduğudur. Marksist Ekoloji Kuramı çevreyi sadece ekonomi-politik bakış açısıyla ele alan bir kuram ya da politik ekoloji kuramı değil aynı zamanda siyasal öğrenme süreçlerini de içerisinde barındıran ekoloji temelli öğrenme kuramıdır.

Bir diğer varsayım ise; çevre hareketlerinin antikapitalist öğrenmeler açısından önemli bir potansiyeli bünyesinde barındırdığıdır.

1.5. Sınırlılıklar

Bu araştırma Artvin, Antalya ve Tunceli illerinde gerçekleştirilen HES karşıtı mücadelelere katılan bireylerle gerçekleştirilmiş 28'i bireysel, biri grup görüşmesi olmak üzere 29 adet yarı yapılandırılmış görüşme ve bu görüşmelere katılan 32 katılımcının görüşleri ile sınırlıdır.

1.6. Tanımlar

Antikapitalist Öğrenme: Antikapitalist öğrenme, kapitalizm karşıtı bir kavrayışı, düşüncüyü ve eylemi geliştiren tüm öğrenme biçimlerini kapsamaktadır. Bu çalışma kapsamında ise antikapitalist öğrenmelerle kastedilen, yaşanan çevre sorunlarını ve ekolojik yıkımı kapitalist üretim tarzıyla ilişkilendiren ekoloji temelli öğrenmelerdir. Bu öğrenmeler ekoloji mücadelesi içerisinde gerçekleşen öğrenmelerin bir parçasıdır. Antikapitalist öğrenmeler sonucunda bireyler, kapitalist üretim ilişkilerini ve bu ilişkiler üzerinde yükselen ekonomik ve toplumsal ilişkileri çevre sorunlarının, ekolojik yıkımın temel nedeni olarak görmektedirler. Dolayısıyla çevre sorunlarının nihai çözümü de ancak kapitalist üretim tarzının aşılmasıyla mümkündür.

Ekoloji Temelli Öğrenme: Ekoloji temelli öğrenme kavramı insanın doğayla kurduğu ilişkiden kaynaklanan öğrenmelerin yanı sıra çevre hareketlerinde, ekoloji mücadeleleri içerisinde gerçekleşen öğrenmeleri de kapsayan bir şemsiye kavramdır. İnsan doğayla etkileşime girerken çeşitli deneyimler elde etmektedir ve bu deneyimler çeşitli öğrenmeleri ortaya çıkarmaktadır. Benzer şekilde çevre hareketlerine, ekoloji mücadelelerine katılanlar da katıldıkları mücadelelerde çeşitli deneyimler elde etmekte ve bu deneyimlerden kaynaklanan öğrenmeler gerçekleşmektedir. Dolayısıyla ekoloji temelli öğrenmeler bireylerin ekoloji mücadelesi sırasında yaşadıkları deneyimler üzerinden gerçekleşen öğrenmeleri de içermektedir. Bireylerin ekoloji mücadelesi öncesinde doğayı, insanı ve diğer canlıları, çevreyi, doğa-insan ilişkisini nasıl anlamlandırdıkları; mücadelede sırasında bireylerin yaşadıkları deneyimlerin bu anlamlandırma sürecini nasıl etkilediği ve tüm bu süreçte hangi öğrenmelerin gerçekleştiği ekoloji temelli öğrenmenin kapsamına girmektedir.

Hidroelektrik Santral (HES): Dere yatağından alındıktan sonra kilometrelerce ileride belli bir kottan düşürülen suyun türbinleri döndürmesi yoluyla elektrik üreten

tesislerdir. Baraj tipi ve nehir tipi olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. Çalışmanın konusunu oluşturan Türkiye'deki hidroelektrik santral (HES) karşıtlarının mücadele ettikleri santraller çoğunlukla nehir tipi olanlardır (Hamsici, 2011).

Siyasal Öğrenme: Siyasal öğrenme kavramı siyasal toplumsallaşma süreçlerini sürecini bünyesinde barındıran; toplumsal yapı içerisindeki güç ilişkilerine, hiyerarşiye dair öğrenmeleri ve bireyin birey-devlet, toplum-devlet, birey-toplum arasındaki ilişkiselliğe dair geliştirdiği kavrayışı içeren; içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal yapıya, sisteme dair öğrenme ve bilinçlenme sürecini kapsayan geniş bir kavramdır. Bu çalışma kapsamında ise siyasal öğrenme kavramı daha dar bir kapsamda ele alınmaktadır. Çalışma kapsamında siyasal öğrenmeden kastedilen ekoloji temelli siyasal öğrenmedir. Dolayısıyla çok farklı alanlarda gerçekleşebilecek siyasal öğrenme süreçlerinden ziyade ekoloji mücadelesi içerisinde gerçekleşen ekoloji temelli öğrenme süreçlerinden doğan siyasal öğrenme süreçleri ele alınacaktır. Ekoloji mücadelesine katılan bireylerin, toplulukların içerisinde buldukları topluma içkin güç ilişkileri ve hiyerarşiye dair nasıl bir kavrayışa sahip oldukları ve ekoloji mücadelesi içerisinde gerçekleşen öğrenmelerin bu kavrayışa nasıl bir etkide bulunduğu; ekoloji mücadelesi içerisinde gerçekleşen öğrenmelerin mevcut siyasal toplumsallaşmayı ne yönde etkilediği; aktivistlerin doğaya, insana ve diğer canlılara bakış açılarının mücadele içerisinde gerçekleşen ekoloji temelli siyasal öğrenme süreçleriyle etkileşimi; ekoloji mücadelesi içerisinde gerçekleşen öğrenmelerin aktivistlerin devlete, kamu otoritesine dair kavrayışlarının nasıl bir dönüşüme tabi olduğu; bireyin içerisinde bulunduğu gerçekliğin nasıl algılandığına dair bir düşünsel kavrayışı olan ideolojisinin ekoloji mücadelesi içerisinde gerçekleşen dönüştürücü öğrenme süreçleriyle etkileşimi ekoloji temelli siyasal öğrenme kavramının kapsamı içerisinde yer almaktadır.

1.7. Kısaltmalar

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

BM: Birleşmiş Milletler

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DEKAP: Derelerin Kardeşliği Platformu

DSİ: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü

GLI: Küresel Emek Enstitüsü

HES: Hidroelektrik Santral

IPCC: Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli

IWRA: Uluslararası Su Kaynakları Birliği

NBA: Narmada Bachao Andolan (Narmada'yı Kurtar Hareketi)

OECD: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

WB: Dünya Bankası

WWC: Dünya Su Konseyi

BÖLÜM 2

2. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Marksist Ekoloji

Marksist Ekoloji'yi tanımlamadan önce ekolojik sorunları ele alırken kimi araştırmacıların Marksist Ekoloji'nin kuramsal ve kavramsal çerçevesine doğru yöneliminin nedenlerine değinerek başlamak daha uygun olacaktır. Foster (2015, s.69) Marksist Ekoloji'ye yönelimin nedenlerini “Kapitalist toplumun ortaya çıkardığı çevre sorunları kötüleştikçe, ekolojik savunma için gerekli olan hareketler radikalleşmeye başladı ve dünyanın dört bir yanına yayıldı. Böylece çevrenin sosyal yıkımına daha kapsamlı, diyalektik açıklamalar bulunmaya çalışılmış ve bu süreç düşünürleri giderek daha fazla Marx'a ulaştırmıştır.” cümleleriyle açıklamaktadır. Diğer bir deyişle mevcut düzen içi ekolojik yaklaşımların, kapitalizmin ortaya çıkararak büyüttüğü ekolojik krizi kavramada ve çözüm üretmede yetersiz kaldığı ve mevcut yaklaşımların ortaya koyduğu çözüm önerilerinden daha radikal çözüm önerilerinin ortaya konulmasının gerekliliği düşüncelerinin bir sonucu olarak düşünsel düzeyde Marksist Ekoloji'ye yönelim gerçekleşmiştir.

Peki giderek ağırlaşan, giderek yerel bir sorun olmaktan çıkarak küresel bir sorun haline gelen, yıkıcılığı artan ekolojik sorunların ele alınmasında ve çözüm yollarının üretilmesinde pusula olarak görülen ve bu doktora tez çalışmasının da kuramsal temelini oluşturan Marksist Ekoloji nedir ve nasıl bir kuramdır? İlk olarak Marx'ın kuramıyla doğrudan ilintili olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Dolayısıyla bu kuramın oluşumunda Marx'ın tarihsel, diyalektik materyalist anlayışı önemli bir yer tutmaktadır. Her ne kadar köken olarak Marx'ın kuramına ve görüşlerine dayansa da Marksist Ekoloji kuramı direkt olarak Marx tarafından geliştirilmemiştir. Marx'ın ardılları tarafından Marx'ın kuramından ve yaklaşımından yola çıkarak geliştirilip sistematize edilmiştir. Bununla beraber çoğu araştırmacı için ise Marx ve ekoloji kavramlarının yan yana gelmesi alışıldık bir durum olarak görülmemektedir. Hatta bazı araştırmacılar Marx'ın ekolojiye gereken ilgiyi göstermediğini ileri sürmektedirler. Yoğunlukla ekonomi, siyaset, ekonomi-politik ve sınıf mücadelesi gibi alanlarda eserler vermesi de bu yargıyı pekiştirir gibi gözükmektedir. Peki durum gerçekten böyle midir? Bu konuda John Bellamy Foster'in sözlerine kulak vermek yerinde olacaktır:

Marx'ı ekolojiye gereken ilgiyi göstermediği için kınamanın uzun bir geçmişi varsa da, tartışmalarla geçen onyılların sonunda, bu görüşün olgularla uyummadığı açık biçimde ortaya çıkmıştır. Tersine, İtalyan coğrafyacı Massimo Quaini'nin vurguladığı gibi, "Marx... modern burjuva ekoloji bilincinin ortaya çıkmasından önce doğanın sömürülmesini kınamıştı" (Foster, 2001, s.26).

Foster'in aktardıklarından hareketle; Marx'ın ekoloji konusuna ilgi göstermekle kalmayıp bu konuda çeşitli argümanlar ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Bu argümanlardan belki de en önemlisi de doğanın sömürüldüğünün ifade edilmesidir. Bu argüman belki de Marksist Ekoloji Kuramı'na ve Marx'ın ekoloji konusundaki görüşlerine özgünlüğünü veren en önemli noktalardan biridir. Marx, yoğunlukla insanlar arası ilişkilerde kullanılan sömürü kavramını üretim tarzının dolayımından geçen insan-doğa ilişkilerini betimlerken de kullanmıştır. İnsan-doğa ilişkisini üretim tarzının dolayımından geçmiş bir biçimde mevcut üretim tarzının bir ürünü, bir sonucu olarak tariflemektedir. Elbette burada söz konusu olan ilişki biçimi tarihsel, diyalektik ve materyalist bir ilişki biçimidir ve insan-doğa, insan/toplum-üretim tarzı, doğa-üretim tarzı arasındaki diyalektik etkileşimleri bünyesinden barındırır. Tüm bu söylenenler Marx'ın doğa ve insanı bir arada, ayrılmaz biçimde ele alan bütüncül bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir. Söz konusu bu bakış açısı da Marx'ın doğa ve ekoloji konusundaki görüşlerini derinden etkilemiş ve Marksist Ekoloji'nin temel argümanlarını biçimlendirmiştir.

Foster'in Marx ve ekoloji konusundaki bir diğer önermesi ise Marx'ın kuramının "derinden ekolojik" olduğudur. Marx'ın Rheinische Zeitung gazetesinde yazdığı ilk makalenin de ekoloji temalı olması tüm bu gerçekler göz önünde bulundurulduğunda tesadüf değildir. Marx'ın editörü olduğu Rheinische Zeitung'daki ilk makalesinin başlığı "Odun Hırsızlarına Karşı Yasa Üzerine Tartışmalar"dır. Foster'e (2001) göre bu makalede Marx "odun hırsızlığı" olarak tanımlanan sorunun "bütün canlı boyutuyla gerçek dünyevi sorun" olduğunu ifade etmiştir. Marx'ın odun hırsızlığına dair yazdığı yazı doğrudan doğanın yönetici sınıflar tarafından salt kendi çıkarlarını gerçekleştirecek biçimde özel mülk olarak edinilmesini ele almakta ve bu bağlamda doğanın metalaştırılmasını merkeze alan sınıfsal bir analiz yapmaktadır. Bir anlamda odun hırsızlığı olarak ifade edilen durumun kendisi özü itibarıyla sınıfsal temelleri olan toplumsal ve ekolojik bir sorundur. Marx'ın, kolektif, kamusal bir mülk olan ormanların özel mülkiyete tabi olmasını eleştirmesi oldukça önemli ve değerlidir. Marx'ın ormanların özel mülkiyete tabi olmasına eleştiri getiren yaklaşımının bir benzeriyle daha sonra 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan, özellikle ABD'de karşılık bulan doğal kaynakların "genellikle kamusal

mülkiyetle" korunabileceğini savunan doğal kaynakları koruma hareketi kapsamında karşılaşılmıştır.

Öte yandan Foster'e göre Marx'ın odun hırsızlığı konusuna eğilerek "önemsiz bir sorunla ilgilenmeyi seçmiş olmadığını" da belirtir ve şunları söyler:

O dönemde Prusya'da verilen tüm cezaların altında beşi ağaçla ilgiliydi ve Rhineland söz konusu olduğunda bu oran daha da yüksekti. Buradaki sorun, köylülerin bir zamanların ortak topraklarında sahip oldukları -hatırlanamayacak kadar eskiye dayanan ancak sanayileşmenin ve özel mülkiyetin gelişmesiyle adım adım ellerinden alınan- son hakların da ortadan kaldırılmasıydı. Geleneksel olarak halkın ısınmak ve yemek pişirmek için ihtiyaç duyduğu odunu ormandan (kurumuş ağaçlar ve yere düşmüş dallar) toplama hakkı vardı. Ne var ki toprak sahipleri ormandaki herşeyle birlikte kuru ağaçlara da sahip çıkarak sıradan insanların odun toplamasını engellemeye başlamışlardı. Odun hırsızlığı, kaçak avcılık ve özel mülke izinsiz girme gibi, ağır cezalarla karşılaşan bir suç olmuştu... Yoksulların ("izinsiz geçiş" olarak tanımlanan ormana girme de dahil olmak üzere) toprakla bütün geleneksel ilişkileri yasaklanmış ve orman sahibinin toprak üzerindeki tekeline tecavüz olarak bakılır olmuştu (Foster, 2001, s.111).

Marx'ın makalesinde ele aldığı "odun hırsızlığı" sadece ormanın ve doğanın burjuvazi tarafından mülk edinildiği, kolektif mülkün özel mülke dönüştürülerek köylülerin odun toplama haklarının elinden alındığı basit bir sorun değildir. Buna karşılık köylülerin bu duruma tepki olarak bir bakıma mecbur kaldıkları "odun hırsızlığı" da basit bir mülk hırsızlığı değildir. Doğanın burjuvazi tarafından özel mülk haline getirilmesine karşı yaşamsal zorunluluklardan kaynaklanan bir tepki ve direniştir. Modern anlamda bir ekoloji mücadelesine denk düşmese de; kendi sınırları içerisine hapsolmuş, kendiliğinden, direkt olarak toplumsal değişimi ve üretim tarzının değişimini hedeflemeyen toplumsal adalet mücadelesiyle kesişen bir dolaylı yoldan gelişen ekolojik tepki biçimidir. Sistem karşıtı, sosyalist bir mücadele formuna göre "ilkel" ya da "geri" bir konumda olsa da, tepkiler sadece köylülerin günlük geçimlerine dair yaşamsal zorunluluklarından kaynaklansa da özünde doğanın burjuvazi tarafından özel mülk haline getirilmesine, doğanın metalaşmasına karşı duran kendiliğinden, örgütsüz bir tepkidir. Ekoloji ve günlük geçim mücadelesinin arkaik bir biçimde iç içe geçtiği bir eylem biçimidir. Failleri her ne kadar ekolojik duyarlılık ve bilinçle hareket etmese de kapitalizmin doğayı metalaştırma eğilimine karşı örtük bir direniştir. Doğrudan doğayı koruma bilinciyle hareket edilmese de, ormanların ve dolayısıyla doğanın özel mülkiyetine karşı olduğundan dolaylı yoldan gelişen arkaik bir ekoloji mücadelesidir. Kapitalizm karşıtı ekoloji mücadelelerinin ilkel formlarından biri olması açısından ise önemli bir tarihsel örnektir.

Marx'ın dile getirdiği "odun hırsızlığı" vakaları, tepkisel ve sınıf bilincine dayalı olmamaları nedeniyle doğrudan anti-kapitalist, sosyalist bir mücadele formuna göre "ilkel" bir tepki biçimidir. Tam da bu sayılan özellikleri nedeniyle 18. yüzyılda ortaya çıkan makine kırıcıları ve onların eylemlerini, mücadele tarzlarını andırmaktadır. Bilindiği gibi kapitalizme karşı ilk tepkiler bireysel suç, hırsızlık ve makine kırıcılık biçiminde gerçekleşmiştir (Çakır, 2005). Makine kırıcılık, kendi için sınıf bilincinden yoksun işçi kitlelerinin mevcut iş ve hayat koşullarının kötülüğünün nedenini makinelere bağladıkları, tepkilerini kapitalizme ve burjuvaziye değil de makinelerin kendisine yönelttikleri ilkel bir tepki biçimidir. Bu tepkiler zamanla işçi sınıfının, makineler ve onların sermaye tarafından kullanılması arasındaki farkın ayırdına varmasıyla evrilmiş ve tepkilerini, mücadelelerini üretim araçlarının kullanılış biçimine yöneltmeyi öğrenmişlerdir (Çakır, 2005). Makine kırıcıların tepki ve eylem biçimindeki bu evrimin bir benzerinin ekoloji mücadelesinin tarihsel seyrinde de gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Tıpkı makine kırıcılarda olduğu gibi, ormanları burjuvazinin yasayı da arkasına alarak özel mülk haline getirilmesine tepki olarak ormanın özel mülkünü kabul etmeyip hala bir kamusal mülk olarak görmeleri ve yasa yoluyla ellerinden alınmış olan geleneksel odun toplama haklarını kullanmayı sürdürmeleri doğanın özel mülk haline gelmesine karşı ilk ve "ilkel" tepkileridir. Köylülerin geleneksel bir hakları olan ormandan odun toplama, çıkarılan yasayla beraber suç sayıldığından "kapitalizme karşı ilk tepkiler bireysel suç, hırsızlık ve makine kırıcılık biçiminde gerçekleşmiştir" argümanı ile da örtüşmektedir.

Kapitalist düzen içerisinde doğanın mülk edinimi sorunu oldukça önemlidir. Marx'ın "Odun Hırsızlarına Karşı Yasa Üzerine Tartışmalar" adlı makalesinde ele aldığı bu süreç insan-doğa arasındaki bir dönüşüme, evrime işaret etmektedir. Geçmişte köylüler tarafından çoğunlukla ihtiyaca, gündelik geçimlik ihtiyaçlara dayalı olarak kurulan insan-orman/doğa ilişkisi artık doğanın mülk edinimiyle beraber nitelik olarak dönüşüme uğramaktadır. Artık insan-orman/doğa arasındaki ilişki kapitalist üretim tarzının ve özel mülkiyet rejiminin dolayımından geçerek yapılanmaktadır. İnsan-orman/doğa arasındaki ilişkinin muhtevası kapitalist üretim tarzının ve özel mülkiyet rejiminin öncelikleri tarafından yeniden tanımlanmaktadır. Bu durum insan-doğa ilişkisinde yeni bir dönemi ifade eder. Artık insan/toplum-doğa arasındaki ilişkiler kapitalist üretim tarzının sürekli kar, sürekli sermaye birikimi ve sömürü mantığı tarafından belirlenmektedir. İşte Marx'ın metabolik çatlak olarak ifade ettiği süreci yaratan da bu dönüşümdür.

Doğanın özel mülkiyete konu olmasıyla beraber doğanın burjuvazi lehine sömürsünün önü açılmaktadır. Elbette doğanın sömürsü sadece doğanın özel mülk olarak edinildiği parçalarında yaşanmamaktadır. Doğanın kamusal mülk olarak kaldığı diğer noktalarda da kapitalist sistemin sömürü çarkı işlemektedir. Üretimin maliyetinin doğaya dışsallaştırılması kamusal mülk olarak kabul edilen doğa bölümlerinin sömürülmesinin örneğidir. Keleş'e (2013, s.103-104) göre;

Ekonomi sözlüklerinde 'dışsallık' bir ekonomik birimin, üretim etkinlikleri sırasında, başka kişileri ya da kurumları etkilemesi ve bu etkinin piyasa ekonomisinin araçlarıyla, yani sunumun ve istemin serbestçe etkileşimi sonucunda giderilememesi durumu olarak tanımlanmaktadır. Dışsallık kavramı çevre sorunlarına uygulandığında, çevreyi kirletenlerin, maliyetini karşılamak gereğini duymadıkları zararlı sonuçlar akla gelir... Bir gerçek ya da tüzel kişinin çevrede yarattığı her türlü kirlenme yaşam ortamı için bir dışsallık oluşturur."

Dışsallık çevre sorunlarının nedeni olduğu gibi, çevre sorunlarını doğuran metabolik çatlağın büyümesine de katkı sunmaktadır. Kapitalist üretim tarzında üretimin maliyetinin doğa dışsallaştırılması yoluyla üretimin maliyeti düşürülmekte, bu yolla doğa sömürülmekte ve karlılık arttırılmaktadır. Dışsallaştırma sonucu ortaya çıkan ekolojik maliyet de doğaya ve topluma ödetilmektedir (Wallerstein, 2013). Kapitalizm, -tıpkı emekçi sınıflara yaptığı gibi- doğaya ondan aldığından çok daha azını geri vermektedir. Nitekim K. William Kapp de kapitalizmin bir ödenmemiş maliyetler ekonomisi olarak addedilebileceğini ifade etmektedir (Kapp'tan akt. Foster ve Magdoff, 2014, s.48). Kapitalizmin doğayla kurduğu metabolik ilişki, kapitalizmin metabolizması aldığından çok daha azını geri vermeye ya da alıp da hiç geri vermemeye dayalıdır. Kapitalizm emekçi sınıfları sömürdüğü gibi doğayı da sömürmektedir. Bu nedenle doğanın sömürülmesi olarak ifade edilen sorunun sınıfsal bir perspektiften ele alınması gerekmektedir. Böyle bir bakış açısından hareket ettiğimizde haliyle ekoloji sorunu aynı zamanda özel mülkiyet sorunu haline gelmektedir.

Doğanın özel mülkiyetin konusu olması, tüm canlıların kolektif tasarrufunda ve mülkiyetinde olan, tüm canlıların ve gelecek kuşakların çıkarlarını ve sürdürülebilir yaşamlarını gözetten bir doğa anlayışının zıttı bir anlayışı ifade etmektedir. Böylesi bir anlayışın sonucu olarak doğa özel mülkiyetin cenderesinde sıkıştırılmış ve kişisel ve sınıfsal tasarruflara dayalı bir hale gelmektedir. Buradan hareketle Marx'ın "Odun Hırsızlarına Karşı Yasa Üzerine Tartışmalar" adlı makalesinde ele aldığı ormanların özel mülkiyete tabi olması durumunun aynı zamanda orman içerisindeki ekosistemin mülkiyetinin de özel mülkiyete geçmesi anlamına geldiğini rahatlıkla ifade etmemiz

mümkündür. Sadece ormandan faydalanan köylülerin değil; orman içerisindeki diğer canlıların üyesi oldukları, oluşturdukları ekosistemin kaderi özel mülkün sahibinin sınıfsal ve bireysel çıkarlarınca belirlenmektedir. Ormanın sahibi burjuvazinin, aynı zamanda kapitalist üretim tarzının da yönetici sınıfı, sahibi olduğu gerçeği de göz önüne alındığında orman içerisindeki ekosistemin kaderinin kapitalizmin elinde olduğunu, kapitalist üretim biçiminin ihtiyaçları tarafından belirlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Özetle Marx'ın editörü olduğu Rheinische Zeitung'da "Odun Hırsızlarına Karşı Yasa Üzerine Tartışmalar" başlıklı ilk makalesinde odun hırsızlığına değinmesiyle, bu durumu sınıf temelli bir analize tabi tutmasıyla başlayan ekoloji temelli tartışmaları ardılları tarafından sistematize edilip bir kuram haline getirilmiştir. Bu kurama da Marksist Ekoloji adı verilmiştir. Marx ve ekoloji tartışmalarına dair kısa bir giriş yapılan söz konusu bu Marksist Ekoloji üst başlığı altında ilk önce alt başlıklar halinde Marksist Ekoloji'nin temelini oluşturan Marx'ın yaklaşımının tarihsel köklerine ve Marksist Ekoloji'nin temel kavramlarına değinilecektir. Daha sonra ise Marksist Ekoloji'nin nasıl bir ekoloji temelli öğrenme ve ekoloji temelli siyasal öğrenme kuramı olduğuna ve ekoloji mücadelesi ile bağına, diğer ekoloji ve ekolojik bilinç temelli siyasal öğrenme yaklaşımlarıyla benzerliklerine, farklılıklarına değinilecektir.

2.1.1. Marx'ın Ekolojik Yaklaşımının Düşünsel Kökenleri ve Marksist Ekolojinin Temel Kavramları

"Marx'ın Ekolojik Yaklaşımının Düşünsel Kökleri ve Marksist Ekolojinin Temel Kavramları" adlı bu başlık altında Marx'ın ekolojik yaklaşımının oluşumuna katkıda bulunan düşünürlerden Epikuros, Darwin ve Liebig'e Marksist Ekoloji'nin temel kavramlarının oluşuma katkıları bağlamında değinilecektir.

2.1.1.1. Marx'ın Ekolojik Yaklaşımının Oluşumunda Epikuros'un Rolü

Marksist Ekoloji kuramının temelini oluşturan Marx'ın materyalist anlayışı büyük oranda Epikuros'un doğa felsefesinden etkilenmiştir. Foster (2001), Marx'ın felsefenin materyalist kanadının önde gelen temsilcisi olarak Epikuros'u kabul ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca Marx doktora tezini de Epikuros üzerine yapmıştır ve tezinin adı da Demokritos ile Epikuros'un Doğa Felsefeleri'dir. Maximilian Rubel ve Margaret Manale

göre (Rubel ve Manale'den akt. Foster, 2001, s.59) Marx'ın dikkatini Epikuros'a yönelten şey Epikuros'un;

...doğallığı, entelektüel ve duyuşsal bir özgürlük, insan hayatında şansa daha fazla değilse bile zorunlulukla eşit bir rol tanıyan, tanrılardan ve öğretilerden özgürlük ilan edişidir. Bireysel iradenin hakkı teslim edilir; bir olabilirlik anlayışı hayat bilgeliğinin merkezi olur. İnsan kendini batıl inançlar ve korkudan kurtarır ve kendi mutluluğunu yapabilmeye muktedir olur.

Epikuros, Yunan atomcularından etkilenmiştir ve atomların hareketleri konusunda Demokritos'tan bazı noktalarda ayrılmaktadır. Bu farklılaşma her iki düşünürün doğa felsefelerini birbirinden ayırtmıştır. Marx, Epikuros'un yaklaşımında atomların kaç çeşit harekete sahip olduğu ve Demokritos'un atom görüşünden hangi noktada ayrıldığı konusunda şunları söylemektedir:

Epikuros, atomların boşlukta üçlü bir hareketi olduğunu kabul eder. Birincisi, doğru çizgi halinde düşme hareketidir; ikincisi, atomun doğru çizgiden sapmasından ileri gelir; üçüncüsü de birçok atomların geri itilmesi yüzünden meydana gelir. Birinci ve üçüncü hareketi Demokritos da, Epikuros da kabul eder. Onları birbirinden ayıran, atomun doğru çizgiden sapmasıdır (2000a, s.33).

Epikuros sapma hareketini ortaya atarak Demokritos'un aksine tüm varlığı ve gerçekliği oluşturan atomların sadece belirlenmiş bir tarzda hareket etmediğini iddia etmektedir. Tüm bunlara ek olarak Epikuros, atomların hareketlerinde, sapmalarında belirlenmişliğin yanında şans unsurunun da etkili olduğunu da ortaya atmıştır. Epikuros'un ortaya koyduğu bu "sapma hareketi" Epikuros'un doğa felsefesinin ifade ettikleri açısından oldukça kritiktir. Burada söz konusu olan ereksel, determinist bir bakış açısından uzaklaşmaya başlayıp zorunluluk içinde özgürlüğün, özgürlük içinde zorunluluğun bulunduğu belirli bir oranda belirsizliği de bünyesinde barındıran bir düşünce sistematiğine geçmiştir. Aynı zamanda "Demokritos fiziğinin belirlenimciliğine ve dinin teleolojik ilkelerine" bir tür karşı çıkıştır.

Özgürlük ve zorunluluk alanlarına dair önemli tartışmalara kapı aralayan Epikuros'un düşünsel farklılaşması daha sonra Marx tarafından eleştirel bir analize tabi tutulup, geliştirilip Marx'ın şu ünlü sözünde karşılığını bulacaktır: "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre değil; kendi seçtikleri koşullar içinde değil, doğrudan karşı karşıya kaldıkları, belirlenmiş olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar. Bütün ölmüş kuşakların geleneği, büyük bir ağırlıkla, yaşayanların beyinleri üzerine kabus gibi çöker (Marx, 2002, s.13)."

Epikuros'un varlığın ve gerçekliğin oluşumunda sadece şansa ya da sadece belirlenmişliğe vurgu yapmayıp her iki unsura birden vurgu yapması Marx tarafından

kayda değer bulunmuştur. Epikuros'un ortaya koyduğu bu yaklaşım "özgür irade"ye de kapı aralamıştır. Marx'ın Epikuros'u önemsemesinin nedeni de bu özgür iradeye alan açan yaklaşımıdır. Epikuros'un bu düşünüş tarzı Marx'ın yürütmüş olduğu "özgürlük" ve "zorunluluk" tartışmalarına ilham vermekle birlikte; Marx'a göre Epikuros'un temelde önemli bir hatası da bulunmaktadır. Epikuros'un hatası "zorunluluğu da tanıyan ve bu nedenle sınırlı olan gerçek olabirlikçe karşıt olarak, şans ve özgür iradeyi abartan soyut olabirlikçe ağırlık vermesi"dir (Foster, 2001, s.86). Diğer bir deyişle nasıl ki determinist ve teleolojik bakış açıları zorunluluğu abartmışsa, Epikuros da şans ve özgür irade adı altında rastlantısallığa gereğinden fazla önem vermiştir.

Öte yandan Epikürcü materyalizmde dünyanın faniliğine, bütün hayatın ve varoluşun geçici karakterine vurgu bulunmaktadır. Epikürcü materyalizmin en temel ilkesi "hiçlikten hiçbir şeyin doğmayacağı ve hiçbir şeyin hiçliğe varacak biçimde yok edilemeyeceği ya da hiçliğe indirgenemeyeceği"dir. Bu ilke, kimyacı Antoine Lavoisier'in ortaya koyduğu kütle korunumu yasasını ve bu yasanın temeli olan "hiçbir şey yoktan var olmaz, var olan hiçbir şey de yok olmaz" ilkesini akla getirmektedir. Lavoisier, kütle korunumu yasasından hareketle "Doğanın tüm işleyişlerinde hiç bir şeyin yoktan var edilmediği, tüm deneysel dönüşümlerde maddenin miktar olarak aynı kaldığı, elementlerin tüm bileşimlerinde nicel ve nitel özelliklerini koruduğu gerçeğini tartışılmaz bir aksiyom olarak ortaya sürebiliriz." çıkarsamasında bulunmuştur. Kütle korunumu yasası bilim insanları tarafından bilimsel yöntemlerle ortaya çıkarılmadan çok önce Epikuros'un böyle bir görüşü ortaya atmış olması ve materyalizminin temeli haline getirmiş olması oldukça ilginç ve önemlidir. Bunun yanında Epikuros sadece "hiçlikten hiçbir şeyin doğmayacağı ve hiçbir şeyin hiçliğe varacak biçimde yok edilemeyeceği ya da hiçliğe indirgenemeyeceği" temel ilkesini ortaya koymamış ve bu temel ilkenin üzerine başka önemli önermeler de eklemiştir. Epikuros'un materyalizminde "maddi varoluşun tümü birbirine bağımlıdır ve [maddi varoluş] yeni gerçeklikler üretmek için sonu gelmez biçimde örgütlenen atomlardan kaynaklanır ya da bu atomlara ayrışır (Foster, 2001, s.22)". Epikuros'un tüm bu ifade ettikleri bize Marx'ın herşeyi birbiriyle ilişki içerisinde gören materyalist anlayışının ve bu anlayışından etkilenen ekolojik yaklaşımının Epikuros'tan ne kadar etkilendiğini de göstermektedir. Marx'ın kuramında, tıpkı Epikuros'un düşünce sistematikindeki gibi, "maddi varoluşun tümü birbirine bağımlıdır". Dolayısıyla böylesi bir anlayışın sonucu olarak Marx'ta insan ve doğa da birbirleriyle sürekli olarak diyalektik etkileşim içerisinde bulunan ayrılmaz bir bütün olarak tanımlanmaktadır. Böylesi bir bağlam içerisinde genel olarak maddi varoluşun

kendisi özel olarak ise insan ve doğa arasındaki ilişki de sürekli olarak yeniden kurulmaktadır.

Marx'ın kavrayışında “doğal bilimle toplumsal bilim ve maddi/doğal bir dünya kavrayışıyla toplumsal dünya arasında sürekli ve yakın bir bağlantı” olduğu iddiası yer almaktadır (Foster, 2001,s.24). Bu iddia, toplumun tarihiyle doğanın tarihi arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak açısından oldukça önemlidir. Foster'e göre Marx;

...kendi materyalizmini sürekli olarak “doğal tarih sürecine” ait bir materyalizm olarak tanımlamıştır. Aynı zamanda, toplumsal tarihin, diyalektik-ilişkisel karakterini ve insan toplumunun toplumsal praksise gömülmüşlüğüne vurgulamıştır. Bu yüzden, [Marx'ta] materyalizmi doğa alanından ve doğal-fiziksel bilimden ayırma yönündeki her girişim ta başından reddedilmiştir. Aynı zamanda, onun materyalizmi toplumsal alanda, insanlık tarihinde var olan özgürlüğü (ve yabancılaşmayı) yansıtan benzersiz ve pratik bir nitelik kazan[maktadır] (Foster, 2001, s.24).

Marx'ın diyalektik ve tarihsel materyalizmin özgünlüğü de işte tam da burada ortaya çıkmaktadır: Marx insanın ve doğanın tarihini birbirinden ayırmamaktadır. İnsanın ve doğanın tarihi birbirinin içine geçmiş birbirinden ayrılması mümkün olmayan diyalektik etkileşim içerisindeki bir bütündür. Marx, bu durumu şu cümleleriyle ifade eder:

Biz, yalnız bir tek bilim tanıyoruz, o da tarih bilimidir. Tarih iki yönden incelenebilir. Tarihi, doğa tarihi ve insanların tarihi diye ikiye ayırabiliriz. Bununla birlikte, bu iki yön birbirinden ayrılmazlar; insanlar var oldukça, insanların tarihi ile doğanın tarihi karşılıklı olarak birbirlerini koşullandırırılar (Marx ve Engels, 2004, s.38).

Tüm bunların yanında doğanın insandan önce ayrı bir tarihi bulunmakla birlikte, insanın doğadan ayrı bir tarihi ise yoktur. İnsanın ortaya çıkışıyla beraber de insan ve doğanın tarihi birbirinin içine geçmiş ayrılmaz bir bütündür. Bunun sonucu olarak da Marx'ın kuramında farklı alanları inceleseler de doğal ve toplumsal bilimler arasında bir bütünlük, “zorunlu bir yöntem birliği” söz konusudur. Böylesi bir akıl yürütmenin Marksist Ekoloji açısından ise şöyle bir önemi bulunmaktadır: Öncelikle yöneldikleri alanlara göre farklılaşsalar da fen bilimleri ile sosyal bilimler arasında geçişkenlik ve tamamlayıcılık bulunmaktadır. Çünkü doğanın ve insanın tarihi birbiriyle iç içedir. Ayrılması mümkün değildir. Bu tamamlayıcılık ve geçişkenlik bütünün bilgisine ulaşmak açısından da oldukça önemlidir. Böylesi bir bakış açısından da çevre sorunu basit bir kirlenme sorunu olarak görülmemektedir. İnsanların edimleriyle ilintilidir. Dolayısıyla Marksist Ekoloji açısından atılacak ilk adım çevre kirliliğine yol açan insan edimlerinin ve bunların yarattığı sonuçların, mevcut üretim tarzının eleştirisini de içerir bir tarzda,

özdüşünüm yoluyla eleştirel bir süzgeçten geçirilerek yeniden sentezlenmesidir. Diğer bir deyişle mevcut duruma yol açan insani edimlerin sistemik, ideolojik, ekonomi-politik analizleri üzerinden yürüyen özdüşünüm aracılığıyla ortaya çıkan katharsis üzerinden praksise ulaşmak hedeflenmektedir.

Tüm bu söylenenlerin yanı sıra Marx'ın materyalist düşüncesine ve materyalizminden kaynaklanan ekolojik yaklaşımına katkı sunmakla birlikte, Epikürcü doğa felsefesinin ekolojik bir dünya görüşüne eğilimli olduğunu ve bunun da Marx'ın kuramına, ekolojik yaklaşımına katkıda bulunduğu söylemek de mümkündür. Foster'e göre;

Epikürcü doğa felsefesi başlangıç noktası olarak "sakınım ilkesini" aldığından ekolojik bir dünya görüşüne eğilimliydi. Bu durum, antik ekolojik düşüncenin tanınmış tarihçisi J. Donald Hughes'in sözleriyle "şimdi ekolojik sayılan bazı sorular sormuş olan" Lucretius'un eserinde özellikle belirgindir. Lucretius, insanın hayvandan radikal biçimde farklı olmadığını savunduğu gibi, madenciliğin neden olduğu hava kirliliğine, toprağın verimliliğini yitirmesi yüzünden hasadın azalmasına, ormanların yok olmasına ilişkin imalarda da bulunmuştu (Foster, 2001, s.63-64).

Lucretius, Epikürcü felsefenin önemli temsilcilerinden biridir ve aynı zamanda Epiküros'un düşüncelerinin Marx'ın yaşadığı döneme taşınmasında önemli katkıları olmuş bir düşünürdür. Lucretius'un insanın hayvandan radikal bir biçimde farklı olmadığını düşüncesini savunması ise ayrı bir önem taşımaktadır. Bu kavrayış Lucretius'un insan ve doğa arasındaki ilişkiyi insan merkezci bir tarzda ele alan düşünceleri kabul etmediğini göstermektedir. Hem Marx'ın kuramsal yaklaşımı hem de Marksist Ekoloji, insan ve doğa arasındaki ilişkinin insan merkezci bir bakış açısıyla ele alınmasının, kurgulanmasının karşısında yer almakta ve Lucretius'un söz konusu bu kavrayışıyla aynı cephede yer almaktadır. Lucretius gibi Marx da hava kirliliği, toprak verimliliğinin azalması ve ormanların yok olması vb. insan kaynaklı çevre sorunlarını ele almıştır. Marx, bu insan kaynaklı çevre sorunlarını ve bu sorunların ortaya çıkış sebeplerini kapitalist üretim tarzıyla ilişkilendirmiş, sınıf temelli bir analize tabi tutmuştur. Kentlerde yaşanan çevre kirliliğinin failleri ve mağdurları üzerine söz söylemiş, çevre kirliliğinin işçi sınıfının hayat koşulları üzerindeki etkisine değinmiş, kent ve kırsal birbirinden ayrılmasının ekolojik sonuçlarına dair tespitlerde bulunmuştur.

Marx'a göre kentlerde yaşanan çevre kirliliği sadece işçi sınıfının çalışma ve yaşam koşulları etkilememektedir. Diğer bir deyişle kentlerdeki çevre kirliliği yalnızca işçi sınıfının kötü ve sağlıksız iş mekanlarında çalışmaları ve böylesi bir çevrede ikamet

ederek kötü hayat koşulları altında hayatlarını sürdürmeleri anlamına gelmemektedir. Işık, hava ve temizliğin yaşamlarının bir parçası olmaktan çıkması, kirli hava ve temizlenmemiş lağımlardan oluşan mekanlarda yaşamaları Marx'ın kuramı ve Marksist Ekoloji açısından insan-doğa ilişkisini anlamlandırma noktasında önemli bir durum olan yabancılaşmayı da beraberinde ortaya çıkarmaktadır. Marx'ın cümleleriyle ifade edersek;

Temiz hava gereksinmesi bile işçiler için bir gereksinme olmaktan çıkar. İnsan bir kez daha mağara hayatına dönmüştür, ancak bu mağara, artık, uygarlığın pis kokulu ve hasta edici soluğuyla kirlenmiştir. Dahası, işçi artık burada yaşamak için son derece güvenilir bir haktan başka şeye sahip değildir, çünkü burası onun için günü gününe idamesi gereken yabancı bir güçtür ve ödemesini yerine getirmezse her an buradan atılabilir. Gerçekten, bu mezar için ödeme yapmak zorundadır. Aiskhylos'ta Prometheus'un sayesinde vahşileri insana dönüştürdüğü en büyük armağanlarından biri olarak tanımladığı ışık içinde bir mekan, işçi için varlığını yitirmiştir. Işık, hava vb. -en basit hayvani temizlik- insan için ihtiyaç olmaktan çıkar. Pislik -insanın bu kirlenmesi ve kokuşması, uygarlığın lağımı (bu kelime gerçek sözlük anlamıyla anlaşılmalıdır)- insanın hayat unsuru haline gelir. Doğal olmayan evrensel ihmal, kokuşmuş doğa, insan için bir hayat unsuru halini alır (Marx'tan akt. Foster, 2001, s.120).

Yukarıdaki alıntının ifade ettiği şey çok açıktır. İnsanın doğal ihtiyaçları olan ışık, temiz hava ve temizlik işçi sınıfı için gereksinim olmaktan çıkmış, kendisine yabancılaşmış unsurlar haline gelmiştir. Artık işçi sınıfı yaşam alanının ve yaşam koşullarının kendisine yabancılaşmıştır. Temiz, havadar ve aydınlık bir yaşam alanı ve yaşam koşulları işçi sınıfı için doğal bir hak olmaktan çıkarak faydalanılabilmemesi için "ödeme yapılması" gereken metalara dönüşmüşlerdir. Bununla beraber işçi sınıfı sadece temiz, havadar ve aydınlık bir yaşam alanı ve yaşam koşulları için ödeme yapmamaktadır. Aynı zamanda hayatının zorunlu bir unsuru haline gelen "kokuşmuş doğa ve uygarlık lağımı" içerisinde, kirli çevrede yaşamak için -Marx'ın tabiriyle "mezarda" yaşamak için- bile "ödeme yapmak zorunda"dır. Marx'ın tabiriyle "evrensel kirlilik" işçi sınıfının yaşam ortamı haline gelmiştir (Foster, 2001).

Marx'ın kendi dönemindeki işçi sınıfının içerisinde bulunduğu kötü yaşam alanları ve yaşam koşulları üzerinden hareketle yürüttüğü tartışma ekolojik sorunların ve bu sorunların yarattığı sonuçların etkilerinin sınıfsal perspektiften ele alınmasıdır. Marksist Ekoloji'nin de üzerinde önemle durduğu ekolojik sorunların hangi toplumsal sınıfları ne oranda etkilediğine dair bir tartışmanın da kapısını aralamaktadır. Kapitalist sistem içerisinde servet tek bir sınıfın yani burjuvazinin elinde tekelleştikçe ekolojik yıkım da giderek artmaktadır. Buna karşılık giderek artan ekolojik yıkımın maliyetini de büyük oranda emekçi sınıflar ödemektedir. Marksist Ekoloji içerisinde de tıpkı Marx'ın

ifade ettiği gibi en alttaki sınıfların ekolojik sorunlardan en çok etkilendiği argümanı veri olarak kabul edilmektedir. Öte yandan bu konu sadece Marksist Ekoloji Kuramı'nın temsilcileri tarafından ele alınmamakta; kimi radikal eleştirel eğitimciler (McLaren ve Houston, 2007) tarafından eğitimle, eğitime dair sorunlarla ilintilendirilerek tartışılmaktadır.

2.1.1.2. Charles Darwin ve “Birlikte Evrim” Kavramının Önemi

Doğanın ve insanın tarihinin ayrılmaz bütünlüğü ve insanın doğadan ayrı bir tarihinin olmaması iddiası ve Marx'ın bu ekseninde yürüttüğü tartışmalar bizi Marx'ın etkilendiği bir diğer önemli bilim insanı ve düşünür Charles Darwin'e ve onun evrim kuramına, tahlillerine ve evrim kuramının önemli parçalarından biri olan “birlikte evrim” kavramına götürmektedir. Fakat Darwin'in düşüncelerinin, kuramının Marx'ın düşünüşüne ve kuramına katkılarına değinmeden önce, Darwin'in tahlillerinin ekoloji bağlamındaki önemine değinerek ilerlemek yerinde olacaktır. Rachel Carson, Darwin'in tahlillerinin ekoloji bağlamında taşıdığı önemi şu sözleriyle ifade etmektedir:

Bugün evrim gerçeğini yadsıyacak eğitilmiş bir insan bulmak gerçekten güçtür. Oysa pek çoğumuz bundan çıkan açık mantıklı sonucu, yani, insanın evrimsel bağlarla ilişkili olduğu bütün diğer binlerce canlı türünün hayatlarını kontrol eden aynı çevresel sonuçlar tarafından etkilendiğini yadsırız (Carson'dan akt. Foster, 2001, s.32).

Carson'un “insanın evrimsel bağlarla ilişkili olduğu bütün diğer binlerce canlı türünün hayatlarını kontrol eden aynı çevresel sonuçlar tarafından etkilendiğini yadsırız” sözleri aynı zamanda insan-merkezci bir bakış açısının reddi ve bu bakış açısıyla hesaplaşmanın ifadesidir. Dolayısıyla Carson'un bu ifadesi bize Darwin'in evrimci doğa anlayışının; Darwin'in yaşadığı döneme hakim olan, skolastik Aristocu bakış açısından beslenen insan-merkezci düşünceye karşı bir itiraz olduğunu göstermektedir.

İnsan-merkezci bakış açısının iddia ettiğinin aksine insan ve doğa arasında tek yönlü bir ilişki yoktur. Carson'a (Carson, 2011, s.5) göre; dünyadaki yaşamın tarihi canlıların çevreleriyle etkileşiminin tarihidir. Dolayısıyla da Carson'un ifadesiyle hayat (insanın da dahil olduğu tüm organizmalar) “yalıtılmış bölgelerde” var olamazlar. “Aksine, ‘organizmalarla çevre arasında olağanüstü bir birlik’ vardır. Diyalektik bir yaklaşım bizi, genel olarak organizmaların basitçe çevreye uyarlanmakla kalmayıp onu etkilediklerini ve etkileyerek değiştirdiklerini kabul etmeye zorlar. Bu yüzden, canlılarla çevre arasındaki ilişki, karşılıklı bir ilişkidir (Foster, 2001, 33).” Tüm bu söylenenler bize

Marx'ın insan-doğa arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu konusundaki kavrayışı ve Darwin'in kuramından ne şekilde etkilenmiş olabileceği konularında ipuçları vermektedir.

Callinicos (2004); Marx'ın Darwin'in "Türlerin Kökeni" adlı kitabına verdiği olumlu yanıtın ünlü olduğunu ifade etmekte ve Marx'ın şu sözlerini aktarmaktadır:

Darwin'in kitabı çok önemli ve bana tarihteki sınıf çatışmasına ilişkin doğa-bilimsel bir temel oluşturuyor... Kuram, bütün yetersizliklerine rağmen, hem doğa bilimlerindeki 'erekselliğe' ilk öldürücü darbeyi attı, hem de akılcı temeli, ampirik olanı açıklayabiliyor (Marx'tan akt. Callinicos, 2004, s.166).

Marx'ın sözlerinden anlaşılacağı üzere Darwin'in Türlerin Kökeni adlı kitabı; Marx'ın kuramının temeli olan, tarihin motoru dediği sınıf mücadelelerine dair "doğa-bilimsel bir temel" oluşturmuştur. Bununla birlikte doğa bilimlerindeki erekselci bakış açılarına "ilk öldürücü darbe"yi de vurmuştur. Dolayısıyla Marx'ın Marksist Ekoloji'ye temel olan tarihsel, diyalektik materyalizmi de tüm bu argümanlardan etkilenmiştir.

Darwin'in evrim kuramı sadece Marx'ı etkilememiş, Marksizmin bir diğer kurucu figürü/babası, Marx'ın çalışma ortağı Engels'i de etkilemiştir. Söz konusu bu etkilenmeyle ilgili olarak Callinicos şunları ifade etmektedir:

Engels evrim kuramından, zamanın fizik bilimlerinde doğaya ilişkin daha tarihsel bir anlayışın geliştirilmesinin bir örneği olarak söz etti. Engels'in Darwin ile Marx arasında paralellikler olduğunu fark etmesi, onu fiziksel ve toplumsal dünyada işlemekte olan belirli evrensel diyalektik yasalar olduğu düşüncesini geliştirmeye yöneltti. Yine de Engels doğal ayıklama yoluyla gerçekleşen evrimin insanlık tarihinde var olan nedensel örüntüden oldukça farklı bir örüntü içerdiği üzerinde duruyordu. Bu fark insanların bilinçli bir biçimde eylemlerini izleme ve denetleme yeteneğinden kaynaklanıyor ve dolayısıyla onların tarihini öteki türlerinkine göre daha az kör bir süreç haline getiriyordu (Callinicos, 2004, s.166).

Engels'in "doğal ayıklama aracılığıyla gerçekleşen evrimin insanlık tarihinde var olan nedensel örüntüden oldukça farklı bir örüntü içerdiği" ve "insanın tarihinin diğer türlere göre daha az kör olduğu" savları oldukça önemlidir. Engels'in vurguladığı bu farklılık insanın bilinçli olarak eyleyebilme, değiştirebilme, dönüştürebilme kapasitesine sahip bir varlık olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle de insan, mevcut koşulların basit bir nesnesi değildir. Hem mevcut maddi koşullardan etkilenen hem de mevcut maddi koşullara müdahale edebilme, bu koşulları değiştirme ve dönüştürme potansiyeline sahip aktif, bilinçli bir öznedir, eyleyendir. Tüm bunların yanında eylemde bulunan insan, mutlak bir biçimde olmasa da eylemlerinin sonuçlarını tahayyül etme ve denetleme becerilerine de sahiptir. Dolayısıyla insanın evrimi basit bir doğaya uyarlanma süreci

değildir. İnsanın evrim süreci doğayla kurduğu diyalektik etkileşim içerisinde gerçekleşen hem değişme, dönüşme hem de değiştirme, dönüştürme sürecidir.

İnsan doğayla mücadele süreci içerisinde doğaya karşı verdiği mücadeleyi kazanmak, doğayı dönüştürmek için çeşitli araçlar geliştirmiştir. Geliştirdiği bu araçlar vasıtasıyla kendi yaşamlarını, yaşam koşullarını da yeniden üretmiştir. Bunun yanında insanın, sadece doğayla mücadele edecek araçları geliştirmediği; kendi türüyle yaptığı/yapacağı mücadele için de çeşitli araçlar geliştirdiği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Foster (2001, s.21) Marx'a atfen "eylem yoluyla, yani maddi praksisimiz aracılığıyla dünya ile ilişkimizi dönüştür(düğümüzü) ve dünyadan yabancılaştırmamızı praksis aracılığıyla aş(tığımızı)" belirtmektedir. Diğer canlı türlerinden farklı olarak insan türünde bulunan bu özgün durum yine diğer canlı türlerinden farklı olarak insanın edimleri aracılığıyla önemli ekolojik sonuçlar doğurmasına da yol açmıştır. "Ekolojik sorunların kökeninde insan edimleri bulunmaktadır" savının temel dayanağı da bu özgünlüktür. Nitekim 1962 yılında ilk olarak ABD'de yayınlanan Sessiz Bahar kitabıyla ekoloji ve çevre konularında oldukça önemli katkılar sunan, bu konularda toplumsal duyarlılığın oluşmasında önemli katkıları olan Rachel Carson (2011, s.5) da bu savı destekler biçimde "Dünyanın günümüze kadarki tüm ömrü göz önüne alındığında, yaşamın çevreyi değiştirmesi biçimindeki karşıt etki göreceli olarak çok az sürmüştür. Sadece bu yüzyılın temsil ettiği dönem, dünyanın doğasını değiştirebilecek derecede önemli bir güç kazanmış olan bir canlı türüne sahiptir – insan!" diyerek insan edimlerinin - diğer canlı türlerinden farklı olarak- doğa üzerindeki "özgün" etkisine vurgu yapmıştır.

İnsanın etkileşim içerisinde olduğu doğayla ilişkisinin muhtevasını ele almak sadece ekolojik sorunlara yönelik çözümler üretmek açısından önemli değildir. Yabancılaşıma, ekolojik bilinç, ekoloji temelli öğrenme süreçleri üzerine söz söylemek, bu süreçleri anlamlandırmak açısından da önemlidir. Böylesi kilit bir konumda yer alan insan-doğa ilişkisini ve onun muhtevasını çözümlenmek açısından Darwin'in "birlikte evrim" kavramı oldukça önemlidir. Dolayısıyla "birlikte evrim" kavramı hem Marx'ın teorik yaklaşımı hem de Marksist Ekoloji açısından merkezi bir konumda yer almaktadır. Nitekim Burkett (2004, s.15) de "sağlıklı ve sürdürülebilir birlikte evrim" kavramına göndermede bulunarak "Marx'ın yaklaşımının, kapitalizmin çevre krizi hakkında, ekolojik mücadelelerle sınıf mücadeleleri arasındaki ilişkiler hakkında ve doğayla toplumun sağlıklı ve sürdürülebilir birlikte evrimi hakkında özgün ve kullanışlı öngörüler içerdiğini" öne sürmektedir. Burkett'in önemini vurguladığı böylesi bir yaklaşım çevre

mücadelelerinin odak noktası olan çevre sorununa ve bu sorunun nedenlerine dair alternatif, eleştirel kavrayışların ortaya çıkmasına da yol açmaktadır. Nitekim Halkların İklim Değişikliği Protokolü'nde özellikle "iklim değişikliğini yalnızca çevre sorunu olarak değil toplumsal adalet sorunu olarak ele alan, küreselleşme ve pazar ekonomisi var olduğu sürece iklim değişikliği sorununu çözenin mümkün olmayacağını" vurgulayan yaklaşım ve bu protokolde dile getirilen daha birçok görüş çevre sorununa ve bu sorunun nedenlerine dair alternatif, eleştirel kavrayışların kayda değer somut bir örneğidir (Duru, 2008a; Duru, 2008b).

Foster'in çevre sorunları ve çevre sorunlarının kökenine dair tespitleri de eleştirel ve alternatif kavrayışlardan bir diğeridir. Foster'in yaklaşımında çevre sorunlarının toplumsal, ekonomik sistem kaynaklı nedenlerine değinilmektedir. Çünkü Foster dünyadaki çevre krizinin bir doğa krizi değil toplum krizi olduğunu iddia etmektedir. Foster'e göre;

Bugün karşı karşıya olduğumuz çevre yıkımının başta gelen nedenleri, ne biyolojiktir ve ne de tek tek bireylerin tercihlerinin bir sonucudur. Bu nedenler, toplumsal ve tarihseldir. Sorunun kökleri üretim ilişkilerinde, teknolojik zorunluluklarda ve egemen toplumsal sistemlerin ayırıcı özelliği olan ve tarihsel olarak koşullanmış demografik eğilimlerde. Öyleyse, çevre krizine çare bulmak için ortaya atılan önerilerin çoğunda görmezden gelinen ya da önemsiz görülen şey, çevrenin kötüleşmesinin sadece küçük teknolojik temellerini kurcalamak değil, onun daha büyük toplumsal temellerini dönüştürme gerekliliğidir (Foster, 2008a, s.12).

Foster, toplumsal olduğunu ileri sürdüğü çevre krizinin ve çevre sorunlarının çözümünün ise insan-doğa ilişkisinin küresel düzeyde yeniden yapılandırılmasıyla çözülebileceğini iddia etmektedir. Diğer bir deyişle çevre sorunlarının, krizlerinin nedenleri de toplumsaldır haliyle de çözüm toplumsal yapının yeniden kurgulanmasıyla mümkündür. Tam da bu noktada egemen toplumsal ilişkilerin sorgulanması devreye girmektedir. Egemen toplumsal ilişkilerin sorgulanması ve egemen toplumsal ilişkilerin sorgulanarak çevre krizi ve çevre sorunlarının egemen toplumsal ilişkilerle ilintilendirilmesi Marksist Ekoloji'nin kuramsal çerçevesi ve çevre hareketleri içerisinde gerçekleşen öğrenmeler açısından oldukça kritiktir. Çünkü;

Egemen toplumsal ilişkiler sorgulanmadan kaldıkça, olan bitenlerle ilgilenen insanlara, çevreci eylem için geri dönüşüme ve çevreye zararsız ürünleri satın almaya, mesleklerle çevre arasında toplumsal bakımdan savunulamaz tercihlere ya da şirketlere, siyasi politikaları oluşturanlara ve bilimsel kurumlara –ki bunlar çevrenin bugünkü kötü durumundan en çok sorumlu olan çıkar gruplarının ta kendileridir- açık seçik ricalarda bulunma gibi salt kişisel yükümlenmeler dışında göze görünür birkaç yol kalmaktadır (Foster, 2008a, s.12).

Çevre sorunlarının, çevre krizinin çözümünde toplum ve doğa arasında sürdürülebilir bir ilişki kurma çabası oldukça önemli bir yer teşkil etmektedir. Toplum ve doğa arasında sürdürülebilir bir ilişkiyi kurmanın “yegane” çözüm yolu da “tarihsel ilişkilerin küresel ölçekte dönüştürülmesi”dir (Foster, 2008a, s.13). Böylesi bir dönüşüm de ilk olarak egemen toplumsal ilişkilerin sorgulanması ve bu sorgulama sonucunda egemen toplumsal ilişkilerin muhtevasının çevre sorunlarıyla ilintilendirilmesiyle başlamaktadır. Sıklıkla çevre hareketleri içerisinde yer alan aktivistlerinin slogan olarak kullandığı, çevre protestolarında zaman zaman dile getirilen “Başka bir dünya mümkün!” mottosu da işte bu bağlamdan, sorgulama süreci sonrasında ortaya çıkan öğrenmelerden filizlenmektedir ve başka bir hayatın, yaşam tarzının mümkün olduğuna vurgu yapmaktadır. Böylesi bir sorgulama ve ilintilendirme çabası, bu süreçteki çeşitli öğrenme süreçlerini ve aynı zamanda bireylerin ulaştığı ekolojik bilinç düzeyini de göstermektedir. Dahası ulaşılan bilinç düzeyini ifade etmek için Marksist Ekoloji tarafından bir araç/ölçü/ölçek olarak da kullanılabilir.

Foster'in sürdürülebilirlik vurgusu oldukça önemlidir; çünkü sürdürülebilirliği içermeyen bir birlikte evrim süreci ya da kavramı eksiktir. Sürdürülebilirlik, birlikte evrim kavramını tamamlayıcı bir işleve sahiptir. Elbette burada bahsedilen sürdürülebilirlik kapitalist sistemin ya da neoliberal ideolojinin dile getirdiğinden farklıdır ve ona taban tabana zıttır.

Marksist Ekoloji'nin ve Marx'ın yaklaşımının önemli bir parçası olan toplum ve doğa arasındaki sürdürülebilir ilişki biçiminin izini sürdüğümüzde karşımıza Justus von Liebig ve onun araştırmaları çıkmaktadır. Foster'e (2001, s.329) göre sürdürülebilirlik kavramı Justus von Liebig ile özdeşleşmiştir. Öte yandan Marx da Justus von Liebig'in toprak, tarım, tarımsal kimya vb. alanlardaki çalışmalarından ve bu çalışmaların bulgularından etkilenmiştir. Nitekim Marx, çalışmalarından faydalandığı Liebig'in önemine Kapital adlı eserinde de değinmiştir (Marx, 2000b, s.482).

Sürdürülebilir birlikte evrim önemlidir; çünkü birlikte evrimin sürdürülebilir olmadığı süreçte metabolik çatlak ortaya çıkmaktadır ve bu çatlak giderek büyümektedir. Çevre sorunları artmakta, çevre sorunlarının yarattığı çevre krizleri de giderek yaygınlaşmakta ve daha yıkıcı olmaktadır. Burkett, toplum ve doğanın sürdürülebilir birlikte evrimi kavramına sağlıklı sıfatını da eklemektedir. Bu kavramı, doğayla toplumun sağlıklı ve sürdürülebilir birlikte evrimi biçiminde formüle etmektedir. “Sağlıklı” kavramının kullanımı, sürdürülebilir birlikte evrim ilişkisinin belirli bir rasyonaliteye dayandığını, sürdürülebilirliğin belirli bir rasyonaliteden hareketle kurgulanması

gerektiğini ortaya koymaktadır. Burada “sağlıklı” olarak tabir edilen sürdürülebilir birlikte evrim doğa ve toplum arasındaki ilişkide metabolik çatlak yaratmayan, doğayla eşitlikçi bir ilişki biçimi kuran, doğayı ve insanı bütünün bir parçası olarak gören, yabancılaşma ve her türlü sömürünün karşıtı bir anlayışa, rasyonaliteye dayalı bir süreçtir. Bu bakımdan kapitalist sistemin rasyonalitesinden farklı bir rasyonaliteye işaret etmektedir. Sürdürülebilirliğin kendisini kapitalist rasyonalitenin zıttı bir rasyonaliteye dayandırdığı için de oldukça önemlidir. Kısacası Marksist Ekoloji açısından yürütülen ekoloji tartışmalarında birlikte evrim kavramının “Liebig’le özdeşleşen sürdürülebilir gelişme” kavramı birlikte ele alınması bir zorunluluktur.

Öte yandan “insanlığın ve doğanın sağlıklı ve sürdürülebilir birlikte-evrimi, en başta, insanlığın doğayı hem nitel hem nicel edinimindeki sorumluluğunu kabullenmek üzerine kurulmuş bir sosyo-ekonomik sistem gerektir”mektedir (Burkett, 2004, s.273). Böylesi bir önerme aynı zamanda üretim tarzına dair bir sorgulamadır. Kapitalist sistemi veri aldığımız noktada kapitalizmin eleştirisini ve sorgulanmasını içermektedir. Ama aynı zamanda eşitlikçi, özgürlükçü ve sömürü karşıtı sosyo-ekonomik bir sistem olarak kurgulanan, kapitalizmin karşıtı olan bir üretim tarzının, sosyalizmin, sorgulanmasını da potansiyel olarak bünyesinde barındırmaktadır. Foster ve Burkett gibi Marksist ekologlar, reel sosyalizm deneyimlerinin hareketle “insanlığın doğayı hem nitel hem nicel edinimindeki sorumluluğunu kabullenmek üzerine kurulmuş bir sosyo-ekonomik sistem” olma özelliğinin sosyalizme içkin olmayabileceğini iddia etmektedirler. Marx’ın ekolojik eleştirisinin Engels’inkiyle birlikte iyi bilindiğini, Marx’ın ölümünden sonraki onyıllardaki Marksizm üzerine doğrudan etki yaptığını ifade eden Foster (2001, s.329); Marx’ın ekolojik mirasının sonraları, özellikle de Stalin yönetimindeki Sovyetler Birliği’nde, “üretimin üretim aşkına genişletilmesinin Sovyet toplumunun başka her şeyi göz ardı eden hedefi haline gelmesinden sonra” bir yana bırakıldığını ifade etmiştir. Sovyetler Birliği’nde vuku bulan böylesi yaklaşım Marx’ın ve Engels’in ekolojik eleştirisinde önemli bir yer tutan iki kavramın göz ardı edilmesinin sonucudur. Bu kavramlardan biri Liebig ile özdeşleşen sürdürülebilir gelişme kavramı, diğeri de Darwin’in birlikte evrim kavramıdır.

2.1.2.3. Marksist Ekoloji'de İnsan-Doğa İlişkisi ve Metabolik Çatlak Kavramı

Marksist Ekoloji kuramında doğa ve insan arasındaki ilişki ve bu ilişkinin muhtevası kilit bir konumda yer almaktadır. Marx, insan açısından doğanın ne ifade ettiğini ve insanın temelde doğayla nasıl bir ilişki kurduğunu şu şekilde açıklar:

Doğa, yani kendisi insan bedeni olmayan doğa, insanın örgensel-olmayan bedenidir. İnsan doğa aracılığıyla yaşar sözü, şu anlama gelir: doğa insanı ölmek için, kendisi ile sürekli bir süreç sürdürmesi gereken bedenidir. İnsanın fizik ve entelektüel yaşamının doğaya sıkı sıkıya bağlı olduğunu söylemek, doğanın kendi kendine sıkı sıkıya bağlı olduğunu söylemekten başka hiçbir anlama gelmez, çünkü insan doğanın bir parçasıdır (Marx, 1993, s.145).

Alıntıdan anlaşılacağı üzere Marx'ın yaklaşımında insan ve doğa arasında mutlak bir ayırım bulunmamaktadır. Marx, insan ve doğayı birbirinin karşısına koymayan bütüncül bir doğa anlayışına sahiptir. Diğer bir deyişle insan ile doğa bir ve aynı şeydir. Ayrıca insan doğanın bir parçası olduğundan, yaşamını sürdürebilmesi için doğayla sürekli bir etkileşim içerisinde olmak zorundadır.

Doğal bütünün bir parçası olan insanlar Marx'a (Marx ve Engels, 2004) göre hayvanlardan bilinç, din vb. daha birçok şeyle ayırt edilebilmektedir; fakat insanları hayvanlardan ayıran en temel özellik bu sayılanlar değil emek gücüdür. İnsanlar emek gücü aracılığıyla doğayla etkileşime girmektedirler. Kendi geçim araçlarını da doğayla girdikleri etkileşim sürecinde emek güçleri aracılığıyla üretirler. Emek gücü aracılığıyla kendi geçim araçlarını üretmeye başlayan insanlar hem kendilerini hayvanlardan ayırmakta hem de kendi maddi yaşamlarını üretmektedirler. Marx, Alman İdeolojisi adlı eserinde bu konuda şunları söylemektedir:

İnsanlar kendi geçim araçlarını üretmeye başlar başlamaz, kendilerini hayvanlardan ayırdetmeye başlıyorlar, bu, onların kendi fiziksel örgütlenişlerinin sonucu olan bir ileri adımdır. İnsanlar, kendi geçim araçlarını üretirken, dolaylı olarak, kendi maddi yaşamlarını da üretirler (Marx ve Engels, 2004, s.39).

Marx'ın yukarıdaki cümlelerde ifade ettiği gibi geçim araçlarının üretimi, sadece üretilmek istenen ürünün üretildiği sıradan bir süreç değildir. İnsan üretim sürecinde aynı zamanda kendi maddi koşullarını da sürekli olarak üretmektedir. Diğer bir deyişle geçim araçlarının üretimi süreci biyolojik yeniden üretimi amaç edindiği koşullarda bile bir yanı sıra insanların maddi yaşamlarına, toplumsal organizasyonlarına, kültürlerine, değerlerine biçim vermektedir. Bunun yanı sıra üretim süreci tarafından biçimlendirilen maddi yaşam, toplumsal organizasyon, kültür ve değerler de üretim sürecine etkide bulunmaktadır ve üretim süreciyle diyalektik bir etkileşim içerisinde dirler.

Marx'a göre (Marx'tan akt. Foster, 2001, s.171), insanların “ne oldukları, hem *ne* ürettikleri hem de *nasıl* ürettikleri anlamında, üretimlerine denk” düşmektedir. Kısacası insanın neyi nasıl ürettiği insanın ne olduğunu da belirlemektedir. Öte yandan her üretim süreci aynı zamanda zorunlu olarak bir tüketim sürecine de karşılık gelmektedir. Üretim sürecinin kendisi aynı zamanda tüketim sürecini, tüketim sürecinin kendisi de üretim sürecini belirlemektedir. Diğer bir deyişle ne ürettiğimiz ne tükettiğimizi, ne tükettiğimiz ise ne ürettiğimizi belirlemektedir. Ayrıca neyi nasıl ürettiğimiz ve neyi nasıl tükettiğimizi de bu üretim-tüketim sarmalı içerisinde şekillenmektedir. Haliyle de insan olarak ne olduğumuz ne ürettiğimiz kadar ne tükettiğimizle de ilintilidir.

Marx'ın kavrayışında üretim ve tüketim birbirinin içine geçmiş, diyalektik etkileşim içerisinde yer alan karşıt kutuplardır. Cem Eroğul, Marx'ın bu kavramsallaştırmasını aşağıdaki şu sözlerle oldukça güzel ifade etmektedir:

Üretim tüketimdir, tüketim de üretim. Örneğin, yemek yiyen insan, tüketimde bulunurken, aynı anda, kendini de yeniden üretir. İkinci düzeyde, iki öge karşılıklı olarak birbirinin aracıdır: Üretim tüketimin nesnesini yaratır. Tüketim üretimin nesnesini belirler. Örneğin çiftçi besin olacak ürün yetiştirir. Hangi ürünü yetiştireceğini ise tüketici belirler. Üçüncü düzeyde, karşılıklı olarak birbirini tam belirleme vardır: Üretimle tüketim özdeş olmakla, birbirlerine aracılık etmekle kalmazlar; her biri kendi karşı kutbunda gerçekleşir. Ürün ancak tüketilmekle gerçek ürün niteliğini kazanır. Tüketim, üretme gereksinimi yaratır. Buna karşılık üretim, tüketime özgül biçimini verir; tüketme gereksinimini ve yeteneğini uyarır (Eroğul, 2009, s.239).

Öte yandan diyalektik etkileşim içerisindeki iki karşıt kutup olarak tanımlanan üretim ve tüketim süreçlerinin etkileşimi sanıldığı gibi dolaysız değildir. En temelde ihtiyaç denilen katalizör aracılığıyla etkileşime girmektedirler. İhtiyaç; bireysel, toplumsal ve biyolojik gereksinmelere koşut olarak sürekli yeniden üretilmektedir. Bu da üretim ve tüketim sürecini daimi kılmaktadır. İnsan canlı bir organizma olarak varlığını sürdürdükçe ihtiyaç da var olacaktır. Bu noktada analiz çerçevesini genişletmek açısından Maslow'un ele aldığı ihtiyaç kavramına, ihtiyacın türlerine ve bu türlerin hiyerarşik bir düzen içerisinde betimlendiği ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramına başvurmak yerinde olacaktır.

Maslow (1943) “İnsan Güdülenmesi Kuramı” adlı makalesinde temel ihtiyaçlar üst başlığı altında beş çeşit temel ihtiyaç tanımlamaktadır. Bunlar fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyaçları, sevgi ihtiyaçları, saygı ihtiyaçları ve kendini gerçekleştirme ihtiyacıdır. Bu ihtiyaç kategorileri hiyerarşik bir düzen içerisinde piramid biçiminde dizilmişlerdir. Tabanda fizyolojik ihtiyaçlar, onun hemen üstünde güvenlik ihtiyaçları,

güvenlik ihtiyaçlarının hemen üstünde sevgi ihtiyaçları, sevgi ihtiyaçlarının hemen üstünde saygı ihtiyaçları ve en üstte, piramidin en tepesinde ise kendini gerçekleştirme ihtiyacı yer almaktadır. İnsanın temel hedefi ihtiyaçlarını karşılamaktır.

Maslow, insanların ihtiyaçlarının tatmininin belirli bir hiyerarşik bir sıra izlemesi gerektiğini söylemektedir. Bunun anlamı da şudur. Piramid şeklindeki dizimde üst sırada yer alan bir ihtiyacın giderilebilmesi için alt sıradaki diğer ihtiyaçların tam anlamıyla giderilmesi gerekmektedir. Aksi durumda birey giderilmemiş ihtiyaçların daha üstünde bulunan ihtiyaçları ikinci plana itebilmekte ve alt sıradaki ihtiyaçların giderilmesine öncelik verebilmektedir (Omay, 2007). Bu da daha üstte yer alan ihtiyaç veya ihtiyaçların giderilememesine neden olabilmekte, bu nedenle de kişinin gelişimi açısından olumsuz sonuçlara yol açabilmekte, kişinin kendini gerçekleştirmesinin önüne geçebilmektedir (Maslow, 2013). Her ne kadar Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin işleyişi katı kurallara bağlı gibi gözükse de Maslow (1943, 386) ihtiyaçlar hiyerarşisinin "durağan, katı ve mutlak olmadığını", istisnalarının olduğunu da ifade etmektedir. Böylesi bir esneklik ekolojik duyarlılıkların oluşum evrelerinin, çevre sorunlarına karşı oluşmuş ya da oluşacak olası birey ve topluluk tepkilerinin anlamlandırılması noktasında bu kuramı işlevsel kılmaktadır.

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi her ne kadar bireysel güdülerden hareket ederek çıkarımlarda bulunsa da toplumsal olanın nüvelerini de içinde barındırmaktadır. Bu nedenle de toplumsal olanın çözümlenmesinde işimize yarayacak önemli araçlar sunmaktadır. Diğer bir deyişle Maslow'un kuramı bütüncül bir bakış açısıyla, Marksizm'in kuramsal çerçevesiyle birleştirildiğinde bireyselden toplumsala, toplumsaldan sistemik olana ve aynı zamanda tam tersi istikamete giden çeşitli ilişki düzeylerini analiz etmek ve anlamlandırmak açısından bize önemli araçlar, argümanlar sunmaktadır. Ekoloji mücadelesi, ekolojik bilinçlenme, insanın yabancılaşması tartışmaları açısından böyle bir kuramsal birliktelik önemlidir. Marksizm'in kuramsal çerçevesiyle bütünleşmiş bir ihtiyaçlar hiyerarşisi kavramsallaştırması; insanın kendine ve doğaya yabancılaşması, bireylerde ve toplumda ekolojik duyarlılıkların neden kimi zaman ön planda olduğu kimi zaman da arka planda kaldığı gibi konularda önemli ipuçları verebilecek bir potansiyele sahiptir.

Analizin merkezinde yer alan kavramlardan biri olan ihtiyaç kimi zaman dışsal etmenlerden kimi zaman da içsel etmenlerden kaynaklanabilmektedir. Başlangıç anı itibariyle birey kökenli bir olgu olsa da ihtiyaç makro düzeyde ele alındığında aynı zamanda toplumsal bir kategoridir de. Sürekli olarak yeniden üretilmektedir. Sürekli

olarak yeniden üretilen bir kategori olması beraberinde ihtiyacın hangi durumda gerçek hangi durumda yapay olduğu, sınırlı mı yoksa sınırsız mı olduğu tartışmasını gündeme getirmektedir.

Örneğin klasik iktisatta insanın istekleri dolayısıyla da ihtiyaçları sınırsız; buna karşılık kaynaklar ise kıt olarak kabul edilmektedir. Buradaki insanların isteklerinin ve dolayısıyla ihtiyaçlarının sınırsızlığı vurgusu kapitalist üretim tarzının işleyişini anlamlandırmak, bu işleyişin ekolojik sorunlarla ilintisini kurmak açısından önemlidir. Böylesi bir mantık doğanın metalaşmasının yolunu açmakta, giderek büyüyen sürekli üretim-tüketim sarmalını doğurmaktadır. Bu işleyiş biçimi de doğal kaynaklar üzerinde, doğa üzerinde yıkıcı sonuçlar doğuran bir baskı yaratmaktadır. Kaynaklar ve insan istekleri arasındaki denklemi "sınırsız istekler, kıt kaynaklar" mantığı üzerinden kurmak aynı zamanda sermayenin ve karın sınırsız birikimini amaçlayan kapitalist sistemin üzerinde yükseldiği giderek büyüyen sınırsız üretim-tüketim sarmalının maddi ve ideolojik temellerini inşa etmenin; bu sarmaldan beslenen ekolojik yıkımı meşrulaştırmanın bir aracı olarak da işlev görmektedir.

Marksist iktisat anlayışı, klasik burjuva iktisadının "sınırsız istekler, kıt kaynaklar" argümanına karşı çıkıp, onu reddetmektedir. Marksist iktisat anlayışına göre genel itibariyle kaynaklar elbette sonsuz, sınırsız değildir; ama kıt da değildir. Kıtlığın nedeni kapitalist sistemin işleyiş mantığıdır. İstekler ise sınırsız, sonsuz değildir. Belirli bir sınırı vardır. Sınırsız gibi görünmesine rağmen insan isteklerinin, ihtiyaçlarının önemli bir bölümü kapitalizm tarafından yapay olarak üretilmekte ve bireylere gerçek bir ihtiyaçmış gibi dayatılmaktadır. Kapitalizm içerisinde bu istekler ve ihtiyaçlar sürekli olarak yeniden üretilmektedir. Burjuva ve Marksist iktisat anlayışları arasındaki bu çatışma her iki tarafın insana, topluma ve doğaya bakış açılarındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Bu farklılık ekolojik sorunlara, ekolojik sorunların çözümlerine dair farklı yaklaşımlar geliştirmelerine neden olmaktadır.

En temelde her iki üretim tarzının da insana yükledikleri anlam ihtiyacın nasıl tanımlandığını belirlemektedir. Dolayısıyla da bireysel ve toplumsal olanın nasıl kurgulandığıyla doğrudan ilişkili olan ihtiyacın tanımı ve ihtiyacın giderilmesi, yeniden üretilmesi süreci doğaya bakışı ve insan edimlerinin doğa üzerindeki olası etkilerini de belirleyecektir. Dolayısıyla böylesi bir eksen esas alan ekoloji tartışması basit bir ekolojik sorunlar ve ekolojik sorunlara çözüm önerileri tartışması olmayacaktır. İster kapitalist üretim tarzını baz alalım isterse de sosyalist bir üretim tarzını baz alalım ekolojik sorunlara dair bir tartışma yürütürken mevcut üretim tarzının birey ve toplum

tasarımına koşul olarak yapılandığı ihtiyaç kavramını merkeze almadan tartışma yürütmemiz mümkün değildir. Çünkü ihtiyacın nasıl tanımlandığı, tanımlanan ihtiyacın nasıl giderildiği ve ihtiyaçların nasıl yeniden üretildiği gerek insan-doğa arasındaki ilişkiler ve bundan türeyen doğaya yönelik bakış açısını gerekse de üretim tarzının dolayımından geçen insan edimlerinin doğayı nasıl etkileyeceğini belirlemektedir. Özetle ekolojik sorunlar ve ekolojik sorunlara çözüm önerileri düzleminde yürütülecek bir tartışma nasıl bir insan ve toplum tahayyül edildiği sorusuna verilecek yanıtla ilintilidir. Üretim tarzlarının hedeflediği insan ve toplum modellerince belirlenmektedir.

İnsanların gereksinmelerinin üretim tarzları tarafından biçimlendirildiği göz önüne alındığında sosyalist ve kapitalist üretim tarzlarının da farklı birey ve toplum modellerini oluşturmayı hedefledikleri söylenebilir. Nitekim Marx, 1844 Elyazmaları adlı eserinde sosyalizmde ve kapitalizmde insan gereksinmelerinin niteliğinin farklılığına vurgu yaparak dolaylı olarak her iki üretim tarzının insan ve toplum modelinin farklılığına dair saptamalarda bulunmuştur. Marx'ın ifade ettiği sosyalist ve kapitalist üretim tarzlarındaki gereksinim kavramının arasındaki niteliksel farklılık her iki üretim sistemindeki gereksinim kavramının zıt anlamlar taşıması biçiminde ortaya çıkmaktadır. Sosyalizmde insanın gereksinimlerinin zenginliği "insanal özün zenginleşmesi"ne tekabül ederken bu durum kapitalizmde tam tersi bir duruma yol açmaktadır. Marx bu durumu şu sözleriyle ifade etmektedir:

Sosyalizmde insanal gereksinmelerin zenginliğinin ne anlam kazandığını ve bunun sonucu yeni bir üretim biçimi ile yeni bir üretim nesnesinin ne anlam kazandıklarını görmüş bulunuyoruz: insanın özsel gücünün yeni bir belirtisi ve insanal özün yeni bir zenginleşmesi. Özel mülkiyet çerçevesinde, şeyler ters bir anlam kazanırlar. Her insan öteki için, onu yeni bir özveriye zorlamak, yeni bir bağımlılık içine sokmak ve yeni bir yararlanma ve bunun sonucu iktisadi yıkım biçimine götürmek üzere, yeni bir gereksinme yaratmaya çalışır. Herkes onda kendi bencil gereksinmesinin doyumunu bulmak için, öteki insanları egemenlik altına alan yabancı bir özsel güç yaratma ardında koşar. Nesnelere yığılı ile birlikte, demek ki yabancı varlıkların insanın uyruğu bulunduğu egemenliği de büyür ve yeni ürün, bu karşılıklı aldatma ve karşılıklı soygunu daha da pekiştirir. İnsan insan olarak bir o kadar yoksullaşır, düşman varlığa egemen olmak için bir o kadar paraya gereksinme duyar ve parasının gücü de üretim hacmi ile tastamam ters orantılı olarak düşer, yani paranın gücü arttığı ölçüde onun yoksulluğu da artar. – Demek ki para gereksinmesi, ekonomi politik tarafından üretilen gerçek gereksinme ve onun ürettiği tek gereksinmedir (Marx, 1993, s.185-186).

Marksist iktisadın (Burket, 2008; Foster, 2012a; Sihua, 2013a, 2013b) "sınırsız istekler, kıt kaynaklar" önermesine temelden getirdiği eleştiri ihtiyacın ne olduğu ve ekolojik sorunların oluşumunda ihtiyacın rolü gibi konularda doğru tespitlerde bulunmak

açısından Marksist Ekoloji'ye kullanışlı argümanlar sunmaktadır. Zira ihtiyacın içsellik, dışsallık, bireysellik, toplumsallık, yapaylık, gerçeklik, sınırlılık, sınırsızlık gibi kavramlarla ele alınıp ihtiyacın ne anlama geldiğini ve ihtiyacın toplumsal olarak nasıl yeniden üretildiğini tartışmak; insan-doğa ilişkisini anlamlandırmak, insan eylemleri ve ekolojik sorunlar tartışmasını doğru bir yerden yürütmek açısından oldukça önemlidir. Böylesi bir çaba insanın ne olduğu, ne olması gerektiği sorularından hareket eden yabancılaşma ve özgürleşme tartışmalarına da kapı aralamaktadır.

Foster'e (2008a, s.153) göre kapitalizmin ekonomik mantığının hüküm sürdüğü her yerde insanlar çalışma ve tüketme yeteneğine göre tanımlanarak özgür öznelerden nesnelere dönüşmüşlerdir. Ayrıca Foster ve Magdoff'un aşağıdaki ifadeleri kapitalizmin nasıl bir birey ve toplum anlayışına sahip olduğunu da ortaya koymaktadırlar:

İnsanlar, günlük konuşmalarda ya da medya içerisinde "tüketicilere" –satın alma ve tüketebilme kabiliyetlerine dönük vurguyla- dönüştürüldükçe, bizler müşterek insanlığımıza dair özü kaybetmiş bulunuyoruz. İnsanlığımız; artık birbirilerimize ve toplumlarımıza dönük bağlılığımız yerine, metalara olan bağlılığımız şeklinde tanımlanmaktadır (Foster ve Magdoff, 2014, s.67).

İnsanların kapitalist sistemde üretme ve tüketme yeteneklerine göre tanımlanması, insanın ne olduğuna ve ne olması gerektiğine dair soruya kapitalizm tarafından verilen yanıt olmakla birlikte; aynı zamanda kapitalist üretim tarzının temel mantığını da göz önüne seren bir işleve de sahiptir. Diğer becerilerden çok üretim ve tüketimin öne çıkması, daha çok üreten ve daha çok tüketen insanlara kapitalizm tarafından "değer" atfedildiğini göstermektedir. Peki daha çok üreten ve daha çok tüketen insan niçin "daha değerli"dir? Bu sorunun cevabını kapitalizmin üretim mantığında aramak gerekmektedir. Daha çok üretim ve sonrasında daha çok tüketim karın, sermayenin ve sonuç olarak kapitalizmin temel mantığı olan sürekli sermaye birikimi döngüsünün devamı demektir. Kapitalizmin böylesi sürekli genişlemeye dayalı mantığının bir uzantısı olarak "karın, zenginliğin ve tüketimin 'yeterli' ya da 'gereğinden fazla' olarak nitelendirilebileceği bir miktar yoktur" (Foster ve Magdoff, 2014, s.52). Bunun sonucu olarak da çevre/doğa farklı bir biçimde anlamlandırılmaktadır. Artık çevre, "insanların diğer canlı türleriyle beraber yaşamasını gerektiren, doğal sınırlara sahip bir mekan olarak değil; büyüyen bir ekonomik genişleme süreci içerisinde sömürülecek bir alem olarak var olmaktadır" (Foster ve Magdoff, 2014, s.52). Dolayısıyla da insanın ne olduğu ve ne olacağına dair bir tartışma da aynı zamanda ekolojiye, ekolojik bilince ve ekoloji mücadelesine dair bir tartışmadır. Çünkü sürekli karın artışına ve sermaye birikimine endeksli bir üretim biçimi metabolik çatlağı büyütmekte ve doğanın tahribatını sürekli ve daha yıkıcı hale

getirmektedir. Aynı zamanda insanın kendine ve doğaya yabancılaşması sürecini de derinleştirmektedir. Gerçek bir ekoloji mücadelesi ise böylesi sonuçlar doğuran bir ekonomik sistemi/üretim tarzını aşmayı bir hedef olarak önüne koymalıdır. Dolayısıyla kapitalizme karşı verilen mücadele insanın kendine ve doğaya yabancılaşmasını aşmayı hedefleyen bir toplum yaratmanın çabası içerisinde de olmalıdır. Marx'a göre, böylesi bir toplumun kurulması da ancak "tarihsel mücadele" yoluyla mümkündür (Foster, 2008a, s.167). Öte yandan tarihsel olarak ekolojik sorunların kökeninde insanın doğaya ve kendine yabancılaşmasının olduğunu ileri sürdüğümüzde, kapitalizme karşı verilen tarihsel, toplumsal mücadelenin aynı zamanda bir çeşit ekoloji mücadelesi olduğunu da ifade etmiş oluruz.

Tam da kapitalist üretim tarzıyla çevre sorunları arasındaki bağların tartışıldığı bu noktada ekolojik krizleri, sorunları sermaye birikimi süreci ile ilişkilendirmek açısından önemli argümanlar sunan iki düşünürün, Gorz ve Wallerstein'in görüşlerine değinerek tartışmayı sürdürmek yerinde olacaktır. Gorz ve Wallerstein'in görüşleri önemlidir; çünkü bu görüşler ekolojik krizler ve ekolojik sorunlar ile küresel sermaye birikimi sürecinin biçimlendirdiği üretim ve tüketim faaliyetleri ile ihtiyacın ortaya çıkması ve yeniden üretilmesi süreçleri arasında bir ilişki bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Gorz, özellikle 1970'li yılların başlarındaki çalışmalarında ekolojik krizin arkasında çok uluslu sermayenin aşırı birikime verdiği tepkilerin yer aldığını düşünür (Duru, 2006; 2007). Aşırı birikimin karları düşürmesi karşısında girişimciler, karlarını arttırmak için daha yüksek fiyattan daha çok satmaya çalışmışlardır. Söz konusu bu durumu en iyi açıklayacak örnek de "Fordist/Keynesyen dönem"deki kitlesel tüketimdir. Keynesyen dönemde geniş ölçekteki kitlesel üretimin sürdürülebilmesi için çeşitli propaganda araçlarıyla ve yöntemleriyle tüketim toplumunun güçlendirilmesine çalışılmıştır. Bunun sonucu olarak da fiziksel sınırların sonuna gelinerek küresel çapta ekolojik krizler yaşanmaya başlanmıştır. Diğer bir deyişle sermayenin aşırı birikimin yarattığı krizi aşmak için gösterdiği refleksler küresel çaptaki ekolojik krizleri desteklemiştir. Küresel ölçekteki krizlere neden olan ve doğal kaynaklar üzerinde baskı yaratan bu süreci Duru, Gorz'un görüşlerinden hareketle şu şekilde tasvir etmektedir:

Bir başka şekilde belirtmek gerekirse, şirketlerin aşırı birikimin yarattığı krizden çıkabilmeleri için önlerinde iki yol vardır: Ya tüketim mallarının sayısını arttırmak ya da 'değerlenme'nin (valorisation) etkinliğini arttırarak pazarda bulunan malların değişim değerini yükseltmek. Bu da ancak yapay gereksinimler yaratılmasıyla, ürünlerin tasarımları üzerinde küçük simgesel değişiklikler yapılmasıyla ya da reklam gibi türlü pazarlama teknikleriyle olanaklı kılınabilir. Böylece kullanım değeri değişmeksizin ya da gerçek gereksinimler

karşılanmaksızın değişim değeri yükselmiş olur. Sermayenin değerlenmesini sürdürmeye dayanan bu sürecin doğal kaynaklar ve hammaddeler üzerinde ağır bir baskı oluşturacağı kuşkusuzdur (Duru, 2006, s.46).

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere kapitalistler, kapitalist sistemin yaşadığı krizi aşmak için karı ve dolayısıyla sermaye birikimini arttırmayı amaçlayan "tüketici üretim" sürecini tercih etmişlerdir. İşte tam da bu noktada daha önce de tartıştığımız ihtiyaç kavramı üzerinden şekillenen üretim-tüketim sarmalı ve bu sarmalın ekolojik maliyeti tartışması oldukça önemlidir. Çünkü üretimin ve tüketimin ekolojik maliyetini esas alan bir ekolojik bilinç tartışmasına kapı aralamaktadır. Öte yandan üretimin ve tüketimin ekolojik maliyetine dair bir tartışma yürütülürken ihtiyacın ne olduğu tartışması da devreye girmekte; ihtiyacın bireyler ve toplum açısından ne ifade ettiği, gerçek ihtiyacın ne olduğu ya da olması gerektiği, ihtiyacın üretim tarzı içerisinde nasıl giderildiği ve yeniden üretildiği tartışması da işin içine girmektedir. Böylesi çok boyutlu, zincirleme bir tartışma beraberinde mevcut üretim tarzının ekoloji temelli ve politik olarak sorgulanmasının önünü de açmaktadır. Bu noktada José Mujica ve Evo Morales'in görüşlerine yer vermek alternatif, eleştirel düşünceleri aktarmak açısından önemlidir.

Dünyanın en yoksul devlet başkanı olarak nitelendirilen, Uruguay halkının Pepe diye hitap ettiği Uruguay Devlet Başkanı José Alberto Mujica Cordano'nun ihtiyaç, yoksulluk ve çalışma konusundaki görüşleri, eski bir Marksist gerilla lideri ve sonrasında devlet başkanı olmuş bir politik figürün gözünden kapitalist toplumdaki ihtiyaç, çalışma, mülkiyet gibi kavramlara eleştirel bir açıdan bakabilmek adına önemlidir. Mujica kendisiyle yapılan röportajlardan birinde şunları dile getirmiştir:

Hayatımın büyük bölümünde böyle yaşadım. Sahip olduklarımla iyi yaşayabilirim... En yoksul devlet başkanı olarak anılıyorum ama kendimi yoksul hissetmiyorum. Yoksul insanlar sadece pahalı bir hayat tarzına sahip olmayı sürdürmek adına çalışan insanlardır ve her zaman daha fazlasını, daha fazlasını isterler... Bu bir özgürlük meselesi. Çok fazla mülke sahip değilseniz kendinizi hayatınız boyunca köle gibi çalışmak zorunda hissetmezsiniz ve böylece kendiniz için çok daha fazla zamanınız olur. Garip bir yaşlı adam gibi görünebilirim ama bu bir özgür seçim (Gürle, 2014, s.5).

Mujica'nın sözleri dikkatlice incelendiğinde aslında kapitalizmin bireyi gerçekten ihtiyacı olup olmadığına bakmaksızın sürekli bir şeylere sahip olmaya, bir şeyleri tüketmeye teşvik eden yönünün eleştirildiğini görebiliriz. 2009 yılının Aralık ayında Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı'nda Evo Morales'in dile getirdikleri Mujica'nın söylediklerini tamamlamaktadır:

Daha iyi yaşamak, insanları sömürmek demektir. Doğal kaynakları talan etmek demektir. Egoizm ve bireyciliktir. Bu nedenle, kapitalizmin bu tür vaatleri dayanışma veya tamamlayıcılık içermez. Karşılıklılık söz konusu değildir. İşte bu yüzden, hayatımızı başka türlü yaşama yollarını; daha iyi değil iyi yaşama yollarını bulmaya çalışıyoruz. Daha iyi yaşamak daima bir başkasını göz ardı etmek demektir. Daha iyi yaşamak çevreyi yok etmek demektir (Foster, 2012a).

Morales'in daha iyi yaşamak kavramıyla aslında kapitalist sistem tarafından dayatılan sonsuz tüketime dayalı yaşam biçimi ve insanın doymak bilmeyen her şeyin daha fazlasını isteyen arzusu eleştirilmektedir. Mujica da "Sahip olduklarımla iyi yaşayabilirim." diyerek aynı eleştiriyi farklı sözlerle dile getirmektedir. Nitekim kapitalist sistemin daha iyi ya da iyi yaşamın ancak ve ancak daha çok tüketerek mümkün olabileceğini insanların zihinlerine empoze ettiği de bilinen bir gerçektir. Sürekli olarak tüketime dayanan yaşam tarzının ya da "daha iyi yaşamak" istemenin ise ekolojik maliyetlerinin olduğu da açıktır. Nitekim Morales "Daha iyi yaşamak, insanları sömürmek demektir. Doğal kaynakları talan etmek demektir." diyerek buna vurgu yapmaktadır.

Kapitalist sistemin tüketime dayalı işleyişi ve bunun ekolojik maliyeti tartışmasından ekolojik sorunlar ve sermaye birikimi arasındaki ilişkiye dair tartışmaya geri dönersek; Wallerstein'in de Gorz'a benzer şekilde sermaye birikim süreci ile ekolojik sorunlar ve bunalımlar arasında ilişki olduğunu söylediğini görürüz (Duru, 2006, s.46). Wallerstein'e (2002a, s.12) göre; "tarihsel kapitalizm adını verdiğimiz tarihsel toplumsal sistemin ayırt edici özelliği, bu tarihsel sistemde sermayenin çok özel bir yolla kullanıma girmesidir (yatırılması). Bu kullanımda başlıca amaç ya da niyet, sermayenin kendini büyütmesidir. Sistemde, geçmiş birikimler yalnızca daha fazla sermaye biriktirmek için kullanıldığı ölçüde 'sermaye'dir". Sürekli sermaye birikiminin yolu da her şeyin sürekli olarak metalaştırılmasından geçmektedir. Sermayenin sürekli olarak kendisini büyütmesine dayalı bu süreç ise doğa üzerinde tahribat yaratmaktadır. Wallerstein kapitalizmin sınırsız sermaye birikimi özelliğinin yanında yanında ikinci bir özelliğinin de doğanın tahribatı konusunda etkili olduğunu ifade etmektedir ve bu ikinci özelliği "kapitalizmin kirli sırrı" olarak ifade etmektedir. Aşağıdaki cümlelerde Wallerstein'in kapitalizmin iki özelliğiyle doğanın tahribatı arasında kurduğu ilişki oldukça güzel ifade edilmiştir:

Hikaye tarihsel kapitalizmin iki temel özelliğiyle başlıyor. Biri gayet iyi bilinir: Kapitalizm, asli hedefi olan sonsuz sermaye birikimini sürdürürebilmek için genişlemek -toplam üretim bakımından genişlemek, coğrafi olarak genişlemek- zorunda olan bir sistemdir. İkinci özellik birincisi kadar sık tartışılmaz. Sermaye

birikiminde temel bir unsur, kapitalistlerin, özellikle de büyük kapitalistlerin faturalarını ödememesidir. Ben buna kapitalizmin "kirli sırrı" diyorum (Wallerstein, 2003, s.90).

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere Wallerstein'e (2003, 96-97) göre, kapitalizm ve doğanın tahribatı arasındaki ilişki açısından "temel meselelerin sayısı ikidir ve öyle kalmalıdır. Birincisi, kapitalistler faturalarını ödememektedirler. İkincisi, sonsuz sermaye birikimi esasen irrasyonel bir hedeftir".

Wallerstein'in "kapitalizmin kirli sırrı" diye adlandırdığı ikinci özellik her ne kadar kendisi tarafından ayrı bir özellik olarak kategorilendirilse de, bu özelliği kapitalizmin sonsuz sermaye birikimi özelliği içerisinde rahatlıkla konumlandırmak mümkündür. Çünkü kapitalizmin kirli sırrı, sermaye birikiminin doğasıyla ilintilidir ve sınırsız sermaye birikimi mantığının doğal bir sonucudur. Kapitalist girişimciler üretim süreçleri sonucunda ortaya çıkan faturayı doğaya ödeterek, maliyeti doğaya dışsallaştırarak daha fazla karın ve dolayısıyla da daha fazla sermayenin birikmesini sağlamaktadırlar. Kapitalist sistemde amaç da zaten daha fazla kar elde ederek giderek büyüyen sermayenin sonsuz birikimini sürdürmek, bu birikim sürecinin kesintiye uğramasının önüne geçmektir. Kapitalist sistemde doğanın bu kadar tahrip olmasının başlıca nedeni Wallerstein'e göre üretimin maliyetinin doğaya dışsallaştırılmasıdır. Bunu da şu sözlerle ifade eder:

Bir sistem olarak kapitalizmin bu kadar akıl almaz ölçüde biyosferi tahrip etmesinin başlıca nedeni, çoğunlukla, tahripten kar sağlayan üreticilerin bu tahribatı bir üretim maliyeti olarak kaydetmeleri değil, tam aksine maliyet azalması olarak kaydetmeleridir. Örneğin eğer bir üretici, atığı bir su akıntısına boşaltırsa ve böylelikle onu kirletirse, bu üretici daha güvenli, fakat daha pahalı atık tahliye biçimlerinin maliyetinden tasarruf eder. Üreticiler bunu beş yüz yıldır ve dünya-ekonomisinin gelişmesi ilerledikçe artan miktarda yapagelmekteler. Bu, neo-klasik iktisatta, maliyetlerin dışsallaştırılması olarak adlandırılır. Genellikle halkın yararlandığı ürünlerin üretilmesi olarak savunulur, ama çoğunlukla yaratılan halkın maruz kaldığı kötülüklerdir. Maliyetlerin dışsallaştırılması sadece maliyetlerin üreticiden ya devlete ya da geniş anlamda "topluma" kaydırılması, böylelikle üreticinin kar oranının önemli ölçüde arttırılmasıdır (Wallerstein, 2002b, 49-50).

Öte yandan sürekli olarak üretimin genişlemesine, daha fazla kara, sermaye birikimine ve üretimin maliyetinin doğaya dışsallaştırılmasına dayanan üretim mantığı sadece doğayı tahrip etmekle kalmamakta, sermayenin giderek küreselleşmesinin de etkisiyle doğanın tahribatının daha da artmasına ve ekolojik krizlerin daha da derinleşmesine yol açacak şekilde çevre yönetiminde paradigmatik bir dönüşüme de yol açmaktadır. Duru'ya göre (2006, 48); bu dönüşüm geleneksel çevre yönetiminin de

sonunu getirmektedir. Bu paradigmatik dönüşümün sonucu olarak da herhangi bir zararın oluşumunu en başından önleyecek "düzenekler" in yerine "risk değerlendirmesine dayalı üretim sonu denetleme sistemlerine" geçiş hedeflenmektedir. Bu sayede yatırımcılar çevre koruma önlemlerinin getirdiği ek masraflardan ve çeşitli yaptırımlardan kaçınabileceklerdir. Bunun anlamı da daha fazla kar ve sermaye birikimidir.

Ekolojik sorunların çözümü ve ekoloji mücadelesinin alacağı biçim açısından yaşanan paradigmatik dönüşüm oldukça önemlidir. Mal ve hizmetlerin serbest dolaşımını amaçlayan ama bu dolaşımın doğa üzerindeki etkisini önemsemeyen, ekolojik kaygılarla üretim sürecinin denetlenmesinin, yatırımlara kısıtlar koyulmasının karşısında olan bir mantığın ürünü olan bu paradigmatik dönüşüm, insanların bir malın ne zaman, nerede, nasıl ve hangi koşullarda üretileceğine ilişkin kararlarda söz sahibi olmasının tamamen önüne geçer niteliktedir. Bir malın ve hizmetin ne zaman, nerede, nasıl ve hangi koşullarda üretileceğine ilişkin söz hakkı tamamen sermayeye, sonsuz sermaye birikimine ve kara dayalı kapitalist sistemin işleyiş dinamiklerine bırakılmaktadır.

Kapitalist üretim koşullarında herhangi bir zararın oluşumunu en başından önleyecek düzeneklerin oluşumuna dayalı geleneksel çevre yönetim paradigmasının, kapitalist üretimin sonsuz sermaye birikimi ve kara dayalı zorunlu sınırlarına dayanacağı açıktır. Ayrıca metabolik çatlağı azaltan, çevre sorunlarına nihai çözümler getiren bir etki beklemek de fazlaca iyimser bir tutumdur. Ama geleneksel çevre yönetim mantığının bir uzantısı olan ekolojik sorunların en başta engellenmesine dönük bir çaba ve bir malın, hizmetin ne zaman, nerede, nasıl ve hangi koşullarda üretileceğine dair eleştirel ekolojik düşünce ekoloji mücadelelerinin temel alması gereken bir çıkış noktası olarak da görülmelidir. Malın ve hizmetin ne zaman, nerede, nasıl ve hangi koşullarda üretileceğine dair karar ve bu kararın ekolojik maliyetini tartışmak bu bağlamda oldukça önemlidir. Bu tartışmanın gerek tek tek bireyler gerek toplumlar gerekse de gezegensel düzeyde kolektif şekilde ele alınması Marksist Ekoloji tarafından dile getirilen metabolik çatlağı kapatmayı esas alan, yabancılaşma karşıtı, özgürleştirici, eşitlikçi ekolojik bilinçlenme süreçleri ve bu çerçevede yapılacak ekolojik bilinç açısından oldukça önemlidir. Ayrıca üretim tüketim sarmalının katalizörü olan ihtiyaç kavramının eleştirel analizine dayalı bir tartışmanın, nasıl bir ekolojik bilinç tartışmasının önünü de açmaktadır.

Bir malın veya hizmetin ne zaman, nerede, nasıl ve hangi koşullarda üretileceğine dair karar ve bu kararın ekolojik maliyetini tartışmak, ekoloji tartışmaları açısından oldukça önemlidir; çünkü doğayla emek aracılığıyla ilişki kuran insan ihtiyaç üzerinden şekillenen üretim-tüketim sarmalı çerçevesinde doğayla alışverişe dayalı bir ilişki

kurmaktadır. Üretim ilişkileri ve bunların üzerinde yükselen üretim biçimleri insanın doğayla kurduğu bu ilişkiden etkilenmekte ve bu ilişkiyi de etkileyip belirlemektedir.

Marx, insan emeğini ve insanın emeği aracılığıyla doğayla kurduğu ilişkiyi ise şu şekilde ifade eder:

Emek, herşeyden önce, insan ile doğa arasında bir ilişki, insanın onunla kendi eylemleri aracılığıyla kendisi ile doğa arasındaki metabolizmayı kurduğu, düzenlediği ve denetlediği bir süreçtir. İnsan, doğanın malzemeleriyle bir doğa gücü olarak karşı karşıya gelir. Doğanın malzemelerine kendi gereksinmelerine uygun bir biçime sokmak için kendi bedenine, kollarına, bacaklarına, kafasına ve ellerine ait doğal güçleri harekete geçirir. Bu hareket aracılığıyla dış doğa üzerinde eylem ve onu değiştirir ve bu yolla eş zamanlı olarak kendi öz doğasını değişikliğe uğratar... Bu [emek süreci] insan ile doğa arasındaki metabolik alışverişin [Stoffwechsel] evrensel koşulu, insani varoluşun doğaca dayatılmış ezeli ve ebedi koşuludur (Marx'tan akt. Foster, 2001, s.224).

İnsanla doğa arasında kurulan bu alışveriş ilişkisini Marx, metabolizma (Stoffwechsel) olarak adlandırmaktadır. "Almanca 'Stoffwechsel' kelimesi bileşenlerine ayrıldığında, doğrudan, 'metabolizma' teriminin kavradığı biyolojik büyüme ve çürümenin yapısal süreçleri mefhumuna temel oluşturan 'madde alışverişi' mefhumunu anlatır. Marx emek sürecinin analizinde, analizinin tüm sisteminin merkezine metabolizma kavramını oturtmuş ve emek süreci hakkındaki anlayışını ona dayandırmıştır (Foster, 2001, s.223)." Aynı zamanda Marx (akt.Foster, 2001, s.206), Kapital'de emek sürecini "insan ile doğa arasında bir süreç, insanın onunla, kendi eylemleri aracılığıyla kendisi ile doğa arasındaki metabolizmayı kurduğu, denetlediği, düzenlediği bir süreç", olarak tanımlamak için 'metabolizma' (Stoffwechsel) kavramını kullanır".

Kapitalist üretim ilişkileri ve kırsal ile kent arasında bölünmenin sonucu olarak insanın doğayla arasındaki metabolizmada "onarılmaz bir yarıma" meydana gelmiştir. Bu nedenle de Marx; ortaklaşmış üreticiler toplumunda, insanın doğayla kurduğu metabolizmanın, metabolik ilişkinin burjuva toplumunun yeteneklerinin çok ötesinde ussal bir tarzda yönetilmesinin zorunlu olduğunu ifade etmiştir (Foster, 2001, s.207).

Marx'ın metabolizma kavramı ilerleyen çalışmalarında daha geniş anlamlarda kullanılmaya başlanmıştır. Marx, ilk defa Grundrisse adlı eserinde metabolizma kavramını "genel bir toplumsal metabolizma, çeşitli gereksinmeler ve evrensel kapasiteler sistemi" bağlamında ele alarak bu kavramı daha geniş bir anlamda kullanmaya başlamıştır (Foster, 2001, s.224). Metabolizma kavramının kendisi insanla doğa arasındaki ilişkiden yükselen ama onu aşan bir düzeyde insanla toplum, insanla üretim

biçimi, üretim biçimiyle doğa arasındaki ilişkileri de içeren daha geniş ikincil bir anlama sahip olmuştur. Foster (2001) bunu toplumun metabolizması olarak ifade etmektedir. Marx'ın metabolizma kavramının içeriğinin genişlemesi ve içermeye başladığı ikinci anlam, bir başka deyişle metabolizmanın toplumsal anlamı konusunda Foster şu tespitlerde bulunmaktadır:

Marx, metabolizma kavramını, hem doğayla toplum arasındaki insan emeği aracılığıyla kurulan metabolik etkileşim (eserlerinde terimin genel kullanılış biçimi) anlamında, hem de daha geniş anlamda, kapitalizm tarafından meydana getirilen ve yabancılaşmış bir biçimde durmaksızın yeniden üretilen karmaşık, dinamik ve bağımsız bir ihtiyaçlar ve ilişkiler kümesini tanımlamak amacıyla kullanmıştır. Bütün bunlar insanın doğayla insanın emeğinin somut örgütlenmesinde ifadesini bulan metabolizmasının yürütüldüğü tarzla bağlantılı olarak görülebileceğinden, insanın özgürlüğü sorunu da insanın doğayla metabolizmasından kaynaklanır. Böylece metabolizma kavramı hem özgül bir ekolojik anlam hem de daha geniş bir toplumsal anlam kazanır (Foster, 2001, s.225).

Metabolizma kavramının zamanla genişleyerek kazandığı ikinci anlam ekoloji temelli ekonomi politik analizler açısından oldukça önemlidir. Bu sayede mevcut üretim biçimlerinin sahip olduğu metabolizma irdelenerek ekoloji temelli analizler yoluyla çeşitli öngörülerde bulunmanın yolu açılmaktadır. Günümüzün hakim üretim tarzının kapitalizm olduğu göz önünde bulundurulduğund; üretim tarzının metabolizmasından bahsedildiğinde direkt olarak kapitalizmin metabolizmasının işaret edileceği aşikardır.

Bir üretim tarzı olarak kapitalizmin metabolizması insanın birey ya da toplum olarak doğayla kurduğu ilişkiyi kapsayan ama bunu aşan daha geniş bir metabolizmayı ifade etmektedir. Elbette kapitalizm öncesi üretim tarzlarının metabolizmalarında da bu tarz bir ilişki biçimi ve düzeyi mevcuttur; fakat kapitalist üretim tarzının kendinden önceki eşitsizlikçi ve sömürüye dayalı üretim tarzlarına ve karşıtı sosyalizme göre kendini onlardan farklılaştıran çeşitli özellikleri de vardır. Bunlardan bir tanesi kapitalizmin hiçbir üretim tarzında görülmemiş bir biçimde küresel ölçekte hegemonik hale gelmesidir. Doğduğu yerel ölçekten yayılarak dünyanın her karışına kendini dayatıp küresel bir üretim tarzı haline gelmiştir. Kapitalist üretim tarzının küreselleşmesi, yarattığı ekolojik sorunların da küreselleşmesine neden olmuştur (Amin, 2010; Sweezy, 2006). Tüm bunlara ek olarak kapitalizm metabolik çatlağı diğer üretim tarzlarıyla kıyaslanamayacak düzeyde büyüten bir yapıya da sahiptir (Clark ve Foster, 2010; Fred Magdoff, 2013). Kapitalizmin bu yapısal özelliği ekolojik sorunların genel olarak kapitalizm öncesi döneme oranla daha yıkıcı, onarılması daha güç ya da mümkün olmayan sonuçlar doğurmasına neden olmuştur.

Kapitalist üretim tarzının kurduğu metabolizma daha önce de vurgulandığı gibi sadece doğayla kendi arasında kurduğu bir ilişki biçimini ifade etmemektedir. Kapitalizm, insanla ve toplumla da alışverişe dayalı bir metabolik ilişki kurmaktadır. Kapitalizmin insan ve toplumla kurduğu metabolik ilişkinin biçimi ve niteliği kapitalizmin doğayla kurduğu metabolik ilişki biçiminden ve bu ilişki biçiminin niteliğinden farksızdır. Her iki ilişki biçimindeki temel mantık daha çok almaya ve daha az geri vermeye dayalıdır. Bu nedenle de metabolik çatlağı büyüten bir etkiye sahiptir. Kapitalist üretim tarzının insan ve doğayla kurduğu metabolik ilişki biçimi insanın doğayla nasıl bir ilişki kuracağını da belirleyerek insanın doğayla kurduğu metabolik ilişkiye de şekil vermektedir. İnsanın doğayla kurduğu metabolik ilişkinin ana çerçevesini belirleyen bir etkiye sahiptir. Doğayla kendi özgün tarzında bir ilişki kurmaktadır. Bu ilişkinin tarzı da kar ve sermaye birikimi mantığınca belirlenmektedir. Doğanın ve insanın sömürüsüne dayalıdır (Foster, 2007, 2008b).

Marx, insanın özgürlüğü sorununu insanın doğayla kurduğu ilişki üzerinden tartışmaktadır. Marx'a (akt. Tanuro, 2011, s.15) göre; "olası tek özgürlük, sosyal insanın, ortak üreticilerin doğayla karşılıklı ilişkilerini akılcı bir tarzda düzenlemeleri ve doğanın kör gücüne yenilmeden onu denetim altına alarak bu karşılıklı ilişkileri en az emek sarfıyla ve insanın yapısına en uygun koşullarda gerçekleştirmeleriyle sağlanabilir". Diğer bir deyişle Marx, insanın özgürlüğünün ya da yabancılaşmasının insanın doğayla kurduğu ilişkiden kaynaklandığını ifade etmektedir. Foster'in Marx'ın yaklaşımından hareketle ortaya koyduğu "insanın özgürlüğü sorunu insanın doğayla metabolizmasından kaynaklanır" önermesi de bu yüzden oldukça önemlidir. Foster da tıpkı Marx gibi insanın yabancılaşmasına dair yürüttüğü tartışmanın temelini insanın doğayla kurduğu ilişkiye dayandırmaktadır. İnsanın doğayla kurduğu "yanlış" ilişki onun yabancılaşmasının temel nedenidir. İnsanın özgürlüğü ancak doğayla kurulabilecek doğru bir metabolik ilişkiyle mümkündür. İnsanın özgürlüğünün anahtarı doğayla kurduğu ilişkide saklıdır. İnsanın özgürlüğünün doğayla kurulan ilişkiye dayandırılması sadece Marx tarafından ya da Marksist kuramlarca ele alınan bir konu değildir. Marx'tan önce de insanın özgürlüğünü doğayla kurulan ilişkiye dayandıran düşünürler, uygarlıklar bulunmaktadır. Nitekim Demirer, Demirer, Duran ve Orhangazi (? , s.22) özgürlük sözcüğüne ilk kez, baskıcı bir krallık egemenliğine karşı başarılı bir halk ayaklanmasını anlatan Sümer tabletlerinde rastlandığını söylemektedirler. Burada özgürlük kelimesinin karşılığı olarak Sümerce "amargi" kelimesi kullanılmaktadır. Bu sözcük aynı zamanda "anaya ve doğaya dönüş" anlamına da gelmektedir (Demirer, Demirer, Duran ve Orhangazi, ? , s.22). Özgürlük

kelimesinin Sümerlerce "doğaya dönüş" eylemi ile ilişkilendirilmesi oldukça önemlidir. Çünkü bu ilişkilendirme, Marksist Ekoloji'nin insanın özgürlüğünü doğayla kurduğu ilişki ve bu ilişkinin içeriğinden hareketle tanımlamasıyla örtüşmektedir.

Öte yandan Vandana Shiva (2012) da benzer bir şekilde dişil bir doğa mefhumuna gönderme yaparak "toprak ana paradigması" ile demokrasi arasında bağ kurmaktadır. Bunun yanında aşağıdaki alıntıdan anlaşılacağı üzere doğrudan adını anmadan, örtük bir biçimde Marksist Ekoloji'nin metabolik çatlak kavramına değinerek, doğa ile insan arasında oluşan metabolik çatlak ile demokrasi arasındaki ilişkiye de değinmektedir. Shiva'ya (2012, s.107) göre;

Toprak ana paradigması, yani bolluk ve bereketli, yaşayan ve veren bir toprak fikri, tüm eski, uzun ömürlü ve sürdürülebilir geleneksel kültürlerin kalbidir. Günümüzde Gaia teorisine dayanan yeni ekolojik bilimlerde bu şekildedir. Toprak ana toprağa, onun zekasına, onun karmaşık yaşamsal ağlarına ve farklı türlerine saygı talep eder. Toprak ana bize, eğer hayatta kalmak ve gelişmek istiyorsak, uymamız gereken sınırları öğretir. Toprağın değerleriyle uyum içinde yaşamak, toprağın hemşehrileri olarak, bu sıfatın getirdiği hak ve sorumlulukları taşıyarak, demokrasi içinde yaşamak anlamına gelir. Üretirken, tüketirken, kimliğimizi ve kendiliğimizi yaşarken bütün gezegeni içeren bir bilinç ve yerele uzanan kökler anlamına gelir. Toprak demokrasisi, içinden canlı ekonomilerin, canlı kültürlerin ve canlı demokrasilerin yeşerdiği mümbit bir tarladır. Bu ekonomide kaynakların tüketimi azalırken bolluk artar, kalıplaşmış olumsuz kimlikler yok olur; çok, çeşitli ve yerleşik kimlikler çoğalır. Toprak demokrasisi, herkes için ekolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel güvenlik demektir.

Doğa ile insan arasında kurulan ilişkinin içeriği sadece insanın özgür olup olmamasında belirleyici değildir. Aynı zamanda insanın ne olduğunu ve ne olacağını da belirleyen bir etkiye de sahiptir. Tam da bu noktada 10 Ekim 2013'de The Guardian'ın internet sitesinde Jonathan Watts tarafından kaleme alınan "Brezilya Kabilesi Dünyadaki En Yüksek İntihar Oranlarından Birine Sahip Olmaktan Muzdarip" başlıklı habere değinmek tartışmayı derinleştirmek açısından faydalı olacaktır.

Söz konusu haberde Brezilya'da yaşayan Guarani-Kaiowá yerlilerinin dünyadaki en yüksek intihar oranlarından birine sahip oldukları vurgulanmakta ve yerliler arasındaki bu intihar oranının ülke geneline ait intihar oranlarından bile daha yüksek olduğundan bahsedilmektedir. Haberde görüşü alınan Mary Nolan'a (Watts, 2013) göre intiharların yüksek olmasının temel nedeni Guarani-Kaiowá yerlilerinin topraklarını kaybetmesidir. Guarani halkı topraklarından ayrıldıkları zaman evrenle olan bağlarının kırıldığını düşünmekte ve kendilerini "kırık/bozuk insanlar (broken people)" olarak hissettiklerini ifade etmektedirler. Ayrıca Guarani-Kaiowá topluluğundaki birçok kişi söz konusu bu durumlarını "dünyanın kozmolojik olarak yıkılması semptomu"yla açıklamaktadır

(Watts, 2013). Bu da bize Guarani yerlileri ile toprakları arasında tinsel ve kültürel açıdan özel bir ilişkilene biçiminin bulunduğunu göstermektedir. Toprak ile kurdukları ilişki biçiminin bozulması onları intihara kadar giden bir duruma sürüklemektedir. Bu durum tam da insanın doğayla kurduğu ilişkinin, insanın ne olduğunu belirlediği önermesini doğrulamaktadır. Elbette insan ve doğa arasındaki ilişki tek yönlü değildir. Tarihsel bir özne olan insanın iradesini kullanarak doğayla kendisi arasında kurmuş olduğu ilişki biçimini değiştirip kendini yeniden tanımlama potansiyeli de bulunmaktadır. İnsanla doğa arasında diyalektik bir etkileşim bulunmaktadır.

Tüm bunların yanında Guarani için toprak, aynı zamanda kültürlerinin varlığı için de zorunlu bir koşuldur. Topraklarını kaybetmeleri kültürel olarak da yok olmaları anlamına gelmektedir. Kültürlerinin yok olması veya yok edilmesi aynı zamanda kendi varlıklarının yok edilmesi anlamına gelmektedir. Fiziksel varlıkları yok olmasa bile kültürel anlamda başka varlıklara dönüşmektedirler. Toprak kaybının aynı zamanda Guarani-Kaiowá yerlileri üzerinde çeşitli toplumsal, ekonomik, psikolojik etkileri de bulunmaktadır. Guarani etnoloğu Tonico Benites'e (Watts, 2013) göre, kadim kültürlerini sürdürecek topraktan yoksun Guarani-Kaiowá yerlileri kendilerini utanmış ve aşağılanmış hissetmektedirler. Bunun yanında toprağını kaybeden birçok Guarani-Kaiowá yerlisi, aynı zamanda kendilerini üzgün, güvensiz, kararsız, korkmuş, aç, zavallı hissetmektedir. Ayrıca ekinleriyle beraber daha iyi bir yaşama dair umutlarını da kaybetmişlerdir. Alkollük şeker kamışı üretimi aracılığıyla sömürülmekte ve köleleştirilmektedirler. Umutsuzluk ve ızdırap dolu bu psikolojinin sonucu olarak genç Guarani-Kaiowá yerlileri arasında yöreye özgü şiddet ve intihar olaylarının arttığı da belirtilmektedir. Çünkü toprak, Guarani için basit bir nesne değildir. Toprak hem bir geçim aracı hem de Guarani-Kaiowá kültürünün yeşerdiği ve bu kültüre rengini veren duygusal bağlarla bağlanmış bir mekandır. Elbette toprakla ya da diğer bir deyişle yaşanan mekanla, yaşam alanıyla kurulan bu bağ Guarani'e özgü değildir. Tüm insanlar yaşadıkları mekanlarla bir ölçüde duygusal bağ kurmaktadır. Çünkü mekan yaşamın vücut bulduğu, insanı kendisi yapan çeşitli deneyimlerin ve anıların geçtiği bir yerdir. İnsan yaşadığı mekan, bireysel ve kolektif deneyimleri ve anıları üzerinden kendini tanımlamaktadır. Ayrıca mekan; sosyal, ekonomik, siyasal, sınıfsal ve kültürel açılardan ayırdedici ve tanımlayıcı bir işleve sahiptir.

Tüm bu söylenenlerden anlaşılacağı üzere topraklarını kaybeden Guarani sadece kültürel üretim araçlarını değil aynı zamanda maddi geçim araçlarını da kaybetmektedirler. Maddi geçim araçlarının ellerinden alınması ve buna bağlı olarak

maddi yaşam koşullarındaki ciddi gerilemeler, topluluk ve bireyler açısından -ister biyolojik olsun ister ekonomik olsun- maddi yaşam koşullarının yeniden üretiminin sekteye uğramasına yol açmaktadır. Bunun sonucu olarak da günlük yaşamları zorlaşmaktadır. Böylesi bir durumun sonucu olarak da Guaraniler gelecekte ümitlerini keserek topluluk içerisindeki diğer bireylere yönelik şiddet eylemlerine ya da kendilerine yönelik bir şiddet eylemi olan intihara başvurabilmektedirler.

Elbette bu durum sadece Brezilya'daki Guarani-Kaiowá yerlileriyle sınırlı değildir. Watts'ın (2013) aktardığına göre, Avustralya'daki Tiwi adası yerlilerinin, Sibirya'daki Khanty sığırtmaçlarının, Grönland'daki eskimoların da aralarında bulunduğu birçok yerli topluluğunda intihar oranları "olağandışı" bir şekilde yüksektir ve antropologlar bunun toprak kaybıyla yakından ilişkili olduğunu belirtmektedirler. Bu toprak kaybını toplumsal ayrışma, yerli halkın "sadalara ve devlet bağışlarına" ekonomik bağlılığı gibi durumlar takip etmektedir. Esasında buradaki toprak kaybı olarak ifade edilen durumun özünde yerli topluluklarının topraksızlaştırılması olduğunu vurgulamak gereklidir. Dünyanın farklı yerlerindeki yerli topluluklarında bu durumun ortaya çıkması bunun evrensel bir durum olduğunu göstermektedir. Yaşanan bu durum kapitalizmin dünyayı küresel ölçekte işgaliyle ilişkilidir. Kapitalizm, toprakları özel mülk haline getirip yerli toplulukları topraklarından kopararak, sürerek yerli toplulukların mekanla, toprakla kurulduğu "kozmojik bağ"ı koparmaktadır. Böylesi bir kopuş da insanların kendilerini tanımlayış biçimlerinin yerle bir edilmesidir. Sonuçları da intihar ya da grup içi şiddet olabilmektedir. Yerel toplulukların topraksızlaştırılması sürecinin kültürel, ekonomik, psikolojik sonuçları olduğu kadar önemli ekolojik sonuçları da bulunmaktadır. Bu bağlamda Foster ve Magdoff şunları ifade etmektedir:

Güney Amerika'da yağmur ormanları, genellikle ilk olarak geniş çaplı otlaklara dönüştürülüyor ve sonrasında da soya fasulyesi gibi ihraç ürünlerinin üretimi için kullanılıyorlar. Güneydoğu Asya'da ise toprak, palmiye yağı plantasyonlarına dönüştürülüyor ve yağ, biyodizel yakıt yapımında kullanılmak üzere hammadde olarak ihraç ediliyor. Tropikal ormanların bu şekilde yok edilmesi, bu ormanlarda yaşayan yerel halkın yerlerinden edilmelerinin yanı sıra, insan kaynaklı CO₂ salınımının yüzde 25'inin ortaya çıkmasına neden teşkil etmektedir. Erozyon ile aşırı otlatmadan dolayı gerçekleşen toprak bozulması ve organik madde kullanımının düşük seviyesi, dünyadaki tarım arazilerinin geniş bir kısmının üretkenliğini tehdit ediyor (Foster ve Magdoff, 2014, s.25).

Kuşkusuz tüm bu yaşananlar kapitalist üretim biçiminin sermaye birikimini ve karı her şeyden üstün tutan mantığının ürünüdür. Doğa ve tüm canlılar sadece bir üretim girdisi olmaları açısından değerlidir. Bu bakış açısının doğal sonucu olarak sermaye

birikimi sürecini ve karlılığı etkilemediği sürece yerli halkların hayatlarının, kültürlerinin yok olmasının kapitalistlerin gözünde hiçbir önemi yoktur. Bu bağlamda küresel sermaye birikiminin sınır tanımayan mantığının yerli halklar, kültürel değerler, ekoloji gibi alanlarda yarattığı etkiyi Duru şöyle ifade etmektedir:

Küresel sermayenin sınır tanımaksızın büyüme eğiliminde olması yalnızca ekonomik ya da ekolojik sonuçlar doğurmakla kalmıyor, yaşamın bütün alanları bu etkiden payına düşeni alıyor. Bilimden sanata, sağlıktan mimariye, ekonomiden kültüre, mutfaktan giyim-kuşama değin hemen hemen bütün alanlarda küresel bir tek düzeliğe doğru gidişten söz etmek olanaklıdır. Bunun kaçınılmaz sonucu da doğal değerlerin, farklı yaşam biçimlerinin yanı sıra bir bütün olarak yerli toplulukların, kültürlerin, türlü yaşam alanlarının varlığının tehdit altında kalmasıdır (Duru, 2006, s.52).

Yerli topluluklar üzerinden dile getirilen doğadan kopuş ve bu kopuşun etkileri sadece yerli topluluklar özelinde gerçekleşen bir durum değildir. Tüm insanlığın doğayla kurduğu ilişkiye, doğayla kurduğu ilişki dolayısıyla gerçekleşen kendini anlamlandırma sürecine etki etmektedir. Nitekim Foster ve Magdoff refah düzeyi yüksek ülkelerdeki insanların her geçen yıl daha mutsuz olmalarının nedenlerinden birinin de kapitalizm tarafından insanla doğa arasındaki bağın koparılması olabileceğini ifade etmektedir ve bu bağlamda şunları dile getirmektedirler:

Kapitalizm; doğa, insan ve toplumla olan bağın yitirilmesine neden olur. Sistem tarafından beslenen bencil ve tüketim odaklı kültür, insanların doğayla olan yakın bağlarını yitirmesi anlamına gelir- ki bu doğa da artık, ağırlıklı olarak diğer insanlar ve diğer toplulukların sömürüsünü arttırmak için bir kaynak havzası olarak görülmektedir. Doğayla olan bağların böyle bir biçimde koparılması, refah düzeyi yüksek ülkelerde yaşayan kimselerin her geçen yıl daha mutsuz olduklarını ifade etmelerinin nedenlerinden biri olabilir (Foster ve Magdoff, 2014, s.99).

Genel olarak yerli toplulukları, özel olarak Guarani-Kaiowá yerlileri üzerinden yürütülen insanın ne olduğu, doğayla ve toplumla nasıl bir ilişki kurduğu, yabancılaşma, özgürleşme eksenli bu tartışma eleştirel eğitimin ve siyasal öğrenme kuramlarının doğrudan kapsama alanına girmektedir. Eleştirel eğitim geleneği içinde bu tartışmayı bir biçimde, Paolo Freire'nin eğitim ve öğrenme kuramında, eğitim anlayışında da görebilmemiz mümkündür. Eğitim alanında Freire'nin bizzat kendisi ve ayrıca ardılları tarafından yürütülen özgürleşme, insanlaşma-insandışılaşma kavramları üzerinden yapılan tartışmalar buna örnektir. Öte yandan Freire'nin özgürleşme, insanlaşma-insandışılaşma kavram setleri üzerinden yürüttüğü tartışma Marx'ın yabancılaşma tartışmasını akıllara getirmektedir. Freire, eğitim ve öğrenme süreçleri üzerinden Marx'ın

yabancılaşma diye ifade ettiği süreci kendi bakış açısı üzerinden revize etmekte, kendine özgü yaklaşımıyla yeniden ele almaktadır.

Freire'ye (2006) göre; insan tarih içinde yetkinleşmemiş ama yetkinleşme süreci içindeki bir varlıktır. Yine Freire'ye (2006, s.22) göre; “tarih içinde, somut ve nesnel bağlamlarda, yetkinleşmemişliğinin bilincindeki yetkinleşmemiş bir varlık olarak insan için gerek insanlaşma, gerek insandışılaşma birer olasılıktır”. Öte yandan insanlaşma ve insandışılaşmanın her ikisi birden insanlar için “gerçek alternatifler” oldukları halde Freire'ye (2006, s.22) göre “yalnızca insanlaşma insanın yetisidir”:

Fakat hem insanlaşma hem de insandışılaşma gerçek alternatifler oldukları halde, yalnızca insanlaşma insanın yetisidir. Bu yeti, sürekli olumsuzlanmaktadır, ancak bu olumsuzlanmayla aynı zamanda olumlanır da. İnsanlaşma; adaletsizlik, sömürü, baskı ve ezenlerin şiddetiyle engellenir; ezilenlerin özgürlük ve adalet özlemiyle, kaybettikleri insanlığı yeniden kazanma mücadelesiyle olumlanır (Freire, 2006, s.22).

Freire'ye göre insanın; insanlaşma-insandışılaşma ve özgürleşme süreçleri arasındaki diyalektik işleyişte “problem tanımlayıcı eğitim”in işlevsel bir öneme sahip olduğunu ifade eder. Problem tanımlayıcı eğitim;

İnsanları olma sürecindeki varlıklar –tıpkı kendisi gibi bitmemiş bir gerçeklik içindeki ve bu gerçeklikle birlikteki bitmemiş yetkinleşmemiş varlıklar- olarak olumlar. Gerçekten de bitmemiş, ama tarihsel olmayan öteki canlıların tersine insanlar, kendilerini bitmemiş olarak bilirler; yetkin olamayışlarının farkındadırlar. Bu bitmemişlik ve farkındalık, yalnızca insana özgü bir ifade biçimi olarak, eğitimin köklerinde bulunur. İnsanın bitmemiş karakteri ve gerçekliğin dönüşme özelliği, eğitimin sürekli bir faaliyet olmasını zorunlu kılar. Eğitim böylece praksis içinde sürekli yeniden oluşturulur; olmak için olma sürecinde olmak zorundadır. “Kalıcılığı” (kelimenin Bergsoncu anlamıyla) karşıtların, sürekliliğin ve değişimin iç içe geçmiş etkinliğindedir (Freire, 2006, s.61).

2.1.1.4. Ekoloji ile Eleştirel Pedagojinin Kesişen Yolları: Ekopedagoji ve Marksist Ekoloji

Ekoloji mücadelesi ile pedagoji arasındaki ilişki sadece Marksist Ekoloji kuramı içerisinde tartışılmamaktadır. John Bellamy Foster'in (2015, s.70) “80’li yılların sonu ile 90’ların başında, yeşil teorisinin egemenliği altında ve Sovyet tarzı toplumların yıkılışının ardından Marksizm’in yaşadığı krizin içinden çıktığı”nı belirttiği ekososyalizm ekoloji mücadelesi ile pedagoji arasındaki ilişkiye dair söz söyleyen yaklaşımlardan biridir. Foster'e (2015, s.70) göre; ekososyalizmde “uygulanan genel yaklaşım, Marx'ın kavramlarını alarak, zaten var olan yeşil teoriye, bazı durumlarda ise yeşil teoriyi

Marksizm'e aktarmak"tır. Bu bağlamda gelişen ekososyalist anlayışa André Gorz, Ted Benton, James O'Connor, Alain Lipietz ve Joel Kovel gibi kişiler önemli katkılar sunmuştur. Foster, ekososyalizmin bu aşamasını ekososyalizmin ilk aşaması olarak nitелеmektedir. Ekososyalizmin ilk aşamasındaki yaklaşımları sorunlu bulan Foster bu bağlamda şunları dile getirmektedir:

Yine de sosyalist bir açıdan bakıldığında bu yaklaşımların tümünün sorunu, mevcut çevreci düşüncenin tümünün analizini ve aşılması içeren tam bir eleştirisini yapmamış ve Marksist teorinin kendisinin radikal köklerini sistematik olarak inceleyerek maddeci ve natüralist temellerinin üzerine bir şeyler eklemeye çalışmamış olmalarıydı. Bunun yerine kırmızı ile yeşil arasındaki boşluğu doldurmak için, O'Connor'ın oluşturduğu yaratıcı kavramlar olan "üretim koşulları" ve "kapitalizmin ikinci çelişkisi" gibi çeşitli geçici, yalnızca konuya yönelik yöntemler kullanmışlardır (Foster, 2015, s.70-71).

Paul Burkett'in *Marx ve Doğa: Al-Yeşil Bir Perspektif* kitabında ortaya koyduğu yaklaşım ise ekososyalist yaklaşım içerisinde ikinci bir aşamayı temsil etmektedir (Foster, 2015, s.71). Burkett, bu eserinde öne sürdüğü yaklaşımda Marx'ın düşüncelerine geri dönüş yaparak Marx'ın doğaya yönelik materyalist yaklaşımıyla tarihsel materyalist yaklaşımı arasında uyum olduğunu ortaya atmıştır. Diğer bir deyişle Marx'ın tarihsel materyalist bakış açısıyla doğaya yönelik materyalist yaklaşımından türeyen argümanlar arasında paralellik ve iç içe geçme durumu söz konusudur.

Foster'e (2015, s.71) göre; ilk aşama ekososyalist yaklaşım ile ikinci aşama ekososyalist yaklaşım arasında bir çekişme bulunmaktadır ve bu iki yaklaşım arasındaki çekişmenin altında yatan temel neden iki yaklaşımın "sosyalizm anlayışlarındaki temel uyumsuzluktur". Bu bağlamda Foster şunları dile getirmektedir:

İlk aşama ekososyalistleri sosyalizmin, bazılarının göre telafisi olmayan bir şekilde, Marx'ın kendi eserlerindeki dar üretkenlik ile bozulmuş olduğunu öne sürüyorlardı. Bazıları, ... sosyalizmin ölmüş olduğunu bile söyleyecek kadar ileri gittiler. Bu bakış açısına göre ekososyalizm, sosyalizmin veliyahıydı. Buna karşı olarak Burkett ile başlayarak ikinci aşama sosyalistleri, ekososyalizmi Marksizmin yerine geçecek bir fikir olarak değil, klasik Marksizmin maddi temellerinde doğan daha derin bir ekolojik praksis olarak ele aldılar. İkinci aşama ekososyalistler "ekolojik sosyalizm"den ve "ekolojik Marksizm"den bahsederken, bunları Marksist teori ve uygulamalardan ayrılan fikirler olarak değil, onu klasik materyalist bakış açısının diriltilmesi olarak görmüşlerdir (Foster, 2015, s.71-72).

Paul Burkett'in *Marx ve Doğa: Al-Yeşil Bir Perspektif* kitabından sonraki süreçte, Burkett'in bu eserinden esinlenen, açtığı yoldan ilerleyen ekososyalizmin ikinci aşamasının "mantıksal devamı" olan ve ekososyalizmin üçüncü aşaması olarak

adlandırılabilir bir anlayış ortaya çıkmıştır. Ekososyalizmin üçüncü aşamasının temel amacı, “klasik Marksizmin ekolojik temellerini günümüzdeki kapitalizmle, kapitalizmin ortaya çıkardığı küresel ekolojik krizle ve gerçek bir alternatif sunulmasına engel olan egemen ideolojik güçlerle mücadele etmek için kullanmaktır (Foster, 2015, s.74)”. Ekososyalizmin bu üçüncü aşamasında Burkett’in öncülüğü önemli bir yer tutmaktadır.

Öte yandan Michael Löwy (2015), kendini ekososyalist olarak tanımlamakta; Marksist Ekoloji’ye ve başta John Bellamy Foster olmak üzere Marksist Ekoloji’nin temsilcilerine eleştirel bir tutum takınmaktadır. Marksist Ekoloğların Marx ve Engels’in kuramına yeteri kadar eleştirel yaklaşmadıklarını dile getirmektedir. Löwy’e (2015, s.25) göre ekososyalizm, “üretkenlik yanlısı cürufurundan arındırılmış Marksizm’in kazanımlarını kendi kazanımları haline getiren ekolojik bir eylem ve düşünce akımıdır”. Marksist Ekoloji’nin temsilcilerinin iddia ettiklerinin aksine Marx’ın kuramı derinden ekolojik değildir, ekoloji konusunda önemli argümanlar, kavramsallaştırmalar ortaya koysa da tüm bunlar ekolojik sosyalist bir toplumun inşası noktasında yetersizdir. Günümüzün sosyalist yaklaşımı ekolojik düşünce biçimini de bünyesinde barındırmalı, “Marksist sosyalizm”in temel fikirleriyle ekolojik eleştirinin kazanımları birbirine eklemlenmelidir. Böylesi bir önermenin anlamı, bir bakıma kuramsal düzeyde kızılı yeşilin enjekte edilmesidir.

Ekososyalizme kısa bir değiniden sonra ekososyalizm ile siyasal öğrenme ilişkisine değinerek devam etmek yerinde olacaktır. Siyasal öğrenme ve ekoloji konusunu bir arada ele aldığımızda Marksist Ekoloji Kuramı’na doğrudan göndermede bulunmayan, kendisini doğrudan Marksist Ekolog olarak tanımlamayan, ekososyalizm ile eleştirel pedagojiyi ilişkilendiren çeşitli çalışmaların (McLaren ve Houston, 2007; Kahn, 2008; 2014a; 2014b) bulunduğu görülmektedir. Kendilerini ekososyalist olarak nitelendiren Peter McLaren ve Donna Houston’un “Devrimci Ekolojiler: Ekososyalizm ve Eleştirel Pedagoji” adlı çalışmalarında söyledikleri üzerinden tartışmaya devam edelim. McLaren ve Houston söz konusu bu çalışmalarında ekososyalizmle pedagojiyi ilişkilendirmekte ve ekososyalist pedagojinin temel hedefini şu şekilde tanımlamaktadırlar:

Ekososyalist bir pedagojinin temel hedefi işçi sınıfı kendini “kendisi için” bir sınıfa dönüştürdüğünde üretim tarafından denetlenmeyen kendileri kolektif biçimde üretimi denetleyen birleşik üreticiler toplumu için çalışmaktır. Amaç fiziksel arayışlardan kurtulduğumuz ve bu sayede sermayeye bağımlılıktan arındığımız bir toplum yaratmaktır (McLaren ve Houston, 2007, s.218).

Görüldüğü gibi McLaren ve Houston'un yukarıda tariflediği toplum modeline ulaşmada devrimci eleştirel pedagoji ile ekolojik sorunların kesişme noktası önemli bir uğraktır. Devrimci eleştirel pedagoji ile ekolojik sorunların etkileşiminden doğan kuramsal bilgi ve pratikler bu bağlamda oldukça önemlidir. McLaren ve Houston'un temel amacı devrimci eleştirel pedagojiyi "ekolojik felsefe, yeşil yaklaşımlar, radikal tarih ve politik ekonomi arasındaki etkileşimin en heyecan verici sahalarından biri haline gelen tam bir disiplinler arası ekososyalist araştırmacılık sahasıyla ilişkilendirmektedir (McLaren ve Houston, 2007, s.203). Bu açıdan ele alındığında "küresel karlılık, kaynak sömürüsü ve gezegendeki bir çok tür için bir gündelik hayat sorunu haline gelmiş olan toplu ekolojik yıkım düşünüldüğünde; Freireci Marksist geleneklere dayalı radikal pedagojinin, sömürücü ekonomik koşullara dair iyi geliştirilmiş eleştirisiyle birlikte eğitim teorisi ve pratiği içinde ekolojik sorunları ve çevresel sorunlarını ele almak için zengin bir teorik zemin hazırla"yan yapısının bu ilişkilendirme çabasını kolaylaştırdığı ve verimli bir hale getirdiği söylenebilir (McLaren ve Houston, 2007, s.203). Bu ilintilendirme çabası aynı zamanda Richard Kahn'ın (2014a) dile getirdiği "sosyal ve ekolojik adalet arasında eleştirel bir diyalog" gibi önemli bir çabayı da kapsamaktadır.

Kahn (2014a); Freire'nin Ezilenlerin Pedagojisi ile bugünkü küresel ekolojik krizleri ilişkilendirerek sosyal ve ekolojik adalet arasındaki eleştirel diyaloga vurgu yapmaktadır. Diyalog kavramı, Freire'nin kuramında önemli bir yer tutmaktadır. Kahn'ın işaret ettiği diyalog kavramı da Freireci bakış açısına doğrudan göndermede bulunmaktadır.

Öte yandan McLaren ve Houston'un yürüttüğü tartışma bir anlamda "demokrasi, iktidar ve kültürel çoğulluk" tartışmalarına doğanın da dahil edilmesini öngörmektedir. Sandy Grande de benzer biçimde ekolojik sorunları ele almakta "iktidar ve kültürel çoğulluk sorunları" arasında karşılıklı bir ilişki kurmaktadır. Grande'ye (akt. McLaren ve Houston, 2007, s.209) göre; "iktidar ve kültürel çoğulluk sorunları... bir yaşam kaynağı olan yeryüzünün biyoçeşitliliği ile sürdürülebilir olmasıyla doğrudan ilişkilidir; doğanın katli insanın katliyle doğrudan ilişkilidir". Dolayısıyla McLaren ve Houston'a (2007, s.209) göre; "yerlilerin çevre mücadeleleri bir yandan kültürel bütünlüğü ve geleneksel bilgiyi korumakla ilgiliyken bir yandan da toprak, egemenlik ve sosyal adalet konularıyla da bağlantılıdır".

McLaren ve Houston'un gerçekleştirdiği tartışma kapitalizm karşıtı bir noktadan, sınıf analizine dayalı olarak daha radikal bir perspektiften yürütülmekte, "devrimci eleştirel pedagoji" ile ilişkilendirilmektedir. McLaren ve Houston'a (2007, s. 210) göre;

çevresel kriz önemli bir konu olmasına rağmen birçok eğitimci tarafından çevresel krizi “gündelik dağarcığın içine katma” konusu göz ardı edilmektedir.

Öte yandan McLaren ve Houston (2007, s. 210), “çevresel ve ekolojik adalet diyalektiği ile buna bağlı olarak insanlar ve insan olmayanlar için” yeni bir “canlı türü etiği”nin inşasının gerekliliğini vurgulamaktadırlar. Ayrıca bu inşa çabalarına dönük stratejilerin metalaştırma veya mülkleştirme çabalarını içermemesi gerekmektedir. Tüm bunlar çevresel, ekolojik krizlerin toplumsal olduğu ve bu sorunların metalaştırma ya da mülkleştirmeye dayalı kapitalist sistem içi edimlerle çözülemeyeceği anlamına gelmektedir. Çevresel krizlerin çözümü kapitalizm karşıtı bir toplum kurgusuyla, çevresel ve ekolojik adaleti esas alan insanları ve insan olmayanları kapsayan yeni bir “canlı türü” etiğiyle, insan-doğa ilişkisinin eşitlikçi ve sömürü karşıtı bir tarzda kurgulanmasıyla mümkündür. Antikapitalist bir bakış açısının ve pratiğinin, ekososyalizmin sorunları çözebileceğini vurgulamaktadırlar. Tüm bu açılardan ele alındığında ortaya koydukları düşünce Marksist Ekoloji’nin ortaya attığı; ekolojik sorunların çözümü insanla doğa arasında kurulan ilişkinin yeniden kurularak eşitlikçi, sömürü karşıtı ve özgürlükçü bir tarzda örgütlenmesi ve böyle bir ilkeyi hem insanlar hem de doğa açısından benimseyen bir üretim tarzıyla mümkündür önermesiyle örtüşmektedir.

McLaren ve Houston’a (2007) göre; okullar ekososyalist bir pedagoji için oldukça önemli alanlardır. Bununla beraber eleştirel pedagoji seminer odalarına sıkışmamalı ve dışarıya çıkmalıdır:

Eleştirel pedagoji seminer odalarından dışarıya çıkmalı ve yuvasını özgürlük için ve kapitalist sömürüye karşı mücadele edenlerin ortasında kurmalıdır. Sosyal dönüşüme ekososyalist pedagoji gözlüğüyle yaklaşmak bu pedagojik projenin derinliğini artırır çünkü bu sayede öğretmenler kendilerinin küreselleşmiş sosyal sömürü ilişkilerine nasıl dahil olduklarını ve bu ilişkilerin çevresel eşitsizlik ve krizlerin sosyal ve politik coğrafyasıyla nasıl bağıntılı olduğunu kavrayabilirler. Böyle bir yaklaşım dahilinde, adalet diyalektiği üzerine ekososyalist bir bakış öğrencilerin dikkatlerini kapitalizm ile ekolojik çürüme arasındaki inkar edilemez bağa yönelterek evrensel insani çabanın toprağını yeniden suyla doldurur (McLaren ve Houston, 2007, s.212).

Yukarıdaki alıntıdan anlaşılacağı üzere; ekososyalist bir pedagojinin sosyal adalet kavramıyla ilintili olması gerekliliğin de ötesinde bir zorunluluktur. Öte yandan Marksist Ekoloji’nin önemli temsilcisi John Bellamy Foster da tıpkı ekososyalistler gibi ekolojik adalet ve toplumsal adalet arasında bağ kurarak biri olmadan diğersinin olamayacağını ifade etmektedir. Hatta adalet tartışmasını yerel düzeyden küresel düzeye çıkararak ekolojik emperyalizm sürecine vurgu yapmaktadır.

2.1.1.5. Ekoloji Temelli Öğrenmeyi Anlamlandırmada Marksist Ekoloji'nin Yeri

Marksist Ekoloji kuramında çevre sorunları basit bir "bilinçsizlik" sorunu olarak görülmez. Çevre sorunları sınıflı toplumu temel alan, eşitsizlikçi üretim tarzlarının yapısal özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Ekonomik ve toplumsal koşulların ürünüdür. Bu açıdan ekolojik sorunların büyük oranda "çevreye karşı duyarsızlığın" ve "ekolojik bilince sahip olmamanın" sonucu olduğunu savunan burjuva ekolojik yaklaşımlardan ayrılmakta ve bu tarz ekoloji yaklaşımlarının karşısında yer almaktadır. Çevre sorunlarının kökenini basit bir biçimde ekolojik bilincin yokluğuna indirgemeyen Marksist Ekoloji Kuramı'na göre; ekolojik sorunların temelinde bu sorunları yaratan, bireyin veya toplumun bilinçli olup olmama durumunu aşan maddi koşullardan beslenen gerçek bir zemin vardır. Dolayısıyla ekolojik sorunların varlığı sadece bir bilinçlilik ya da bilinçsizlik sorunu değildir. Çevre sorunları maddi koşullarla ilintili olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan çevre sorunlarını ortaya çıkaran maddi koşullar da insan iradesinin, insanın doğaya müdahalesinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan ekolojik bilinç de -tek başına olmasa da- önemli bir faktör olarak yer almaktadır. Esasında temel sorun bir praksis sorunudur. Doğayla insanın rasyonel birlikte evrimine dayalı bir düşünce ve bu düşünceden beslenen eylem sorunudur. İnsan eylemlerine yön veren insanın ve doğanın rasyonel birlikte evrimini esas alan bir ekolojik bilinç, ideoloji olmadığı sürece -sosyalist sistemlerde bile- ekolojik sorunların devam edeceğine dair önemli bir iddiada bulunmaktadır. Nitekim Foster ve Magdoff'a (2014, s.9) göre; "her çevrecinin temelde bilmesi gereken, kapitalizmin bir çözüm aracı değil sorunun ta kendisi olduğu ve insanlığın bu krizden ancak, toplumsal mücadele vasıtasıyla insani özgürlük kapasitesini açığa çıkararak, gezegensel uyum içerisinde gelişecek yepyeni bir dünya inşa etmek suretiyle sağ çıkabileceğidir".

Öte yandan Marksist Ekoloji'nin temelini oluşturan Marx'ın yaklaşımı pedagojik açıdan da kullanışlı bir yapıya sahiptir. Burkett'e göre; Marx'ın yaklaşımının pedagojik açıdan kullanışlılığının kökeninde bu yaklaşımın "üretim ilişkilerini toplumsal, toplumsal ilişkileri üretim ilişkileri şeklinde holistik bir tarzda ele alması" yer almaktadır (Burket, 2004, s.35):

Marx'a göre, insanların kendi maddi koşullarıyla ilişki kurma tarzı sınıf ilişkilerinin yapısal bir vechesidir. Bu perspektif, Marx'ın, genel geçer toplumsal bilimlerin çoğu kez bölük pörçük ele aldığı üretimin çeşitli vecheleri arasında can alıcı önemde politik bağlantılar kurabilmesini sağlar. Marx'ın meta değerlerini ve sermayeyi ele alış biçimi, ücretli emek sömürüsüyle doğanın sermaye birikiminin bir koşuluna indirgenmesi arasındaki zorunlu bağlantıları gösterir ve

böylece işçi sınıfının mücadelesiyle popüler çevreci mücadele arasındaki temeldeki yakınlığı gözler önüne serer. Gerçekten, Marx'ın kapitalizmin çalışma koşullarını uzatması ve iş gününün uzunluğu üzerinde sürdürülen mücadele hakkında söylediklerinin, öylesine politik önem taşıyan sınıf tahliline dayalı bir toplumsal ekoloji için bir örnek oluşturduğu söylenebilir.

Kapitalist sistemde doğa kapitalizmin sürekli olarak emrinde olan, sürekli olarak kapitalizmin karlılığına katkıda bulunan ama tüm bunların karşılığı olarak herhangi bir ücret almayan, bu hizmetlerinin karşılığında gittikçe yıpranan ve kaçınılmaz sonuna, yok oluşuna doğru hızla yol alan bir işçi gibidir. İşçi ve doğa kapitalist sömürü koşulları altında benzer kaderlere sahip olsalar da, her ikisi de fiziksel olarak yokoluşa doğru sürüklenseler de doğanın yokoluşunun sonuçları işçininkinden daha farklı ve daha derinden bir etkiye sahip olacaktır. Kapitalist sömürü sistemi içerisinde sermaye sınıfı tarafından işçilerin fiziksel olarak yok edilmeye çalışılması adil, eşitlikçi ve özgürlükçü bir toplum mücadelesinin fitilini ateşleyebileceken, kapitalist sistem tarafından doğanın çöküşe doğru sürüklenmesi beraberinde daha sarsıcı etkilere yol açabilecektir. Doğanın tahrip edilmesi -metabolik çatlağı ortadan kaldırmayı hedefleyen, doğayla uyumlu birlikte evrimi esas alan bir toplum inşa edilmediği sürece- başta insanlar olmak üzere, yaşamın tamamı üzerinde etkili olabilecek bir yıkımı da beraberinde getirebilecektir. Haliyle doğanın kendisinin yokoluşu aynı zamanda kendisini yokoluşa sürükleyen koşulların ve bu koşulları yaratan faillerin de yokoluşu olacaktır. Marksist Ekoloji'nin sunduğu perspektiften böylesi bir alt-üst oluş sürecini analiz ettiğimizde "ekolojik mücadelenin kendisinin bir sınıf mücadelesi, sınıf mücadelesinin de ekolojik bir mücadele" olduğunu söylemek mümkündür (Çoban, 2013). Çünkü işçi sınıfının kapitalizme karşı mücadelesi sadece kendi sınıfının, ezilen sınıfların kurtuluşunun, özgürlüğünün mücadelesi değildir. Aynı zamanda bu mücadele kapitalizmin saldırısı altındaki doğanın ve diğer canlı türlerinin kurtuluşunun mücadelesidir. Nitekim Burkett (2004, s.35) de işçi sınıfının mücadelesiyle popüler çevreci mücadele arasında temelde bir yakınlık olduğunu dile getirmektedir. Çünkü kapitalist sistemin yarattığı yıkım nedeniyle doğanın sürüklendiği son ve yokoluş kapitalizmin sömürü çarkları arasında ezilen işçinin yokoluş sürecine farklı düzeylerde etki edebilmektedir. Böylesi bir önermeyi destekleyecek somut örnekler de mevcuttur. Bu örneklerden bir tanesi iklim değişikliğinin mevsimlik tarım işçilerine etkisi konusundadır. 20.09.2014 tarihli Birgün gazetesinde Aydın Demir imzasıyla yer alan "İklim Değişikliği Mevsimlik Tarım İşçilerini de Vurdu!" başlıklı haberde iklim değişikliğinin mevsimlik tarım işçilerinin çalışma ve yaşam koşullarına etkisi tartışılmaktadır. Haberde mevsimlik tarım işçilerini

konu edinen çalışmalara referans verilerek iklim değişikliğinin mevsimlik tarım işçilerinin ekonomik koşullarına, mevsimlik tarım işçiliği sürecinin ayrılmaz bir unsuru olan çocuk işçilerin hayat koşullarına ve eğitim süreçlerine olumsuz etkileri ele alınmaktadır. Söz konusu haberde Hayata Destek Derneği'nin Proje İletişim Yöneticisi Elif Gündüzyeli mevsimlik tarım işçilerinin, özellikle de çocuk mevsimlik tarım işçilerinin durumunu ve yaşadıkları sorunları şu şekilde tarif etmektedir:

Gri ekonominin bir parçası olan mevsimlik tarım işçisi aileler iş kanuna tabi değiller. Güvencesiz çalıştıkları için yarın hangi üründe çalışacaklarını, ne kadar para kazanacaklarını bilemiyorlar. Borcu borçla kapatan yoksulluk döngüsündeki aileler, “çocuklar çalışsın ve borcu bizimle kapatsın” mantığıyla kışın üç ayı hariç çalışmak için göç ediyorlar. Çocuklar eğitim haklarından ve çocukluklarından mahrum kalıyorlar. Ellerinde tarımda çalışmaktan başka hiçbir kalifikasyonu olmuyor. Anneler, babalar çadırdaki doğmuş, onların babaları anneleri de öyle, çocuklar da çadırdaki doğuyor, çalışıyor, yaşıyor ve ölüyor. Çocuklar hayallerinden bahsedeceklerinde araba tamircisi olup çok para kazanacağını, zengin olacağını söylüyor (Demir, 2014).

İklim değişikliği mevsimlik tarım işçilerinin yaşam ve çalışma koşullarına da önemli etkilerde bulunmaktadır. Aynı haberde Cansın Leylim Ilgaz tarafından bu etki şekilde dile getirilmektedir:

Bu yıl don vurması nedeniyle kayısı üretiminde yüzde 95 oranında azalma söz konusu. Mevsimlik tarım işçilerinin göç yollarında bulunan, haritada gösterdiğimiz Malatya’da, kayısı üretiminde, yeteri kadar ürün yetişmediği için çalışacak işçi sayısı ciddi oranda azaldı. Malatya’ya gidemeyen işçilerin, bu yıl kayısıdan kazanacakları tüm planlar değişti. Başka ürünlerde çalışmak için yola çıktılar. Aynı durum fındık üretiminde de söz konusu. Geçen yıl haziranda ani kuraklıklar fındıktan beklenen ürün oranı azaldı. Kuraklıkla, Bursa’da zeytinin, Adana’da karpuzun zarar görmesi, üreticiyi, Türkiye ekonomisini doğrudan etkilediği kadar, geçimini bu sektöre dayalı ve başka hiçbir kalifikasyonu, toprağı olmayan mevsimlik işçilerinin göç yollarının değişmesiyle ve işçilerin yılda kazanmayı planladığı parayı alamamasıyla hepsinden daha kötü etkiliyor (Demir, 2014).

Görüleceği üzere iklim değişikliği mevsimlik tarım işçilerinin zaten zor olan yaşam koşullarına doğrudan etkide bulunarak çalışma koşullarını, ekonomik durumlarını ve yaşam koşullarını olumsuz bir biçimde etkilemiştir. Buradaki iklim değişikliğinin nedeninin kapitalist üretim biçimi ve onun yarattığı yıkım olduğu gerçeğini dikkate aldığımızda; kapitalizme karşı işçi sınıfının, ezilen sınıfların verdiği mücadeleyle ekolojik mücadelesi arasındaki ilinti, her iki mücadelenin birbirini içermesi durumu, ekolojik sorunların sınıfsal boyutları rahatlıkla görülebilecektir.

Diğer bir örnek ise HES protestolarının hedefi olan HES’lerle ilintilidir. HES’ler sadece yapıldığı yerlerdeki doğayı, insanların ve diğer canlıların yaşamlarını tehdit

etmemektedir. HES'ler aynı zamanda kendilerinin inşasını gerçekleştiren işçilerin yaşamlarını da tehdit etmektedir. HES inşaatlarının işçilerin yaşamlarına etkisi sadece HES inşasını yürüten şirketlerin HES'i inşa eden işçilerin emeklerini sömürmesiyle sınırlı değildir. HES inşaatları sırasındaki güvencesiz ve güvenliksiz çalışma ortamında işçiler hayatlarını kaybetmektedirler. Nitekim Türkiye'deki HES inşaatları sırasında çok sayıda işçi hayatını kaybetmiştir ("Bakanlık HES Kazalarında", 2012, s.3; Fakir Yılmaz, 2014, s.4). Öte yandan HES'lerin inşası sadece doğayı, yaşamı ve HES'lerin yapımında yer alan işçilerin hayatlarını tehdit etmemektedir. HES'ler, HES inşasının doğada yarattığı yıkımın sonucu olarak örneğin madencilik gibi daha başka iş kollarında kazalara neden olarak ya da kaza riskini arttırarak işçi ölümlerine de neden olmaktadır. Nitekim hidrolog Tahir Öngür, 28 Ekim 2014 tarihinde Konya Ermenek'te yaşanan maden kazasını maden işletmesinin önlem almamasının yanı sıra civardaki HES yapımıyla da ilintilendirmekte ve şunları söylemektedir (Vardar, 2014):

Çalışanların ifadelerine göre daha önce de su patlamaları olmuş. Demek ki burası suyla boğuşulan bir yer. O yüzden hidrojeoloji denen yani yer yüzeyinin altında bulunan suları konu alan bilim dalı ile bu konunun incelenmiş olması gerekir. Yer altındaki kömürün varlığı için bile sondaj yapılır. Aynı şekilde su seviyesi, basıncının incelenmiş olması gerekir. Madende çalışabilmesi için de tüm bunlara karşı tedbirler alınmış olması gerekir. Üstelik bu madenin 5 kilometre doğusunda Ermenek Barajı ve HES'i var. 100 megawatt elektrik için bu yer altı suyunu 90 metre yükseltti. Türkiye'nin en uzun barajı olarak övündükleri bu baraj, Göksu nehrinin akışını bozdu, tarımsal üretime zarar verdi ve yeraltı suyunu yükseltti. Bu yüzden madenlerdeki su riskini iki katına çıkardı.

Özetle Marksist Ekoloji kuramı insan-doğa ilişkisinden hareketle ekolojik sorunlara ve toplumsal sistemlere dair düşünme edimleri gerçekleştirildiğinde; eleştirel düşünme ve sorgulama pratiklerinin işleterek bireye ve topluma özgü alternatif bir düşünce sistematiğinin, ideolojinin oluşmasına öncülük eden bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda Burkett ve Foster'in vurguladığı "toplum ve doğanın birlikte evrimi süreci" önemli bir işleve sahiptir. Burkett'e (2004) göre; "toplum ve doğanın uyumlu birlikte evrimine geçiş için" toplumun özeleştirisi ve kendini dönüştürme yeteneklerinin gelişmesi gerekmektedir. Toplumun özeleştirisi ve kendini dönüştürme yeteneklerinin gelişmesi de beraberinde metabolik çatlağa yol açmayacak, toplum ve doğanın birlikte eşitlikçi evrimini sağlayacak insan-doğa ilişkilerinin kurulmasına dair zihinlerde paradigmatik bir dönüşüme yol açacaktır. Bu durum aynı zamanda toplumsal mücadelelere de yansıtacaktır. Genel olarak toplumsal mücadeleleri, özel olarak da bir toplumsal mücadele biçimi olan ve sınıf mücadelesinin ayrılmaz bir bileşeni olması gereken ekoloji

mücadelelerini de etkileyecektir. Bu paradigmatik dönüşüm bireylerin ve toplumun ekolojik sorunları, insanla doğa arasındaki ilişkiyi bütüncül bir bakış açısıyla ele almasını, ekoloji mücadelesini sınıf mücadelesiyle ilintilendirmesini de sağlayabilecektir. Haliyle böylesi bir paradigmatik dönüşüm sınıf mücadelesiyle ekoloji mücadelesi arasında bağ kurmamız için de kilit bir konuma yerleşecektir. Bu bağlamda Burkett şunları dile getirmektedir:

Toplumsal yetenekler, mücadeleler ve vizyonlar kurtuluşçu bir ekolojik politikanın yapısal unsurlarıdır. Bu perspektiften, toplumsal ekoloji sorunu sadece meslekten ekologların ve toplumsal bilimcilerin değil, halkın – öğrenciler, emek ve çevre eylemcileri ve genel olarak işçi sınıfının – okuyup anlayacağı kavramsal araçlar geliştirme sorunu haline gelir. Bu da, sistemin hareketini günlük yaşamdaki mücadeleler ve saf tutuşların perspektifinden görüldüğü şekilde yakalayan anlaşılır kavramsal çerçeveler geliştirmeyi gerekli kılar (Burkett, 2004, s.35).

Özetle; ekoloji temelli siyasal öğrenme süreçleri söz konusu olduğunda insanın doğayla metabolik çatlak yaratmayan, eşitlikçi birlikte evrimini esas alan bir bakış açısını sınıfsal perspektifle birleştirmek ekolojik sorunların ortaya çıkış nedenlerini doğru tespit etmek; dolayısıyla ekolojik sorunlara doğru teşhisler koyarak ekolojik tahribatı ortadan kaldıracabilecek uygun tedavi yöntemleri uygulamak açısından önemlidir. Bu bağlamda Foster ve Magdoff'un (2014, s.44) ekolojik sorunları tartışırken sosyal adalet kavramıyla ekolojik adalet kavramını ilintilendirmeleri; hedeflenenin “gerçek anlamda adil ve sürdürülebilir bir toplum” olduğunu dile getirmeleri ekolojik sorunların çözümü noktasında bize değerli bir yaklaşım tarzı sunmaktadır. Tüm bunların yanı sıra Foster ve Magdoff'un bu yaklaşımı; ekoloji temelli siyasal öğrenme süreçlerini analiz etmek ve anlamlandırmak açısından bize önemli araçlar da sunmaktadır.

2.2. Suyun Tarihsel Anlam ve Niteliğindeki Dönüşüm ve Su Hakkı Mücadelesi

2.2.1. Suyun Tarihsel Anlamının ve Niteliğinin Dönüşümü Üzerinden Suyun Metalaşması Sürecini Anlamlandırmak

Su bilinen yaşam formları göz önünde bulundurulduğunda yaşamın var olması için zorunlu bir maddedir. Her canlı türü suya ihtiyaç duymaktadır. Bilimsel araştırmalar da canlılığın ilk ortaya çıkışının suda gerçekleştiğini, daha sonra karaya doğru yöneldiğini ifade etmişlerdir. Suyun böylesi bir işleve sahip olması da insan türü tarafından suya çeşitli anlamlar yüklenmesine neden olmuştur. Jean Robert'a (2003, s.57) göre, “Farklı

yerlerde farklı hayal edilen su, maddeye bakış açısını yansıtır. Suyun bu şekilde 'hayal edilmesi' tarihsel bir anlam ifade etmektedir: Farklı olaylar, suyun farklı şekillerde hayal edilmesine karşılık gelmektedir. Dolayısıyla da suyun içinde bulunulan dönemin tarihsel koşullarına denk düşen bir biçimde her toplum ya da uygarlık açısından belirli bir anlamı vardır ve bu anlam tarihsel olarak değişebilmektedir. Nitekim Rıfat Saltoğlu (2014, s.27) suya yüklenen tarihsel anlamdaki değişmeyi "Kozmo-mitolojilerden Kozmogonilere: Antik Ortadoğu'da Evren Tasarımları" adlı yazısında "Günümüzde 'havadan sudan söz etmek' artık 'önemsiz şeylerden söz etmek' anlamına gelse de antik halklar için durum tam tersidir." cümleleri üzerinden dile getirmiş ve antik uygarlıklar açısından suyun tarihsel önemine vurgu yapmıştır.

Suyun önemi çeşitli uygarlıklar tarafından değişik biçimlerde dile getirilmiş, ayrıca birçok uygarlığın kendine ait yaratılış efsanelerinde de karşılık bulmuştur. Babil Yaratılış Destanı Enûma Eliş'e göre başlangıçta, sadece su ve onun üzerinde duran sis vardır ve dişi Ti'âmat'la eril Apsû'nun birlikteliğinden diğer tanrılar doğmuştur (Saltoğlu, 2014, s.21). Ayrıca evrenin yapısında kullanılacak bütün öğeler de "üç tür suyun" birbirine karışmasıyla oluşmuştur:

Destan, ilk tanrısal anababa Apsû ile Ti'âmat ve oğulları Mummu'dan başka hiçbir şeyin bulunmadığı zamanlara kısa bir değinmeyle başlar. Apsû öncel çağın tatlı su okyanusu, Ti'âmat da tuzlu su okyanusuydu; Mummu ise olasılıkla, iki su kütesinden yükselip üzerlerinde dalgalanan buğuyu veya sisi temsil ediyordu; özellikle VII. Tablet: 86'da bulutlarla doğrudan ilişkilendirilmesi bunu göstermektedir. Bu üç tür su birbirine karışarak, daha sonra evrenin yapısında kullanılacak bütün öğeleri içeren uçsuz bucaksız ve belirlenmemiş bir kütle oluşturdu (Heidel, 2000, s.12-13).

Ti'âmat'la Apsû'nun birlikteliğinden olan tanrılardan Marduk ana tanrıça Ti'âmat'ı yenerek "evreni, yani yeryüzünü ve gökyüzünü" oluşturmuştur (Saltoğlu, 2014). Kendisi tuzlu su okyanusu olan Ti'âmat'ın Marduk tarafından yenilmesiyle gerçekleşen bu yaratılış süreci suyla ve içerisinde su barındıran sıvılarla ilintilendirilerek şu şekilde anlatılmaktadır:

Marduk tüm düşmanlarına boyun eğdirdikten sonra, Tiamata'a döndü, bacaklarına bastı ve asasıyla kafasını ezdi. Kan damarlarını parçaladıktan sonra, kuzey rüzgarı kanı gizli yerlere götürdü. Sonra Marduk, Tiamat'ın cesedini kabuklu bir hayvan gibi iki parçaya ayırdı. Tiamat'ın yarısıyla gökyüzünü kurdu, diğer parçasıyla da yeryüzünü oluşturdu. Tiamat'ın tükürüğüyle bulutları yarattı ve onları suyla doldurdu, ancak rüzgarların, yağmurların ve soğukun sorumluluğunu kendi aldı. Tiamat'ın başını yeryüzündeki dağları oluşturacak şekilde yerleştirdi ve Dicle ile Fırat nehirlerinin Tiamat'ın gözlerinden akmasını sağladı (Rosenberg'den akt. Saltoğlu, 2014, s.21).

Babil mitolojisinde olduğu gibi Mısır mitolojisinde de evrenin oluşumu su ile ilintilendirilerek anlatılmaktadır. Mısır'da evrenin yaratılışına dair kayıtlı mitoslardan biri olan Heliopolis Ennead'ına göre başlangıçta su ve balçıktan oluşan kaotik bir ortam bulunmaktadır (Saltoğlu, 2014). "Tanrı Nun tarafından kişileştirilen bu 'hiçlik', evreni, tanrıları ve insanları ortaya çıkaran bir tür ezeli okyanustu(r). Bu okyanusta kendi varlığının farkına varan Tanrı Atum, ezeli okyanusun içinden Ben-Ben adı verilen piramide benzer bir tepecik olarak yükselerek kendisini yarat(ır)... İnsanların ortaya çıkışı ise Atum'un gözyaşlarıyla açıklanır. Öyküye göre bir gün Shu ve Tefnut ezeli sulara kaybolunca, Atum onları bulması için gözünü gönderir. Çocuklarına yeniden kavuşmanın sevinciyle döktüğü gözyaşları insanoğluna dönüşür (Saltoğlu, 2014, s.23)".

Kur'an'daki "Su tüm yaşamın kaynağıdır.", Taittiriya Samhita'daki "Su en büyük desteğimizdir ve bir ana gibidir." ifadeleri üzerinden kutsal metinlere gönderme yaparak suyun kültürler ve inançlar açısından önemine değinen Vandana Shiva (2007, s.159) ise "tarih boyunca su kaynaklarının kutsal, hürmete ve saygıya layık olduğunu" dile getirmiştir. Suyun önemine örnek teşkil etmesi açısından Hindistan'daki inançlara göndermede bulunmuş; Hindistan'da her nehrin kutsal olduğunu, nehirlerin "tanrıların uzantısı ve onların kısmi tezahürleri" olarak görüldüğünü ifade etmiştir. Hindistan'daki inanç öğeleri üzerinden su ve yaşam arasındaki ilişkiye dair şu sözleri dile getirmiştir:

Rigvedik kozmolojiye göre yeryüzünde yaşam, yağmur tanrısı Indra'nın cennetin sularını salıvermesiyle mümkün olmuştur. Indra'nın düşmanı, kaos iblisi Vrtra suları alıkoymuş, hortumlamış ve yaratılışı sekteye uğratmıştır. Indra Vrtra'yı mağlup edince tanrısız sular yeryüzüyle buluşmuş ve yaşam meydana gelmiştir (Shiva, 2007, s.159).

Jean Robert ise suyun yaşamın kaynağı olmasının yanında kültürel sembollerin bitmez tükenmez bir beslenme kaynağı olduğunu ifade etmiştir, çünkü;

Su, gözelerden fışkırır, nehir olup akar ve denizlerin sonsuz dayanağı ve bitmek bilmez bir hareket kaynağıdır. Buz ve buhardır, güneş tarafından emildiğinde gökyüzüne yükselir, toprak tarafından çekildiğinde yağmur, kar ve dolu olup geri düşer. Bulut olup sonsuza dek uçar ya da toprağı besler. Bedenleri, nesnelere ve ruhları temizler. Kaynak ya da nehir olduğunda, "locus amoenus"; mutluluk ve güzellik ülkesinin özünü oluşturur. Tüm yaşamın yükünü çeker, ama aynı zamanda ölümü de içinde taşır (Robert, 2003, s.84).

Ivan Illich' (2007) göre; su geçmişte kültürlerle ve dönemlere göre değişen anlamlara sahip tarihsel bir maddedir. Kimyasal bir formüle indirgenmemiş bir madde olan suyun anlamı ve önemi hakkında ise Illich şunları ifade etmektedir:

Su her zaman iki anlamlıdır. İlk çifti simgeler – daha çok da yaradılıştan önce birbirlerinin kollarında uyuyan ikizleri. Su, uzam var olmadan önce, mevcut her şeyi kaplar. Su, süt henüz akmazken besleyen kandır. İnsan yaşamında pek çok anlamı olabilir. Kimi kültürlerde tuzlu okyanus, susuzluğu gideren sudan en az kan kadar farklıdır. Öte yandan, ormanda gelişen kimi kültürlerde gökyüzü ve toprak, suyun değişik belirtileri olarak algılanır. Brezilya'nın kuzeyinde Venezuela sınırı yakınında yaşayan Kızılderililer'de ölümler, üç kez yedi yıllık bir süreden sonra suya dönüşüp çiy taneleri olarak algılanan kadın şeklinde yeniden yeryüzüne dönerler (Illich, 2007, s.28).

Günümüzde ise su artık geçmişteki anlamlarından sıyrılarak borulara hapsedilmiş bir kimyasal formüle, H₂O'ya dönüşmüştür. Haliyle “kilometreler uzunluğundaki su borusundan akan, modern insanın kullandığı ve ‘tükettiği’ su, antibiyotikten, çimentodan ya da benzin gibi endüstriyel bir üründen daha farklı değildir (Robert, 2003, s.62)”.

Her ne kadar Illich suyun anlamının dönüşümü sürecini direkt olarak suyun metalaşması biçiminde ifade etmese de, günümüzün kapitalist toplumlarında suyun yaşadığı söz konusu bu dönüşüm suyun metalaşması süreciyle büyük oranda ilişkilidir. Diğer bir deyişle suyun anlamsal dönüşümüyle beraber artık "bildiğimiz" su olmaktan çıkarak kimyasal bir formüle dönüşmesi, H₂O'ya indirgenmesi aslında suyun metalaşmasına giden sürecin ta kendisidir. Kaynağından alınıp borulara hapsedilip en uzak mekanlara ulaştırılan, pet şişelerde paketlenip satılan, elektrik üretimi için türbinlere ve borulara hapsedilen bir meta haline gelmiştir. Su artık insani ihtiyaçları karşılayan bir madde olmaktan çıkarak kapitalistlerin sınırsız kar ve sermaye birikimi güdülerinin hizmetine girmiş bir madde olarak var olmaya başlamıştır. Bu bağlamda Heidegger'in Ren Nehri'ne kurulan hidroelektrik santral üzerinden verdiği örnekle tartışmayı sürdürmek yerinde olacaktır:

Hidroelektrik santrali, Ren Nehri'nin akıntısına kurulmuştur. Santral, nehri, türbinlerini döndürecek olan su basıncını sağlamakla yükümlendirir; türbinlerin dönmesi ise, şebekesiyle birlikte, şehirlerarası elektrik santralinin sevk etmekle yükümlü kılındığı elektrik akımını üreten makinenin çarklarını harekete geçirir. Elektrik enerjisi sağlamanın iç içe geçmiş süreçleri kapsamındaki Ren Nehri dahi, emir kulu gibi görünmektedir. Hidroelektrik santrali, asırlardır bir yakayı diğer yakayla birleştiren eski ahşap köprü misali Ren Nehri'ne kurulmamıştır. Daha çok, nehir santrale kurulmuştur. Artık bir su basıncı sağlayıcısı olan nehrin özü, elektrik santralinin özüyle birdir (Heidegger, 1998, s.21).

Heidegger, hidroelektrik santralin Ren Nehri'ne kurulmasıyla birlikte nehrin artık eski işlevini kaybettiğini ve yeni bir işleve büründüğünü, santralin emrine girdiğini ifade etmektedir. Tıpkı Heidegger'in verdiği örnekte olduğu gibi su da meta haline gelmesiyle beraber eski işlevini kaybederek yepyeni bir işleve sahip olmaktadır. Kapitalist üretim

biçiminin sınırsız kar ve sermaye birikimi sağlamak amacıyla “yükümlü kıldığı” kimyasal bir maddeye, araca dönüşmüştür. Halbuki su, tüm canlıların kolektif mülküdür ve bu kolektif mülkü kullanan insanın diğer canlıların yaşamlarını ve su kullanım haklarını ihlal etmeyecek biçimde hakkaniyetli bir şekilde suyu kullanması gerekmektedir. Dolayısıyla su hakkı mücadelelerinin önemli bir talebi olan adil su kullanım hakkı sadece insanları kapsamamalı diğer canlı türlerini de kapsamalıdır. Böylesi bir ilke de aynı zamanda kapitalizmin özel mülkiyetçi rejimine, başta su olmak üzere tüm doğal kaynakların metalaşmasına, insan merkezci bakış açısının reddine dayalı öğrenmeleri destekleyecek ve bu öğrenmelerden beslenen bir ekolojik bilincin oluşmasına ön ayak olacaktır. Bu sayede de su sermayenin sınırsız kar ve sermaye birikiminin aracı olan bir "kimyasal formül" olmaktan çıkacak; gerçek anlamına ve işlevine kavuşacaktır.

Suyun Ekonomi-Politiği adlı çalışmasında Robert, Illich’in kavramsal çerçevesini kullanarak suyun tarihsel dönüşümünü anlamlandırmaktadır. Illich’ten biraz daha farklı olarak suyun anlamındaki tarihsel dönüşümü suyun metalaşması süreciyle ilişkilendirmekte; suyun tarihsel anlamının dönüşümüyle suyun metalaşması süreci arasında sıkı bir bağ kurmaktadır. Bu bağlamda şunları ifade etmektedir:

Karl Marx, yerinden edilme yoluyla kullanım değerlerinin nasıl metalara dönüştürüldüğünü anlattıktan sonra (demiryolları örneğini verir), yerlerinden edilmeleri ve metaya dönüştürülmeleri düşünilemeyeceğinden, iki kullanım değerinin tümüyle analiz çerçevesi dışında kaldığını söylemişti: temiz hava ve temiz su. Demir yolunun o zaman sebze ve meyvelere yaptığını, şimdi boru hatları suya yapıyor. Su yerinden ediliyor, uzaklara nakledilerek bir sınaî ürüne, H₂O’ya dönüştürülüyor (Robert, 2003, s.15).

Gaye Yılmaz (2013, s.163) ise suyun metalaşması sürecini değerlendirirken, suyun kavramsallaştırılmasındaki dönüşüm ile su hizmetlerinin kamunun kontrolünden çıkıp suyun metalaşması süreci arasında bir ilişki olduğuna dair yaygın bir kabulün olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu dönüşümle beraber su artık bir “hak” olarak değil “ihtiyaç” olarak tanımlanmakta, bu sayede suyun metalaşması meşru hale getirilmektedir. Gaye Yılmaz tam da bu noktada önemli bir itirazı da dile getirmektedir. Bu itiraz suyun metalaşması sürecini doğru analiz edebilmek, suyun metalaşmasına karşı yapılan mücadelelerde doğru mücadele yöntemleri geliştirmek açısından oldukça önemlidir. Suyun doğrudan insan yaşamıyla ilintili olması nedeniyle, günümüzde dünya genelinde yükselmekte olan muhalefetin temelinde “suyun evrensel bir hak dolayısıyla da evrensel bir kamu malı” olduğu tezinin bulunduğunu ve bu tezin giderek ağırlık kazandığını dile getiren Gaye Yılmaz (2014b), suyun metalaşma sürecini ele alırken kamu malı

kavramının doğru biçimde tanımlanması ve analiz edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Gaye Yılmaz, kapitalist sistem içerisindeki kamusal mal veya hizmeti tanımlarken “kamusal mal ya da hizmetin kendi zıttı olan özel mal ile birlikte kapitalizme özgü bir kavram” olduğunu dile getirmektedir. Buradan hareketle de bir malın, hizmetin devlet veya özel sektör tarafından sunumunun da herhangi bir mal veya hizmetin ticarileşmesinin önüne geçemeyeceğini dile getirmektedir. Çünkü;

...günümüzde, kamu mallarının korunması ya da savunulmasından da söz etmeden önce, “ortak malların” kolektif mücadeleyle edinilmesi gerekir. Başka bir deyişle, öncelikle tüm insanlığı kapsayacak olan “kamusal”ın yaratılması gerekecektir. Suyun da bu kapsamda değerlendirilmesi gerekmektedir. Eğitim, ulaşım, sağlık ve suyun sermaye birikim sürecinin bir döneminde toplumlara devletler eliyle sunulmuş olması sayılan bu mal ve hizmetleri “kamusal” hale getirmeye yetmez. Zira, sınıflı toplumlarda devlet, kamusal olanın tanımında gönderme yapılan “çıkarları ortaklaşmış bir toplumun” temsilcisi değildir (Gaye Yılmaz, 2014b).

Öte yandan kapitalist sistem içerisindeki “kamusallık” kavramını eleştiren bir perspektiften hareket eden Gaye Yılmaz, dünyada suyun metalaşması sürecini doğru kavrayabilmek için özelleştirme yerine ticarileştirme kavramının kullanılması gerektiğini de ifade etmektedir. Özelleştirme değil de ticarileştirme kavramının kullanılması yönündeki görüşlerinin gerekçesini de şu şekilde ifade etmektedir:

Şunu biliyoruz ki, bu süreçte aslında sadece su değil birçok kamu hizmetinin metalaştırılması için mutlaka özelleştirilmesi gerekmiyor. Bu hizmetler devlet elinde kalarak da piyasalaşabiliyor... Yani su devlet tarafından dağıtılıyor ama ticari bir mal olarak. Sadece özelleştirmeye karşı çıktığımız zaman, “Su devlet tarafından verilsin” dediğinizde suyun metalaşmasına karşı çıkmamız oluyorsunuz. Ve bugün dünyadaki bütün su hareketleri bu hataya düşüyor. Evet, su devlet tarafından verilebilir, bunun altyapısı bütün ülkelerde var. Ama aslolan onun bir meta haline, bir ticari mal oluşuna karşı çıkmaktır (Tantan, 2014).

Gaye Yılmaz’ın suyun metalaşması sürecine dair teorik, kavramsal müdahalesine ve katkısına değindikten sonra suyun ticarileşmesi, metalaşması sürecinin tarihsel seyrine değinerek devam etmek yerinde olacaktır. Suyun metalaşmasına ve ticarileşmesine dönük tartışmalar ve uygulamalar ise yoğunlukla refah devletinin kriz içerisine girdiği 1970’li yıllarda başlamaktadır. Her ne kadar 1970’li yıllar suyun metalaşmasının yoğunlukla tartışılmaya başlandığı yıllar olsa da suyun metalaşması sürecinin 18. ve 19. yüzyıla dayanan kökleri bulunmaktadır. Nitekim Gaye Yılmaz, suyun ticarileştirilmesine dair ilk sürecin Dünya Su Forumu ve Dünya Su Konseyi ile başlamadığını belirtmektedir:

Değişimin tarihçesine baktığımız zaman suyun ticarileşmesinin ilk sürecinin Dünya Su Formu ve Dünya Su Konseyi ile başlamadığını görüyoruz. Mesela 18. ve 19. yy’da Avrupa’da ulus devletlerin inşası döneminde Londra, Paris, Berlin

gibi başkentlerde bugün ismi dünyaca çok iyi bilinen ulusötesi su şirketlerinin var olduğunu ve kentlerin su dağıtımının bu şirketlerce yapıldığını görüyoruz. Bu oldukça şaşırtıcı. Tabii ki o dönemin bugüne göre bazı farklılıkları var. O dönemde mesela ulus devletler henüz tam oluşmamış, doğal kaynak adeta kapanın elinde kalır mantığıyla kullanılıyor. O dönemde şirketler de buna el koymuşlar ve suyu para ile dağıtıyorlar. Benzer bir örnek Osmanlı'da da var. Osmanlı'da 19. yy.'da Fransız ve İngiliz şirketlerinin İstanbul'un suyunun dağıtımına talip olduklarını ve su dağıtım işinin bir süre onlara teslim edildiğini biliyoruz (Tantan, 2014).

Her ne kadar suyun ticarileşmesinin kökenleri 18. ve 19. yy'a kadar gitse de sermaye açısından – Gaye Yılmaz'ın da “doğal kaynak adeta kapanın elinde kalır mantığıyla kullanılıyor” ifadesinde olduğu gibi- doğal kaynaklar bedelsiz edinilen üretim girdileri olarak görüldüğünden, suyun bir meta olarak yüksek sesle dile getirilmesi daha geç dönemlere rastlamaktadır. 1970'li yıllarda yaşanan dünya ölçeğindeki krizle birlikte bir yeniden yapılanma süreci başlamış ve bu yeniden yapılanma süreci “90'lı yıllar itibarıyla mantıki sonuçlarına ulaşmaya” başlamıştır (Türkay, 2013, s.21). Söz konusu bu yeniden yapılanmanın mantığını Mehmet Türkay şu şekilde ifade etmektedir:

Yeniden yapılanmanın dayandığı mantık özü itibarıyla sermayenin değersizleşmesini önlemek üzere yeni kurum ve ilişki biçimleri oluşturmak ve/veya mevcut kurum ve ilişki biçimlerini bu amaca hizmet edecek biçimde dönüştürmektir... Kapitalizmin asli ve zorunlu ilişkisi olan rekabet, sermayenin değersizleşmesini önlemeye dönük dinamiklerle birleştiğinde daha önce meta ilişkisi içinde olmayan alanların birikim sürecine doğrudan içerilmesi sistemin mümkün en yüksek kâr'a dayalı mantığı açısından bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Yeni alanlar birikim için yeni fırsatlar anlamına gelmektedir (Türkay, 2013, s.21).

Türkay'ın tarafından dile getirilen sermaye için fırsatlar yeni sunan yeni birikim alanlarından biri de sudur. Bahsedilen bu yeniden yapılanma süreci de suyun metalaşması sürecine etkide bulunmuştur. Refah devleti döneminde kapitalizmin yaşadığı krizle beraber suyun da dahil olduğu eğitim, sağlık vb. birçok kamu hizmetinin meta olarak özel sektör tarafından piyasaya arzı dillendirilmeye başlanmıştır (Gaye Yılmaz, 2014a). Suyun metalaşması sürecinde 1992 yılında Rio de Janeiro ve Dublin'de ayrı ayrı yapılan BM'lere bağlı Çevre ve Su Şuraları önemli bir yer teşkil etmektedir. Nitekim Beyza Üstün (2013, s.27), bu şuraların suyun metalaşması sürecindeki tarihsel önemine değinerek, bu şuralarda dile getirilen iki temel strateji olan “sürdürülebilir kalkınma stratejisinin çevre korunma stratejisi olarak kabulü” ve “suyun piyasada fiyatlandırılabilir mal olarak kabulü” ile suyun ve doğanın kapitalizmin pençesine teslim edildiğini ifade etmiştir. Ayrıca bu stratejileri hayata geçiren aktörlerin işbirliğinin halen sürdüğünü de

vurgulamıştır. Peki bu aktörler kimlerdir? Gaye Yılmaz (2013), suyun metalaşması sürecinde etkin rol üstlenen kurum ve kuruluşlar arasında Birleşmiş Milletler'i (BM), Uluslararası Su Kaynakları Birliği'ni (IWRA), Dünya Bankası'nı (WB), Uluslararası Para Fonu'nu (IMF), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı'nı (OECD), Dünya Su Konseyi'ni (WWC) sayarak bu soruya yanıt vermiş; suyun metalaşması sürecinde bu aktörlerin ne gibi işlevlerinin olduğunu açıklamıştır.

Gaye Yılmaz (2013, s.101), suyun metalaşması sürecinde işlevi olan kurumlardan biri diye nitelediği BM'nin suyun bir hak olarak savunulmasında sıkça referans gösterilen uluslararası kuruluşların başında geliyor olmasına rağmen, BM'nin son dönemdeki çalışmalarında su kaynaklarının metalaşmasının toplumlar nezdinde kabul görmesini amaçlayan çaba içerisinde olduğunu da ifade etmiştir. Nitekim doğrudan su odaklı ilk uluslararası toplantı 1977 yılında Mar del Plata'da gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Su Kaynakları Konferansı'dır ve bu konferansta içme suyuna erişimin bir insan hakkı olduğu görüşü genel kabul görmüştür (Gaye Yılmaz, 2013, s.102). 1990 sonrasında ise suyu "ekonomik bir mal" olarak benimseyen yaklaşımların etkili olmasıyla, 1992 yılındaki Birleşmiş Milletler Dublin Konferansı'nda suyun "ekonomik bir mal" olduğu kabul edilmiştir (Gaye Yılmaz, 2013; Doğan, 2011).

Suyun metalaşma sürecinde etkili olan uluslararası kuruluşlar arasında sayılan Uluslararası Su Kaynakları Birliği (IWRA) ise 1972 yılında ABD'de kurulmuştur. Su konusunda uluslararası ölçekte kurulan ilk "yönetişim kurulu"dur. Tamamen şirketlerden kuruludur ve ilk kurulduğunda 1900 şirket üye olarak yer almaktadır (Tantan, 2014). Kendini "bir çalışma-ağı (network)" olarak tanımlamaktadır ve Dünya Su Konseyi'nin (WWC) dokuz kurucu üyesi'nden biridir (Gaye Yılmaz, 2013, s.108). Gaye Yılmaz (2014b), IWRA'nın ilk kurulduğu yıllara vurgu yapmakta; IWRA'nın kurulduğu yılların 1970'li yıllarda ortaya çıkan ve kar oranlarındaki düşüş eğiliminden kaynaklanan krizi çağrıştırmaları bakımından manidar olduğunu ifade etmektedir.

Öte yandan suyun ticarileştirilmesi ve metalaştırılması sürecinde uluslararası finans kuruluşlarının da önemli bir rolü vardır. "2000'li yılların başlarından itibaren Uluslararası Finans Kuruluşları tarafından 40 kredi anlaşmasından 12 tanesinde su temininin kısmen veya tamamen özelleştirilmesi koşuluna açıkça yer verilmiştir (Gaye Yılmaz, 2013, s.110)". Bu kuruluşlardan biri olan Dünya Bankası'nın da suyun özelleştirilmesi, metalaştırılması sürecinde kayda değer bir rolü vardır (Shiva, 2012, s.90-91). Gaye Yılmaz'ın (2013, s.111) aktardığına göre; 1990 öncesinde Dünya Bankası su hizmetlerinin ticarileştirilmesini kredi anlaşmalarının bir ön koşulu haline getirmiştir.

Ayrıca Dünya Bankası dışında IMF'nin de kimi zaman kredi anlaşması yaparken su hizmetlerinin özelleştirilmesini şart koştuğu örnekler de mevcuttur. Bu örneklerden biri İrlanda ile IMF arasında yapılan kredi anlaşmasıdır. Özbay'a (2017, s.24) göre; 2008 yılında gerçekleşen ekonomik kriz İrlanda'yı çok sert etkilemiştir. Krizden etkilenen ekonomiyi düzeltmek adına İrlanda ve IMF arasında yüksek miktartlı bir kredi anlaşması imzalanmıştır. IMF bu anlaşmada kredi ödemelerini garanti almak amacıyla su hizmetlerinin özelleştirilmesini ve su hizmetlerinden elde edilen gelirlerin kendisine aktarılmasını şart koşturmuştur. IMF'nin bu talebi sonrasında İrlanda su hizmetlerini özelleştirmek amacıyla Irish Water isimli bir şirket kurmuş ve bütün hanelere sayaç takılmaya başlanmıştır.

Suyun metalaştırılması, ticarileştirilmesi sürecini savunan ve yürüten aktörler, suyun metalaşmasıyla birlikte suyun kullanım ve iletim açılarından daha verimli hale geleceğini iddia etmekte ve bu argüman üzerinden temel savunularını yapmaktadırlar. Suyun ticarileştirilmesini savunan aktörlere göre özel sektör su alanına yatırım yaptıkça daha önce kendilerine su ulaşmayan ya da ulaştırılmayan kesimler suya kavuşmuş olacaktır. Suyun ücretli hale getirilmesi, aynı zamanda suya herhangi bir bedel ödemediği için suyu, su kaynaklarını dikkatli kullanmayanların yol açtığı su kıtlığına ya da israfına da çözüm olacaktır. Geçmişte suya herhangi bir bedel ödemediği için erişen insanlar suya bedel ödemenin etkisiyle suyu daha dikkatli kullanacak ve su israfının önüne geçeceklerdir. Bu da bir anlamda su kıtlığına çözüm üretebilecektir. Öte yandan suyun ticarileştirilmesini, metalaştırılmasını savunan aktörlerin sundukları bu gerekçeler, argümanlar sorgulanmaya muhtaçtır. Örneğin İzmir'in Dikili İlçesi'nde Dikili Belediyesi tarafından gerçekleştirilen 10 tona kadar tüketilen sudan herhangi bir ücret alınmaması uygulaması suya bedel ödendiğinde su tasarrufu artar ve su israfı önlenir argümanının eleştirilmesi açısından önemlidir. Bu uygulamanın bir sonucu olarak Dikili Belediyesi Başkanı Osman Özgüven su israfının önlendiğini hatta su tasarrufu yapıldığını dile getirmiştir (İlhan, 2008). Suyu erişimin kendisini bir insan hakkı olarak gören Özgüven (akt. İlhan, 2008), ödeyecek durumu olmayan insanlardan da su kullanım bedeli almadıklarını ifade etmiş ve Dikili belediyesi olarak gerçekleştirmiş oldukları bu uygulamanın Türkiye'deki tüm belediyelere uygulanması durumunda elde edilecek su tasarrufuyla küresel ısınmanın dünyamızı tehdit ettiği ve suyun önem kazandığı günümüz koşullarında Türkiye'nin susuzluk sorunu yaşamasının önüne geçilebileceğini dile getirmiştir. Dolayısıyla bu uygulama bize suyu metalaştırmak isteyenlerin ortaya attığı su

bedelli hale getirilirse israf ortadan kalkar, su tasarruf edilmiş olur argümanının pek de geçerli olmadığını göstermektedir.

Öte yandan suyun ticarileştirilmesini ve metalaştırılmasını savunan aktörler su tüketiminden bedel alınmasını savunurken çoğunlukla son tüketicilerin tüketimini kastetmektedirler. Şehir şebeke suları özelleştirildiğinde, doğal su kaynakları paket su üreten fabrikalara tahsis edildiğinde suyun kullanımı ve iletimi konusunda daha verimli olunacağı düşüncesi suyun ticarileştirilmesini savunan aktörler tarafından dile getirilmektedir. Bu düşünce suyu sıradan insanların daha fazla tükettiği ve su israfına sıradan insanların daha fazla yol açtığı önermesinden ortaya çıkmaktadır. Halbuki tarım sanayi ve elektrik üretimi için kullanılan su miktarı insanların bireysel olarak gündelik, temel yaşamsal ihtiyaçları için kullandığı su miktarından daha fazladır. Tarım, sanayi ve elektrik üretimi için kullanılan su insan toplulukları tarafından kullanılan toplam su miktarının yüzde 70'ine tekabül etmektedir (Ayboğa, 2010, s.7). Dolayısıyla su tüketiminin en fazla olduğu tarım, sanayi ve elektrik üretimi sırasında gerçekleşen su tüketimini sorgulamak, eleştirmek yerine; suyun ticarileştirilmesi ve metalaştırılması yoluyla bireysel son tüketicilerin gündelik, temel yaşamsal ihtiyaçlarından kaynaklanan su tüketimlerini düzenlemek su kıtlığı, suya erişim gibi sorunlara çözüm getirmeyecektir. Aksine suya gündelik ve temel yaşamsal faaliyetleri için ihtiyaç duyan bireylerin suya erişimine engel olacak veya kısıtlama getirecektir. Ayrıca suyun iletiminin ve sunumunun özel sektör aracılığıyla kar amaçlı olarak gerçekleştirilmesinin suyun kullanımında verimliliği sağlayacağı ve su kıtlığına çare olacağı argümanı da eleştiriye açıktır. Dünya genelinde yaygınlaşmaya başlayan suyun yeniden belediyeleştirilmesi süreci bu argümanın eleştirisi olarak ortaya çıkmıştır ve suyun iletiminin ve sunumunun özel sektör aracılığıyla kar amaçlı olarak gerçekleştirilmesine karşı çıkıştır. Özel sektör işletmelerinin suyun özelleştirilmesi sonrasında çoğunlukla vaatlerini, taahhütlerini yerine getirmemelerinin, insan odaklı bir yaklaşımın aksine kar odaklı bir yaklaşımı esas alarak suyu işletmelerinin bir sonucu olarak suyun ve hıfzıssıhha üzerindeki kontrolün özel sektörden alınarak yeniden belediyelere teslim edilmesi, yeniden belediyeleştirilmesi eğilimi ortaya çıkmıştır (Lobina, Kishimoto, Petitjean, 2015; Özbay, 2017). Yeniden belediyeleştirme hareketi suyun bir insan hakkı olduğunu savunmaktadır. Ayrıca suyu müşterek (commons) olarak tanımlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında suyun bir anlamda herkesin eşitçe yararlanma hakkı bulunan, kolektif mülkiyete tabi bir kaynak olduğu söylenebilir. Özbay'a (2017, s.22) göre; suyun müşterek olarak ifade edilmesi ilk olarak İtalya'da gündeme gelmiştir. 2006 yılında kurulan İtalya Su Hareketleri Forumu suyu bir

insan hakkı olarak görmekte ve müşterek olarak tanımlamaktadır. Özbay'a (2017, s.21) göre; İtalya Su Hareketleri Forumu su hakkı mücadelesini aynı zamanda bir demokrasi mücadelesi olarak görmektedir ve suyun özelleştirilmesi konusunda yapılan referandum öncesinde "Su olarak yazılır, demokrasi olarak okunur." sloganını kullanmışlardır. Özbay'a (2017, s.21) göre; bu hareketin en büyük başarısı da suyun özelleştirilmesi sorununu referanduma götürmeleri ve referandumdan suyun özelleştirilmemesi lehine karar çıkararak referandumu kazanmaları olmuştur.

Toplumsal hareketler tarafından suyun bir insan hakkı olarak tanımlanmasının, suyun insan hakkı olarak kabul edilmesi talebinin güçlü bir şekilde dile getirilmesinin ve bu talep ekseninde mücadele yürütülmesinin bir sonucu olarak 2010 yılında BM, suyu bir insan hakkı olarak tanımıştır. Suyun insan hakkı olarak tanımlanması suyun anlamındaki bir başka dönüşüme de işaret etmektedir. Suyun insan hakkı olarak tanımlanmasıyla suya erişim demokratik bir hak olarak görülmektedir. Su ve suya erişim bir anlamda demokrasinin önemli bir unsuru olarak algılanmaya başlanmıştır. Su hakkı ekseninde verilen mücadele de artık demokrasi mücadelesinin bir parçasıdır hatta bir anlamda kendisidir. Çünkü insanların hayatta kalabilmeleri için su vazgeçilmez bir unsurdur. İnsanların yaşama hakkı da demokrasinin temeli olduğundan su hakkı mücadelesi de demokrasi mücadelesinin kendisidir. Ayrıca İtalya Su Hareketleri Forumu'nun suyu bir insan hakkı olmasının yanında müşterek olarak tanımlaması da önemlidir. Suyun müşterek olarak tanımlanması suyun şirketlerin özel mülkü ya da bireysel mülkiyetin konusu olarak görülmediğini; aksine suyun kolektif mülkiyete tabi, her insanın eşit olarak yararlanma hakkına sahip olduğu bir kaynak olarak görüldüğünü göstermektedir.

Öte yandan suyu sadece insan hakkı olarak tanımlamak ise yetersiz kalmaktadır. Doğada insan türü dışında da canlı varlıklar bulunmaktadır. Diğer canlı varlıkların da en az insan türü kadar hayatta kalma ve yaşamlarını sürdürebilme hakları vardır. İnsan dışındaki diğer canlı türlerinin de hayatta kalabilmek ve yaşamlarını sürdürebilmek için en az insanlar kadar sudan yararlanma haklarının olduğunu da kabul etmek gerekmektedir. Bu bakış açısı da bizi yaşam hakkı kavramına götürür. Dolayısıyla suya erişim ve sudan yararlanma insan hakkı olmasının ötesine geçmeli ve bir yaşam hakkı olarak görülmelidir. Marksist Ekoloji'nin perspektifinden suya baktığımızda su tüm canlıların yaşam hakkı anlamına gelmektedir.

Özetle tarihsel süreç içerisinde geçmişten günümüze suya çeşitli anlamlar yüklenmiş ve günümüzde çeşitli yeni anlamlar yüklenmektedir. Suyun anlamının tarihsel evrimi içerisinde suya yüklenen bazı anlamlar ortadan kalkmış ya da arka plana düşmüş;

suya yeni bazı anlamlar yüklenmiş ya da geri planda kalan anlamlar daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Kendisine yüklenen diğer başka anlamların yanında günümüzde kapitalist sistemlerde su, şirketler açısından üzerinden kar elde edilecek bir meta olarak görülmektedir. Dolayısıyla şirketler tarafından suya meta anlamı yüklenmektedir. Diğer yandan suyu kar odaklı bir yaklaşımla ele alan, meta olarak gören şirketlerin bakış açısının karşısında yer alan suyu yaşam hakkının temel unsuru olarak anlamlandıran ve müşterek olarak gören bir bakış açısı da yer almaktadır. Bu bakış açısından da su nihayetinde demokrasi anlamına gelmektedir. Nitekim İtalya Su Hareketleri forumunun suyun özelleştirilip özelleştirilmemesi konusunda yapılan referandum sırasında kullandıkları “Su olarak yazılır, demokrasi olarak okunur.” sloganı bunu destekler niteliktedir. Su, artık demokrasi gibi uğruna mücadele edilmesi gereken bir şey haline dönüşmüştür. Toplumsal mücadelelerin bir parçası olan su hakkı mücadelesi suyun özelleştirilmesine, suyun kapitalist mülkiyet ilişkilerine tabi olmasına bir karşı çıkış olmaya başlamıştır. Su hakkı mücadelesi artık suyu ve su olmadan var olamayacak yaşamı savunma mücadelesine dönüşmüştür. Su hakkı için verilen mücadele nihayetinde yaşamı, doğayı, insanı ve demokrasiyi savunma mücadelesinin bir parçası haline gelmiştir.

2.2.2. Ekoloji Mücadelesi Olarak Su Hakkı Mücadelesi

Su, insan yaşamının vazgeçilmez bir unsuru olduğundan suya erişim ve suyun kullanımı her zaman insanlığın gündeminde olmuştur. Suya erişim, suyu kullanma, suyun denetimi konularında çeşitli insan toplulukları, devletler birbiriyle mücadele içerisinde bulunmuşlardır. Suya erişim, suyu kullanma ve suyu denetleme çabaları kimi zaman çeşitli toplulukların, devletlerin kendi aralarında verdikleri mücadeleler biçiminde; kimi zaman da suya erişimde sorun yaşayan ezilen, yoksul sınıfların kendilerini yöneten, suya erişimi, su kullanma hakkını ve suyun denetimini tekelinde bulunduran yönetici sınıflara karşı verdikleri su hakkı mücadelesi biçiminde tezahür etmiştir. Bununla beraber geçmişte su için verilen mücadeleler ağırlıklı olarak yöneten sınıflar, çeşitli topluluklar ve devletler arasında gerçekleşmiş; ezilen, yoksul sınıfların yöneten sınıflara karşı yürüttükleri su hakkı mücadeleleri ise daha seyrek olarak gerçekleşmiştir (Selim Yılmaz, 2014). Selim Yılmaz (2014), bu durumun nedenleri konusunda şunları ifade etmektedir:

...yıllarca toplumların gerek gündelik yaşam gerekse geçimlik tarımda kullanım değeri olarak ihtiyaç duydukları suya erişimlerindeki kısıtlamalar, gerçekte, egemen güçlere karşı bir toplumsal mücadeleyi gerektirdiği halde böyle olmamış,

yalnızca küçük yerelliklerdeki, kolayca bastırılabilen isyan ve sivil itaatsizliklerle sınırlı kalmıştır. Suyun –o dönemde- sürekliliği olan doğal bir kaynak konumunda olması, kıtlığı ve bolluğunun doğrudan iklimlerle de açıklanabilirliği, dünya ve yaşanan coğrafyalara dair bilgilere erişimin bugünkü kadar yaygın ve hızlı olmayışı bu tepkilerin genişlememesi ve ortaklaştırılmamasının nedenleri arasında sayılabilir.

Öte yandan geçmişte gerçekleşen su mücadelelerinin aksine “günümüz dünyasında suyla ilgili kaygı ve gerilimler, ağırlıklı olarak geçimlik tarım yapan çiftçiler ile evsel kullanım suyuna erişimi tehlikeye düşen düşük gelirli emekçi kesimler içinde artmaktadır” (Selim Yılmaz, 2014). Her ne kadar suyun metalaşması sürecinin başlangıcının bazı araştırmacılar (Tantan, 2014; Gaye Yılmaz, 2013; Kazgan ve Önal, 1999) tarafından 18. ve 19. yüzyıla kadar dayandığı dile getirilse de “egemenlerle geniş toplumsal katmanlar arasında” su bağlamında gerçekleşen çatışmaların 20.y.y.’nin sonlarıyla 21. y.y.’nin başlarında gerçekleşmesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu çeşitli nedenlerin belki de en önemlisi “sanayi devriminden başlayarak hızla gelişen teknolojiler yardımıyla çeşitlenen meta üretimi ile aşırı üretim ve su kullanımındaki ağırlığın tarımdan endüstriye doğru kaymaya başlamasıyla tarım ve evsel kullanıma tahsis edilebilecek suyun azalması”dır (Selim Yılmaz, 2014). Bu durum suya erişmek için mücadele veren toplumsal muhalefetin yönelimlerini de etkilemiştir. Su mücadelesi veren bazı gruplar içerisinde su için verilen mücadelenin, aynı zamanda egemenlere karşı verilmesi gerekli ve zorunlu bir mücadele olduğu biçiminde bir algının ana eğilim olarak ortaya çıkmaya başladığını söylemek mümkündür. Böylesi bir algının oluşumu; su hakkı ve suya erişim mücadelelerinin metalaştırmanın karşısında duran, sistem karşıtı, anti-kapitalist bir çizgiye yerleşmesi bakımından oldukça önemlidir.

Su hakkı mücadelelerinin dünya ölçeğindeki ilk ateşleyicisinin ve en önemli ilk mücadele örneğinin Bolivya’nın Cochabamba bölgesinde Bechtel adlı uluslararası su şirketine karşı verilen mücadele olduğunu ifade eden Selim Yılmaz (2014), dünya ölçeğindeki su için verilen toplumsal mücadeleleri “farkındalığı arttırmaya dönük mücadeleler” ve “doğrudan eylem örgütleyen su mücadeleleri” adlı iki grupta sınıflandırmaktadır. Selim Yılmaz’ın kategorilerini esas aldığımızda Türkiye’deki HES karşıtı mücadeleleri “doğrudan eylem örgütleyen su mücadeleleri” olarak nitelememiz mümkündür. Çünkü Türkiye’de gerçekleşen HES karşıtı mücadeleler “farkındalığı arttırmaya dönük su mücadeleleri”nden farklı olarak sadece suyun metalaşması sürecine karşıt bir toplumsal bilinç oluşumunu hedeflememektedir. Fiili mücadeleler ve eylemler yoluyla suyun metalaşmasına karşı çıkan bir toplumsal bilincin oluşumunu hedeflenmesinin yanı sıra HES’lere karşı verilen mücadeleler yoluyla suyun metalaşması

sürecine karşı fiili olarak mücadele edilerek suyun ve doğanın metalaşması, doğanın tahrip olması süreçleri engellenmeye çalışılmaktadır.

Gaye Yılmaz (2010) ise su hakkı mücadelelerini siyasal ve ekonomik açıdan iki başlık altında toplamaktadır. Gaye Yılmaz'a (2010, s.27) göre; su hakkı mücadelelerinin altında toplandığı başlıklardan ilki kitle desteğinden yoksun; fakat mali açıdan oldukça güçlü konumda olan Kuzeyli su hareketleridir. İkincisi ise güçlü bir kitle desteğine sahip oldukları halde mali açıdan Kuzeyli su hareketlerine bağımlı Güneyli su hareketleridir. Gaye Yılmaz (2010, s.27) kullandığı kuzey ve güney biçimindeki yön belirten kavramlarını “coğrafi referanslardan ziyade farklı hareketlerin militanlık dereceleri ile varsılıktan kaynaklanan güç ve güçsüzlüklerini aynı anda dünya haritası üzerinde gösterebilmek” amacıyla kullandığını vurgulamaktadır.

Gaye Yılmaz'a (2010, s.33) göre; Kuzey ve Güney su mücadelesi hareketlerinin hedef ve amaç açısından aralarında farklılıklar vardır. Kuzeyli su hareketlerinin “temel sorunsalı” su kaynaklarının mülkiyetinin kimde olacağına dairdir. Bu hareketlere göre kaynakların mülkiyeti devlette kaldığı sürece suyun ticarileştirilmesi herhangi bir sorun yaratmamaktadır. Halbuki Güneyli su hareketleri açısından durum büyük oranda tam tersi bir yöne, anti-kapitalist bir yöne işaret etmektedir. Öte yandan Gaye Yılmaz'ın yapmış olduğu bu ayırım giderek bulanıklaşmaktadır; çünkü Kuzeyli diye tanımlanan su hakkı hareketleri içerisinde de suyun mülkiyetinin kime ait olacağına dair tartışmalar ortaya çıkmakta ve bu tartışmalar giderek antikapitalist bir bakış açısını benimser bir noktaya evrilmektedir. Hatta suyun sahipliği tartışması yapılırken yaygın bir kabul olan suyun insanın mülkü görülmesi düşüncesi de eleştirilmektedir. İtalyan Su Hareketleri Forumu'nun suyu bir insan hakkı olarak tanımlaması, suyu demokrasiye eşitlemesi ve varlıklarını müşterek olarak kabul etmesi bu tartışmalara dair kayda değer bir örnektir. Ayrıca suyun mülkiyeti tartışması sadece insanın sahipliğiyle sınırlı kalmamış insanın dışında kalan canlıları da kapsayan bir kolektif mülkiyet ekseninde ele alınmaya başlanmıştır da. Suyun tüm canlıların kolektif mülkiyeti olarak görülmesi tartışması ise suyu yaşam hakkı olarak tanıyan bir tartışmaya ve bu tartışmadan beslenen görüşlere kapı aralamıştır.

Suyun sahipliği ya da mülkiyeti konusundaki tartışmanın özü Ayboğa'ya (2010, s.9) göre; yaşam hakkı olarak yeterli miktarda ve nitelikte suya tüm canlıların erişimiyle ilintilidir. Bu bakımdan suyun yaşam hakkı olarak tanınması talebi suyun insan hakkı olarak tanınmasını aşan bir boyuta sahiptir. Suyu erişim sadece insanlara tanınmış bir ayrıcalık değil tüm canlıların sahip olduğu yaşamlarını sürdürmelerini garanti altına alan

evrensel bir hakktır. Suyu yaşam hakkı olarak gören bakış açısı tüm canlıların ilkesel olarak aynı yaşama hakkına sahip oldukları düşüncesinden hareket etmektedir. Bu düşünceden hareketle de tüm canlıların yeterli miktarda ve nitelikte suya erişimini yaşam hakkının bir gereği olarak görmektedir.

Su hakkı mücadeleleri sınıflandırılırken yapılan bir başka ayırım da kentsel ve kırsal su hakkı mücadeleleri biçimindedir. Özbay (2017, s.14), su hakkı mücadelelerinin -birbirleriyle bağlantılı olmasına, birbirleriyle kesişmesine rağmen- nitelik açısından kırsal ve kentsel su hakkı mücadeleleri olarak ikiye ayrıldığını söylemektedir. Kentsel su hakkı mücadeleleri genellikle su varlıklarının özelleştirilmesine, yüksek su ücretlerine karşı çıkan ve herkesin suya erişim hakkını savunan hareketlerdir. Özbay'a (2017, s.20) göre; Bolivya'nın Cochabamba kentinde suyun özelleştirilmesine karşı çıkış olarak ortaya çıkan su hakkı mücadelesi kentsel su hakkı mücadelelerinin en önemli başlangıç örneklerinden biridir.

Kırsal su hakkı mücadeleleri ise daha çok barajların kırsal alanda yarattığı sorunları gündemlerine almaktadır. Barajların kırsal alanda yarattığı tahribat üzerinden yükselen kırsal su hakkı mücadelelerinin en bilinenlerinden biri Hindistan'ın Narmada Vadisi'nde ortaya çıkan baraj karşıtı harekettir. Özbay (2017, s.16), 1979 yılında planlanan Narmada kalkınma projeleri kapsamında bölgede 30 büyük, 130 orta ölçekli ve 3 000 küçük barajı içeren 75 000 km'lik su kanallarının yapılmasının hedeflendiğini söylemektedir. Narmada kalkınma projeleri kapsamında yüzbinlerce kişi köylerini terk etmek zorunda kalmış, projenin gerçekleştirileceği bölgedeki su varlıklarının etrafında bu varlıklara bağlı olarak yaşayan ve bu varlıklar üzerinden ekonomik ve kültürel yaşantıları biçimlenmiş yerli halklar olumsuz etkilenmiş ya da olumsuz olarak etkilenme riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Narmada projesini hedef alan baraj karşıtı kırsal su hakkı mücadelesinin çıkış noktası, bu proje kapsamında inşası planlanan Dünya Bankası tarafından desteklenen Sardar Sarovar Barajı projesi olmuştur. Barajın neden olacağı yıkıma, zorunlu göçe karşı köylüleri, akademisyenleri, bilim insanlarını ve STK'leri içeren toplumun çeşitli kesimleri bir araya gelerek çeşitli eylemler düzenlemiş; davalar açmışlardır. Ortaya çıkan protesto hareketleri 1989 yılında bir araya gelmiş ve Narmada'yı Kurtar Hareketi'ni (Narmada Bachao Andolan- NBA) oluşturmuşlardır (Özbay; 2017, s.16). Narmada'yı Kurtar Hareketi çeşitli eylemler, gösteriler, açlık grevleri düzenleyerek büyümüş ve kitleleşmiştir. Narmada'yı Kurtar Hareketi'nin yarattığı baskı Dünya Bankası'nın projeye desteğini gözden geçirmesine yol açmıştır. Özbay'a (2017, s.13) göre; Dünya Bankası tarihinde ilk kez Narmada'yı Kurtar

Hareketi'nin yarattığı baskı sonucu bir toplumsal hareketin baskısı sebebiyle bir projeye verdiği desteği gözden geçirme kararı almış ve 1993 yılında projeye olan desteğini çekmiştir.

Baraj karşıtı hareketlerin yanı sıra petrol boru hatlarına karşı verilen mücadeleler de kırsal su hakkı mücadelelerinin gündemini oluşturmaktadır. Özbay (2017, s.18), petrol boru hatlarının çoğunlukla kentlerin uzağından geçtiğini, güzergahları üzerinde çok sayıda doğal alan ve su kaynağının bulunduğunu ve petrol boru hatlarında sıkça yaşanan kazalar ve sızıntılar nedeniyle doğanın ve su kaynaklarının kirlendiğini belirtmektedir. Petrol boru hatlarında yaşanan kazalar nedeniyle petrol boru hattının geçtiği yaşam alanları ve bu yaşam alanlarında yaşamını sürdüren yerel halk da petrol şirketlerine ve devletlere karşı su hakkı mücadelesini de içeren ekoloji mücadeleleri yürütmektedirler. 2016 yılında ABD'nin Kuzey Dakota eyaletinde ortaya çıkan eylemler petrol boru hatlarını karşısına alan kırsal su hakkı mücadelelerinin kayda değer örneklerinden biridir. Kuzey Dakota'nın Bakken bölgesindeki ham petrolü Güney Dakota, Iowa üzerinden Illinois'e taşıyacak Dakota Erişim Boru Hattına Kuzey Dakota'daki yerli halk tepki göstermiş ve boru hattına karşı Standing Rock bölgesinde mücadeleye başlamıştır. Söz konusu bu boru hattının güzergahında en büyüğü Missouri Irmağı olan yüzlerce su yolu bulunmaktadır (Özbay, 2017, s.18). Aynı zamanda Missouri Irmağı orada yaşayan yerli halk için kutsaldır. Bölgedeki Sioux yerlileri de boru hattını döşeyen şirketin inançlarına saldırdığını ve ayrıca söz konusu boru hattının milyonlarca insanın kullandığı su kaynaklarını kirleteceğini söyleyerek petrol boru hattına karşı su hakkı mücadelesi yürütmüşlerdir.

Yukarıda bahsedilen tüm bu sınıflandırmalar göz önünde bulundurulduğunda su hakkı mücadelesinin bir parçası olan Türkiye'deki HES karşıtı mücadeleleri öncelikle kırsal su hakkı mücadeleleri içerisinde sınıflandırmamız mümkündür. Çünkü HES'lere karşı verilen mücadele de tıpkı kırsal su hakkı mücadelelerinde olduğu gibi kırsal alanda yaşanan tahribata karşı verilen tepki ve mücadeleyi bünyesinde barındırmaktadır. Aynı zamanda HES'lere karşı verilen mücadeleyle baraj karşıtı mücadele arasında da geçişkenlik bulunmaktadır. Bazı HES'ler borular yardımıyla suyu alıp elektrik ürettikten sonra serbest bırakırken, bazı HES'ler kurulan barajlardan faydalanarak elektrik üretmektedir. Boru tipi ve baraj tipi olmak üzere iki HES türü bulunmaktadır. Bu da Türkiye'deki kimi HES protestolarında, örneğin Tunceli ilindeki HES protestolarında, baraj karşıtı mücadeleyle HES karşıtı mücadele iç içe geçmesine yol açmıştır. Ayrıca barajların ve HES'lerin ister boru tipi olsun ister baraj tipi doğaya ve insanlara verdikleri

zararlar açısından kimi zaman yakınlaştıkları da görülebilmektedir. HES'ler de barajlar gibi suyun doğal akışını bozarak kontrol altına almayı amaçlamaktadır. Suyun doğal akışının bozulmasının doğaya çeşitli zararları olabilmektedir. Barajlar gibi HES inşaatı da insanların ve doğada bulunan diğer canlıların yaşam alanlarına zarar vermektedir. Barajlarla benzer mantıkla suyu kontrolüne alarak elektrik üretmeyi amaçlayan HES'ler suyu sadece elektrik üretmek amacıyla kullanmamaktadır. HES'leri ve barajları işleten şirketler elektrik üretimi amacıyla kullanım hakkını elde ettikleri suyu aynı zamanda özel mülkleri olarak görmekte; daha önce yörede yaşayanlarca kamusal bir mülk olarak kullanılan suya erişimi kısıtlamakta; suya erişimi paralı hale getirmekte ve suyu metalaştırmaktadırlar. Tüm bunlar da HES karşıtı mücadelenin talepleriyle baraj karşıtı mücadelenin taleplerini birbirine yaklaştırabilmekte; baraj karşıtı mücadeleyle HES karşıtı mücadeleyi bir araya getirebilmektedir. Hangi başlık altında sınıflandırılırsa sınıflandırılırsın -ister kırsal, ister baraj karşıtı, isterse de doğrudan eylem örgütleyen su mücadeleleri başlıkları altında- Türkiye'deki HES karşıtı mücadelenin aynı zamanda suyun metalaşmasının karşısında duran, herkesin suya erişim hakkını savunan bir ekoloji mücadelesi olduğunu da vurgulamak gereklidir.

Türkiye'deki su hakkı mücadelesi suya erişim hakkını savunurken çoğunlukla suyun metalaşmasına karşı bir duruş da sergilemektedir. Özellikle su hakkı mücadelesinin bir parçası olan HES karşıtı mücadelelerde suyun metalaşmasına karşı gösterilen tepki daha yoğun bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Suyun metalaşmasını karşısına alan bir su hakkı mücadelesi ise aynı zamanda suyun mülkiyetinin kime ait olduğuna dair bir tartışmanın yanı sıra su devletin veya toplulukların mülkiyetinde olsa bile, suyun ve suya erişimin fiyatlandırılıp fiyatlandırılmamasına dair bir tartışmayı da gündemine taşıması gerekmektedir. Bu noktada su sorununu esas alan iki tip çevre hareketi arasında ayrım ortaya çıkmaktadır. Suyun iletiminin ve suya erişimin kamusal bir hizmet olduğunu ve devlet eliyle yürütülmesi gerektiğini savunan ama devlet tarafından da suyun fiyatlandırılmasına karşı çıkmayan ya da devlet tarafından fiyatlandırılarak suyun vatandaşlara satışının da bir özelleştirme, metalaştırma olduğunun ayırdında olmayan su hakkı mücadelesi bu ayrımın bir yanında; suyun metalaştırılmasının karşısında olan, suyun ücretsiz olarak kamusal bir hizmet biçiminde sunulmasını savunan, suyu tüm canlıların eşit yararlanma hakkının olduğu kolektif bir mülk olarak gören çevre hareketleri ise ayrımın diğer yanında yer almaktadır. Bu bağlamda suyun metalaşmasına karşı çıkan bir su hakkı mücadelesi ile suyun fiyatlandırılmasını (suyun fiyatının

yükseltilmesini ya da düşürülmesini) savunan çevre hareketleri arasında önemli farklar olduğunu söylemek mümkündür.

Suyun metalaştırılmasına karşı çıkan su hakkı mücadelesi suyun ticarete konu olmasına karşı çıkan bir çevre hareketidir. HES protestolarında sıklıkla bu konumlanışı görmek mümkündür. HES protestolarında sıklıkla kullanılan “Dereler özgür aksın!, Derelerimiz satılamaz!” gibi sloganlar suyun metalaştırılmasına karşı duruşun önemli ipuçlarıdır. Suyun fiyatlandırılmasını savunan çevre hareketleri ise su kıtlığının nedenini suyun metalaşması sürecinde aramamaktadır. Suyu metalaştıran kapitalist sistemi su kıtlığının nedeni olarak görmeyip su fiyatlarında değişiklikler yaparak su kıtlığı sorununu çözmeyi hedeflemektedirler. Suyun kıtlığının temel sebebi olan piyasa ilişkilerini ve kapitalist sistemi hedef almayarak sistem içerisinde çözümü hedefleyip su kıtlığı sorununun ötelenmesine yol açmaktadırlar. Gaye Yılmaz suyun özelleştirilmesine karşı çıkan ama suyun metalaştırılmasını göz ardı eden hareketlerin hatalı düşündüklerini ifade etmekte ve bunu şu şekilde dile getirmektedir:

Gerek tarımsal sulamada gerekse diğer kullanımlarda suyun fiyatlandırılmasının aşırı ve gereksiz su tüketimini frenleyen ve su tasarrufuna yol açan bir uygulama olduğunu savunan tezler çevre hareketleri ile su mücadeleleri arasındaki temel bir ayrışmanın kaynağını oluşturmaktadır. Bu ayrışmanın ilk sinyalleri İngiltere’deki su özelleştirmelerinin ardından 1990’lı yıllarda tüketici gruplarıyla çevreci hareketler arasında görülmüş; tüketici örgütleri ve su hareketleri su fiyatlarında indirim yapılmasını talep ederken çevre hareketleri su fiyatlarının arttırılmasını savunmuşlardır. Çevre hareketleri, genelde, su kıtlığını tek başına insan eylemine dayandırdıkları için, suyun fiyatlandırılmasının temiz su kaynaklarının korunmasına katkıda bulunacağını ileri sürmektedirler (Gaye Yılmaz, 2013, s.214).

Gaye Yılmaz’ın suyun özelleştirilmesine karşı çıkan ama suyun fiyatlandırılmasına, metalaştırılmasına karşı çıkmayan çevre hareketlerine dair eleştirisi önemlidir; çünkü suyun kimlerin mülkiyetinde olacağına, suyun kullanım hakkının kimlere ait olacağına yönelik olarak tartışma yürütmeyen bakış açılarının su kıtlığına, suya erişim sorununa çözüm getirmesi mümkün değildir. Suyun metalaştırılmasına karşı çıkan, suyu müşterek olarak gören, suyu yaşam hakkının temeli olarak gören su hakkı mücadelesinin perspektifinden suya erişim tüm canlıların en temel hakkıdır. Suyu erişim en temel insan haklarından biri olmasının yanı sıra yaşam hakkının en temel bileşeni olarak görülmektedir. Ayrıca suyun sadece özelleştirilmesine değil metalaştırılmasına karşı mücadele yürütülmesiyle, suyun tüm canlıların kolektif mülkü olan bir müşterek olarak kabul edilmesiyle ve bu bakış açısına uygun olarak insanların davranışlarını, edimlerini düzenlemeleri yoluyla su kıtlığının önüne geçilebileceğini savunmaları

nedeniyle önemlidir. Öte yandan hangi kategori altında sınıflandırılırsa sınıflandırılınsu sorununu temel alan çevre hareketleri, su hakkı mücadeleleri ekoloji mücadelesinin bir parçasıdır. Belki de ekoloji mücadelesinin en önemli parçasıdır. Çünkü su demek yaşam demektir ve su olmadan yaşamın devam etmesi mümkün değildir.

2.2.3. Türkiye’de Su Hakkı Mücadelesi Olarak HES karşıtı Mücadele

Yapılan çalışmalar (Gökdemir, Kömürcü, ve Evcimen, 2012; Hamsici, 2011; Eberliköse, 2013), DSİ'nin açıklaması ("Özel Sektör HES", 2013), meclise sunulan soru önerilerine verilen cevaplar ("Her Yerimiz HES", 2017, s.2) dikkate alındığında Türkiye genelinde HES projelerinin oldukça yaygın olduğu ve geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. Neredeyse hemen her akarsuya ya HES kurulduğu ya da kurulmasının hedeflendiği görülmektedir. Bu durum da HES’lerin yarattığı yıkımların ülke genelinde geniş bir alana yayılmasına yol açmıştır. HES’lerin yarattığı tahribatın geniş bir alana yayılmasının bir sonucu olarak HES karşıtı mücadele Türkiye ölçeğinde geniş bir alana yayılmıştır. Diğer bir deyişle HES karşıtı mücadelenin bu kadar yaygın olmasının en önemli nedeni HES’lerin ve yarattıkları yıkımların ülke sathına yayılmış olmasıdır.

Türkiye’deki HES karşıtı mücadele bir su hakkı mücadelesidir. En temelde insanların suya erişim hakkının kendisi savunulmaktadır. HES’in yapıldığı ya da yapılacağı yerin toplumsal, kültürel, ekonomik özelliklerine bağlı olarak HES’lere karşı çıkılmasının çeşitli nedenleri olmakla birlikte en temelde suya erişim hakkının kendisinin ön plana çıktığını söylemek mümkündür. HES’leri inşa eden firmaların yörede yaşayan halkın suya erişimini engellediği, firmaların yöre halkı tarafından tarım başta olmak üzere çeşitli geçimlik ekonomi faaliyetleri ve günlük ihtiyaçları için geçmişte bedelsiz yararlanılan sudan bedel talep ettikleri ve hatta elektrik üretmek için kullandıkları suyu tamamen kendi mülkleri olarak görüp suyu paketleyip sattıkları görülmektedir. Tüm bunların bir sonucu olarak hem suyun kendisi metalaşmakta hem de daha önce suya bedelsiz olarak erişebilen kesimler suya erişimde sorun yaşamaktadırlar. Dolayısıyla HES karşıtı protestoların en temel taleplerinden biri de suya erişim hakkı olmuştur. En temel de yöre halkının suya erişim hakkını savunmaktadırlar.

HES’lerin inşası sonucunda suya erişim konusunda karşılaşılan sorunların yarattığı olumsuzluklar toplumun her kesimini aynı şekilde etkilememektedir. Toplumun farklı kesimlerini farklı oranlarda etkilediği görülmektedir. Özellikle yoksullar, zenginlere göre HES’lerin yarattığı olumsuzluklardan daha fazla etkilenmektedir. Öte

yandan toplumun her kesimi de doğa üzerinde aynı yükü oluşturmamakta ve aynı oranda ekolojik sorunlar yaratmamaktadır. Çoban'a göre:

Asgari ücretle geçinen bir işçi ile sermayedarın, derenin suyunu küçük tarımsal üretim faaliyetinde geçinme amacıyla kullanan küçük köylü ile o dere üzerine HES kuran bir yatırımcının o dere üzerinde oluşturduğu yük ve yarattığı ekolojik sorunlar arasında bir uçurum söz konusudur (Çoban, 2013, s.245).

Doğaya oluşturdukları yük ve yarattıkları ekolojik sorunlar HES'lere ve HES'leri inşa eden ve işletenlere göre daha az olduğu halde HES'lerin yarattığı olumsuzluklardan HES'lerin inşa edildiği yerlerde yaşayanlar daha çok etkilenmektedir. Ayrıca HES'leri inşa eden firmaların daha önce kolektif mülkiyete tabi olan suyu kendi özel mülkleri olarak görmelerinin bir sonucu olarak da yörede yaşayanların suya erişimleri kısıtlanmakta veya engellenmektedir. Bunun sonucu olarak da HES'lerin yarattığı sorunlardan olumsuz olarak etkilenen yöre halkı tepki göstermekte ve suya erişim hakkını esas alan bir su hakkı mücadelesini başlatmaktadır.

HES karşıtı mücadelelerde suya erişim hakkının savunulması talebinin yanında, HES'lerin doğaya ve insan dışındaki diğer canlılara zarar vermesi nedeniyle tüm canlıların suya erişim hakkını savunan talepler de ortaya çıkabilmektedir. Bu da Türkiye'deki HES karşıtı mücadelenin suyu salt bir insan hakkı olarak görmeyen bir bakış açısını da bünyesinde barındırabildiğini göstermektedir. Türkiye'deki HES karşıtı mücadelelerin tüm canlıların suya erişim hakkını savunan yaşam hakkı ilkesine dayalı bir boyutunun olduğunu bizlere göstermektedir. HES karşıtı mücadelelerin zaman zaman suya insanın erişimini savunan, suyu insan hakkı olarak gören anlayıştan; suya tüm canlıların erişim hakkı olduğunun, tüm canlıların suyun kolektif mülkiyetine sahip olduğunun savunulduğu yaşam hakkı anlayışına evrilebildiğini söylemek mümkündür.

Türkiye'deki HES karşıtı mücadeleler aynı zamanda suyun piyasaştırılmasına, metalaştırılmasına karşı çıkan eğilimleri de bünyesinde barındırmaktadır. HES karşıtı protestolarda zaman zaman "Sularımızı sattırmayacağız!", "Derelerimiz satılamaz!" gibi sloganların ön plana çıkması ise HES karşıtı mücadeleler içerisinde suyun piyasaştırılmasına, metalaştırılmasına karşı çıkan eğilimlerin olduğu görüşünü destekler niteliktedir.

Sonuç olarak Türkiye'de HES karşıtı mücadele bir su hakkı mücadelesidir. HES karşıtı mücadele bir su hakkı mücadelesi olarak çeşitli eğilimleri ve talepleri bünyesinde barındırmaktadır. Suya erişimi bir insan hakkı olarak gören eğilimlerin yanı sıra suyun sadece insan hakkı olarak tanımlanmasının ötesine geçen bir bakış açısını savunan, suyu

bir yaşam hakkı olarak tanımlayan eğilimleri de bünyesinde barındırmaktadır. Her HES karşıtı mücadele kendine has kimi farklılıklara ve özgünlüklerine sahip olsa da, HES karşıtı mücadeleleri bir bütün olarak ele alıp değerlendirdiğimizde HES karşıtı mücadelenin yaşamı, doğayı, insanı ve demokrasiyi savunma mücadelesi olduğunu söylemek mümkündür. Son kertede ise HES karşıtı mücadeleyi yaşam ve demokrasi mücadelesi olarak tanımlamamız mümkündür. Suyun bir insan hakkı ve hatta onun ötesinde yaşam hakkı olduğunu düşündüğümüzde bir su hakkı mücadelesi olan HES karşıtı mücadelenin de demokrasi mücadelesi olarak görülmesi gerekmektedir. Öte yandan yaşam hakkının güvencede olmadığı yerde demokrasiden bahsetmek de mümkün değildir. Çünkü demokrasi canlılar içindir ve canlılarla vardır. Yaşamın olmadığı bir yerde demokrasinin olması mümkün değildir.

BÖLÜM 3

3. YÖNTEM

Çalışmanın yöntem bölümünde araştırma modeli, çalışma grubu, veriler ve toplanması, verilerin analizi başlıkları yer almaktadır.

3.1. Araştırmanın Modeli

Çevre hareketleri içerisinde gerçekleşen ekoloji temelli öğrenme süreçleri yetişkin öğrenmesinin boyutlarından biridir. Ekoloji temelli öğrenme süreçleri birbirinden farklı mücadele alanlarında, kültürel, siyasal, inançsal ve coğrafi açılardan farklı ortamlarda gerçekleşebildiğinden bu öğrenme süreçlerini analiz edebilmek için disiplinler arası bir yaklaşımın esas alınması gerekmektedir. Bu nedenle de HES protestoları üzerinden ekoloji temelli öğrenme süreçlerini analiz eden "Çevre Hareketlerinde Ekoloji Temelli Öğrenme: HES Örneği" başlıklı bu doktora tezinde disiplinler arası bir yaklaşım esas alınmıştır. HES karşıtı mücadeleler içerisinde gerçekleşen ekoloji temelli öğrenme süreçlerini analiz edip yorumlayabilmek için Marksist Ekoloji'nin kavramsal ve kuramsal perspektifinden yararlanılmıştır. HES karşıtı mücadeleler içerisindeki öğrenmeler Marksist Ekoloji'nin sunduğu perspektif aracılığıyla analiz edilir ve yorumlanırken eleştirel bilginin kendisine ulaşmak hedeflenmiştir.

Artvin, Antalya ve Tunceli illerinde gerçekleşen HES karşıtı protestolardaki ekoloji temelli öğrenme süreçlerini disiplinler arası bir yaklaşımla, çok boyutlu bir bakış açısıyla analiz eden bu doktora tezi tarama modelinde nitel bir çalışma olarak tasarlanmıştır. Karasar'a (2012, s.77) göre; tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olaylar, bireyler veya nesnelere kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Araştırmanın konusu olan olayları, bireyleri veya nesnelere herhangi bir şekilde değiştirme ve etkileme çabası içerisinde olunmaz. Araştırmanın konusu olan HES karşıtı protestoları incelediğimizde HES karşıtı protestoların çoğunlukla geçmişten günümüze devamlılığı olan olaylar olduğunu söylemek mümkündür. Araştırma sırasında HES karşıtı mücadelenin halihazırda devam ettiği yerlerde görüşme yapılmıştır. Ayrıca araştırma sırasında HES karşıtı protestoları, HES karşıtı protestolara katılanları ve bu protestolara katılanların düşüncelerini kendi koşulları

içerisinde, olduğu gibi yansıtma çabası içerisinde bulunulmuş; herhangi bir değiştirme ya da etkileme çabası içerisinde olunmamıştır. Bu nedenle de çalışma tarama modeline örnektir. Ayrıca Karasar'a (2012, s.77) göre tarama modellerinde amaçların ifade edilişi soru cümleleri biçimindedir. Bu araştırmada da alt amaçlar, soru cümleleri biçiminde ifade edilmiştir.

Araştırma kapsamında Türkiye'de gerçekleşen HES karşıtı protestolara katılanların, HES karşıtlarının tamamıyla görüşme olanağı bulunmadığından üç il seçilmiş ve seçilen bu üç ilde yaşayan HES karşıtlarının, HES protestosuna katılanların bir kısmı ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Görüşme yapılan iller Antalya, Artvin ve Tunceli'dir. Dolayısıyla bu çalışma tarama modelinin alt türleri göz önünde bulundurulduğunda örnek olay tarama modeline örnek teşkil etmektedir. Karasar'a (2012, s.86) göre; örnek olay tarama modelleri evrendeki belli bir ünitenin, derinliğine ve genişliğine, kendisi ve çevresi ile olan ilişkilerini belirleyerek o ünite hakkında bir yargıya varmayı amaçlayan tarama düzenlemeleridir.

3.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu 10'u Antalya'da, 11'i Artvin'de, 7'si Tunceli'de gerçekleştirilen toplam 28 yarı yapılandırılmış bireysel görüşmeye ve Tunceli'de gerçekleştirilen 4 kişiden oluşan bir aileyi (anne, baba, oğul ve gelin) kapsayan 1 adet yarı yapılandırılmış grup görüşmesine gönüllü olarak katılmayı kabul eden HES karşıtı 32 kişiden oluşmaktadır. Tunceli'de diğer illerden farklı olarak 1 adet grup görüşmesi gerçekleştirilmesinin yöntemsel bir amacı yoktur. Görüşme yapmak amacıyla gidilen köy evinde anne, baba, oğul ve gelinden oluşan bir grupla karşılaşmıştır. Grup görüşmesinde yer alan ailenin anne konumundaki bireyi ana dili Kürtçe olduğundan ve Türkçe'yi iyi konuşmadığından, eşi ve oğlu yapılan görüşmede iletişim konusunda yardımcı olmaya çalışmış; bu sırada görüşme süreci doğal bir akış içerisinde grup görüşmesine dönüşmüş; ailenin babası konumundaki kişi ailenin oğlu ve gelini de görüşme sürecine katılarak HES'ler konusundaki görüşlerini beyan etmişlerdir.

Araştırmada çevre hareketleri içerisinde gerçekleşen ekoloji temelli öğrenme süreçleri bağlamında HES karşıtı protestolarda gerçekleşen ekoloji temelli öğrenmelerin rolü ele alınmıştır. Bu nedenle amaçlı örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek'e (2000) göre; amaçlı örnekleme nitel araştırma geleneği içerisinde ortaya çıkmıştır ve zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine

çalışılmasına olanak vermektedir. Bu nedenle de amaçlı örnekleme yöntemleri çoğu zaman olgu ve olayların keşfedilmesinde ve açıklanmasında faydalı olmaktadır.

Öte yandan araştırma kapsamında yer alan katılımcılar rastlantısal olarak seçilmiştir; fakat araştırma süresinde veri toplanırken toplanan verinin mümkün olduğunca geniş ve çeşitli olması yönünde çaba gösterilmiştir. Bu nedenle de amaçlı örneklemin bir türü olan maksimum çeşitlilik örneklemesinden yararlanılmıştır. Maksimum çeşitlilik örneklemesinde amaç görece olarak küçük bir örneklem oluşturmak ve bu örnekleme çalışılan probleme taraf olabilecek bireylerin çeşitliliğini maksimum derecede yansıtmaktır (Şimşek, Yıldırım, 2000). Ayrıca maksimum çeşitlilik örnekleme yönteminde yararlanılan çalışmalarda ortaya çıkabilecek bulgular ve sonuçlar herhangi başka bir yöntemle ulaşılabileceğimiz sonuçlara oranla daha zengin olacaktır. Öte yandan Şimşek ve Yıldırım'a (2000) göre; nicel araştırmalardaki mantığın tersine nitel araştırmalarda maksimum çeşitlilik örneklemesinden hareketle örneklem oluşturulurken amaç genelleme yapmak için çeşitliliği sağlamak değildir. Aksine çeşitlilik gösteren durumlar arasında herhangi ortak ya da paylaşılan olguların olup olmadığını bulmaya çalışmak ve bu çeşitliliğe göre problemin farklı boyutlarını ortaya koymaktır. Bu noktadan hareketle görüşme yapılan kişiler mümkün olduğunca görüşme yapılan il içerisinde farklı ilçe ve semtlerden seçilmeye çalışılmıştır. Buradaki amaç görüşme yapılan ilin farklı yerlerinde yaşayan HES karşıtı bireylerin farklı görüşlerini çalışmaya dahil etmek ve bu sayede çalışmayı derinleştirmek, zenginleştirmektir. HES'lerin kırsal alanlarda yaşayanlarla kentsel alanlarda yaşayanları daha farklı şekillerde etkileyebileceği görüşünden hareketle sadece kent merkezinde yaşayan HES karşıtları ile değil kırsal alanlarda yaşayan HES karşıtları ile de mümkün olduğunca görüşülmeye çalışılmıştır. Bu sayede HES'lerin kırsal ve kentsel alanlarda yaşayan insanlara etkileri konusunda daha derinlemesine bilgiye ulaşılması hedeflenmiştir. Yapılan görüşmeler sırasında katılımcılar seçilirken katılımcıların cinsiyeti konusunda dengeli bir dağılım oluşturma çabası içerisinde olunmuştur; fakat toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine dayalı nedenlerle cinsiyet konusunda dengeli bir dağılım hedefine ulaşmak yeterince mümkün olmamıştır. Yapılan görüşmelerde katılımcıların yaşlarının dengeli dağılması konusunda özel bir çaba gösterilmemesine rağmen araştırma tamamlandığında çeşitli yaş gruplarından katılımcılarla görüşme yapıldığı görülmüştür.

Çalışma grubunda yer alan iller belirlenirken öncelikle HES karşıtı mücadelenin aktif olarak sürdüğü iller tercih edilmiştir. HES karşıtı mücadelenin aktif olduğu iller arasından da medyada HES karşıtı protestolarla daha çok anılan, daha sıklıkla gündeme

gelen, diğ er bir deyiş le medyada popü ler olmuş, HES karşıtı protestolara dair yaygın ve popü ler haberlerin çıktığı iller tercih edilmiştir. Ayrıca çalışma grubunu oluşturan iller belirlenirken HES karşıtı protestoların ortaya çıkış nedenleri de dikkate alınmıştır. Bu amaçla HES karşıtı protestoları ele alan yerel düzeydeki çalışmaların yanı sıra Türkiye genelini ele alan bütüncül çalışmalardan yararlanılmıştır. Buradaki amaç HES'lere yönelik olarak dile getirilen farklı karşı çıkış nedenlerini bütüncül bir biçimde kapsamaktır. Türkiye'deki HES karşıtı protestoları bütüncül olarak değerlendirmeye çalışan çalışmalardan araştırmacı tarafından ulaşılabilenler göz önünde bulundurulduğ unda Türkiye'deki HES karşıtı protestoları bütüncül olarak değerlendiren çalışmaların sayısının kısıtlı olduğunu söylemek mümkündür. Ulaşılabilen kısıtlı sayıdaki çalışmalar (Hamsici, 2011; Aksu, Erensü, Evren, 2016) incelendiğinde HES karşıtı protestoların çıkışının birkaç nedene dayandığını söylemek mümkündür. Bu çalışmalardan hareketle HES karşıtı protestoların çıkış nedenlerini siyasal, kültürel, inançsal, ekonomik, ekolojik ve günlük yaşama dair karşı çıkış nedenleri başlıkları altında toplamak mümkündür. Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan Antalya, Artvin ve Tunceli illeri birlikte ele alındığında siyasal, kültürel, inançsal, ekonomik, ekolojik gerekçeler başlıkları altında kategorileştirilebilen HES'lere karşı çıkış nedenlerinin hemen hemen tamamının (Tunceli'de karşılaşılan inanç ve siyaset temelli spesifik karşı çıkış nedenleri hariç) görüldüğ ünü söylemek mümkündür. HES karşıtı protestolarda HES'lere karşı çıkış nedenleri incelendiğinde genellikle siyasal, kültürel, inançsal, ekonomik, ekolojik ve günlük yaşama dair gerekçelerin değış en oranlarda dile getirildiğı görülmektedir. Öte yandan HES karşıtı protestoların yaşandığı yerlerin ekonomik, ekolojik, kültürel, siyasal, inançsal yapısına ve günlük yaşam pratiklerine bağı olarak HES'lerin yörede yaşayanların hayatlarına etkisi birbirinden farklı olabilmektedir. Buna bağı olarak da siyasal, kültürel, inançsal, ekonomik, ekolojik ve günlük yaşama dair gerekçeler başlıkları altında toplanabilecek karşı çıkış gerçeklerinin bir ya da birkaçının diğ erlerine oranla daha çok dile getirilmesi durumu ortaya çıkabilmektedir. Diğ er bir deyiş le HES karşıtı protestolarda bazı gerekçeler diğ er gerekçelere göre daha yüksek sesle dile getirilebilmekte, karakteristik olarak diğ er gerekçelere daha baskın hale gelebilmektedir. Dolayısıyla araştırma kapsamında yer alan her üç ilde de diğ erlerine daha baskın olan, öne çıkan HES karşıtı gerekçeler ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki; Tunceli'deki HES karşıtı protestolarda siyasal, kültürel ve inançsal gerekçeler diğ er gerekçelere daha baskındır. Artvin'deki HES karşıtı protestolar incelendiğinde ise kültürel öğelerden, gündelik yaşamdan beslenen gerekçeler ekolojik, ekonomik

gerekçelerle iç içe geçmiştir ve siyasal gerekçelere, inanç öğelerinden kaynaklanan gerekçelere göre daha baskındır. Antalya'daki HES karşıtı protestolarda ise daha çok ekonomik gerekçeler dile getirilmiş ve diğer gerekçelere göre daha baskın olmuştur. Öte yandan araştırma kapsamında incelenen üç il bütünsel olarak değerlendirildiğinde ise bu illerde dile getirilen HES karşıtı gerekçelerin Türkiye'nin tamamını olmasa bile önemli bir bölümünü yansıttığını söylemek mümkündür.

3.3. Veriler ve Toplanması

Araştırma verilerini toplamak amacıyla görüşme tekniğinden (Kümbetoğlu, 2008; Karasar, 2012; Yıldırım ve Şimşek, 2000) yararlanılmıştır. Görüşmeyi gerçekleştirmek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilmiş yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan sorular araştırmanın genel amacına ve alt amaçlarına uygun olarak oluşturulmuştur. Daha sonra araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu uzman görüşüne sunulmuştur. Uzman görüşleri doğrultusunda yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan sorular yeniden düzenlenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu katılımcılara uygulanmadan önce pilot görüşmeler yapıp görüşme formu test edilmiştir. Pilot uygulama sonrası elde edilen dönütler üzerinden görüşme formu yeniden yapılandırılmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşme formu bireysel görüşmeler ve grup görüşmesi dahil olmak üzere toplam 32 kişiye uygulanmıştır. Ayrıca görüşme tekniğinin mantığına uygun bir biçimde görüşmenin gidişatına bağlı olarak ihtiyaç duyulmayan kimi sorular sorulmamış, görüşmeyi derinleştirmek amacıyla görüşme formunda olmayan kimi ek sorular sorulmuş, görüşmenin akıcılığını bozmamak amacıyla görüşme formundaki soru sırası her zaman görüşme formunda yer alan sırayı izlememiştir. Bazı durumlarda katılımcıların yanıtlarını ayrıntılandırmak, daha anlaşılır ve açık hale getirmek amacıyla görüşme formunda yer alan sorulara ek olarak ya da görüşme formunda yer alan soruların alt başlığı olacak biçimde ek sorular sorulmuştur.

Araştırma kapsamında Antalya, Artvin ve Tunceli illerinde gerçekleştirilen görüşmeler söz konusu illere gidilerek bizzat araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan kişiler, görüşme yapılan ilde HES karşıtı olduğunu beyan eden, görüşmeye gönüllü olarak katılmayı kabul eden bireyler arasından rastlantısal olarak seçilmiştir. Görüşme öncesinde görüşmenin Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü bünyesinde hazırlanmakta olan doktora araştırması için yapıldığı ifade edilmiş ve görüşme yapılan kişinin onaylaması halinde görüşmelerin ses kaydına alınacağı

belirtilmiştir. Görüşme yapmayı veya yapılacak görüşmenin ses kaydına alınmasını onaylamayan bireylerle görüşme yapılmamıştır. Ayrıca görüşme sırasında katılımcının kayda alınmasını istemediği bölümler kayda alınmamış ve araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Ayrıca görüşme öncesinde katılımcılara araştırma raporunda gerçek isimlerinin yer almayacağı ve kimliklerinin anonim olarak kalacağı söylenmiştir.

Araştırma sırasında cinsiyet farklılığından kaynaklı olarak, görüşme sırasında elde edilecek verilerin geçerliği ve güvenilirliği açısından sorun yaratabileceğinin düşünüldüğü durumlarda, görüşme yapılan kişiyi tanıyan görüşme yapılan yerin sakini bir kadının görüşmeye eşlik etmesi sağlanmıştır. Ek olarak görüşmeyi yapan araştırmacıya karşı kültür öğelerinden, inanç farklılıklarından, siyasi görüş ayrılıklarından kaynaklı olarak ortaya çıkabilecek olası bir güvensizlik duygusunun oluşmasını engellemek ve katılımcının çekinmeden konuşmasını sağlayarak katılımcıdan güvenilir, doğru bilgi alabilmek amacıyla katılımcının bulunduğu ilin yerel sakinlerinden, yörede ikamet etmekte olan ve yöre sakinlerince tanınan, güven duyulan kişilerden yardım alınmıştır.

Araştırmanın verileri Temmuz 2013-Ağustos 2014 tarihleri arasında toplanmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde; öncelikle yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilmiş ses kayıtları deşifre edilmiş ve yazılı hale getirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formundan elde edilen veriler analiz edilmeden önce belirli temalar oluşturulmuştur. Oluşturulan temalar uzman görüşüne sunulmuştur. Alan uzmanları tarafından da çeşitli temalar oluşturulmuştur. Alan uzmanları tarafından oluşturulan temalarla araştırmacının başlangıçta kategorileştirdiği temalar karşılaştırılmış; alan uzmanlarının geri bildirimleri doğrultusunda oluşturulan temalar güncellenmiştir. Sonrasında yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler oluşturulan temalara uygun olarak analiz edilmiştir. Elde edilen verilerin analizine başlanmadan önce deşifre edilip yazılı hale dönüştürülen veriler baştan sona okunmuştur. Elde edilen verilerin analizi ve raporlaştırılması sırasında da elde edilen bazı verilerin gözden kaçmasının önüne geçmek amacıyla veri seti tekrar tekrar gözden geçirilmiştir. Eleştirel, bütünsel bir analiz yapabilmek için, araştırma kapsamında yarı yapılandırılmış görüşmelerle toplanan veriler nitel veri analiz yöntemlerine tabi tutulmuştur. Nicel araştırma yaklaşımı sadece katılımcıların demografik verilerinin analizinde kullanılmıştır. Katılımcıların demografik verilerinin analizinin dışında kalan görüşme verilerinin analizinde ise nitel araştırma yaklaşımından

yararlanılmış ve nitel yöntemlerinden biri olan söylem analizi kullanılmıştır. Ayrıca analiz edilen veriler yorumlanırken Marksist Ekoloji'nin kuramsal ve kavramsal çerçevesinden yararlanılmıştır.

Veriler raporlaştırılırken bulgular ve yorumlar bölümünün alt başlıkları alt amaç sorularının yazılış sırasına göre düzenlenmiştir. Araştırma raporunda katılımcıların gerçek isimlerine yer verilmemiştir. Araştırma raporunda katılımcıların gerçek isimlerinin yerine her katılımcıyı ayrı ayrı temsil eden bir kod kullanılmıştır. Bu kod görüşmenin yapıldığı ilin ilk üç harfinden ve görüşme sırasından oluşmaktadır. Örneğin Antalya ilinde ilk görüşme yapılan kişi ANT1, Artvin ilinde ilk görüşme yapılan kişi ART1, Tunceli ilinde ilk görüşme yapılan kişi TUN1 olarak kodlanmıştır. Tunceli'de yapılan grup görüşmesi bireysel görüşmelerden biraz daha farklı bir biçimde kodlanmıştır. Öncelikle görüşmenin yapıldığı ili temsilen yine Tunceli ilinin ilk üç harfi kullanılmış, bu üç harfin ardından yapılan görüşmenin grup görüşmesi olduğunu göstermek amacıyla "grup" kelimesinin kısaltması olan "GRP" harfleri eklenmiş, son olarak da görüşme yapılan kişileri temsil eden rakamlar oluşturulan kısaltmanın en sonuna eklenmiştir. Grup görüşmesinde yer alan aile fertlerden babaya "1", anneye "2", oğula "3", geline ise "4" rakamı atanmıştır. Dolayısıyla da grup görüşmesinde baba "TUNGRP1", anne "TUNGRP2", oğul "TUNGRP3" ve gelin ise "TUNGRP4" kodlarıyla temsil edilmiştir. Ayrıca katılımcılara atanan kodların bütünü gösteren tablo Ek A'da yer almaktadır.

Görüşmeler deşifre edilirken katılımcının kayıt dışı kalmasını istediği bölümlerde ses kayıt cihazı kapatılmış ve bu veriler analiz dışında tutulmuştur. Ses kayıtları deşifre edilirken sorular katılımcının cevaplama tarzından kaynaklanan nedenlerle zaman zaman görüşme formunda yazan sıralamayla sorulamadığından önce görüşme akış sırasına göre raporlaştırılmış, sonrasında verilerin analizini kolaylaştırmak amacıyla deşifre edilen veriler görüşme formunda yer alan ilgili soru başlığının altına taşınmıştır. Bazı durumlarda katılımcı görüşme sırasında sorulan bir soruyu cevaplarken görüşme formunda yer alan soruların bir ya da birkaçına birden cevap vermiştir. Bu da görüşme formundaki bazı soruların katılımcıya sorulması ihtiyacını ortadan kaldırmıştır. Bu gibi durumlarda da akış sırasına göre deşifre edilen görüşme verileri görüşme formunda bulunan ilgili soru başlığı altına taşınmıştır.

BÖLÜM 4

4. BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. HES Karşıtlarının Sosyo-Ekonomik Profili

Artvin, Antalya ve Tunceli illerinde HES karşıtlarıyla yapılan görüşmelerde katılımcıların sosyo-ekonomik profillerini betimleyen çeşitli veriler toplanmıştır. Bu veriler katılımcıların yaş, cinsiyet ve günlük geçim kaynaklarına dair bilgiler içermektedir.

4.1.1. Katılımcıların Yaş Dağılımı

HES karşıtı protestolarda yer alan katılımcıların yaşlarının dağılımı aşağıda bulunan Çizelge 1’de gösterilmiştir.

Çizelge 1. HES Karşıtı Protestolarda Yer Alan Katılımcıların Yaş Dağılımı

Yaş Aralıkları	Antalya		Artvin		Tunceli		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
18-24	0	0	3	9,4	0	0,0	3	9,4
25-34	1	3,1	3	9,4	1	3,1	5	15,6
35-44	2	6,3	1	3,1	3	9,4	6	18,8
45-54	1	3,1	1	3,1	3	9,4	5	15,6
55-64	5	15,6	3	9,4	0	0,0	8	25,0
65-74	1	3,1	0	0,0	3	9,4	4	12,5
75-84	0	0,0	0	0,0	1	3,1	1	3,1
Toplam	10	31,2	11	34,4	11	34,4	32	100,0

Çizelge 1 incelendiğinde, hemen hemen her yaş grubundan katılımcının HES protestolarında yer aldığını söylemek mümkündür. HES protestolarına geniş bir yaş aralığı içerisinde yer alan bireylerin katılması HES’lerin hemen hemen her yaştan bireyi etkileyebildiğini göstermektedir. Buradan hareketle HES’lerin geniş bir yaş aralığında yer alan bireylerin sorunu haline geldiğini ve HES karşıtı mücadelenin 18 yaş ve üstünde yer alan hemen hemen her yaştan bireyi içerdiğini söylemek mümkündür.

Araştırma kapsamında 18 yaş ve üzerinde olan bireylerle görüşüldüğü için 18 yaşın altında yer alan bireyler araştırma kapsamı dışında kalmış ve HES karşıtı protestolarda yer alan katılımcıların yaşlarının dağılımlarını gösteren Çizelge 1’de yer almamıştır. Bu nedenle de 18 yaşın altındaki bireylerin HES’ler konusundaki görüşleri bilinmemektedir. Bunun bir sonucu olarak da 18 yaşın altındaki bireylerin HES’lerden etkilenip etkilenmedikleri, etkilendilerse ne yönde etkilendikleri konusunda doğrudan veriler toplanamamıştır. Öte yandan yapılan görüşmeler sırasında 18 yaşın altındaki bireylerin de HES’lerden olumsuz etkilendiğini ya da etkilenebileceğini işaret eden, 18 yaş üstündeki katılımcıların söyledikleri üzerinden elde edilmiş dolaylı veriler de bulunmaktadır. Örneğin kimi katılımcılar HES’lere yönelik tutum ve görüşlerini ifade ederken şu anda var olan ya da gelecekte var olacağını düşündükleri çocuklarının, torunlarının da HES’lerden olumsuz etkilenebilme olasılığı olduğu için HES’lere karşı olduklarını ifade etmişlerdir:

Benim mücadelem ne içindir biliyor musun? Benim 5 yaşında bir torunum var. Şu anda yanımda. Ben torunumu 1 yaşında Ciğani Deresi'nde, Ciğani'nin anlamı da büyük balık demektir, yüzdürdüm; iki yaşında burada yüzdürdüm, üç yaşında burada öğrettim yüzmeyi, dört yaşında öğrettim. Beş yaşında baktım torunumun yüzecek yeri yok. Ben o zaman kamçıldım. Dedim ki benim bu torunum 20 yaşına geldiğinde de burada yüzecek. Benim torunumun torununun da burada yüzmesi için ben mücadele veriyorum. O şekilde yola çıktım. Ben şimdi çok, çok keyifliyim. Niye? Torunum iniyor. Temiz suda yüzmesine başlıyor. Ben de buradan seyrediyorum akbaba gibi. Benim de hoşuma gidiyor (ART1).

O derede, benim köyümün deresinde dedem yıkandı. Benim hayvanım oradan su içti. Ben de orada yıkandım. Ben de orada su içtim. Dedem orada balık tuttuğu gibi ben de tuttum. Babaannem için de bu geçerli. Babam için de bu geçerli. Benim torunum da oradan tutacak dedim balığı. Benim torunum da oradan yıkanacak dedim (ART11).

Öte yandan bir başka katılımcı ise HES protestolarına yöre halkının katılımı konusunu anlatırken sadece kendisinin ve diğer yetişkinlerin değil yaşadığı yerdeki çocukların da protestolara katıldığını, HES’lerden olumsuz olarak etkilendiklerini, HES’ler konusunda olumsuz görüşleri olduğunu dile getirmiştir:

Herkes katılıyor. Burada 5 yaşında çocuk, inan denk gelse de bir konuştursam vallahi (ANT6).

Başka bir katılımcı (ANT4) ise HES karşıtı mücadele konusunda kararlı olduklarını dile getirmiş, çocuklar da dahil olmak üzere herkesin HES’e karşı olduğunu söylemiştir:

Yılmak yok. Ölüyoruz vazgeçmeyiz. Biz ölüyoruz. Bir damla suyumuzu vermeyiz. Ölüyoruz orada. Hepimiz karşıyız. Bu köyde bir çocuğa sorsan HES olsun mu olmasın mı desen olmaz der. Kimse olur demez (ANT4).

HES'lere sadece kendisinin değil yaşadıkları yerdeki herkesin karşı olduğunu söyleyen ve bir paragraf önce kendisinden alıntı yapılan katılımcı (ANT4) yaşanmış bir olay üzerinden kendisinin dile getirdiği “çocuklar dahil herkes HES’e karşı çıkıyor” düşüncesini destekleyen bir örnek de vermiştir. Katılımcı, bir çocuk ile ölmüş dedesi arasında dedesinin mezarının başında geçen HES konulu sohbeti aktarmıştır:

Orada [HES'in yapılacağı yerde] bir mezar var. Torunu “dede” demiş. “Dedeciğim seni de su alacak, bizim suyumuzu da alacaklar. Dede burayı iyi bekle. Seni de alacaklar, bizim suyu da alacaklar. İnşallah seni de bizi de kurtarır Allah.” demiş (ANT4).

Katılımcıdan (ANT4) yukarıda yapılan iki alıntı, katılımcının HES'leri herkesin karşı çıktığı olumsuz bir şey olarak algıladığını ve HES'lere yetişkinler kadar çocukların da karşı olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Öte yandan araştırmada yer alan katılımcılardan yapılan yukarıdaki alıntılarının tümü birlikte değerlendirildiğinde 18 yaşın altında yer alan bireylerin HES'ler konusundaki görüşlerini doğrudan yansıtmadığını söylemek gerekmektedir. Katılımcılar bir anlamda kendilerini 18 yaşın altındaki bireylerin yerine koyarak onların yerine çıkarımlarda bulunmaktadır. Bu bakımdan katılımcıların dile getirdiklerini 18 yaşın altındaki bireylerin HES'lere yönelik düşünceleri olarak görmek mümkün değildir. Öte yandan yukarıda yer alan, katılımcılardan aktarılmış sözler katılımcıların HES'leri algılayış biçimlerine dair bilgiler sunması açısından önemlidir. Katılımcılardan (ART1, ART11, ANT4, ANT6) yapılan yukarıdaki alıntılar, katılımcıların HES'leri toplumun hemen hemen her yaştan kesimini etkileyen bir olgu olarak gördüklerini ortaya koymaktadır.

4.1.2. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı

Çizelge 2'de katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımı verilmektedir.

Çizelge 2. Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı

	Kadın		Erkek		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Antalya	3	9,4	7	21,9	10	31,3
Artvin	3	9,4	8	25,0	11	34,4
Tunceli	4	12,4	7	21,9	11	34,3
Toplam	10	31,2	22	68,8	32	100,0

Çizelge 2 incelendiğinde katılımcıların ağırlıklı olarak erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Toplumsal yapısı gereği toplumsal cinsiyet açısından daha eşitlikçi bir tablo ortaya çıkarması beklenen Tunceli’de de katılımcıların cinsiyete dayalı dağılımına bakıldığında durumun Antalya ve Artvin’den pek farklı olmadığı görülmektedir. Kadın katılımcıların illere göre dağılımına bakıldığında Tunceli’deki kadın katılımcıların sayısının Antalya ve Artvin illerinin her birinde yer alan kadın katılımcıların sayısından yalnızca bir fazla olduğu görülmektedir.

HES protestolarına katılanlara kadın ve erkeklerin protestolara ne ölçüde katıldığı sorulmuş, kadın ve erkeklerin katılım oranlarını neyin belirlediğine dair görüş bildirmeleri istenmiştir. Katılımcıların ifadeleri analiz edildiğinde toplumsal cinsiyete dayalı rollerin HES protestolarına katılımı belirleyen etmenlerden biri olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Erkek katılımcılara kadınların ve erkeklerin HES protestolarına hangi oranda katıldıkları konusunda soru yönetildiğinde erkeklerin bir kısmı kadın ve erkeklerin eşit olarak katıldığını dile getirmişlerdir:

Böyle bir yüzde veremem ama hemen hemen eşit gibi sanki (ART3).

Yaklaşık eşit (ANT2).

Yüzde 50 yüzde 50 diyebilirim. Ben gittiğim zaman eşimle beraber giderim. Bayanlar belki daha da duyarlı. En çok ses bayanlardan çıkıyor. Merkezde yapılan eylemlerde (TUN1).

Kadın herkes birlikte katılır (ANT7).

Herkes (ANT6).

Her ikisi de. Herkes elinden ne geliyorsa gücü neyse kullanmaya çalışıyor (ANT3).

Herkes. Erkeği, karısı, çoluğu çocuğu ne varsa oraya vardı. Ankara'da Ahmetler köylüsü varsa o buraya geldi. İstanbul'da varsa o buraya geldi (ANT5).

Erkek katılımcılardan biri (ART10) ise HES protestolarına genel olarak bakıldığında kadınların yoğun ilgi gösterdiğini; fakat yaşadığı yer olan Hopa’da HES protestolarında erkek ve kadın katılımcıların sayısının eşit olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca köylerde yaşayan kadınların kent merkezinde yaşayan kadınlara göre HES’ler konusunda daha duyarlı olduklarını; çünkü inşa edilen HES’lerin köylerde yaşayan kadınların suya erişimini engelleyerek ya da zorlaştırarak suya bağımlı olan geçim faaliyetlerini, günlük yaşamlarını zorlaştırdığını ifade etmiştir:

Genelde kadınların fazla yoğunluk ve ilgisi vardır; ama Hopa'da eşitiz. Kadınlar da vardır, erkekler de vardır. Köylü kadınlar daha fazla duyarlı hale geliyorlar.

O da zamanında suyu size para ile satacaklar dediğimiz zaman, hayvanlarının artık derelerden düzgün su içemeyeceğini, istinat duvarlarıyla bağlarının kopacağını fark ettikleri zaman daha fazla bir tepkisel olarak davranıyorlar (ART10).

Bir başka erkek katılımcı (ART11) ise HES protestolarının başlangıcında kadınların erkeklere göre daha önde olduğundan bahsetmiş, sonrasında kadınların katılım durumunda azalmaların olduğunu söylemiştir. Mevcut durumda ise katılımın eşit olduğunu ifade etmiş; HES protestolarına kadın ve erkeklerin eşit oranlarda katılımını kendi bakış açısından ideal durum olarak tanımlamış; toplumsal cinsiyet eşitliğine vurgu yapmıştır:

Şunu söyleyeyim. Bu HES eylemlerinde olan kadınlar bugün ortalıkta yoklar. Kadınlar her zaman, kadınsız mücadele olmaz, HES eylemliliklerinde daha çoktular erkeklerden. Ama genelde eşit diye düşünüyorum buradaki protestolarda. Neden eşit sayıda? Toplumun yarısını onlar oluşturuyor, yarısını biz oluşturuyoruz (ART11).

Tunceli Ovacık'ta her yaz HES'leri protesto etmek için çadır kuran, HES'ler konusunda Tunceli'de bilinçlendirme faaliyeti yürüten, HES karşıtı protestoları örgütlemek için çaba gösteren, aslen Tuncelili olup Tunceli'de kendisiyle görüşme yapıldığında ise İstanbul'da yaşadığını beyan eden bir erkek katılımcı (TUN6) ise HES karşıtı protestoların örgütleniş tarzının kadın ve erkeklerin protestolara hangi oranda katıldığını belirlediğini söylemiştir:

Tamamıyla çalışmaya bağlı; ama bizim bütün çalışmalarımızda mümkün olduğu kadar herkes eşiyile kıziyla gelsin diyoruz (TUN6).

Katılımcının (TUN6) ifadelerinden anlaşılacağı üzere HES karşıtı protestoları örgütleyenlerin niyetleri, eylemi örgütleyiş biçimleri kadınların ve erkeklerin ne ölçüde protestolara katıldığını belirlemektedir. HES karşıtı protestoları örgütleyenler kadınların ve erkeklerin beraber katılımını teşvik ettiğinde kadınların katılımı artmaktadır.

Erkek katılımcılardan oluşan bir başka grup ise HES protestolarına kadınların erkeklerden daha çok katıldığını ifade etmiştir:

Bu konuda kadınlar bu HES muhabbetlerinde ve sosyal aktivitelerde kadınların çok daha aktif olduğunu düşünüyorum. Erkeklerimizin bu konuda biraz daha geride kaldıklarını düşünüyorum (ANT9).

Köylerde olduğu zaman daha çok kadınlar öncü. Biliyorsunuz Karadeniz her zaman çalışkandır. Önde onlar olur. Erkekler genelde burada çarşıda çay ocaklarında oluyor. Kadınlar bu konuya daha duyarlı oluyor çünkü köy kendi toprağı ve daha çok içselleştirmiş. Erkekler için öyle çok şey bir durum yok (ART5).

Kadınlar daha çok katılıyor. Kadınlarımız acayip militanlar. Ellerinde sopalarla yaptırmayacağız, geçirmeyeceğiz diye en önde yürüyorlar. Daha cesurlar demek ki ne bileyim. Ya da daha çok seviyorlar memleketlerini ne bileyim. Toprağını, suyunu. Çünkü kadınlar inek besliyor. Inekleri nereden su içecek (ART6).

Erkek kadın demeden mücadele ediyoruz ama kadınlar daha ön planda (ANT10). İlk başta kadınlar ön plana çıkmıyor ama kadınlar daha dirençli mücadele gösteriyor. Çünkü erkekler özellikle Artvin için söylersek yarı-göçer yaşıyorlar Artvin'deki erkekler. Yani yaz aylarında başka şehirlere çalışmaya gidiyorlar. Başka işlerle uğraşıyorlar. Kendi köyünden, vadisinden, evinden uzakta yaşıyor. Dolayısıyla oradaki gerçek sorunu görmüyor erkekler. Dışarıda yaşamaya alışık olduğu için olmazsa çeker gideriz başka yerde yaşarız düşüncesi var. Ama kadın o toprağa, o vadiye daha bağlı yaşadığı için ondan vazgeçmek istemiyor hep. Haklı olarak istemiyor. Dolayısıyla daha dirençli mücadele ediyor kadınlar (ART8).

Kadınlar daha çok ön saflarda oluyor. Sonucunda köyde yetişen, bütün hamallığı yapan, köyde aslında köylerde çalışan kadınlar olduğu için. Evet erkekler de çalışıyor ancak erkeklerden çok aslında bu toplumda kadınların daha dıyarl olduğu açık. Ondan kaynaklı (ART9).

Kadınlarımız daha çok öne çıkıyor. Allah onlardan razı olsun. Çünkü onlar daha heyecanlı. Daha delikanlı. Onlar bizden çok daha erkekler. Belki de kadın ruhu bizde var. Onlarda erkek ruhu var. Onların ikide bir lafi ne biliyor musun? Gidelim, asalım, keselim, kırılım. Bakın burada 80 yaşında kadın konuşur bunları. Bomba atarım diyor ya. Bugün hangi erkek diyebilir öyle bomba atalım diye. Diyemez. Suçtur. Ama kadın diyor. 85 yaşındaki kadın diyor. Ben oraya bomba atacağım diyor. Bunu diyebiliyorsa ona helali hoş olsun. İşte erkek ruhlu kadınlarımız var bizim bu memleketimizde. Bütün kadınlarımız gerçi öyledir. Ama bazıları kocalarından olan baskılardan ne buraya gelmeye şey yapabiliyor. Ama onlar da ayrılmıştır şu anda. Fikir ayrılığına düşmüştür. Belki de birbirleri ile hiç konuşmuyorlardır. Bunu bilemeyiz (ART 1).

Kadınlar daha çok katılıyor. Yürüyüşler en çok kadınlar katılıyor. Kadınlar çok eğitilmiş. Burada eğitim fazlası kadınlarda (TUN5).

Kadınların erkeklere göre daha fazla HES protestolarına katıldığını, öne çıktığını belirten erkek katılımcıların bazıları kadınların HES protestolarına erkeklere oranla daha fazla katılmalarının, daha fazla öne çıkmalarının nedenleri konusunda düşüncelerini ifade ettikleri görülmüştür. Bazı erkek katılımcılara (ART5, ART6, ART8, ART9) göre kadınlar erkeklere oranla tarımla, üretimle, hayvancılıkla, suyla daha iç içe bir yaşam sürmektedir. Erkekler ise tarımsal üretimle, hayvancılıkla ve suyla kadınlara oranla daha az ilişkilidir. Kadınlar çalışırken erkekler çoğunlukla kahve gibi mekanlarda vakitlerini geçirmektedir. Ayrıca bazı erkekler yaşadıkları yerleri çalışmak amacıyla geçici sürelerde, mevsimlik olarak terk etmektedirler. Tüm bunlar da beraberinde kadınların yaşadıkları yerle erkeklere göre daha güçlü bağ kurmalarını sağlamaktadır. Bu da

erkeklere oranla daha fazla sayıda kadının, yaşamlarını etkileyen HES'lere karşı çıkmalarına neden olmaktadır. Kimi erkek katılımcılar (ART1, ART6) ise kadınlar erkeklere oranla “daha heyecanlı”, “daha militan”, “daha delikanlı” ve “daha erkek” oldukları için HES protestolarına daha çok katılmakta ve HES protestolarında erkeklere oranla daha çok öne çıkmaktadırlar. Öte yandan erkek görüşmecilerden biri (TUN5) ise yaşadığı ilde kadınlar erkeklere göre daha eğitilmiş olduğundan HES protestolarına erkeklere oranla daha çok katılmaktadır görüşüne sahiptir.

HES karşıtı mücadelelerde yer alan kadınların erkek katılımcılar (ART1, ART6) tarafından “daha militan”, “daha delikanlı” ve “daha erkek” gibi eril kavramlarla tanımlanmaları içselleştirilmiş, farkına varılmayan ve doğal kabul edilmiş ataerkil bakış açısının söylemsel düzeyde de var olduğunu göstermektedir. Erkek katılımcılar bu kavramları kullanarak kadınları kendi erkek varoluşları üzerinden tanımlamaktadır. “Daha militan”, “daha delikanlı”, “daha erkek” kavramlarını kullanarak kadın HES protestocularını yüceltmeye çalışırken kadınlara karşı farkında olmadan cinsiyetçilik yapmakta ve cinsiyetçi söylemlerde bulunmaktadır. Öte yandan erkek katılımcılardan birinin (TUN5) kadınların eğitilmiş olmalarıyla HES protestolarına katılmaları arasında ilişki kurması ise dikkat çekicidir. Katılımcının (TUN5) eğitimle HES protestolarına kadınların katılımı arasında kurduğu ilişki eğitimin bireylerin hayatında önemli bir rolünün olduğunu, eğitim sayesinde yaşadıkları sorunlara karşı farkındalık düzeylerinin yükseldiğini, eğitimin ekolojik duyarlılığı olan bireylerin yetiştirilmesinde önemli bir rolünün olduğunu göstermektedir.

Erkek katılımcıların büyük bir kısmı HES protestolarına ya kadınlarla erkeklerin eşit katıldığını ya da kadınların erkeklere göre daha fazla katıldığını söylerken erkek katılımcılardan sadece biri (TUN2) kadınların HES protestolarına katılımının erkeklere göre daha az olduğunu ifade etmiştir:

Kadınların katılımı zayıf. Çünkü o şundan da kaynaklı. Bizim kadınlarımız doğru belki şey olarak biraz daha rahatlar. Diğer bölgelerdeki kadın üzerindeki yapılan baskılardan çok böyle kadınlar daha -özgür değiller, özgür olamazlar çünkü bunun tarifi çok farklı- rahatlar. Koşulları daha iyi. Ama o yönüyle biraz da toplumsal baskılardan kaynaklı yaşanan sıkıntılardan endişeler var. Açık söyleyeyim. Sadece bir tek neden değil. Mesela burada özellikle bizim kadınlarımız koruma pozisyonuna girmişler. Eşini, çocuğunu toplumsal olaylardan korumak, bir şemsiye olmak. Öyle bir yapıları var. Çünkü o geçmişte yaşadıkları sıkıntılardan kaynaklı. Yoksa öyle bilinçsiz değiller kesinlikle. Ama ciddi eylemliliklerde, ciddi şeylerde kadınlar vardır. Böyle toplumsal şeyler çok olduğu zaman kadınlar vardır. Kadınlar çok iyidir. Öne çıkıyorlar yani. Çıkıyorlar değil. Ama her eyleme gelmezler onu açık söyleyeyim. Her basın açıklamasına

kadınlar gelmezler. Baraj eylemlerine geliyorlar. Baraj konusunda daha duyarlılar (TUN2).

Katılımcı (TUN2), yukarıdaki alıntıda yaşadığı yerdeki (Tunceli) kadınların diğer yerlerde yaşayan kadınlara göre daha rahat olduklarını; fakat özgür olmadıklarını özgürlüğün tanımının daha farklı olduğunu ifade etmektedir. Katılımcının (TUN2) yukarıdaki ifadeleri dikkatli bir şekilde incelediğinde Tunceli’de kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden ziyade, katılımcının toplumsal baskılar olarak ifade ettiği ama özünde siyasal olan baskılardan daha çok etkilendikleri anlaşılmaktadır. Bunun bir sonucu olarak kadınlar toplumsal eylemlere erkeklere oranla daha az katılmaktadırlar. Katılımcıya göre kadınlar ailelerinin güvenliğinden kendilerini sorumlu tutmaktadır. Öte yandan kadınların aile fertlerinin güvenliğinden kendilerini sorumlu tutmaları ise kadınların toplumsal eylemliliklere kısıtlı katılımına yol açmaktadır. Öte yandan baraj eylemleri söz konusu olduğunda ise kadınların katılımında artış gözlenmektedir. Kadının evin ve aile fertlerinin güvenliğinden kendini sorumlu tutarak, korumacı bir davranışla toplumsal eylemlere katılmaktan zaman zaman imtina etmesi toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dair ipuçlarını da vermektedir. İster erkek katılımcının kendi yargısı olsun isterse de kadınlar gerçekten ailenin güvenliğinden kendilerini sorumlu tutarak toplumsal eylemlere katılmaktan imtina etsinler kadının ailenin koruyucusu olduğu düşüncesi ortada toplumsal cinsiyet ayrımcılığını ve eşitsizliğini doğuran ideolojik bir iklimin olduğunu göstermektedir. Bu da kadınlar aleyhine toplumsal cinsiyet eşitsizliğini derinleştirmektedir. Çünkü eğer aile gerçekte birden fazla sayıda bireylerden oluşan bir bütünsel, bütünü yani aileyi korumak da sadece kadının değil aileyi oluşturan her yetişkin bireyin sorumluluğudur.

HES protestolarına kadınların mı yoksa erkeklerin mi daha çok katıldığı konusunda kadınların görüşleri erkeklerin görüşleriyle paraleldir. HES karşıtı protestolara kadınların mı yoksa erkeklerin mi daha çok katıldığı konusunda görüş bildiren kadın katılımcıların çoğunluğu kadınların protestolara erkeklerden daha çok katıldığını söylemiştir:

Buranın belki insanına özgü bir şey bu. Buradaki kadınlar çok baskın karakterli ve güçlü yapılı. Benim gördüğüm eylemin omurgasını oluşturan kadınlar ve eylemlerde de çoğu son derece cesurca, korkusuzca eylemlerin içinde bulunuyorlar. Örneğin jandarma ile karşılaştığımızda hiçbir şekilde korku göremiyorum ben. Buranın kadın kesimi bu eylemler içerisinde daha etkin (ART2).

Kadınlar ön planda ama erkekler de onların destekçisi (ART4).

Kadınlar daha ön planda. Buranın erkekleri genelde yurtdışına çalışmaya gidiyorlar. Genelde burada değiller. Şehir dışına gidiyorlar. Ama kadınlar burada yerleşik. Başka bir yere gitme ihtimalleri yok. Çay var. Başka geçim kaynakları var. Buradan başka yere gitme ihtimalleri olmadığı için de kendi doğalarına sahip çıkmaya çalışıyorlar (ART7).

Kadınlar. Hepimiz erkek kadın. Ama başta ön planda kadınlar. Kadınlar daha yürekli. İçimizde kaçanlar oldu ama o kaçanlar içimizden değil (ANT1).

İkisi de katılırdı. Kadınlar ön sıraya geçirdi. Karılar öne geçmesi zaten erkekleri saymayacaklardı. Gene karıları saydılar. Karılara karşı çıkmadılar. Kadınlar olunca müdahale edemediler. Jandarma hiç elleyemedi kadınları hiç. Yapmanın bile diyemedi (ANT4).

Kadınlar daha çok katılıyor. Hatta burada 1 Mayıs'ta bu sene değil de geçen sene miydi kadınlar daha çoktu. Erkekler okey oynuyorlar. Tabii ki bayanlar daha aktifler. Daha mücadeleciler. Çünkü oradaki her türlü üretmeyle kadın ilgileniyor. Onun için (ANT8).

İki kadın katılımcı ise kadın ve erkeklerin HES karşıtı protestolara eşit katıldığını söylemiştir:

Bence eşit durumda. Hatta yaş şeyine de vurursak özellikle ninelerin dedelerin yaş grubu daha yüksek nüfusun da katıldığı eylemler oluyor bunlar. Kundaktaki bebeğini alıp ailecek dedeyle neneyle gelen var. Çünkü dedim ya artık bunu gördüler. Şehrin içindeki barajı gördüler. Demek ki, para da alsalar bu baraj böyle bir şey. Onun farkındalar artık. Bize burada neler olabileceği konusunda bunun farkında oldukları için çok geniş katılımlı (TUN3).

Tunceli'de erkek kadın herkes katılıyor. Herkes çocuğuyla birlikte gelir (TUN4).

HES karşıtı protestolara kadınların erkeklere göre daha fazla katıldığını ifade eden katılımcıların bir bölümü sadece kadınların erkeklere göre daha çok katıldığını söylerken diğer bir bölümü (ART2, ART7, ANT1, ANT4, ANT8) ise hem kadınların erkeklere göre HES protestolarına daha çok katıldığını söylemiş hem de kadınların HES protestolarına neden erkeklere göre neden daha fazla katıldığını açıklamışlardır. Kadınların HES protestolarına erkeklere oranla daha fazla katılmalarının gerekçesini kadın katılımcıların söyledikleri üzerinden iki madde altına toplamak mümkündür:

1. Kadınların yaşadıkları yerlerde tarımla, üretimle iç içe olmaları, erkeklerinse kadınların aksine yaşadıkları yerleri çalışmak amacıyla zaman zaman terk etmeleri kadınların yaşadıkları yerlerle kurdukları bağların erkeklere göre daha kuvvetli olmasına neden olmuştur. Bunun bir sonucu olarak da HES'lerin yarattıkları olumsuzluklar yaşadıkları yerle bağları daha kuvvetli olan kadınları erkeklere oranla daha fazla etkilemiştir. HES'ler konusunda daha duyarlı olmalarına ve daha çok tepki göstermelerine neden olmuştur (ART7, ANT8).

2. Kadınların erkeklere oranla daha baskın, güçlü, cesur bir karakter yapısına sahip olmaları ise bir diğer nedendir (ART2, ANT1).

HES protestolarına kadınların ve erkeklerin katılımı konusu bütüncül olarak değerlendirildiğinde hem kadınların hem de erkeklerin çoğunluğunun HES protestolarına kadınların erkeklere oranla daha fazla katıldıklarını söyledikleri görülmektedir. Kadınların HES protestolarına daha çok katıldıkları görüşünün ardından sıklık açısından ikinci sırada kadınların ve erkeklerin HES protestolarına eşit oranda katıldıkları görüşü gelmektedir. Dile getiriliş sıklığı açısından üçüncü ve son sırada ise erkeklerin kadınlara göre daha çok katıldığı görüşü bulunmaktadır ve sadece bir katılımcı (TUN2) kadınların HES protestolarına erkeklere göre daha az katıldığını söylemiştir. Bu katılımcının cinsiyeti erkektir.

Hem erkek hem de kadın katılımcıların, kadınların HES protestolarına neden daha fazla katıldığını açıklarken kimi zaman benzeşen gerekçeler dile getirdikleri görülmüştür. Hem erkek hem de kadın katılımcılar kadınların yaşadıkları yerde üretimle erkeklere oranla daha iç içe olduklarından bahsetmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak kadınların yaşadıkları yerle kurdukları bağ erkeklere göre daha güçlü olmuş ve yaşadıkları yeri, doğayı koruma konusunda erkeklere oranla daha etkin olmuşlardır. Hem erkekler hem de kadınlar, HES protestolarına kadınların erkeklere oranla daha çok katılması ile bireylerin sahip olduğu ve kişiden kişiye değişebilen öznel karakter özellikleri arasında ilişki olduğu görüşündedirler. Şöyle ki, erkek katılımcılara göre kadınlar erkeklere oranla daha heyecanlı, daha militan, daha delikanlı ve daha erkek olduklarından HES protestolarına erkeklere oranla daha çok katılmaktadırlar. Kadın katılımcılar ise kadınların erkeklere oranla daha baskın, güçlü, cesur bir karakter yapısına sahip olduğunu düşündüklerinden HES protestolarına kadınların erkeklere oranla daha çok katıldığını düşünmektedirler. Erkeklerin kadınları tarif ederken kullandığı heyecanlı, militan kavramlarıyla kadınların kendilerini tarif ederken kullandığı baskın, güçlü, cesur kavramlarının birbirlerine yakın, birbirleriyle çakışan kavramlar olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan erkeklerin bu kavramları cinsiyetsiz kavramlar olarak kullanmadıkları da görülmektedir. Erkekler bu kavramları kullanırken delikanlı ve erkek kavramlarını da kullanmaktadırlar. Diğer bir deyişle kadınları, erkekler ve erkeklere ait olduğu düşünülen kavramlar üzerinden tanımlamaktadırlar. Erkeklerin kadınları kendi toplumsal cinsiyetleri üzerinden tanımlama çabası ise kadınlarda görülmemektedir. Kadınların erkekleri kendi toplumsal cinsiyetleri üzerinden yani kadın olma hali

üzerinden tanımlamalarına katılımcı ifadelerinde rastlanmamıştır. Kadınların, kendilerini tanımlarken kullandıkları baskın, güçlü ve cesur kavramlarını kadınlık ya da erkeklikle ilişkilendirdikleri görülmemiştir. Bu bağlamda kadınların erkeklere oranla kadınları tanımlamak için kullandıkları bu kavramları daha cinsiyetsiz kullandıklarını söylemek mümkündür.

4.1.3 Katılımcıların Geçim Kaynakları

Çizelge 3'te katılımcıların yapılan görüşmeler sırasında "Mesleğiniz nedir?" sorusuna verdikleri cevaplar yer almaktadır.

Çizelge 3. Katılımcıların Mesleklerine Göre Dağılımı

	Antalya		Artvin		Tunceli		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Emekli	4	12,5	2	6,3	1	3,1	7	21,9
Çiftçi	3	9,4	1	3,1	3	9,4	7	21,9
Öğretmen	1	3,1	0	0,0	1	3,1	2	6,3
Belediye Çalışanı	0	0,0	0	0,0	2	6,3	2	6,3
Serbest Meslek	0	0,0	1	3,1	3	9,4	4	12,5
İşçi	1	3,1	1	3,1	0	0,0	2	6,3
Stajyer Mali Müşavir	0	0,0	1	3,1	0	0,0	1	3,1
Elektrik Teknikeri	0	0,0	1	3,1	0	0,0	1	3,1
Öğrenci	0	0,0	1	3,1	0	0,0	1	3,1
Garson	0	0,0	1	3,1	0	0,0	1	3,1
Mimar	0	0,0	1	3,1	0	0,0	1	3,1
Geçici İşler	0	0,0	1	3,1	0	0,0	1	3,1
Sosyal Yardım Alıyor	1	3,1	0	0,0	0	0,0	1	3,1
Çalışmıyor	0	0,0	0	0,0	1	3,1	1	3,1
Toplam	10	31,2	11	34,4	11	34,4	32	100,0

Çizelge 3 incelendiğinde HES protestolarına katılanların özel sektörde çalışanlardan, kamu sektöründe çalışanlardan (öğretmen ve belediye çalışanı), kendi hesabına çalışanlardan, öğrencilerden, emeklilerden, çiftçilerden, geçici işlerde çalışanlardan, sosyal yardım ile geçinenlerden ve işsizlerden oluşan geniş bir kesimi temsil ettiği görülmektedir. Bu da HES'lerin toplumun çeşitli kesimlerini etkilediğini göstermektedir. HES'lerin toplumun çok çeşitli kesimlerini etkilemesinin bir sonucu olarak da HES'lere çok çeşitli kesimlerden tepki gelmektedir.

Görüşmeler sırasında katılımcılara mesleklerinin ne olduğu sorusunun yanında günlük geçimlerini nasıl sağladıkları da sorulmuştur. Bu soruyla katılımcıların günlük geçimlerini nasıl sağladıkları konusunda daha ayrıntılı bilgi sahibi olmak amaçlanmıştır. Günlük geçiminizi nasıl sağlıyorsunuz sorusuna kimi katılımcıların verdikleri cevaplar, Çizelge 3'te belirttikleri mesleklerin yanı sıra günlük geçimlerini sağlamak amacıyla gelir getiren başka işler yaptıklarını göstermektedir. Örneğin emekli olduğunu söyleyen bazı katılımcılar günlük geçimlerini nasıl sağladıkları sorulduğunda aşağıdaki cevapları vermişlerdir:

Çayım var. Fındığım var. Bostanım var. Organik tarım var. Kendi çabamla. Organik meyve, sebze (ART1).

Emekli aylığımla geçimimi sağlıyorum. Bahçeye gidiyoruz ama fazla bir geliri yok. Tabii ki su olmayınca. Bir de ben tek başına bir kadın ne yapabilir ki. Tarım dışında bahçelerimiz var ama tabii ki çok satmıyoruz. Yahut sadece yiyecekler. Elmamız var üzüm var ama bir kara canavar var, domuz diye bir hayvan var o aldirtmıyor. Onu da devlete haber verelim de bir hallettirelim demiyorlar da mahvediyor köyü. Bir de bu su olayı çıktı. Artık çok perişanız bu sene (ANT1).

Hayvan bakımı, tarım kesiminde çalışıyorum. Arıcılık yapıyorum. Doğa da arıcılığa uygun (ANT3).

Bizim günlük geçimimiz burada hayvancılık, çiftçilik, bir de orman. Muhtarlık yapıyorum (ANT5).

Arıcılıkla uğraşıyorum... Bağlama imalatı yapıyorum (ANT9).

Ben şimdi Bağ-Kur ödedim kendime göre. Emekli oldum 700 lira falan bana maaş veriyorlar artı bir de muhtarlık veriyorlar. Maddi olarak fazla sıkıntım yok... Bağ-Kur, muhtarlık olmasaydı fakir sınıftaydım. Nasıl yaşayacaktık, geçimimiz nasıl olacaktı? Malım mülküm de gitti. Ne ekirdim, ne biçirdim, ne ile yaşadım (TUN7).

Katılımcılardan yukarıda yapılan alıntılar incelendiğinde emekli olduğunu söyleyen katılımcıların tamamına yakınının emekli maaşına ek olarak gelir elde etmek amacıyla gelir getiren ekonomik faaliyetler içerisinde buldukları görülmektedir. Gelir getiren bu ekonomik faaliyetlerin başlıcası da tarım, hayvancılık ve ormancılıktan oluşan ekonomik faaliyetlerdir. HES'lerin bu ekonomik faaliyetler üzerindeki olumsuz etkisi düşünüldüğünde emekli olup da tarım, hayvancılık ve ormancılık gibi ekonomik faaliyetler üzerinden geçimlerine katkı sağlayan bireylerin HES karşıtı olması beklenen bir durumdur; çünkü HES günlük geçimlerine zarar vermektedir.

Öğrenci olduğunu söyleyen bir katılımcı (ART7) ise günlük geçimini nasıl sağladığı sorulduğunda yazın çay toplayarak kışın ise kafelerde çalışarak geçimini sağladığını söylemiştir. Belediye çalışanı olduğunu söyleyen bir başka katılımcı (TUN1) da belediyede çalışmasının yanında kahve işlettiğini de söylemiştir.

Esas mesleklerinin çiftçilik olduğunu söyleyen iki katılımcı ise günlük geçimlerini nasıl sağladıkları sorulduğunda şu cevapları vermişlerdir:

İşçilik yaparak. Kışın otelde çalışıyoruz. Hep asgari ücretle çalışıyoruz (ANT6).

Tarımla uğraşıyorum. Muhtarlık yapıyorum (ANT7).

Hem çizelge 3'te yer alan katılımcılara ait meslek bilgileri hem de katılımcıların günlük geçimlerini nasıl sağladıklarını öğrenmeye yönelik olarak sorulan soruya verdikleri cevaplar HES protestosunda yer alan bireylerin asıl mesleklerinin yanında gelir getiren başka ekonomik faaliyetler içerisinde yer aldıklarını göstermektedir. Katılımcıların meslekleri ve mesleklerine ek olarak gerçekleştirdikleri ekonomik faaliyetler ele alındığında katılımcılardan bir kısmının HES inşaatının doğrudan etkileyebileceği tarım, hayvancılık, ormancılık ve arıcılık gibi ekonomik faaliyetler içerisinde bulunduğu görülmektedir. Tarım, hayvancılık, arıcılık gibi ekonomik faaliyetler doğrudan su ve doğayla ilişkili olduğundan HES direkt olarak bu ekonomik faaliyetleri yürütenleri etkilemektedir. Öte yandan HES protestosunda yer alan bireylerin meslekleri ve mesleklerine ek olarak gerçekleştirdikleri gelir getiren ekonomik faaliyetler incelendiğinde HES protestocularının çok çeşitli mesleklere mensup oldukları, çok çeşitli ek gelir getirici ekonomik faaliyetler içerisinde yer aldıkları görülmektedir. Bu da HES'lerin sadece tarım, hayvancılık, arıcılık gibi su ve doğayla iç içe meslekleri icra eden bireyleri değil; tarım, hayvancılık, arıcılık gibi su ve doğayla doğrudan ilintili olmayan çok çeşitli meslekleri icra eden, çok çeşitli ekonomik faaliyetlerden gelir elde eden bireyleri de etkileyen bir olgu olduğunu göstermektedir.

4.2. HES Karşıtı Mücadelenin Başlaması

HES karşıtı protestoların nasıl ve ne zaman başladığı HES karşıtı protestoları ortaya çıkaran etmenlerle ilişkilidir. HES yapılan ya da yapılması planlanan yerlerde HES karşıtı protestoların ortaya çıkmasına neden olan, HES karşıtı protestolara temel oluşturan çeşitli etmenler bulunmaktadır; bu nedenle de HES karşıtı protestolar farklı biçimlerde ortaya çıkabilmiştir. Katılımcıların HES projesinden, HES'in yapım sürecinden haberdar olma biçimleri ve haberdar olma zamanları HES karşıtı mücadelenin başlama biçimini ve zamanını belirleyen etmenler arasında yer almaktadır. Bu nedenle araştırma kapsamında HES karşıtı mücadelenin kimi zaman belirli bir anda başladığı kimi zaman da HES karşıtı

mücadelenin belirli bir anla sınırlı olmayan bir biçimde süreç içerisinde başladığı görülmüştür.

HES protestolarına katılanlara HES protestolarının buldukları yerde nasıl başladığı sorulduğunda bazı katılımcılar HES yapımından haberdar olma anıyla HES karşıtı mücadelenin başlama anını kesiştiren cevaplar vermişlerdir.

Önce zaten haberimiz olmadı, Manavgat'a asmışlar, bizim hiç haberimiz olmamış. Muhtarlığın da köyün de haberi olmamış. Bir duyduk her yer... Eee tamam sizin suyunuzu alacaklar dediler. Biz de tabii karşı çıktık. Hala da karşıyız (ANT1).

Köyde duydum. Buraya geldiler. Daha önce bir firma almıştı. Bunlar dönünce bir firma daha almıştı. O firmaya karşı olumsuz tavır takındığımızı söylediler. Böyle devam ederse güç kullanacağını iddia ederek yanında jandarmayla geldi şirket yetkilisi. Jandarma geldi. İşte bize ultimatoma verdi bir nevi. Ondan sonra o şekilde öğrenmiş olduk (ANT2).

2011 yılında Kıbrıs'tan geldiğimde buraya evime, hanımla beraber çapalıyorum bahçeyi. Çapalarken 15 metre arkamda adamın biri durmuş topografik harita çiziyor, güzergah çiziyor. Bir gittim hasbelkader. Ne yapıyorsun deyince işte HES için diye bir çizelge hazırlıyoruz. Rapor hazırlıyoruz. Bilmem çatı yapacağız, şu yapacağız, bu yapacağız demesine kalmadı orada bir boğuşma oluyor adamı kovuyoruz. O gün başlattık bunları. Yani HES'in çalışmaları başlamıştı (ART1).

Ben yayladaydım. Benim biraz da hayvan var. Koyun var. HES başlamış dediler (ANT3).

Gelmişler başlamışlar. Haberimiz oldu. Biz de hücum ettik. İyi kötü dozerlerini çıkarttık (ANT4).

2012 yılının Haziran veya Temmuz ayıydı. Adamlar buraya yapmaya geldi. Onun dışında hiç haber veren, bilgi veren olmadı. Bunu yapacağız dediler (ANT5).

HES yapılacağını adam kendi keyfi greyderlerini getirmiş, kepçelerini getirmiş. Köylünün haberi yok. Sıradan gelmiş adam bir dam bulmuş değneksiz, özür dilerim yani sizden, değnekleme istemiş kendi başına. Bu kadar insan nereden geçinir, nereden gelir bunları hiç düşünmeden danmadan, danışmadan, bu köyün rızası var mı yok mu sormadan, neyle geçiniyorsunuz diye (ANT6).

Katılımcılardan yapılmış olan yukarıdaki alıntılar HES karşıtı mücadelenin belirli bir anda başladığını göstermektedir. Çünkü katılımcıların HES karşıtı mücadelenin başlama anıyla HES inşaatının başlama anını kesiştirdikleri görülmektedir. HES karşıtı mücadelenin başlama anıyla HES inşaatının başlama anının kesişebilmesi için HES karşıtı protestolara katılanların HES'ler konusunda önceden edinilmiş bilgiye ve farkındalığa sahip olmaları gerekmektedir. Katılımcıların HES karşıtı mücadelenin başlama anıyla HES inşaatının başlama anını kesiştirmeleri ise HES'ler konusunda bilgi sahibi olduklarını, farkındalıklarının bulunduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle

katılımcıların HES'ler konusunda olumsuz bir algıya, görüşe sahip oldukları anlaşılmaktadır. HES konusunda olumsuz bir algıya ve görüşe sahip oldukları için de yaşadıkları yere HES yapılacağını öğrenir öğrenmez ya da HES inşaatı fiilen başlar başlamaz HES'e tepki göstermişler ve bu süreci HES karşıtı mücadelenin başlangıç anı olarak görmüşlerdir. Tüm bunların yanında katılımcıların ifadeleri analiz edildiğinde HES'lerin yapım sürecinin katılımcılar açısından beklenmedik, anlık olarak ortaya çıkan bir durum olarak algılandığını söylemek de mümkündür. Katılımcıların HES'e karşı çıkmak için yaptıkları şeyler konusunda söylediklerinden anlaşılacağı üzere HES'in beklenmedik bir anda anlık bir durum olarak ortaya çıkmasıyla uyumlu olarak anlık tepkiler gösterdikleri görülmektedir. Bazı katılımcıların "Gelmişler başlamışlar... Biz de hücum ettik (ANT4)."; "Bilmem çatı yapacağız, şu yapacağız, bu yapacağız demesine kalmadı orada bir boğuşma oluyor adamı kovuyoruz (ART1)." biçimindeki ifadeleri de anlık olarak ortaya çıkan bir duruma anlık olarak tepki gösterdikleri ve HES'in yapılacağını öğrendikleri anda HES karşıtı mücadelenin başlama anını kesiştirdikleri görüşünü desteklemektedir.

Yaşanılan yere HES yapılacağını beklenmedik bir anda öğrenilmesi kimi zaman anlık tepkiler üzerinden başlayan HES karşıtı mücadeleleri ortaya çıkarırken kimi zaman da yerel düzeyde HES karşıtı mücadelenin ortaya çıkamamasına da neden olabilmiştir. Köylerde yaşayan bireyler açısından böylesi bir durum ortaya çıkabilmektedir. Nitekim kimi katılımcılar HES'in ve barajın yapımından beklenmedik bir anda gerçekleşen istimlak süreciyle haberdar olduklarını söylemişlerdir:

96'da bir istimlak girdi buraya... Hemen istimlak ettiler yapıyoruz, öyle geçtiler, gittiler (TUN7).

Kamulaştırdılar... Kimseye de bir şey anlatılmadı. Bilgi verilmedi. Rıza almadılar. Yaparken de tarlalar için üç beş bir şeyler verdiler ilk etapta. Çok küçük bir rakam (TUNGRP3).

Katılımcıların istimlak süreciyle beraber HES yapılacağından haberdar olmaları HES inşasına karşı verdikleri tepkiyi bir ölçüde belirlemekle birlikte istimlak sürecinin niteliğinin de HES'e karşı verilecek tepkiyi belirlediği katılımcıların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Örneğin Tunceli'nin Hesirge köyünde yaşayan katılımcılardan birinin (TUN7) HES'lere karşı olumsuz bir tavra sahip olmasına rağmen istimlak sürecinin yarattığı çaresizlik nedeniyle HES olgusunu bir ölçüde kabullendiği görülmüştür:

Toprağımı vermem diyemezsin. Öyle bir seçeneğin yok, cebri istimlaktır, zorunludur. Veriyor paranı, ister al, istersen alma orda kalsın. Alıyor, ölçüyor senin parselin numarasını çıkarıyor, senin eline veriyor. Senin fiyatın budur.

Artırım hakkı veriyor sana biliyor musun, gidip artırabiliyorsun onu. Artırım hakkını verdikten sonra parasını yatırıyor istersen git al, istersen alma sen bilirsin... Valla zaman zaman şehir merkezindeki HES protestolarında bulunuyoruz. Zaman zaman da buralardan gidip yetişemiyoruz, ulaşamıyoruz. Neyi protesto edelim artık ben kendi sıkıntımı çekmişim, ben kimi protesto edeyim, kimi ne yapayım. Ben belamı bulduktan sonra başka kim ilgilendirir beni. Karışmam artık (TUN7).

HES için toprakları istimlak edilen katılımcının (TUN7) yukarıdaki ifadeleri istimlak süreci karşısında yaşadığı bireysel çaresizliği ortaya koymaktadır. Devlet tarafından gerçekleştirilen istimlak sürecini kendi ifadesiyle “cebri” yani zora dayalı bir süreç olarak görmektedir. İstimlak sürecini zorunlu olarak görmekte ve toprağını vermeme gibi bir durumun söz konusu olmadığını dile getirmektedir. Ayrıca görüşme sırasında HES ve istimlak konularında kendilerini kimsenin bilgilendirmediğini, ikna çabası içerisinde olmadığını dile getirirken “Projedir, illa ki yapılacak yapılacak şimdi.” diyerek HES inşaatının kaçınılmazlığına vurgu yapmaktadır. Yaşadığı bireysel çaresizliğin bir sonucu olarak da yaşadığı Hesirge köyünde HES karşıtı protesto başlatma çabası içerisinde olmamıştır. Görüşmeler sırasında elde edilen veriler de Hesirge köyünde yerel olarak başlayan bir HES protestosunun bulunmadığı yönündedir (TUN7, TUNGRP1, TUNGRP2, TUNGRP3, TUNGRP4). Öte yandan katılımcı (TUN7) yaşadığı yerde HES karşıtı protestoyu başlatma çabası içerisinde bulunmamakla birlikte, HES’lere karşı tepkisiz kalmamış ve imkanları el verdiği ölçüde Tunceli şehir merkezinde gerçekleştirilen HES protestolarına katıldığını ifade etmiştir. Tunceli şehir merkezindeki HES protestolarına zaman zaman katıldığı halde katıldığı protestoların bir sonuç vermeyeceğini bireysel olarak düşündüğü “Neyi protesto edelim artık ben kendi sıkıntımı çekmişim, ben kimi protesto edeyim, kimi ne yapayım. Ben belamı bulduktan sonra başka kim ilgilendirir beni. Karışmam artık.” şeklindeki sözlerinden anlaşılmaktadır.

Tunceli’nin Hesirge köyünde gerçekleştirilen bir başka görüşmede ise katılımcılardan biri (TUNGRP3) HES nedeniyle yaşanan istimlak süreci ve istimlak sürecinin öncesindeki durumla ilgili olarak şunları ifade etmektedir:

Barajın yapıldığı dönem, o dönem burada yaşayan ailelerin çoğu gitti zaten. Buradan biz Aliğa’ya gittik. İstanbul’a gidenler oldu. Eskiden 35-40’a yakın ev vardı. Şu an 20’si çarşıda oturuyor. Dersim merkezde oturuyorlar. Sıkıntılı bir dönemdi. İnsanlar zaten buradan gitmek istiyordu. Son 40 yılda burada insanlar hem fiziksel hem ruhsal bir işkence yaşadı. Devletin kurumları insanlara her türlü işkence, işkence sadece fiziksel anlamda değil, ruhsal olarak da yaptılar. Sonra bir kamulaştırma falan da yapınca, çevre bilinci de yok köylüde. Çevredir, ağaçtır, ormandır bakmaz. Daha çok gelire bakar. Kamulaştırmanın yapıldığı yerde hayır deme şansın da yok. Bir tek şeye hayır diyebiliyorsun: Verilen ücrete (TUNGRP3).

Katılımcının (TUNGRP3) yukarıdaki alıntıda söyledikleri analiz edildiğinde bireylerin devletle, kamu otoriteleriyle deneyimledikleri karşılaşmaların ve bu karşılaşmalarda deneyimledikleri üzerinden gerçekleşen öğrenmelerin istimlak sürecine tepkilerinde ve dolayısıyla HES karşıtı mücadelenin ortaya çıkmasında belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Katılımcının (TUNGRP3) ifadelerinden anlaşılacağı üzere, Hesirge Köyü'nde yaşayanlar için devlet kendilerine çeşitli baskılarda bulunan bir kurumdur ve çok güçlüdür. Dolayısıyla bu şekilde algıladıkları bir kurumun gerçekleştirdiği istimlak sürecine de karşı koyma şansları olmadığını düşünmektedirler. Katılımcının (TUNGRP3) söyledikleri analiz edildiğinde köylülerde devlete, devlet kavramına yönelik olarak gerçekleşen siyasal öğrenmelerin köylülerin devlet tarafından yürütülen faaliyetlere yönelik tepkilerini belirlediğini; buna bağlı olarak da devlet kavramı ekseninde katılımcılarda gerçekleşen siyasal öğrenmelerin devlet tarafından gerçekleştirilen istimlak sürecine yönelik tepkileri belirlediğini; tüm bunların da HES karşıtı mücadelenin ortaya çıkıp çıkmamasına etkide bulunduğunu söylemek mümkündür.

İstimlak süreciyle beraber HES inşaatının başlayacağından haberdar olduğunu söyleyen katılımcılardan (TUN7, TUNGRP3) yapılan alıntılar bir arada analiz edildiğinde Hesirge köyü özelinde yerel olarak HES karşıtı bir protestonun ortaya çıkmamasında sadece istimlak sürecine karşı çıkılamayacağı düşüncesinin etkili olmadığı görülmüştür. Devletin gerçekleştirdiği istimlak kararına karşı çıkılamayacağı düşüncesinin yanı sıra, köylülerin başlangıçta HES'e karşı herhangi bir olumsuz düşüncelerinin olmamasının, doğa ve çevre bilinçlerinin olmamasının etkili olduğu da anlaşılmaktadır. Ayrıca maruz kaldıkları devlet baskısı ve yaşadıkları çeşitli sıkıntılar nedeniyle yaşamlarını sürdürdükleri yerden ayrılma isteği içerisinde bulunmalarının ve hatta kimi köylülerin ayrılma isteğini gerçeğe dönüştürüp yaşadıkları yeri terk etmelerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan köy nüfusunun azalması olgusunun yerelde HES karşıtı bir mücadelenin ortaya çıkmasını engellediğini söylemek mümkündür. Tüm bu etmenlerin bir sonucu olarak köylüler HES'leri karşı çıkılamaz bir durum olarak görüp kabullenmişler ve genel olarak köyde protestoya dönüşen tepkiler vermemişlerdir. Sonuç olarak da Hesirge Köyü'nde yerel olarak HES karşıtı bir mücadele başlayamamıştır.

Antalya İbradı'daki yardımlaşma ve dayanışma derneklerinden birinin başkanlığını yürüten başka bir katılımcı (ANT8) ise İbradı'ya HES yapılacağını dernek üyeleri ile yapılan sohbetler sırasında tesadüfen öğrendiklerini söylemiştir:

Biz HES yapılacağını çok enteresan dernek üyelerimizden duyduk. Önce dernek üyelerimiz geldi sohbet ederken ne var ne yok İbradı'da diye şey yaptık. İyi falan ama bilmiyoruz ırmak vadisinde bir şeyler yapılıyor, makineler çalışıyor dediler. Oradan duyduk (ANT8).

Dernek başkanı olan katılımcının (ANT8) dernek üyelerinin bilgilendirmesi sonucunda yaşadıkları yerde HES yapılacağını öğrenmiş olması yaşadığı yere HES yapılacağı konusunda bilgi sahibi olmadığını göstermektedir. Dernek üyelerinin dernek başkanına sohbet sırasında “Irmak vadisinde bir şeyler yapılıyor, makineler çalışıyor.” demeleri köylülerin de HES inşaatı konusunda bilgi sahibi olmadıklarını göstermektedir. Halbuki, HES inşaatının yapılacağı yerde yaşayan insanlarla ÇED toplantısı yapılması, bu toplantıyla HES konusunda bilgilendirme yapılması ve HES inşaatı konusunda yörede yaşayanların onayının alınması beklenmektedir. Hem dernek başkanının söyledikleri hem hem de dernek başkanının sohbet ettiğini söylediği köylülerin ifadeleri HES konusunda yörede yaşayanların bilgi sahibi olmadıklarını göstermektedir. Bunun bir sonucu olarak da HES inşaatı başlamadan HES'lere karşı herhangi bir tepki göstermemişler ve bunun bir sonucu olarak da protesto eylemleri ortaya çıkmamıştır. HES karşıtı tepkiler ve protestolar anlık olarak değil süreç içerisinde ortaya çıkmıştır.

Bireylerin yaşadıkları yere HES yapılıp yapılmayacağı konusunda bilgi sahibi olmaları, HES'in yaşadıkları yere inşa edilip edilmemesi konusunda görüşlerinin alınması sadece HES protestolarının ne zaman ve ne şekilde başladığı açısından önemli değildir. Çevre hareketlerini ve çevre hareketleri içerisinde gerçekleşen ekoloji temelli öğrenme süreçlerini analiz etmek ve yorumlamak açısından da önemlidir. Bu bağlamda dernek başkanı olan katılımcının (ANT8) HES yapım sürecinden haberdar olmamalarını “enteresan” diye niteleyip dernek olarak durumdan haberdar olmamalarına şaşırması önemlidir; çünkü bu tepki hem dernek başkanı olarak hem de birey olarak yaşadığı yere karşı sorumluluk duyduğunu göstermektedir. Aynı zamanda sorumlu hissettiği yerde, yaşam alanında gerçekleşen olumlu ya da olumsuz faaliyetlerden de hem birey olarak hem de dernek başkanı olarak haberdar olma hakkına sahip olduğunu düşündüğünü de göstermektedir. Ayrıca katılımcı bireysel olarak haberdar olma hakkının yanında dernek başkanı olarak da haberdar olma hakkının olduğunu düşünmektedir; çünkü başkanı olduğu dernek yerel bir yardımlaşma ve dayanışma derneğidir. Dolayısıyla katılımcı tarafından buldukları yörenin ve yöre halkının sorunları, gelişmesi, kalkınması gibi konularda faaliyet göstermesi beklenen bir yardımlaşma ve dayanışma derneğinin ismini aldıkları İbradı'yı ilgilendiren hem kendileri ve yöre halkı hem de yörenin ekolojisi açısından kritik öneme sahip HES konusunda haberdar olması ve bu konuda fikir beyan

etmesi doğal olarak beklenmektedir. Öte yandan İbradı'ya HES inşa edileceğini dernek başkanının dernek üyeleriyle yapılan rutin bir sohbet sırasında söylenen “ırmak vadisinde bir şeyler yapılıyor, makineler çalışıyor” sözleriyle öğrenmesi “enteresan” olmanın ötesinde daha başka çıkarımlara yol açabilecek bir duruma da işaret etmektedir. Yaşanan bu durum yörede yaşayan insanların ve sivil toplum kuruluşlarının kendilerini, içerisinde buldukları yöreyi ve ekosistemi doğrudan ilgilendiren bir konuda söz söyleme haklarının ve en doğal hakları olan bilgilendirilme haklarının ellerinden alındığını göstermektedir. Öte yandan yörede yaşayanların HES projesi konusunda ilgili kurumlarca bilgilendirilmemesi ise HES yapım sürecinin mümkün olduğunca bir oldubittiye getirilerek, ciddi bir tepki oluşmadan tamamlanmasının amaçladığını akıllara getirmektedir. Çünkü inşaatı tamamlanmış bir HES'ten geri dönmek, proje aşamasındaki bir HES'e göre çok daha zordur. Aynı zamanda inşaat başladığında ya da tamamlandığında doğa belli bir oranda zarar görecektir ve telafisi daha güç olacaktır. Böyle bir durumda HES'lere karşı gösterilen tepkiler daha etkisiz kalabilecektir. Elbette HES inşaatı sonucunda ortaya çıkan doğa tahribatı ve bunun yöre halkına olumsuz etkisi HES'lere olumsuz bir tutum takınmanın yolunu açabilecek bir potansiyele de sahiptir; fakat HES'lere karşı zaten olumsuz bir tavrı olan yöre halkı açısından HES inşaatının bir anda oldubitti biçiminde sonuçlanmasının HES karşıtı mücadelede yer alanlarca bir yenilgi olarak algılanması ve HES karşıtı mücadelenin dinamizminin düşmesine neden olabilecek bir etki yaratması da mümkündür. Dolayısıyla HES projelerinin failleri, esas yürütücüsü olan siyasi iktidar ve sermaye tarafından HES projeleri fiiliyata geçirilirken bu projeler konusunda yöre halkı herhangi bir şekilde bilgilendirilmeyerek HES karşıtı mücadelenin etkisizleşmesinin ya da hiç ortaya çıkmamasının amaçlandığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan HES projeleri konusunda yöre halkının bilgi sahibi olması, HES projesi konusunda resmi makamlar tarafından haberdar edilseler bile HES projesinin yürürlüğe konulup konulmaması konusunda söz ve karar hakkının olması ekseninde yürütülen tartışmaları enerji demokrasisi tartışması kapsamında ele almak yerinde olacaktır. Turhan ve Gündoğan'a (2016, s.42) göre enerji demokrasisi, enerjinin hem üretildiği hem tüketildiği yerlerde adaleti öncüleyen, enerji üretim ve tüketim süreçlerinin sahipliğini ve karar alma süreçlerini dert eden bir yaklaşımdır. Aynı zamanda enerji demokrasisi, enerjinin ne şekilde üretilirse üretilsin -ister yenilenebilir ve ekolojik olsun isterse de tam tersi bir biçimde olsun- kapitalist sermaye birikimini sağlama mantığıyla yürütülen enerji yatırımlarını eleştiren, karşısında duran bir bakış açısına sahiptir. Cornell

Üniversitesi'nin Küresel Emek Enstitüsü (Global Labor Institute-GLI) 2012 yılının Ekim ayında ev sahibi olduğu ve 18 farklı ülkeden sendika liderlerinin katıldığı bir toplantının sonuç bildirgesinde emek hareketi ve enerji demokrasisi arasındaki ilişkiye dair önemli tespitlerde bulunmuştur:

Bir enerji dönüşümü -enerji demokrasisi- ancak emekçiler, toplumlar ve kamuoyuna (siyasi) gücün somut bir transferi varsa mümkün olabilir. Kaynakların, sermayenin ve altyapının özel sektör elinden demokratik biçimde denetlenen kamu sektörüne transferi, gerçek anlamda sürdürülebilir bir enerji sisteminin önümüzdeki on yıllar içerisinde hayata geçirilmesi için elzemdir. [...] Emekçiler enerjinin nasıl üretildiği ve kullanıldığı üzerinde gerçek bir söz sahibi olmalıdır. Enerji bir kamusal fayda ve temel hak olarak tanınmalıdır (Turhan ve Gündoğan, 2016, s.42).

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Mülkiyeliler Birliği'nin düzenlediği "Türkiye enerjide ne yapmalı, nasıl yapmalı" başlıklı sempozyumda Cornell Üniversitesi Küresel Emek Enstitüsü'nün tespitlerine benzer tespitler yapılmıştır. Sempozyumda, elektrik üretiminde ve dağıtımında demokratik katılım ve denetim odaklı yeni bir kamu işletmeciliği modelinin önemine vurgu yapılmıştır. Sempozyumun katılımcılarından Oğuz Türkyılmaz ("Enerjide Çözüm", 2016, s.13) ise bu yeni kamu işletmeciliği modelinin nasıl olması gerektiğini "Siyasi otorite, toplum çıkarlarını gözeterek, düşük maliyetli, çevreyle uyumlu ve toplumun kolaylıkla ulaşabileceği elektrik arzını, 'görünmez eliyle' serbest piyasadan beklemek yerine, toplum çıkarlarını gözetken, planlı bir gelişmeyle, kamu kuruluşları eliyle gerçekleştirmeli." biçimindeki sözleriyle kendi bakış açısından ifade etmiştir.

Enerji demokrasisi sadece enerji politikaları konusunda yerel halkın söz ve karar sahibi olmasını gündemine almamaktadır. Aynı zamanda enerji politikalarındaki değişimden etkilenebilecek emekçi kitlelerinin durumunu da tartışmaya açmaktadır. Nitekim Turhan ve Gündoğan (2016, s.43) "devri kapanacak olan fosil yakıtlardan yeni bir paradigmaya geçiş yaparken sosyal adaleti ele almak ve bu sektörlerdeki emekçiler için çözüm üretmek gerekli" diyerek enerji demokrasisi tartışmalarının enerji sektöründe çalışan emekçilerin durumlarını da kapsadığını, onların da bu tartışmada söz sahibi olması gerektiğini vurgulamıştır.

Enerji demokrasisi tartışmasında emekçileri enerji demokrasisinin önemli bir bileşeni olarak gören, emekçilere enerjinin üretim ve kullanım süreçlerinde söz hakkı verilmesini savunan bakış açısı Marksist Ekoloji Kuramı'nın emek mücadelesiyle çevre mücadelesi arasında kopmaz bir bağ olduğunu vurgulayan bakış açısıyla (Burkett, 2004; Çoban, 2013) da paralellik göstermektedir ve oldukça önemlidir. Çünkü enerji

demokrasinin emekçilere enerji üretimi, kullanımı vb. konularda söz hakkı veren sınıfsal bakış açısının bize sunduğu perspektif, enerji üretimi amacıyla kurulduğu söylenen HES'lere karşı yürütülen ekoloji mücadelesinin salt bir ekoloji mücadelesi olmadığı; aynı zamanda emek mücadelesini ve sınıf mücadelesini içeren topyekün bir mücadele süreci olduğu önermesini de desteklemektedir. Ayrıca HES projeleri gündeme getirilirken, HES'lerin yapımının toplum ve ülke açısından gerekliliğine vurgu yapılırken HES'lerin sadece enerji üretmeyeceği ifade edilmektedir. HES projelerini yürürlüğe koymak isteyen siyasi iktidar ve HES projelerinin yürütücüsü, HES'lerin işleticisi firmalar tarafından HES projelerinin enerji üretimine ek olarak HES yapılan/yapılacak yerdeki yöre halkı için istihdam olanakları yaratacağı dile getirilmektedir. Öte yandan yöre halkının HES inşaatı sırasında ve sonrasında istihdamının gerçekte ne ölçüde gerçekleştiğinden ya da gerçekleşeceğinden bağımsız olarak konuyu ele aldığımızda; yörede yaşayanları HES inşaatında ve dolayısıyla enerji sektöründe potansiyel olarak istihdam edilecek emekçiler olarak düşünmemiz de mümkündür. Dolayısıyla enerji demokrasisinde emekçilerin rolünü ele alan bir tartışmaya tekrar vurgu yapmak gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ekoloji mücadelesinin bir türü olarak HES karşıtı mücadele açısından böylesi bir tartışmanın önemini ise şu şekilde formüleştirmek mümkündür: HES projesinde ve sonrasında istihdam edileceği söylenen yöre halkı hem potansiyel enerji sektörü emekçileridir hem de HES'in olası olumsuz sonuçlarından etkilenecek ve buna karşı çıkacak kişilerdir. Dolayısıyla yöre halkı en azından potansiyel olarak emekçi ve çevre mücadelecisi/ekolojist olma kimliklerini bir arada bünyesinde barındırmaktadır. Yani hem emekçidir hem de çevre mücadelecisi/ekolojistir.

Enerji demokrasisi kapsamında yapılan diğer bir tartışma enerjinin nerede, nasıl üretileceği ve hatta enerjinin üretilip üretilmeyeceği konularında enerji üretilmesi planlanan bölgelerde yaşayan insanlara söz, karar hakkı tanınmaması üzerinedir. Enerji demokrasisi kavramı; enerjinin nerede, nasıl üretileceği konularında hem enerji sektöründe çalışan emekçilere hem de enerji üretimi yapılması planlanan yerde yaşayan yöre halkına söz ve karar hakkı veren katılımcı bir yaklaşıma sahipken ülkemizdeki HES karşıtı mücadeleler göz önünde bulundurulduğunda HES projelerinin bu yaklaşımı içermediği hatta tam tersi bir yaklaşıma sahip olduğu HES'lere karşı çıkanlarla yapılan görüşmeler sonrasında ortaya çıkmaktadır. HES'lerin inşa süreçlerinin çoğunlukla enerji demokrasininin katılımcı yaklaşımına ters bir şekilde işletildiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim HES karşıtılarıyla yapılan görüşmeler de bu tespiti doğrulamaktadır. Yapılan görüşmelerde katılımcıların çoğunlukla HES projesi ve inşaatı konusunda resmi kurumlar

tarafından ve HES projesini yürütecek firmalar tarafından bilgilendirilmediği, HES projesi konusunda yöre halkının görüşlerine başvurulmadığı, HES projesi ve inşaatı konusunda yöre halkının -enerji demokrasisine aykırı bir biçimde- çoğunlukla söz söyleme, karar verme haklarına sahip olmadığı görülmüştür. HES projeleri konusunda katılımcı yaklaşım hayata geçirilmediği gibi, kimi katılımcıların söylediklerinden anlaşılacağı üzere bölgede yapılacak proje konusunda yöre halkının yanlış bilgilendirildiği de görülmüştür. Bazı katılımcılar kendilerine yöreye baraj yapılacağına söylendiğini; ama inşaat süreci fiilen başlayınca HES yapılacağını öğrendiklerini ve tepki gösterdiklerini ifade etmişlerdir:

HESçiler köye gelince haberimiz oldu. Önce baraj yapılacak dediler ama işin aslı öyle çıkmadı (ANT10).

Bundan 2 sene evvel baraj yapılacaktı dedilerdi. Öyle dinledik dinledik. Sonra HES olacaktı dediler. Hepimiz ayağa kalktık, emme iş işten geçti. Sonra öğrendik HES olduğunu... [HES yapılacağını] Orta yerde muhtar söyledi... Gelmişler başlamışlar. Haberimiz oldu (ANT4).

Yukarıdaki katılımcı ifadelerinden (ANT10, ANT4) katılımcıların HES'lere karşı olumsuz, barajlar konusunda ise olumlu bir algıya sahip olduklarını söylememiz mümkündür. Katılımcılardan birinin (ANT4) "Bundan 2 sene evvel baraj yapılacaktı dedilerdi. Öyle dinledik dinledik. Sonra HES olacaktı dediler. Hepimiz ayağa kalktık, emme iş işten geçti." biçimindeki ifadesi de bu iddiayı destekler niteliktedir. Katılımcının (ANT4) sözlerinden anlaşılacağı üzere bölgedeki HES projesi baraj olarak kendilerine sunulunca yöre halkı genellikle tepki vermemiş ancak yapılacak olanın baraj değil de HES olduğu duyulunca harekete geçtikleri görülmüştür. Barajlara dair yöre halkının bir kısmının zihinlerindeki olumlu algının yanı sıra, HES projesini yürütecek şirketin barajlar ve etkileri konusunda olumlu algı yaratma çabası içinde olduğu da görülmüştür. Şöyle ki HES projesinin yürütücüsü şirket hem yörede HES inşaatı yapıldığını gizleyerek yapılanın baraj inşaatı olduğunu yöre halkına söylemiş hem de baraj yapımı ve barajın yöre halkına olası etkileri konusunda yöre halkında olumlu bir algının oluşturulması çabası içerisinde olmuştur. Nitekim Katılımcılardan biri bu durumu destekleyen sözler söylemiştir:

Önce şöyle 3 sene evvel baraj yapılacak dediler. Sizin gençleriniz, herkes yararlanacak, hizmet vereceğiz veya da katkı vereceğiz dediler (ANT1).

HES inşaatı projesinin başka bir adla yöre halkına sunulması, HES yapılması planlanan yerde yaşayan yöre halkına baraj yapılacağı ve bundan yöre halkının fayda sağlayacağını söylenmesi yapılacak olan HES'e yöre halkının tepki göstermesinin ve

HES karşıtı bir mücadelenin ortaya çıkmasının engellenmeye çalışıldığını akıllara getirmektedir. Öte yandan barajlar hakkında olumlu algı oluşturma çabalarının kendisi ve toplumda barajlar, barajların insan hayatına etkisi konusunda olumlu bir algıya sahip olunması durumu yeni değildir. Cumhuriyet tarihi içerisinde baraj inşa faaliyetinin kendisi genellikle siyasi iktidarlar ve kamu kurumları tarafından olumlu bir faaliyet olarak halka benimsetilmeye çalışılmıştır. Hatta bir süre sonra kalkınmanın kendisinin baraj yapımına eşitlendiğini söylemek de mümkündür. Diğer bir deyişle baraj demek sanayideki kalkınma hamleleri için enerji üretimi, kırdaki tarım alanlarının sulanması ve tarımsal kalkınmanın sağlanması anlamlarına gelmektedir. Tüm bunların yanında barajları olumlayan söylem içerisinde baraj yapımının insanlara, çevreye karşı yaratacağı olumsuz etkilerin, ekolojik tahribatın ise neredeyse hiç dile getirilmediğini; çevre ve ekolojik duyarlılıklar ekseninde çıkabilecek olası muhalif seslerin bu kalkınma söyleminin baskın karakteri karşısında cılız kaldığını söylemek de mümkündür. Dolayısıyla barajlara ve barajların insana, çevreye ve diğer canlılara karşı olası olumsuz etkilerini dile getiren yaklaşımların yeteri kadar toplumsallaşamamasının sonucu olarak barajları mutlak biçimde yararlı olarak kabul eden paradigmanın da toplumsal düzlemde hakim paradigma haline geldiğini söylemek mümkündür. Haliyle böylesi bir paradigmanın hakim hale geldiği bir zihinsel iklimde tek tek bireylerin barajlara yönelik algısının da büyük ölçüde bu paradigma tarafından belirlenmiş olduğunu; bireyler nezdinde barajların tamamen faydalı ve neredeyse hiçbir zararı olmayan yapılar olarak görülmesine yol açtığını söyleyebiliriz. Bu noktada HES projesinin yöre halkına, yapımıyla herkese fayda sağlayacak baraj projesi olarak sunulması da anlamlı hale gelmektedir. Çünkü bu durum, barajların yöre halkının zihninde geçmişten de gelen olumlu bir algıya sahip olduklarını göstermektedir. Öte yandan HES'ler konusunda ise barajların aksine yörede yaşayan bazı bireylerin olumsuz bir algıya ya da en azından barajlara göre daha olumsuz bir algıya sahip olduğu görülmektedir. Nitekim ilk olarak yaşadığı yere baraj yapılacağını sanan ama daha sonra HES yapılacağını öğrenen katılımcılardan birinin (ANT4) önce baraj yapılacağı söylendiğinde tepki vermediğini daha sonra ise yapılanın baraj değil HES olduğunu anladığında tepki gösterdiğini dile getirmesi barajlara karşı sahip olunan olumlu, HES'lere karşı ise sahip olunan olumsuz algıya örnek teşkil etmektedir. Katılımcının (ANT4) "Bundan 2 sene evvel baraj yapılacakmış dedilerdi. Öyle dinledik dinledik sonra HES olacakmış dediler hepimiz ayağa kalktık emme iş işten geçti." sözü de bu önermeyi desteklemektedir.

Tüm bunların yanında HES projesinin proje yürütücüleri tarafından baraj projesi olarak sunulmasının da işlevsel bir önemi vardır. HES projesine yöre halkının ikna olunmasını sağlamak, HES'e tepki gösterilmesini engellemek ya da HES'e karşı oluşacak tepkilerin en aza indirilmesini sağlamak böylesi bir manipülasyonun amaçları arasında sayılabilir. Diğer bir deyişle barajlar konusunda toplumsal bellekte bir ölçüde karşılığını bulan olumlu algıya hitap edilmekte, yapılması planlanan HES projesi baraj örtüsü altına gizlenmekte, "herkesin yararına olacak bir baraj projesi" olarak sunulup yörede yaşayanların rızası alınmaya çalışılmakta ve bu yolla HES projesi yöre halkından çok fazla tepki görmeden hayata geçirilmeye çalışılmaktadır.

Öte yandan yaşadıkları yere HES değil de baraj yapılacağını sanan yöre halkının projeye karşı ilk başta sessiz kalmış olmasının; daha sonrasında proje fiilen başlayınca yöre halkının gerçeği öğrenmiş olmasının HES karşıtı mücadele süreci üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle yapılması planlanan HES konusunda gerçekleştirilen yanlış bilgilendirmenin başlangıçta HES karşıtı tepkilerin ve protestoların ortaya çıkmasını önlediği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında HES projesi konusunda yapılan yanlış bilgilendirmenin HES karşıtı protestonun başlayıp başlamamasına veya ne zaman ve nasıl başlayacağına etki ettiğini söylemek mümkündür. Ayrıca HES konusundaki yanlış bilgilendirmenin HES yapılacak yörede yaşayanları kandırılma ya da yanıltılmış olma psikolojisi içerisine girmelerini sağlaması da olasıdır. Kandırılmış ya da yanıltılmış olma durumunun yarattığı bireysel psikolojik atmosferin ise çeşitli duygulanımlara yol açarak HES'e karşı verilecek tepkileri, HES karşıtı protestonun başlama zamanını ve ortaya çıkış biçimini belirlemiş olması da muhtemeldir. Diğer bir deyişle kandırılmış ya da yanıltılmış olmanın yarattığı bireysel ve kolektif psikolojik atmosferin HES karşıtı mücadele üzerinde etkide bulunmuş olması olasıdır. Diğer yandan projenin fiili olarak başlamasının ardından inşa edilmesi planlanan yapının baraj değil de HES olduğunun öğrenilmesi HES karşıtı mücadelenin daha geç başlamasına da yol açtığını söylemek de mümkündür. HES karşıtı mücadelenin geç başlamasının yani fiilen HES inşaatı başladıktan sonra başlamasının ise HES karşıtı mücadele içerisinde yer alanların HES inşaatı başlamadan, daha proje aşamasındayken mücadeleyi başlatmış olsalardı belki de ortaya çıkmayacak sorunların, zararların ve doğa tahribatının önüne geçmesine engel olduğunu söylemek mümkündür. Mevcut durumda HES'in inşa süreci başlamış, HES projesinin yapılacağı alanda ve yöre halkının yaşadığı yerde inşaat nedeniyle doğa tahribatı oluşmuş ve bu tahribatın yöre halkının yaşamına olumsuz etkileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bir de buna inşa sürecine başlanmış bir

HES'in doğada yarattığı tahribatı geriye döndürmenin oldukça zor olduğu gerçeği eklendiğinde HES karşıtı mücadelede yer alanlar açısından mücadele dinamiklerinin farklılaştığını söylemek mümkündür. Diğer bir deyişle HES inşaatının başlamasından önce veya sonra HES karşıtı mücadelenin başlaması HES karşıtı mücadele dinamiklerini farklılaştırmaktadır. Nitekim araştırma sırasında katılımcılardan biri (ART1) HES inşaatı başlamadan önce HES karşıtı mücadele yürütme ile HES inşaatı başladıktan sonra HES karşıtı mücadele yürütmenin farklı şeyler olduğunu belirterek bu önermeyi destekleyen sözler söylemiştir:

Şimdi zaten biz çadırı kurmadan evvel ilk bilgi aldığımız yer Fındıklı Doğa Derneği, Hopa'dan da değerli arkadaşlarımızla buluştuk. Fakat şimdi oralarla burayı karıştırmayalım. Neden diyeceksiniz? Fındıklı'da adam ölçüm yaptırmamıştı. Suyun debisini aldırılmamıştı. Köylü ölçüme sokturmamıştı. Ama biz onu çok küçük bir zaman içinde yaşadık. Niye? Bizde nikah oldu. Düğün oldu. Çocuk doğdu. Büyümeye başladı. Bakın bizim olaylar çok daha ayrı. Yani biz çalışır vaziyetteki HES'i durdurduk. Allah göstermesin Fındıklı'da ve Hopa'da böyle bir şey olursa ilk gideceğimiz yer orasıdır. Çünkü bu doğa hepimizin doğasıdır. Aralarındaki fark budur (ART1).

Katılımcının (ART1) yukarıdaki paragrafta yer alan sözleri analiz edildiğinde HES karşıtı mücadele içerisinde bireyin yaşadığı ekoloji temelli öğrenme sürecini ve bu öğrenme sürecinde gerçekleşen bireysel ekoloji temelli öğrenmeleri görmek mümkündür. Katılımcı (ART1) sadece HES inşaatı başlamadan önce HES'e karşı mücadele etmekle HES inşaatı başladıktan sonra HES'e karşı mücadele etmenin farklı şeyler olduğunu öğrenmemiştir. Katılımcının ifadeleri dikkatle incelendiğinde HES inşaatı başladıktan sonra HES karşıtı mücadele vermenin HES inşaatı başlamadan önce HES karşıtı mücadele vermeye göre daha zor olduğunu düşündüğü görülmektedir. Katılımcı (ART1), HES inşaatı başladıktan sonra mücadele etmenin ve bu mücadele sırasında HES karşıtı mücadele lehine sonuç almanın daha zor olduğu düşüncesinden hareketle HES yapılması düşünülen yerlerle dayanışma gösterilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca doğa herkesindir, diğer bir deyişle kolektif bir mülktür. Doğaya zarar veren bir durum olduğunda da buna karşı duyarlılık gösterilmelidir ve HES inşaatı söz konusu olduğunda inşaat başlamadan önce bu yerlerle dayanışma gösterilerek HES karşıtı mücadele desteklenmelidir. Bu da katılımcıda HES karşıtı mücadeleler arasında dayanışmanın gerekliliğini savunan ekoloji temelli öğrenmenin gerçekleştiğini göstermektedir. Katılımcı (ART1) HES karşıtı mücadele sırasında diğer HES karşıtı mücadelelerle dayanışma içerisinde olunması gerektiğini öğrenmiştir.

Öte yandan inşaatına başlanmamış, proje aşamasındaki bir HES'e karşı mücadele yürütmenin, HES'in olası olumsuz etkilerini, doğa tahribatını, HES inşaatının yöre halkının hayatında yaratacağı olumsuzlukları önleme için mücadele etmenin ve bu mücadelelerden sonuç almanın daha kolay olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü HES inşaatı henüz başlamadığından doğa henüz tahrip olmamış, HES inşaatının yöre halkının hayatını olumsuz bir biçimde etkileyecek dinamikleri henüz ortaya çıkmamış olacaktır. Nitekim katılımcılardan biri (ART3) bu önermeyi destekleyen sözler söylemiştir:

Olayı baştan yakalayıp önlem aldığımız, başardığımız için herhangi bir zararı görünmüyor şu an. Ama dere bayağı bir tahrip oldu. Ama onu düzeltecektir diye tahmin ediyoruz (ART3).

Tüm bunların yanında HES karşıtı mücadelenin HES inşaatından önce veya sonra başlamasının mücadelenin yapısına, başlangıç ve gelişim süreçlerine de etkisi olduğunu söylemek mümkündür. HES inşaatının fiili olarak başlamasıyla yaşadıkları yere HES yapılacağını öğrenen yöre halkının sürece aniden ve hazırlıksız olarak yakalanmasının yarattığı psikoloji ile HES karşıtı mücadelenin kimi zaman anlık tepkiler üzerinden başladığı görülmüştür. Dolayısıyla katılımcılardan bazılarının "Gelmişler başlamışlar. Haberimiz oldu. Biz de hücum ettik. İyi kötü dozerlerini çıkarttık (ANT4)"; "Ne yapıyorsun deyince işte HES için diye bir çizelge hazırlıyoruz. Rapor hazırlıyoruz. Bilmem çatı yapacağız, şu yapacağız, bu yapacağız demesine kalmadı orada bir boğuşma oluyor adamı kovuyoruz. O gün başlattık bunları (ART1)." biçimindeki ifadelerinden anlaşılacağı gibi ilk HES karşıtı tepkiler kimi zaman örgütlü olmaktan öte bireysel tepkiler olarak ortaya çıkabilmiştir. Bu da HES karşıtı mücadele sürecinin zaman zaman örgütlü ve sistematik olmaktan çok bireysel, anlık, duygusal, refleksif tepkilerle ortaya çıkabildiğini göstermektedir.

HES karşıtı protestolarda yer alanların kimi katılımcılar ise yaşadıkları yere HES yapılacağını buldukları ilde ya da yakın çevrede yaşayan arkadaşları, tanıdıkları yoluyla öğrendiklerini ifade etmişlerdir:

Davayı açmadan 1,5-2 yıl önce öğrenmiştik. Buradaki arkadaşların vasıtasıyla öğrendik. Antalya'da ve diğer bölgelerde yaşayan arkadaşların vasıtasıyla (ANT7).

İlk olarak resmi bir kaynaktan duyum almadık. Memlekette bu işi takip eden arkadaşlardan öğrendik. Daha çok dedikodu olarak, kulaktan kulağa HES yapılacak diye bir söylem doğdu. Böyle bir mevzu olduğunu öğrendik (ART6).

Katılımcılardan birinin (ART6) HES konusunda arkadaşları ve tanıdıkları yoluyla edindiği bilgiyi bir tür "dedikodu" olarak nitelendirmesi, katılımcılardan bir diğerinin

(ANT7) ise yaşadığı yere HES yapılacağını HES'e karşı dava açmadan 1,5-2 yıl önce arkadaşlarından öğrendiğini söylemesi HES konusundaki bilginin belirsiz ve resmi kaynaklar tarafından doğrulanmamış olduğunu göstermektedir. Belirsiz, resmi kaynaklar tarafından onaylanmamış ve aktarılmamış bir bilgi olsa da yöreye HES yapılacağına dair bir bilginin yörede yaşayan HES karşıtlarını teyakkuza geçirme noktasında etkili olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla HES yapılması olasılığına dair öncesinden belirsiz de olsa herhangi bir bilgiye sahip olunmasının en azından HES karşıtı mücadelede yer alanlar açısından bir ön bilgilenme yarattığını söylemek mümkündür. Bu nedenle de inşa süreci fiilen başlayan bir HES ile karşı karşıya kalan HES karşıtlarında olduğu gibi hazırlıksız yakalanmama olasılıklarının bulunduğunu söylemek mümkündür. HES karşıtlarının daha önceden yaşadıkları yere HES yapılacağı konusunda bilgi sahibi olmaları ise en azından HES'ler hakkında yöre halkı olarak kolektif bir biçimde düşüncelerinin yolunu açabilecek, HES'lerin olası etkileri konusunda bilanço çıkarmalarına olanak sağlayabilecektir. Tüm bunların da HES karşıtı mücadeleye bir takım etkileri olabilecektir. HES karşıtı mücadele kimi zaman olduğu gibi anlık olarak ortaya çıkmayabilecek, süreç içerisinde gerçekleşen bilgilenmelerin ve öğrenmelerin ışığında ortaya çıkabilecektir. Yaşadıkları yere HES yapılacağını farkında oldukları için daha hazırlıklı olacaklarından HES karşıtı mücadele HES inşaatı başlamadan önce başlayabilecek, HES karşıtı mücadele başlangıcından itibaren daha sistematik, örgütlü bir biçimde yürütülebilecek ve daha etkili, daha sonuç alıcı bir HES karşıtı mücadele ortaya çıkabilecektir.

Katılımcıların yaşadıkları yere HES yapılacağını sadece arkadaşlarından, tanıdıklarından ya da yakın çevrelerinden edindikleri bilgilerle öğrenmedikleri görülmüştür. Sivil toplum örgütlerinin ve siyasi partilerin de HES'ler konusunda bilgilendirmede buldukları görülmüştür. Kimi katılımcılar yaşadıkları yere HES yapılacağını çeşitli sivil toplum örgütlerinden ve siyasi partilerden duyduklarını söylemişlerdir:

Burada HES yapılacağını örgütler, siyasi partiler, ... onlardan duyduk (ART5).

Sivil toplum örgütlerinden, siyasi partilerden duyduk (ART7).

Bundan 3 sene önce, DEKAP çalışmalarından duyduğum (ART10).

Üyesi olduğum bir siyasi parti var. Orada duyduğum (ART11).

Katılımcıların yukarıdaki ifadeleri sivil toplum örgütlerinin, siyasi partilerin, çevre platformlarının (DEKAP) HES yapılması planlanan yerde yaşayan bireyleri

HES'ler hakkında bilgilendirme çabası içerisinde olduklarını göstermektedir. Sivil toplum örgütlerinin, siyasi partilerin HES yapılması planlanan yerde yaşayanları HES projesi konusunda bilgilendirmelerinin yörede yaşayanların HES'ler konusunda ön bilgi sahibi olmalarını, HES'ler konusunda hazırlıklı olmalarını sağladığını; HES karşıtı mücadelenin başlamasına öncülük ettiğini ve HES karşıtı mücadeleyi ortaya çıkaran zemine katkı sunduğunu; bireylerin HES konusundaki farkındalıklarının oluşmasına yardımcı olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla da sivil toplum örgütlerinin, siyasi partilerin, çevre platformlarının HES konusunda sağladıkları bilgilendirmenin HES karşıtı mücadelelerin süreç içerisinde ortaya çıkmasına katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür.

HES karşıtı protestolara katılanlar arasında yaşadıkları yere HES inşa edileceğini içerisinde yer aldıkları çeşitli toplumsal mücadeleler aracılığıyla ve bu toplumsal mücadeleler içerisinde karşılıklı olarak gerçekleşen enformasyon süreçleri üzerinden öğrenenler de bulunmaktadır:

HES'lere karşı mücadele burada eski. 20 yıl önceye dayanıyor. Sendikalardan başladı. O dönemlerde siyasi partiler burada zayıftı. İşin gerçek yanı... Yani bunların en aktif yılları 94-95. Tunceli merkezde eylemler başladı. Bizim bu eylemlere başlamamız şöyleydi. O zaman her şey bir araya geçti. Köy boşaltmalar vardı. OHAL vardı. Bir yandan baraj vardı. Mesela o dönemin basın açıklamaları falan vardır. Hepsini bir arada yazmıştık. Ama bunlardan o dönem hangisi öne çıkıyordu, doğal olarak da diyelim ki bir baskılama varsa, bir tutuklama varsa, bir köy boşaltma varsa o öne çıkıyor ama gerçekten mesela o dediğimiz şeyler ta 94'ten başlıyor (TUN2).

HES yapılacağını öncelikle burada mücadeleyi ilk başlatan abilerimizden öğrendik. H.S.Ö. abimiz, Y.O. avukatımız. Kendilerinden öğrendik. Ancak tabii daha çok geçtiğimiz senelerde başlatılan mücadele çerçevesinde de. O mücadele çerçevesinde aldığımız haberlerle öğrendik (ART2).

Katılımcıların (TUN2, ART2) ifadeleri üzerinden toplumsal mücadelelere katılmanın ve toplumsal mücadeleler içerisinde gerçekleşen enformasyon süreçlerinin HES'ler konusunda sadece bilgilendirme işlevinin olmadığını; aynı zamanda HES karşıtı mücadelelerin başlamasında da etkili olabileceğini söylemek mümkündür. Toplumsal mücadeleler içerisinde yer almak HES projesi konusunda bilgilenmeyi sağladığı gibi HES karşıtı mücadelenin ortaya çıkmasına, başlamasına da olanak sağlamaktadır. Başka bir yerdeki HES karşıtı mücadelenin yarattığı bilgilendirme kişinin kendi yaşadığı yerde de HES karşıtı mücadeleyi başlatmasına zemin hazırlayabilmektedir. Bireylerin katıldıkları toplumsal mücadeleler ve bu mücadelelerde gerçekleşen enformasyon süreçleri bireylerde HES'ler ve doğa konusunda farkındalık yaratmaktadır. Söz konusu farkındalık

ise HES karşıtı bir ekolojik duyarlılığı ortaya çıkarmaktadır. Toplumsal mücadeleler içerisinde yer almanın, toplumsal mücadeleler içerisinde gerçekleşen bilgilenme süreçlerinin bir sonucu olarak bireyler HES'ler konusunda sürekli olarak teyakkuz halinde bulunmaktadır. Böylesi bir teyakkuz hali de HES karşıtı mücadelenin başlangıcının belirli bir ana sıkışmasının önüne geçmektedir. Süreç içerisinde ortaya çıkan HES karşıtı ekolojik bilinçle paralel olarak HES karşıtı mücadele de süreç içinde ortaya çıkmaktadır. Öte yandan toplumsal mücadelelerin bileşenlerinin de HES karşıtı mücadelenin ortaya çıkmasında ve başlamasında etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim katılımcılardan biri (TUN2) Tunceli'de HES karşıtı mücadelenin başlamasında sendikaların rolünün olduğunu ifade etmektedir. Bu da sendikaların HES konusunda bilinçlendirme, ekolojik bilinç oluşturma, mücadeleyi örgütleme çabalarının olduğunu görülmektedir. Katılımcının (TUN2) söyledikleri üzerinden sendikaların doğrudan ve/veya dolaylı olarak HES karşıtı mücadelenin ortaya çıkmasına etkisinin olduğu kanısına ulaşmak mümkündür. Bu da Marksist Ekoloji'nin önemli bir argümanını, sınıf mücadelesiyle özellikle de işçi sınıfı mücadelesiyle ekoloji mücadelesi arasında bir yakınlık ve geçişkenlik olduğu argümanını desteklemektedir. İşçi sınıfının örgütü olan sendikalar ekoloji mücadelelerinin ortaya çıkmasında, örgütlenmesinde yer alarak aynı zamanda ekoloji mücadelesi de yürütmektedirler.

Yaşadığı yere HES yapılacağını kendi çabalarıyla öğrenenler de bulunmaktadır:

Çığlık Köyü'ne HES yapılacağını ben şöyle tahmin ettim. Her tarafa HES yapılıyor. Bizim bölgede de çok güzel su var. Bir ilkokul arkadaşım var. Şimdi öğretmen. Ona dedim ki: Yahu Mehmet öğretmenim bütün her yerde HES var. Bu bizim bölgede mutlaka olması lazım. Bir araştır filan. Araştırıyor. Tabii ki bizim bölgede Gazipaşa Çığlık Köyü Narlıca 1-2-3 HES muhabbeti çıkıyor ortaya (ANT9).

Katılımcının (ANT9) yukarıdaki sözleri incelendiğinde bireylerde bulunan farkındalığın, ilginin ve ekolojik duyarlılığın buldukları yerdeki HES karşıtı protestoların ve dolayısıyla çevre hareketlerinin başlamasında öncü rolünün olabileceğini söylemek mümkündür. Henüz HES konusunda herhangi bir resmi açıklama olmamasına rağmen kendi çabası ile HES konusuna yönelmiş, her yere HES yapıldığını gördüğü için yaşadığı yer olan Çığlık Köyü'ne de HES yapılabileceğini düşünmüştür. Bu düşüncesinde haklı olup olmadığını anlamak için bir arkadaşından yardım alarak araştırma yapmış ve Çığlık Köyü'ne de HES yapılacağı bilgisine ulaşmıştır. Öte yandan katılımcının (ANT9) hem yöredeki diğer HES'ler konusunda bilgi sahibi olması hem de HES'lerin yaşadıkları yere muhtemel olumsuz etkileri konusunda HES karşıtı bir ekolojik duyarlılığının

bulunması ise kendisini yaşadığı yere HES yapılıp yapılmayacağı konusunu araştırmaya yöneltmiştir. Kendi bireysel ilgi ve çabasının sonucu olarak da yaşadığı yere HES yapılacağını öğrenmiştir. Bireysel ilgi ve çabalarının bir sonucu olarak elde ettiği bu bilgi diğer insanlara da yayılmış, HES konusunda yöre halkında bir farkındalık oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu örnek ekolojik duyarlılığa sahip bireylerin bireysel çabalarının da HES karşıtı mücadelenin zemininin oluşmasında, süreç içerisinde başlayan bir HES karşıtı mücadelenin ortaya çıkmasında etkisinin olabileceğini göstermektedir.

Araştırma kapsamında elde edilen HES karşıtı mücadelenin başlamasına dair veriler toplu olarak değerlendirildiğinde HES karşıtı mücadele ister anlık tepkiler üzerinden belirli bir anda başlasın isterse de süreç içerisinde ortaya çıksın HES karşıtı mücadelelere katılanların HES'ler ve HES projeleri konusundaki bilgi kaynaklarının çoğunlukla resmi kurumlar ya da HES projesini yürütecek şirketler olmadığı görülmektedir. Araştırma boyunca sadece bir kişinin yaşadığı yere HES yapılacağını resmi kaynaklardan ve proje yürütücüsü şirketten öğrendiği görülmüştür. Katılımcı "31 Mayıs 2011'den önceydi. Bir toplantı olacağı söylenmişti. Güneşli Köyü'nde HES yapılacağına dair. Oradan (ART9)." diyerek yaşadığı yere HES yapılacağını bir toplantı sırasında öğrendiğini dile getirmiştir. Katılımcının bahsettiği toplantı ÇED toplantısıdır ve ÇED toplantıları sırasında resmi makamlar ve proje yürütücüsü şirket tarafından yörede yaşayanlara HES projesiyle ilgili bilgi verilmekte; HES projesine onay vermeleri istenmektedir. Sadece tek bir kişinin yaşadığı yere HES yapılacağını resmi kurumlar ve HES yürütücüsü şirket tarafından düzenlenen ÇED toplantısından öğrendiğini dile getirmesi resmi kurumlar ve HES projesinin yürütücüsü şirket tarafından yapılması planlanan HES konusunda yörede yaşayanların bilgi sahibi olmasının istenmediğini göstermektedir. Yörede yaşayanlar bilgi sahibi olmadıkları için de yapılması planlanan HES'e karşı tepki gösteremeyecekler ve HES karşıtı mücadele ya ortaya çıkamayacak ya da daha geç başlayacaktır. Ayrıca HES projesi ya da HES inşaatı yörede yaşayanlar için anlık bir durum olarak ortaya çıkacağından HES'e verilen tepkiler, HES konusunda önceden bilgi sahibi olan bireylerin yer aldığı süreç içerisinde başlayan HES karşıtı mücadelelerdeki tepkilere göre daha farklı olacaktır. Bu da HES karşıtı mücadelenin nasıl başlayacağını belirleyeceği gibi, ayrıca HES karşıtı mücadele ortaya çıktıktan sonra da mücadelenin gelişim seyrini de etkileyecektir.

4.3. HES Karşıtlarının HES'lere Karşı Çıkma Nedenleri

HES protestolarına katılanların HES'lere karşı çıkma nedenlerinin birden fazla başlıkla altında toplandığı görülmüştür. Görüşmeler sırasında toplanan veriler ışığında HES'lere karşı çıkış nedenlerini ekolojik, ekonomik, politik, inançsal, günlük yaşama dair gerekçeler kategorileri altında toplamak mümkündür. Yapılan görüşmeler sırasında katılımcıların genellikle HES'e karşı çıkma gerekçelerini ifade ederken tek bir gerekçe sunmadıkları görülmüştür. Genellikle birden fazla gerekçeyle HES'lere karşı olduklarını ifade etmişlerdir. HES'e karşı olmak için birden fazla sayıda gerekçe sunan katılımcı sayısına oranla daha az sayıdaki katılımcı ise HES'lere karşı olduğunu ifade ederken tek bir gerekçe söylemiştir. Bu katılımcılardan bazıları doğa tahrip olacağı için HES'e karşı çıktıklarını ifade etmişlerdir:

Doğanın tahribata uğrayacağını düşündüm. Daha önce gördüğüm yerler vardı örnek olarak çünkü (ART3).

Bölgenin zaten bilim insanları açıklamalar yaptı. Bölgede de diğer HES yapılan yerlerin nasıl tahrip olduğunu sosyal medyada izledim. Doğanın tahrip olacağını düşünüyorum (ART4).

Zaten bu HES'in bölgeye zararlarını değil, Türkiye'ye zararlarını en basiti internet üzerinden öğrenebiliriz. Onun haricinde bir sürü şey var, dergi var, broşür var. Aynı zamanda bunun içinde olduğum için kendim de biliyorum. Bana göre faydalı bir şeyi yok. Yüzde 3 elektriği karşılıyor ama karşılarken doğayı da mahvediyor. Bu kadar zararı olan bir şeyin faydası da yoktur (ART7).

Hem doğaya zarar veriyor hem de o vadideki bütün bitki örtüleri gidiyor, bütün ağaçlar kuruyor. Sen yıllardır orada yaşamışsın, ona alışmışsın. Müthiş bir vadi. Maalesef şimdi yerle bir oldu (TUN6).

Oradaki yaban hayatı, endemik bitkiler, insan hayatı, bölgenin jeolojik durumu bunlar müthiş şekilde zarar görecektir ve o bölgeyi bir çöl haline getirecek (ANT9).

Yukarıdaki alıntılarda katılımcıların ifade ettiği karşı çıkış gerekçelerinin ekolojik gerekçeler olduğu görülmektedir. Öte yandan HES'e karşı çıkış gerekçesi olarak tek bir gerekçe sunan katılımcılardan bazıları ise günlük geçim kaynakları etkilendiği ya da etkileneceği için HES'e karşı çıktıklarını söylemişlerdir:

Şimdi bura kırsal bir köy. Suyumuzu aldıktan sonra bizim hayat bitiyor. Davar var, afedersin, her türlü hayvan var. Aşağılarda bağımız var. Elma var. Üzüm var. Zeytin var. Nar ektiler geçtiğimiz yerin aşağı tarafına. Hepsi bitiyor. Su gittikten sonra her şey bitecek. O kanaattayız (ANT1).

Panellerde falan dinlediğimiz kadarıyla bizim suyumuza, toprağımıza el koyacaklarmış. Öyle biliyoruz biz. O yüzden karşıyız yani (ART5).

Köyün arazilerinin bir kısmı barajın altında kaldı. Şuralarda tarlalar vardı. Köyün ekilen biçilen arazilerinin büyük bölümü şu bölümdeydi. Yukarı bölümde de suyun olduğu bölümdü. Sebze, meyve... Tabii su hepsini aldı. Gördüğünüz yerler kaldı. Onlar da ekilip biçilebilecek alanlar değil. Hayvancılık vardı. Hayvancılık için de yeterince arazi kalmadı. Ormanlık alan var. Sınırlı bir alan (TUNGRP3).

Düzdü orası. Ovaydı. Orada yaklaşık 40 dönüm buğday ekilirdi. Nohut ekilirdi. Arpa ekilirdi. Sebze de vardı. Hepsi suyun altında kaldı (TUNGRP2).

Bir kere tarım arazilerimiz, kaç dönüm olduğunu ben pek bilmiyorum, zeytin bahçelerimiz, üzüm bağımız, ondan sonra tarım arazilerimiz komple o suyla sulanır. Suyu alınca bizim tarım işimiz biter. Burada yaşam da biter o zaman. Zeytin, üzüm, incir, erik, elma hepsi var burada (ANT3).

Şimdi bu göl havzası var ya bizim bütün kaynaklarımız, bütün gelirimiz göl havzasındaydı. Taban toprakta, mahsul ettiğimizin karşılığını alabiliyorduk. 400-500 tonluk bir havuzumuz vardı. Akarsuyumuz vardı artı Munzur'a akıyordu kenarda oradan yararlanıyorduk. Pancarcılık vardı, ağaççılık vardı, ağaç dikiyorduk, satıyorduk. Kavak ağaçları. Durumumuz iyiydi. Ondan sonra dediler baraj yapılacak. Barajlara da diyeceğimiz yoktur. Yalnız o arada biz mağdur olduk aslında yani. Taban topraklarımız gitti, kırsala düştük. Şu anda bak bizde traktör çalışmıyor. Ya tamamen alınsaydı göçe gidilseydi daha makbule geçerdi yani biz burada bağlı kaldık. Hepsini almadılar, yarısından fazla aldılar yarısı kaldı. Onu da bırakıp gidemiyoruz. Bırakıp gidemediğimiz gibi burada da geçimimiz zorlanıyor, geçim yapamıyoruz. Bazı köyler kalktı yani, üç beş tane köy kalktı, çekip gittiler. Bir bağ kalmadı en azından onların... Daha önceden havuzumuz vardı, akarsuyumuz vardı, Munzur zaten akıyordu. Şimdi de düşün yani bir yeri sulasan elektrik parasını vermek zorundasın (TUN7).

Katılımcıların yukarıda dile getirdiği gerekçeleri ekonomik gerekçeler kategorisi altında sınıflandırmak mümkündür. Öte yandan HES'ler nedeniyle doğanın tahrip olacağını düşünen katılımcılardan bazılarının ise ekolojik gerekçelerin yanı sıra başka gerekçelerle de HES'lere karşı oldukları görülmüştür. Katılımcılar HES'lerin doğayı tahrip etmesinin yanı sıra günlük yaşamlarını ve günlük geçim kaynaklarını da olumsuz etkileyeceğini söylemişlerdir:

HES yapılacak dendiği zaman HES ile olan bilgilerimizi biraz daha çoğalttık. Dedim ki: "Vay be eğer buraya HES gelirse bu köyde, yaşadığımız bölgede hiçbir şey olmayacaktır." O dünyanın en meşhur kırmızı pullu alabalıkları olmayacaktır. Suyumuz akmayacaktır. Tarım gün geçtikçe değil, öyle 3-5 yıl sonra burada tarımın hiç olmayacağını, her tarafın kurak olacağını çok daha iyi anladım (ART1).

HES'ler bütün buradaki doğayı katletmekle kalmıyor. Aynı zamanda köylülerin yaşamlarını da direkt etkileyecek bir şey. Çünkü insanlar burada geçimlerini zaten doğadan elde ediyorlar. Dere ile birebir yaşayan bir kesim burası. Doğal olarak siz o şeyi elinden aldığınız takdirde, o yaşamlarının bir parçası olan dereyi oradan aldığınız takdirde orada yaşam kalmayacaktır. Her şey bir yana tabii

derelerin katlolması orada yaşayan balığın ondan fayda sağlayan kuşun, kertenkelelerin, her şeyin yaşam kaynağı olduğu için, bu bir zincir olduğu için nihayetinde canlıların yok olması demek. Orada yaşayan ekosistemin yok olması demek, insanların da yok olması anlamına gelecektir. Buradaki insanlar zaten yaşayamaz hale geleceklerdir. Suları, su kaynakları ellerinden alınacaktır (ART2).

Burası sonucunda yeşiliyle, deniziyle iyi bir yer; ama bugün HES yapılan bir derede, o HES'in oluşturulabilmesi için ağaçlar kesilecek. Bundan kaynaklı. Burada bir kere çay var. Kimi fındıklar var. Tarlalar var. Bence onlar zarar görür. En başta zaten çay zarar görür. Faydası var ancak. Faydasından çok zararı olduğu için faydalı bulmuyorum. Faydası; tabii elektrik üretimi iyi bir şey ancak hani farklı türde de elektrikler üretilebilir (ART9).

Karadeniz'i düşündüğümüzde burası doğasıyla bütün bir şehir. Yeşil bir yer, bölge. Yeşiliyle, mavisıyla, ağacıyla Karadeniz'i Karadeniz yapan bu çaydır, ağaçtır, yani yeşilliğidir. Deresidir aynı zamanda. Kırmızı benekli alabalıklarıydı. HES yapılacak dendiği zaman direkt bizim hayatımıza müdahale ediliyor. Dere gittiği zaman ne olacak? İklimde bir değişiklik olacak ilk başta. Çayımız etkilenecek bundan. İnsanlarımız etkilenecek bundan. Bugün bir trilyon dökeler önümüze ben babamı alıp o parayla nereye gideyim. Annemi alıp nereye gideyim. Babaannemi alıp nereye gideyim. İstanbul'da onları mutlu edebileceğim bir hayat kurabilir miyim? Gittiğim zaman 2 hafta kalıp bunalıp geri geliyoruz. Biz o derenin sesiyle doğduk. O derenin sesiyle büyüdük. Çevreye müthiş bir zararı olacağını düşündüm. Keza o var yani. Borçka'da yapılan HES'leri görüyoruz. Dereyi kuruttular. (ART11).

Valla doğayı tahrip edecek. Doğal hayat bitecek. Böcekler, kurbağalar, oranın doğal güzelliği gidecek. Orada **[HES'in yapılacağı yerde]** yeşil ve mavi iç içe. Birçok güzelliği içinde barındırıyor. Hem geçim mücadelemiz açısından hem doğanın şeyi açısından zarar göreceğiz. Buradan göçüp gitmemiz lazım. Normalde hizmete karşı değiliz, enerjiye de karşı değiliz. Ama buranın suyunun yetmeyeceği belli. Buranın suyu yetmeyince ne yapacak sondaja alacaklar. Sondajla birlikte çevreden su toplayacaklar. Sondaj salındıymıydı olay bitecek (ANT2).

Televizyonda vatandaşın köylünün ağladığını, dozerlerin önüne yattığını, daha sonra yapılanların o köyden göç etmek zorunda kaldıklarını seyrederek televizyonlarda. Bir gün başımıza çıktı. Karadeniz'de kaç tane HES yapıldı, o kadar hayvancı bitmiş köy bitmiş ya. Su olmayan yerde yaşam olur mu? Biz bu coğrafyayı tabiat nasıl yarattıysa Allah nasıl yarattıysa bu tabiatı kimseye bozdurmayız... Kivi bahçesi yapacağım. Bu toprakta kalırsak. Suyu savunup da mücadelesini verip sudan faydalanabilirsek ekeceğim... Biz asgari ücretinden, telefonundan, cereyanından her şeyinden feragat edelim yalnız bizim suyumuzu almasınlar (ANT6).

Endemik bitki, zon sahası, yaban hayatı var orada. İnsanları geçim kaynağı bir balık vadisi, Alabalık Vadisi var. Oradaki kuşlar, geyikler efendim bir şey daha var orada ismini bilemeyeceğim şimdi, yaban hayatı ve 300'e yakın endemik bitki çeşidi var orada. Onların olmayacağını biliyor musunuz? Çünkü bunlar suyla besleniyorlar. Doğa kaynağını sudan alıyor ya da su doğadan alıyor. Bunlar yok olacak... Çok güzel bir vadi. Herkesin orada mutluluk bulduğu bir yer. Pikniklere

giderler. Serinlik verir. Köylü orada meyvesini, sebzesini yetiştirir. O ırmaktan faydalanır... Siz HES'e izin verdiğiniz zaman burada zaten, örneğin Altınbeşik Mağarası bile Beyşehir'den buraya akıyor, 6 ay 7 ay sonra Altınbeşik Mağarası'na geliyor o damla. O geldikten sonra da Altınbeşik diye bir mağaranın olduğu tespit ediliyor. Yani bu su gözleri, kaynak su gözleri çok nadir ve çok hassaslardır. Orada çalışmalar yapıldığı zaman o şeyler zedelenecek. Bu sular, su kaynakları zedelenecek. Oralarda insan olmayacak. Oralara zaten HES gelirse bize faydasından değil. Zarar verecek bize. Orayı rantçılar alacaklar. Oraya kim bilir neler olacak. Mesela İbradı'ya gittiğimiz zaman yazın evgani sebzesi deriz biz. HES olsaydı orada o sebzeler olmayacaktı. Neyle sulayacaklar. Biz de o hormonlu gıdaları yiyecektik. Şimdi HES olmayınca olmayacak. Şu taşın tozu bile yetiyor. O da doğa. Neden doğayı bozuyorsun. Bozmayacaksın. Su mu yok Türkiye'de (ANT8).

Bunların yapımı bana göre olumsuz. Biz doğası için Munzur'u, Marçık'i seviyoruz. Yani bu iki suyu buradan alın buranın hiç birşeyi kalmaz. Yani benim için doğanın tahribatı söz konusu olduğu için karşıyım. Artı eskiden tüm kanalizasyon suya akıyordu. Eskiden akarsu olduğu için temizleyip götürüyordu. Şu anda iki yıldır kokudan, şu an biraz daha temiz. Arıtma tesisi yapıldı. Baraj yapıldı. Şimdi baraj yapıldığı zaman bize bir faydasının olması lazım. Elektriği daha zamlı alıyoruz... Daha önce başımıza gelmemiş o yüzden sonuçlarının ne olacağını bilemiyordum. Ama su tutuldukça, o evler suyun altında kaldıkça insanın içi acıyor. Tunceli merkezin bir tek kullanılabilir arazisi orasıydı. Yazın Tunceli sebzesini oradan getiriyordu. Kereste ağaçları ekiliyordu. Orada köylüler geçimlerini sağlayabiliyorlardı. Yol oradan geçiyordu. Onlar olunca şu an Tunceli'nin ekilebilir arazisi, merkezin yani ekilebilir arazisi yok. Zaten köyler de genelde boş. O yüzden sebze Adana'dan Mersin'den ne kadar hormon varsa hepsini yemek zorunda kalıyoruz. Şu anki haliyle doğaya tahribat ama zamanla etrafındaki bitki örtüsünü, yine doğaya tahribat ama, çok büyük ölçüde etkiler. Zamanla yani. Şu an gerçi fark ediyoruz da, mevsimde sanki bir değişiklik var. İklimde sanki bir değişiklik. Eskiden her şey zamanında olurdu. Mesela kış zamanında olurdu. Diğer taraflarda da aynı mıdır değil midir bilmiyorum ama Tunceli için biraz farklı. Bakıyorsun kışın ortasında yağmur yağıyor (TUN1).

Katılımcıların doğanın tahribatı üzerinden gerekçelendirdikleri karşı olma nedenlerini ekolojik gerekçeler, yaşadıkları yerdeki günlük yaşamsal rutinlerini etkileyen gerekçeleri günlük yaşama dair gerekçeler, geçim kaynaklarını etkileyen gerekçeleri de ekonomik gerekçeler kategorileri altında sınıflandırmak mümkündür. Dolayısıyla katılımcılar ekolojik gerekçelerin yanı sıra ekonomik gerekçelerle ve günlük yaşama dair gerekçelerle de HES'lere karşı çıkmaktadırlar. Öte yandan katılımcılardan yapılan yukarıdaki alıntılar katılımcıların HES'lerin yol açtığı doğa tahribatıyla kendi günlük yaşamları ve geçim kaynakları arasında karşılıklı bir ilişki olduğunun farkında olduklarını; HES nedeniyle doğada oluşan veya oluşacak tahribatın olumsuz etkileriyle günlük yaşam rutinleri ve geçim kaynakları arasında bir etkileşim olduğunu düşündüklerini göstermektedir. Nitekim katılımcılar HES'lerin yarattığı doğa tahribatının

olumsuz etkilerinin günlük yaşamlarını ve geçim kaynaklarını da olumsuz olarak etkilediğini ya da etkileyeceğini doğrudan ifade etmişlerdir.

Katılımcıların ekolojik, ekonomik ve günlük yaşama dair gerekçelerin yanı sıra politik gerekçelerle de HES'lere karşı oldukları görülmüştür:

Sonuçta tek başına ne yararı ne de zararından bahsedilemez. Yapıldığı yer, yapılış yöntemi, planlaması burada yarar ya da zararı öne çıkarıyor. Ya da ikinci plana düşürüyor. Mesela içme sularına, doğal havzalara, diğer canlıların da ihtiyacı olduğu suların üzerine bu tip şeylerin yapılması sakıncalı nerede olursa olsun. Çünkü HES yapmak için yapılan imalat çevreye zarar veriyor. Mesela suyu bir boruya koyacaksınız. O boruyu almak için o havzaya bir imalat yapacaksınız. Bütün o vadiyi bozacaksınız. Yol yapacaksınız malzeme taşımak için. İşte suyu depolamak için bir hazne yapacaksınız. Sonra o boruyla suyu santrale iletmek için bir hat yapacaksınız. Dolayısıyla oradaki çevreyi mahvedeceksiniz. Burada yapılan ise, amaç elektrik değil. Su kullanma hakkını elde etmek. Su rezervini, su stoğunu sermayenin eline geçirmek. Bu projenin arkasında bu var. Bunun elektrikle falan bir ilgisi yok. Elektrikle insanlar motive ediliyor. İhtiyacımız var, bunu yapalım, başka çare yok. Yoksa ne Artvin ne de Türkiye'nin herhangi bir yerinde yapılan HES'in enerjiyle bir ilgisi yok. Tamamen su havzalarına el koymak için (ART8).

HES burada yapılsaydı; birincisi derelerimizdeki ekolojik dengeyi bozacağından emindim. Doğadaki yapının değişeceğini, betonlaşmanın daha sürekli hale geleceğini ve suyun metalaştığının daha da köktenleşeceğini ve parayla insanlara ulaşacağını, hayvanlarımızın rahat şekilde yüzdüğümüz, balık tuttuğumuz, çocukluğumuzun geçtiği, dedelerimizin geçtiği, hayvanlarımızın özgürce yaşadığı bir sürü alanların yok olacağını düşünüyorum. Ve bunun da Türkiye ekonomisine fazla büyük bir katkısının olmayacağını biliyorum... Hatta köylülere suyun parayla satılabileceği ileride aklıma geliyor (ART10).

Burada özellikle bizim oradan köprüden geçtiğinizde turizm yeri var. Orada çok güzel bizim bir kanyonumuz var. Turizmi tamamen öldürecekler. Zaten suyu tamamen alacaklar. Seni hiç görmeyecek. O aşağıda köprüünün orada bağlar, zeytin bahçeleri hep o suyun sayesinde onlar. Köyün tek su kaynağı ora ya! Bizim bu köye gelip şebeke suyumuz da aynı hattın yanından gelir. Bir sondaj sondaj salsalar tamam o da gitti. Köyün hayatı bitiyor ya! Köy diye bir şey kalmıyor. Şimdi yapılan yerlerde de duyduğumuza göre, televizyonlardan izlediğimize göre de zaten yapılan yerlerde vatandaşlar, köylüler göçüp geliyor. Hayat bitiyor zaten. Doğa zaten gidecek. Doğanın zaten işi bitiyor... Balığı kaplumbağası bilmem nesi, nesini söyleyeyim tüm canlılar zarar görecek... Sonra dinamik olacak. Ağacını kıyacak. Taşını kıyacak. Suyunu da alıp gidecek. Suyu aldıkları zaman sana mı verecek. Yarın orada sen su sulayacaksın sana parayla satacak (ANT5).

Katılımcıların (ART8, ART10, ANT5) HES'e karşı olma nedenlerini açıklarken söyledikleri sözler analiz edildiğinde; HES'lerin doğaya zarar vermesi, günlük yaşamlarının ve geçim kaynaklarının olumsuz etkilenmesi gibi gerekçelerin yanı sıra suyun parayla satılan bir meta haline gelmesi gerekçesini de dile getirdikleri

görülmektedir. Her üç katılımcı (ART8, ART10, ANT5) da suyun parayla satılacağını diğer bir deyişle metalaşacağını söylemektedir. Öte yandan iki katılımcının ise HES'e karşı çıkış gerekçelerini ortaya koyarken doğrudan "HES aracılığıyla su rezervinin, su stoğunun sermayenin eline geçmesi (ART8)", "suyun metalaşması (ART10)" gibi anti-kapitalist bir bakış açısının parçası olan argümanları ve kavramları kullandığı görülmektedir. Tüm bu veriler birlikte ele alındığında katılımcıların (ART8, ART10, ANT5) HES'lerin yapım sürecini ekonomi-politik bir perspektif üzerinden değerlendirdiklerini ve dolayısıyla da doğa-insan ilişkilerini ekonomi-politik perspektiften beslenen anti-kapitalist içeriği ve/veya potansiyeli olan bir yaklaşımla ele aldıklarını söylemek mümkündür. Dolayısıyla HES karşıtı protestolar içerisinde sermaye karşıtı, doğanın ve suyun metalaşmasının karşısında yer alan, anti-kapitalist ve sistem karşıtı ekolojik bakış açısının nüvelerinin bulunduğu söylemek mümkündür. Anti-kapitalist bakış açısının nüvelerinin HES karşıtı protestolar içerisinde bulunması ise ekoloji mücadelesinin bir parçası olan HES karşıtı mücadelenin anti-kapitalist potansiyelinin olduğunu göstermektedir. Bu nedenle katılımcıların suyun parayla satılmasına ve metalaşmasına, sermayenin su ve doğa üzerinde özel mülkiyetinin sağlanmasına karşı olma gibi argümanlar üzerinden temellendirdiği HES'e karşı olma gerekçelerini politik gerekçeler başlığı altında sınıflandırmak mümkündür; çünkü katılımcıların ileri sürdüğü gerekçeler ekonomi-politik bir düşünme biçiminin uzantısı olan, sistem karşıtı, anti-kapitalist ve politik bir ekolojik bakış açısının ürünü olan gerekçelerdir.

Ekonomi-politik bakış açısının bir uzantısı olarak ortaya çıkan ve sistem karşıtı, anti-kapitalist perspektifin ürünü olması bakımından politik başlığı altında sınıflandırılabilir politik ekolojik HES karşıtı gerekçelerin yanı sıra ekonomi-politik perspektifi içeren ama ekonomi boyutunun daha az gündeme geldiği, daha az görünür olduğu, politik boyutunun ekonomik boyuta göre daha ağır bastığı HES karşıtı politik gerekçelere de araştırma sırasında rastlanmıştır. Politik yönün daha ağır bastığı bu tarz HES karşıtı gerekçelerle Tunceli'de yapılan görüşmeler sırasında karşılaşılmıştır. Tunceli'de yapılan görüşmeler sırasında bazı katılımcılar HES'lerin yapımını doğrudan doğruya kendilerine yönelik siyasi bir çabanın ürünü olarak görmektedirler:

Burası sisteme muhalif olduğu için HES'leri o yüzden öyle algılıyoruz. Alevi Kürtler'e karşı buraya karşı bir şey olarak algılıyoruz. Çünkü, neden ilkin bizlerden başlıyorlar, bu bölgelerden başlıyorlar bu tür yatırımlara? ... 80 yılında köyleri boşaltmak için askeriye cunta döneminde müracaat istediler köylerden, dağ köylerinden. Şu anda o köyler boşaldı. Antalya işte ne kadar Türkiye'nin

turistik bölgelerine gitmek istiyorsunuz karakollar köy muhtarlarına yazı gönderirler. Karakollar köyleri çağırırlar. Gelin işte nereye iskan etmek istiyorsanız gidin derler. Daha baraj maraj yoktu düşünün o yöntemle çıkarmak istediler. Ama kimse gitmedi. Daha sonra işte HES'ler geldi. Uzunçayır Barajı'nı düşündüğünüz zaman tabii ki insanın aklına geliyor. Düşünün bir baraj geliyor şu şehrin içine kadar geliyor. Biz dedik ki barajlara karşı değiliz. Barajı yapın ama baraj doğayı çevreyi yok etmesin. Her şeyi geri alabilirsiniz ama ben bir şeye inanıyorum doğayı geri alamazsınız. İnsanlar gidiyordu inançları vardı. Çay kenarında ziyaretleri vardı. Ziyaretlerinde dua ediyorlardı. E ne oldu? Su altında kaldı. Efendim biz de o ziyareti bilmem nereye çıkardık. Bizde o öyle olmaz. Biz şu camiyi buradan kaldırdık da buraya getirdiğimiz zaman aynı cami olabilir ama bizim inancımıza göre bir taşı ziyaret taşı dediğin ya da ağaç dediğin yeri kaldırdığın zaman büyük suçtur, büyük günahdır. Ağaç kesilmez. Dalı bile vurulmaz. O taptığın, inandığın ağaç yerinde büyür, kurur yine ziyarettir, yine ziyarettir. Yani o değiştirip de alıp yerine bir ağaç dikeyim al sana ikinci bir ziyaret denmez. Taş da aynı şekilde. Bir yer kutsal olarak görülmüşse sen orayı yok işte ben... Gola Çetu'yu öyle yaptılar işte. Yukarı kaldırdılar. Onun için doğal olarak halkın bu şeye tepkili olmasının sebebi bunlardı. Açık söyleyim size bu toplumu dağıtmanın hesabıdır bunlar. Şu Pülümür'de bir baraj var. Yazın gelseniz dersiniz ki tatildir herkes gider. Kışın gelseniz, cumartesi Pazar şu vadiyi görseniz karın üzerinde insanlar ateş yakıyor, piknik yapıyor. Niye barajı burada yapıyorsun? Doğal olarak biz onun için inançlarımıza saldırıldı diyoruz. Çünkü neden bu vadilerde bizim birçok kutsal saydığımız yerler var. Ziyaretlerimiz vardır. Oraya gidip insanlar dinlendikleri zaman, kurbanı kestikleri zaman ruhsal olarak rahatladıkları yerler var. İnançlarını, dini ibadetlerini yerine getirdikleri yerler var. E sen bunları yok edeceksin o zaman ne diyeceksin tabii ki bizim kültürümüze, inancımıza saldırıldı bu yönüyle (TUN2).

Katılımcının (TUN2) HES'e karşı olma gerekçesini dile getirirken en başta sisteme muhalif oldukları için Tunceli'ye HES yapıldığını söylemesi oldukça önemlidir; çünkü katılımcı Kürt ve Alevi bir kimliğe sahip olmayı sistem karşıtı bir pozisyona eşitlemektedir. Ayrıca bu kimliğe Tunceli'de yaşayan bireylerin kendilerini genellikle Kürt ve Alevi olmalarının yanında sosyalist bireyler olarak nitelendirmeleri de eklendiğinde mevcut sistem karşısında etnik ve inançsal kimliklerine ek olarak kendilerini sistem karşıtı anti-kapitalist bireyler olarak konumlandıkları anlaşılmaktadır. Katılımcının (TUN2) bakış açısından HES'ler Tunceli halkına karşı yapılmış siyasi bir saldırıdır. Bu saldırı en başta doğanın yok edilmesi yoluyla doğayla iç içe olan Aleviler'in inançlarını ve günlük yaşamlarını hedef almaktadır. HES'lerin yapımı nedeniyle inançlarının gereğini yerine getiremeyen ve günlük yaşamları olumsuz etkilenen bireylerin kendilerini gerçekleştirmeleri ve yaşamda kendilerini var etmeleri zorlaşmaktadır. Ayrıca katılımcının (TUN2) dile getirdikleri barajların ve HES'lerin uzun bir tarihçesinin olduğunu, Tunceli'de yaşayanların hem siyasi ve askeri baskı yoluyla hem de barajlar ve HES'ler yoluyla yaşadıkları yerden göç ettirilmeye çalışıldığını ortaya

koymaktadır. Tüm bunların bir sonucu olarak katılımcıyla devlet arasında gerçekleşen etkileşim sırasında ve sonrasında gerçekleşen siyasal öğrenmelerle; yine devlet eliyle yürütülen HES ve baraj projelerinin etkisiyle bireyde gerçekleşen ekoloji temelli siyasal öğrenmeler birleşmiş ve yeni öğrenmelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yaşanan bu öğrenmelerin bir sonucu olarak yeni HES karşıtı ekoloji temelli siyasal öğrenme süreçleri ve öğrenmeler ortaya çıkmıştır.

Tunceli’den bir başka katılımcı ise Dersim’e HES, baraj ve gölet yapılarak kendilerini sanki suda boğmak istedikleri duygu ve düşüncesinde olduğunu ifade etmekte; HES’leri fiziksel ve toplumsal varlığına bir saldırı olarak gördüğünü ima etmektedir:

Dersim’de -gerçi Türkiye’de birçok yerde yapılıyor özellikle Karadeniz’de falan, Hasan Keyfyine öyle- yapılan ve yapılması planlanan o kadar çok baraj, o kadar çok HES, o kadar çok gölet sanki böyle şey ya bizi o suda boğmaya çalışıyorlarmış gibi. Öyle bir algı içerisindeyim... Şimdi ne oldu buraya baraj yapılacak dediler. Herkes – arazileri var ya orada, devlet dünya kadar para veriyor- paramı alırım kenara çekilirim gibisinden böyle çok insan vardı. İstiklak parası alacağım diye. Ama uzun vadeli düşünemediler bunu. Şimdi Munzur’un kıyısında oturamıyorsun. Niye biliyor musunuz? Kokuyor. Resmen kokuyor. Çok afedersiniz lağım kokuyor... Munzur akıyor artık... Bu barajın yapımı yıllarca sürdü. Güya elektrik üretmek için. Bu bir yatırım değil. Katletme, yok etme bu. Çünkü akan ufacık bir nehrin üzerine 8 tane baraj yapmanın mantığı nedir ben anlamıyorum. Yukarıda Ovacık’ın hemen dibine yapılacak bir baraj var orası Milli Park. Orada binlerce ağaç var ve sadece Dersim’e özgü yetişen bitkiler var. Bence her şeye sıkı sıkı sarılması gerekirken bu ülke, bir ağaca bir kuşa bir toprağa bir suya. Bence asıl tapılması gereken şeyler bunlar. Bir yeri orayı yaşanılır kılan, insana dair bir şeyler var eden oranın topraklarıdır, suyudur, havasıdır. Su olmayan bir yerde yaşayabilir misiniz? Toprağın verimli olmadığı bir yerde yaşayabilir misiniz? Çünkü biz yediğimizi, içtiğimizi topraktan, sudan, havadan alıyoruz. Bunu yok ettiğinde insanı yok etmiş oluyorsun (TUN3).

Katılımcının (TUN3) “bizi o suda boğmaya çalışıyorlarmış gibi geliyor” demesi Tunceli’de yapılan ve yapılması planlanan HES’leri Tunceli halkının fiziksel ve toplumsal varlığına yapılmış bir saldırı olarak gördüğünü göstermektedir. Diğer yerlerde de HES yapıldığını söylemesi ama sadece Tunceli’de yapılan HES’leri bu şekilde değerlendirmesi Tunceli’de yapılan HES’lerin Tunceli halkı açısından daha özel bir amaca yönelik yapıldığını düşündüğünü göstermektedir. Katılımcının sözleriyle birlikte Tunceli halkının doğayla iç içe yaşamı, doğayla iç içe olan inançları ve ibadetleri, Tunceli halkının Kürt ve Alevi olmaktan kaynaklı kendilerini sistem karşıtı gören algıları bir arada ele alındığında katılımcının HES’leri politik bir saldırı olarak gördüğü ve politik gerekçelerle HES’e karşı olduğu ortaya çıkmaktadır. Katılımcının (TUN3) söyledikleri politik gerekçelerin yanı sıra ekolojik, ve günlük yaşama dair gerekçelerle de HES’lere karşı olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle politik gerekçelerle ekolojik ve günlük

yaşama dair gerekçeler iç içe geçmiştir. Öte yandan (TUN3) suyun insanlar, doğa ve diğer canlılar için öneminden bahsetmekte ve “Bence asıl tapılması gereken şeyler bunlar. Bir yeri orayı yaşanılır kılan, insana dair bir şeyler var eden oranın topraklarıdır, suyudur, havasıdır. Su olmayan bir yerde yaşayabilir misiniz? Toprağın verimli olmadığı bir yerde yaşayabilir misiniz? Çünkü biz yediğimizi, içtiğimizi topraktan, sudan, havadan alıyoruz. Bunu yok ettiğinde insanı yok etmiş oluyorsun (TUN3).” diyerek de Tunceli’deki Alevi inancının merkezinde bulunan doğa sevgisine işaret etmekte; doğaya, insana ve diğer canlılara mensubu olduğu Alevi inancı üzerinden nasıl baktığını dile getirmektedir. Dolayısıyla HES’e karşı çıkış gerekçeleri arasında politik, ekolojik ve günlük yaşama dair gerekçelerin yanı sıra inançsal gerekçelerin yer aldığı da görülmektedir. Katılımcının (TUN3) “yapılan ve yapılması planlanan o kadar çok baraj, o kadar çok HES, o kadar çok gölet sanki böyle şey ya bizi o suda boğmaya çalışıyorlarmış gibi” demesi ise anlamlıdır; çünkü bu ifade kendisi ve mensubu olduğu Alevi inancı açısından kutsal olan, insanların ve diğer canlıların yaşamının temeli olan suyun anlamının HES’lerin yapılması sonrasında kendisi açısından dönüşüme uğradığını göstermektedir. Gerçekte yaşamın kaynağı olan su HES’ler sonrasında kişi açısından aynı zamanda ölümü çağrıştıran bir madde haline de gelmektedir.

Katılımcı (TUN3) “o suda boğmaya çalışıyorlarmış gibi” diyerek kendisi açısından suyun anlamındaki dönüşüme önemli bir vurgu yapmakla birlikte; suyun anlamsal dönüşümü sürecinin sadece kendisi açısından gerçekleşmediğini; Tunceli’de yaşayan diğer bireyler açısından da suyun anlamında bir dönüşüm yaşandığını da ifade etmiştir:

İnanın suya atlayarak intihar etme olayları da arttı. Bizim köyde bir tane yaşlı teyze vardı, espri yapardı bu konu üzerine. Diyordu şu gölet yapılmadı ki kendimi suya atayım. Bu belki şaka ama gerçekten var böyle bir şey. Suyun olmadığı bir yerde insanlar nasıl intihar edecek. Doldurdular suyu buraya kadar, şehrin içine kadar giriyor ve leş gibi kokuyor. O kadar çok arttı ki. Belki toplumun şeyiyle de alakalı bu ama orada bir su var. Yakın hemen. Elini uzatsan dokunacaksın. Kafası bozulan buradan aşağıya. O kadar insan intihar ediyor ki son zamanlarda. Ve suya atlayarak (TUN3).

Katılımcının (TUN3) sözlerinden hareketle Tunceli’de bireyler açısından suyun anlamsal bir dönüşüme uğradığını; geçmişte yaşamla bir arada anılan suyun artık ölümle de bir arada anılan bir maddeye dönüştüğünü söylemek mümkündür. Diğer bir deyişle Tunceli’deki Alevi inancında kutsal olan, yaşam kaynağı olarak kabul edilen su Alevi bireyler için aynı zamanda yaşamın yanında ölüm de getiren bir varlığa dönüşmüştür.

Su ve yaşam arasında ilişki kuran, suyun varlığının yaşam demek olduğunu ifade eden başka katılımcılar da bulunmaktadır:

Büyükler, akıllular bu dediler ırmak kuruyacak. Sular gidecek. Eee su gitti mi ırmak kurudu mu bu köyün suyu sondaj takılacakmış, kesilecekmiş dediler. Kesildi mi ne yapacaksınız dediler. Susuz burada biz de taşın başında ne yapalım (ANT4).

HES'in ne olduğunu ne biliriz biz. HES yapılıır cereyan yapılıır cereyan vatandaşa millete faydalı deriz. Halbuysa HES ayrı baraj işi ayrı. Adamların kendileri gelip de biz buraya HES yapıyoruz diyesiye bizim hiç birşeyden haberimiz yok. Homa barajındaki gibi baraj yapılıp suyu tutulup cereyan üretecek bilirdim. Adamlar yapmaya gelene kadar bizim hiçbir şeyden haberimiz yoktu. 3,5 km boyunca tünel var. HES'lerin suyunu götürecektir. Suyu oradan bağlayacak şu dağın arkasından, oraya bir bağlantı yapacak tüneli yaracak oradan iletip bu köprüünün yanına plakanın üzerine oradan yukarıdan akıtıp çark çevirip cereyan üretecek. Projelerin daha da ilerileri var oraları iptal ettik. Halbuysa bu işler rant işi. HES işi, baraj, cereyan işi bir. Su yok zaten. Mesela biz burada mücadele ederken adamlar sokmayacağız diye kaymakamlığa dilekçe verdik. Antalya Çevre Müdürlüğü'ne ondan sonracığıma söyleyim valiliğe, Devlet Su İşleri'ne, Orman Su İşleri'ne hep yazı yazdık. Hep geldiler baktılar gittiler. Burada can suyu olacak su bile yok diyor adamların gönderdiği raporlar. Can suyu bile olmaz mı? (ANT5).

Şimdi mesela bir bölgeye bir baraj yapacak olursun, o da sakıncalı da. Bir baraj yapacak olursun bölgenin kalkınması için bölgeyi de boşaltabilirsin ama HES değil. HES farklı bir şey. HES bu bölgede, şöyle diyeyim kaç kişi yaşıyor mesela örneğin Köprülü'yü baz aldığında 586 kişi, 600 kişi. Buna yapılacak bir tek iş kalıyor. Bir toplu mezar açacaksın diri diri gömeceksin gidecek. Bu, bu demek. Başka bunun lamı cimi yok yani. Sıfır hayat (ANT7).

Buranın suyu çok yetersiz. Ne baraj olur ne HES... Faydası olduğunu düşünmüyorum. Zaten su kaynaklarımız kısıtlı. Susuzluk bizi buradan göç ettirir... Enerjiye ihtiyaç olup olmadığını bilmiyoruz ama HES'lerin doğamıza zarar vereceğini biliyoruz (ANT10).

Katılımcıların (ANT4, ANT5, ANT7, ANT10) söyledikleri değerlendirildiğinde HES yapımıyla yaşadıkları yerlerdeki suyun ellerinden alınacağını düşündükleri için HES'e karşı oldukları anlaşılmaktadır. HES'e karşı çıkarken doğrudan su ve yaşam, su ve gündelik hayatları arasında bir ilişki kurdukları görülmektedir. Katılımcılar su ve yaşamın iç içe olduğu görüşündedirler. Onlara göre su hayat demektir. Suyun yokluğu ise bir katılımcının (ANT7) ifadesiyle "sıfır hayat" yani ölüm demektir. Ayrıca katılımcıların ifadelerinden anlaşılacağı üzere suyun yokluğu yörede yaşayanların yaşadıkları yerden göç etmesi anlamına da gelmektedir. Katılımcıların ifadeleri bütünsel olarak değerlendirildiğinde katılımcıların hem günlük yaşamları olumsuz etkileneceğinden hem de suyun hayatlarındaki değeri ve karşılığı yüzünden HES'e karşı oldukları görülmektedir.

Günlük yaşamsal gerekçelere, ekolojik gerekçelere ek olarak inançsal gerekçelerle HES'e karşı çıkan katılımcılar da bulunmaktadır:

Barajların yapılmasını istemiyorum. Çünkü benim bugün dersimde gördüğüm coğrafyayı çocukların ve torunlarımın görmesini istiyorum. Ve ötesinin görmesini istiyorum. Çünkü benim gördüklerim çok güzel. Ve aynı güzellikleri çocuklarımın, torunlarımın, torunlarımın torunlarının görmesini istiyorum. Bir sürü ziyaretlerim, bir sürü inandığım, yılda en az 3-5 kez uğrayıp mum yaktığım aracı olarak kullandığım ziyaretlerim bunlar benim için çok önemli, çok değerli. Bunların yok olmasını istemiyorum (TUN4).

Güzel olduğu düşünülen doğa ortamında, yerleşim yerinde yaşamının katılımcı (TUN4) açısından önemsendiği görülmektedir. Öte yandan katılımcı böylesi bir yerde çocuklarının da, torunlarının da yani gelecek kuşakların da yaşamasını istemektedir. Dolayısıyla hem günlük yaşama dair gerekçelerle, hem de doğanın bozulmasına karşı olan bir bakış açısından beslenen ve doğanın bozulmadan gelecek kuşaklara aktarılmasını talep eden ekolojik gerekçelerle HES'lere karşı çıkmaktadır. Öte yandan HES'lere sadece bu gerekçelerle de karşı çıkmamaktadır. Tunceli'deki Alevi inancında doğanın ve doğayla bütünleşik olarak var olan ziyaretlerin önemi büyüktür. HES'ler ise kimi zaman bu ziyaretlere zarar verebilmektedir. Ziyaretlerin zarar görmesi ise Tunceli'de yaşayan Aleviler'in ibadetlerini gerçekleştirmesini engellemektedir. Dolayısıyla Katılımcı HES'ler nedeniyle inancını yaşayamayacağı, ibadetini yerine getiremeyeceği endişesiyle inançsal gerekçelerle de HES'lere karşıdır.

HES'lere karşı çıkanların karşı çıkma gerekçeleri bütünsel olarak değerlendirildiğinde HES karşıtlarının HES'lere karşı çıkarken çok sayıda ve çeşitli gerekçeler öne sürdükleri görülmüştür. Karşı çıkış gerekçeleri arasında ekolojik, politik, ekonomik, inançsal ve günlük yaşama dair gerekçeler bulunmaktadır. HES'lere karşı çıkarken tek bir HES'e karşı çıkma gerekçesi ileri sürdükleri gibi çeşitli gerekçelerin bir bileşimi olan, birbirinin içine geçmiş karşı çıkma gerekçeleri de ileri sürmektedirler. Hatta HES'e karşı olma gerekçelerini sıralarken kimi gerekçeleri daha ön plana çıkarmakta; kimilerini ise daha geri plana atmaktadırlar. Doğanın tahrip olmasını istememe ise HES'e karşı çıkma gerekçeleri arasında sıklıkla dile getirilen bir gerekçedir. Katılımcıların HES'ler yoluyla gerçekleşecek doğa tahribatına karşı olmaları ve doğayı savunan söylemleri geçim kaynaklarının zarar görmemesini ve günlük yaşam rutinlerinin bozulmamasını isteme gibi doğrudan birey temelli faydacı bir yaklaşımdan kaynaklanabileceği gibi; doğaya yönelik birey temelli faydacı yaklaşımı aşan doğayla eşit ilişki kurulmasını esas alan bir bakış açısından da kaynaklanabilmektedir. Araştırma sırasında bu iki yaklaşıma ek olarak üçüncü tür bir bakış açısına da rastlanmıştır. Bu

üçüncü tür yaklaşımda birey HES karşıtı olma gerekçesini ortaya koyarken HES karşıtı mücadelede yer alan bireylerce kabul görmüş HES karşıtı olma gerekçelerini HES karşıtı olmasının asıl gerekçesini maskeleyerek kullanmaktadır. Kendisine neden HES karşıtı olduğu sorulduğunda HES karşıtı mücadeleler içerisinde yer alanlar tarafından genel kabul görmüş gerekçeleri öncelikli olarak sıralayarak HES karşıtı mücadele içerisinde yer alan bireylerden tepki görmemeyi ve HES'ler konusundaki gerçek düşüncesini gizlemeyi hedeflemektedir. Tunceli'deki görüşmeler sırasında katılımcılardan (TUN5) birine neden HES'lere karşı olduğu sorulduğunda öncelikle şu cevabı vermiştir:

Burada babadan kalma bir 200 dönüme yakın yerim vardı. Oraya 40 bin tane kavak diktim. Meyve diktim. Sebze ektim. Kuru fasülye bu, şu. 2-3 sene onlarla uğraştım. Sonra bu Uzunçayır Barajı çıktı piyasaya. Zaten 73'ten beri belliydi. Programa alınmıştı daha Demirel'in zamanında. Barajın üçte ikisi, dörtte üçü bitmişti. Dörtte biri kalmıştı. O biri, amorti bize vurdu. Nasıl vurdu? Gitti, yeri cehennem olsun, Ecevit gitti Amerika'dan Derviş'i getirdi. Sanki yasaları Derviş düzenliyor gibi, tuttu bu son kalan bölümü kamulaştırma yasasına göre uygun bir şekilde bir fiyat biçtiler. Kuruşa döktüler işi (TUN5).

Katılımcının (TUN5) yukarıdaki alıntıda yer alan sözlerinden; kamulaştırılan araziden tarım yoluyla gelir elde ettiği anlaşılmaktadır ve ilk bakışta kendisinin günlük geçim kaynaklarının olumsuz etkilenmesi nedeniyle, yani ekonomik gerekçelerle HES'e karşı olduğu kanaatine ulaşılmaktadır. Hatta katılımcı ortaya attığı ekonomik temelli gerekçeyi detaylandırmakta ve ekonomik gerekçenin yanı sıra politik, ekolojik ve günlük yaşama dair gerekçeleri de karşı olma gerekçesine dahil etmektedir:

Zaten barajın amacı Dersimi kaldırmaktır. Amacı burayı asimilasyon yaptırmak. Yani buradan yok etmek (TUN5).

Toprağım elden gitti. Onun dışında bu hava değişti ya. Nem oranı çok burada. Ben Munzur'da yedi yaşından beri suyun kenarından dalıyordum karşı taraftan çıkıyordum. Hangi çocuğumuza git öyle alışmış. Akşama kadar Munzur'un içindeydik. Balığa giderdik. Olta ile balığa gidip sepetlerle balık götürürdük. O balıkları tereyağına atardık sacın içine. Öyle bir hava vardı. Öyle bir gıda vardı. Aklın hayalin durur. Şimdi şurada mavi göl diye yazmışlar orada bir düğün oldu. Bok kokusundan duramazsın (TUN5).

HES'ler zararlıdır. Vadiyi bozuyor. Tabiatı da bozuyor. Ekosistemi de bozuyor. Ekosistem yok oluyor ya. Orada canlı kalmıyor. Yılan bile yaşamıyor. Kaplumbağa yaşamıyor. Keklik yaşamıyor (TUN5).

Yukarıda yapılan alıntılar ilk bakışta katılımcının (TUN5) gerçekte birbirinin içine geçmiş ekolojik, ekonomik, politik ve günlük yaşama dair gerekçelerle HES'lere karşı olduğunu göstermektedir. Görüşme ilerledikçe ise gerçeğin böyle olmadığı

anlaşılmaktadır. Katılımcıyla yapılan görüşme derinleştikçe katılımcının gerçek karşı çıkış gerekçesi ortaya çıkmaktadır. Katılımcı HES nedeniyle gerçekleştirilen kamulaştırma sonrası elde ettiği ekonomik kazancı şu şekilde ifade etmektedir:

2 daire aldım. 1600 metrekare bir yerde bir arsa aldım. Çocuğuma sıfır bir araba çektim. Mercedes. Hat aldım. Kavakları sattım. Bedavaya sattım. 36 bin liraya sattım. Ekip biçtiğim yerler su altında kaldı. Bir şey vermediler. Ben bir ara Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'ne artı Büyük Millet Meclisi'ne dilekçe verdim. Dedim ki siz bana bu arazimi verin, siz bana 9 liradan mı vermişsiniz zilyetli olarak. Ben sana 29 bin liradan vereceğim. Şu anda Atatürk Mahallesi'nde yolun kenarı değil de üst tarafları 350-400 liraya satılıyor. Benim orası var ya şu anda bir köprü olsa asfalt köprü olsa 300 liraya ayaklarını öperler. Bedavaya gitti (TUN5).

Yukarıdaki ifadeler katılımcının (TUN5) HES nedeniyle gerçekleştirilen kamulaştırmadan önemli bir miktarda ekonomik kazanç sağladığını göstermektedir. Öte yandan katılımcı mevcut durumda daha fazla kazanma imkanı olduğunu düşündüğünden geçmişte yaşanan kamulaştırma sonucu zarar ettiğini düşünmektedir. Bunu da “bedavaya gitti” sözüyle dile getirmektedir. Ayrıca şimdiki aklı olsa o zaman topraklarını vermeyeceğini söylemiştir:

Vermezdim. Niye biliyor musun? Ben öyle bir toprağı bir daha öyle bir paraya alamam. O zaman ben ne yapardım. 10 dönüm satardım. Ben müteahhitlik yapardım. Adam benim elime ayağıma gelir derdi ki -şu anda benim 3 tane arsam var Atatürk'te, Cumhuriyet'te- gel ortak yer senden sermaye benden, senin yerinin değeri ne kadar 350 lira senin 350 liran 350 liradır yapalım buraya inşaat ben vermiyorum. Kendim yaparım diye (TUN5).

Katılımcının (TUN5) HES'e karşı çıkma gerekçeleri bütünsel olarak değerlendirildiğinde katılımcının gerçekte ekolojik, politik ve günlük yaşama dair gerekçelerle HES'lere karşı çıkmadığını daha fazla para kazanma amacına dayalı ekonomik gerekçelerle HES'lere karşı olduğunu söylemek mümkündür. Katılımcıdan yapılan aşağıdaki alıntı tüm bu söylenenleri destekler niteliktedir:

Şimdi millet daha yeni uyanmış. Bu 2-B yarasından yararlanalım. Bu parseli sen temizleyelim. Bu parseli de ben temizlerim. Orman vasfını kaybettirelim. O taraftan yarısını ver bana. Buranın yarısını al. Ya yok diyor kalsın ben alırım. Mantığa bak. Ya adam öğretmendir. Terk ettim köyü geldim buralara. Yaptım 30-40 dönüm o paradan 40 dönümü köye harcama yaptım. 40 dönüm yer temizledim. Bunlar şikayet mikayet ettiler. Bir şey yapamadılar. Zamanında yakalatamadılar beni orada kepçeyle beraber. Paçayı kurtardım. Sonra buraya geldim yıkama yağlamayla uğraşıyorum. Sermaye oradan geldi (TUN5).

Katılımcının (TUN5) ifadeleri daha fazla ekonomik kazanç uğruna doğayı tahrip ettiğini ortaya koymaktadır. Bazı arazilere orman vasfını kaybettirerek 2-B Arazi Yasası'ndan yararlanma çabası içerisinde olduğu görülmektedir. Doğanın tahribatı pahasına daha fazla ekonomik kazanç için arazilere orman vasfını kaybettirip mülkiyetini

almaya çalıştığı görülmektedir. Dolayısıyla katılımcının ilk başta ekolojik, politik ve günlük yaşama dair gerekçeleri HES'e karşı çıkma gerekçesi olarak sunması sonrasında görüşme derinleştikçe daha fazla ekonomik kazanç elde etme amacına dayalı ekonomik gerekçeyi ortaya atması katılımcının HES karşıtı olmasının gerçek nedenini gizleme çabası içerisinde olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca katılımcının 2-B Arazi yasasından faydalanmak amacıyla yaptığı doğa tahribatının çevredekiler tarafından şikayet edilmesi ve kendi deyimiyle bu şikayetlerin sonuca ulaşmadığını ve "paçayı kurtardığını" söylemesi daha fazla ekonomik kazanç elde etmeye dayalı, doğaya zarar veren ekonomik temelli karşı çıkma gerekçesinin diğer insanlar tarafından kabul görmediğini de göstermektedir. Sonuç olarak katılımcının ekolojik, politik ve günlük yaşama dair gerekçelerle HES'e karşı çıkmadığı; doğaya zarar verme pahasına olsa da daha fazla ekonomik kazanç elde etmeye dayalı ekonomik gerekçelerle HES'e karşı çıktığı anlaşılmaktadır.

4.4. HES Karşıtlarının Kullandıkları Mücadele Yöntemleri

HES karşıtı mücadele içerisinde yer alanlar HES'lere karşı çıkarken çeşitli mücadele yöntemlerine başvurmuşlardır. Bu mücadele yöntemlerinden biri de HES inşaatının yapılacağı alanda düzenlenen çadır kurma, nöbet tutma eylemleridir. Görüşmelerde HES karşıtı mücadele içerisinde yer alanlardan bazıları HES inşaatının yapılacağı alanda gerçekleştirdikleri çadır kurma ve nöbet tutma eylemlerini şu şekilde dile getirmişlerdir:

105 gün nöbet tuttuk başında. 105 gün nöbet. Çadırda karda kışta. Soğukta. Köyde cenaze oldu cenazeyi 5-6 kişi defnetti biz yine orayı bekledik. Beklemek zorundayız canımız pahasına. Alternatif yok ya (ANT6).

Bu halk gerçekten duyarlı olursa, baraj alanına dökülürse..., hiçbir şey yapmana gerek yok gidip orada oturacaksın. Terk etmeden oturacaksın. Çadırını kuracaksın. Gezi Parkı gibi oturacaksın. Gezi'deki gibi oturacaksın yani o kadar basit. Ne kıracaksın ne dökeceksin. Oturacaksın (TUN2).

Orada bekledik. Oraya çadır kurduk. Çadırlarımız hala kurulu durur. Makineleri indirdiler sadece oraya. Biz de yaptırmadık. Hiç başlattırmadık. Gece gündüz bekledik (ANT5).

Ha baktık ki HES böyle değilmiş. Bunun sadece elektrik sorunuyla alakası olmadığını yavaş yavaş anlamaya başladık. İşte ilk çadırımızı o gün kurduk (ART1).

Gece bekledik. Orada ırmak dediğimiz yerde bekledik. Çadır kurduk (ANT3).

Biz burada direniş çadırını geçtiğimiz aylarda kurduk. Yaklaşık bir-iki ayı buluyor (ART2).

Biz orada 2 ay, 3 ay kaldık... Orada direniş çadırı kurduk (ANT1).

Katılımcıların ifadelerinden anlaşılacağı üzere HES inşaatının yapılacağı alan HES karşıtı mücadele açısından büyük önem taşımaktadır. HES karşıtlarının HES'in yapılacağı alanı soğuga, cenazelerine rağmen tamamen terk etmeyip direnişlerini kesintisiz olarak sürdürdükleri görülmüştür. HES'in inşa edileceği alanda çadır kuran, nöbet tutan katılımcılar açısından HES'in inşa edileceği arazinin HES karşıtı mücadelenin, direnişin başlangıç mekanı olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. HES yapılacak yerde çadır kuran, nöbet tutan HES karşıtlarının amacının, katılımcıların ifadeleri dikkatle incelendiğinde, HES inşaatının başlamasını engellemek olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla HES karşıtlarının çadır kurma, nöbet tutma eylemleriyle HES'lerin doğada yaratabileceği tahribatı henüz inşaat başlamadan ya da başlangıç aşamasındayken durdurmayı ya da doğaya verebilecek zararı en aza indirmeyi amaçladıkları anlaşılmaktadır. Öte yandan katılımcılardan birinin (TUN2) "Hiçbir şey yapmana gerek yok gidip orada oturacaksın. Terk etmeden oturacaksın." demesi çadır kurma, nöbet tutma eylemlerinin HES'lerle mücadele açısından etkili bir yöntem olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Yine aynı katılımcının (TUN2) "Gezi'deki gibi oturacaksın yani o kadar basit. Ne kıracaksın ne döneceksin. Oturacaksın." demesi bu tarz eylemleri şiddet içermeyen, barışçıl, meşru eylemler olarak gördüğünü göstermektedir. Ayrıca katılımcı (TUN2) tarafından HES'lerin yapılacağı alanlarda çadır kurma, nöbet tutma eylemleriyle 2013 yılında gerçekleşen İstanbul Taksim Gezi Parkı eylemi arasında analogi kurulmaktadır. Gezi Parkı Eylemleri'nde de Gezi Parkı'na inşa edilmesi planlanan Topçu Kışlası için parktaki ağaçların kesilmesini engellemek amacıyla parkta nöbet tutma, çadır kurma eylemleri gerçekleştirilmiştir. Katılımcının ifadelerinden hem HES'lerin yapılacağı yerde nöbet tutma, çadır kurma eylemleri hem de İstanbul Gezi Parkı'ndaki ağaçların kesilmemesi için yapılan nöbet tutma ve çadır kurma eylemleri meşru, şiddet içermeyen, barışçıl ve etkili eylemlerdir. Nitekim Gezi Parkı'ndaki ağaçların kesilmemesi için görece az sayıdaki çevrecinin başlattığı ekoloji mücadelesi AKP Hükümeti'nin parktaki çevrecilere sert bir şekilde müdahale etmesiyle kısa bir sürede Türkiye geneline yayılan hükümet karşıtı politik bir mücadeleye dönüşmüştür. Gezi Parkı'ndaki ağaçların korunması gibi dar bir mücadele alanında başlamış olmasına rağmen Türkiye'nin politik gündemini etkileyen, ekoloji mücadelesini içinde barındıran ama ekoloji mücadelesini daha geniş bir politik perspektif içerisinde konumlandıran

hükümet karşıtı bir muhalefet hareketine dönüşmüştür. Bu da ekoloji mücadelelerinin aynı zamanda politik bir karaktere sahip olduğunu göstermektedir. Gezi Parkı Eylemleri, ekoloji mücadelelerinin sadece çevre sorunlarıyla ilgili olmayıp aynı zamanda politik içeriğe sahip mücadeleler olduğunu gösteren örneklerden biri olmuştur. Buradan hareketle de ekoloji mücadelelerinin salt çevre sorunlarını gündemlerine almış olsalar bile bir yanı sıra siyasal toplumsal hareketler olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü ortaya çıkan çevre sorunları mevcut üretim tarzının yani kapitalizmin sonucudur. Çevre sorunlarıyla kalıcı olarak baş etmenin yolu da sorunun kaynağı olan kapitalizmle mücadeleyle mümkündür. Böylesi bir bakış açısını temel alan ekoloji mücadeleleri de politik toplumsal hareketlerle, sınıfsal mücadelelerle bağ kurarak; ekolojik sorunlar ile mülkiyet ilişkileri ve insan-doğa ilişki arasında bağlantı olduğunu iddia ederek daha geniş perspektifli politik mücadelelere dönüşmektedir.

HES'in inşa edileceği alanda gerçekleştirilmesi açısından çadır kurma ve nöbet tutma eylemleriyle benzeşen; ama HES inşaatında kullanılan makinelerin tahribine varan eylemlilikler dizisini içerdiğinden bu eylemlerden farklılaşan ve bu yüzden daha radikal olarak adlandırılabilir protesto biçimlerinin gerçekleştiği de görülmüştür. Bu radikal protesto biçimine Tunceli'de yapılan görüşmelerde rastlanmıştır. HES şantiyesini işgal etme, şantiyedeki çalışanlara ve iş makinelerine müdahale biçiminde gerçekleşen bu tarz protesto biçimini katılımcılardan bazıları şu şekilde dile getirmektedir:

Bir defa şantiye basma olmuştu herhalde. Yukarıda bir yerde herhalde. Ovacık'a doğru bir yerde. Torunoba'da falan olabilir. Halk, sivil halk araçlar direkt orada çalışmaya başladığından gidip araçların önünde durmuştu. Merkezden gittiler (TUN3).

Mesela bu Munzur'da da bir baraj şeyi var. Torunoba'da tutacaklar. Onu kaç seneden beri bu tepkiler üzerine faaliyete geçiremiyorlar. Çalışmıyorlar. Araçlarını yakıyorlardı. Torunoba gelirken önünüze ilk bir köy gelir. Düzlük bir yer. Munzur Barajı üstünde bir baraj yapılmak isteniyor. Orada şirketin araçları yakıldı. Mühendisleri dövüldü, kaçırıldı. Bu proje çoktan var. Ama korkudan dolayı orada başlatamadılar (TUN6).

Katılımcının (TUN3) sözlerinden anlaşılacağı üzere Tunceli merkezden gelen HES karşıtları HES şantiyesini işgal ederek, iş makinelerinin önüne geçerek onların çalışmasını engelleyip HES'in yapılmamasını sağlamaya çalışmaktadırlar. Diğer katılımcı (TUN6) ise HES karşıtlarının protesto amacıyla gerçekleştirdikleri HES şantiyesini işgal eylemleri hakkında daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Katılımcıya (TUN6) göre protestocular HES projesinin yürütücüsü şirketin araçlarını yakmışlar, şirketin mühendislerini kaçırmışlar ve dövmüşlerdir. Ayrıca katılımcıların (TUN3,

TUN6) bahsettiği bu protesto medyada da yer bulmuştur. Medyada geçen haberlerde (Demir, 2012) göstericilerin iş makinelerini, şantiyedeki özel güvenlik şirketine ait araçları, şantiyeyi tahrip ettiklerinden bahsedilmiştir. Başka bir katılımcı (TUN1) ise bir başka şantiye işgali sırasında HES karşıtlarının sondaj için gelen iş makinelerini yakmaya çalıştığını dile getirmiştir:

Şantiye işgalleri de son 2 yıl oldu. Bu festival döneminde de yürüyüşler oldu, barajlara hayır şeyleri oldu. Mesela sondaj için geldiler buraya. Makineleri falan yakmak istediler (TUN1).

Şantiye işgal eylemlerinden farklı olarak HES yapılması planlanan yerde gerçekleştirilecek etüt çalışmalarının engellenmesi biçiminde ortaya çıkan HES protestoları da gerçekleştirilmiştir:

Pülümür'de Kırmızı Köprü'de gelen adamlar, gelen memurlar bırakılmadı. Orada alıkonulmaya çalışıldı. İzin verilmedi. Etüt çalışmalarına gittiği zaman halk tepki verdi. Ana Fatma'nın orada etüt çalışmaları yapıyorlardı. Zemin çalışmaları. Orada halk gitti araçları falan yağmaladı. Yapılmasını diye öyle tepki gösterdi. Zaten yapanların birçoğu da ceza aldı. Şu an cezaevinde. Her eylemde 5-10 kişi, 10-15 kişi o an kim toplanıyorsa gidiyorlardı. O grubun hepsi şu an içeride (TUN1).

İnşa edilmesi planlanan HES için yapılacak etüt çalışmasını engelleme eylemlerinin de şantiye işgal eylemleri gibi şiddet içeren ve radikal eylemler olduğunu söylemek mümkündür. Katılımcının (TUN1) ifadelerinden anlaşılacağı üzere HES için etüt yapmaya gelen görevlilerin HES karşıtları tarafından alıkonulmaya çalışıldığı, etüt yapmalarına izin verilmediği ve araçlarına zarar verildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla katılımcı ifadelerinden ve basında çıkan haberlerden hareketle şantiye işgali, etüt çalışması yaptırmama, etüt çalışmasını engelleme biçiminde gerçekleşen HES protestolarının çadır kurma ve nöbet tutma eylemlerine oranla şiddet içeren, daha radikal protesto biçimleri olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca HES'in yapılacağı yerde nöbet tutma ve çadır kurma eylemlerinde HES inşaatının yapılacağı alanda HES karşıtı mücadele başarıya ulaşana kadar kesintisiz olarak bulunulması protestocular tarafından hedeflendiğinden şantiye işgali ve etüt çalışması yaptırmama eylemleri bu eylem tarzlarından ayrılmaktadır. Şantiye işgali, etüt çalışması yaptırmama eylemlerinde nöbet tutma ve çadır kurma eylemlerindeki gibi HES yapılacak yerde uzun süreli kalma gibi plan ya da çaba söz konusu değildir. Tepkiler anlıktır. Dolayısıyla şantiye işgali, etüt çalışması yaptırmama eylemlerinin nöbet tutma ve çadır kurma eylemlerinden farklı olarak uzun erimli olmayan, anlık ve tepkisel eylemler olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

HES karşıtları; HES'in inşa edileceği alanda nöbet tutma ve çadır kurma, HES şantiyesinin işgali, HES için yapılacak etüt çalışmasını engelleme gibi mücadele yöntemlerinin yanı sıra mitinge ve protesto eylemlerine katılmak, basın açıklaması ve panel düzenlemek gibi yöntemlerle de HES'lere karşı çıkmışlardır. Bu mücadele yöntemleri konusunda katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

Gösterilere katıldım ben. Orada [Nöbet alanında] aktif bulunamadım. Kendi bireysel sağlık durumum nedeniyle. Gösterilere katıldım yalnız (ANT2).

Eylemlere katıldım. Panellere katıldım. Bilfiil eylem içinde dayak da yedim (ART10).

Eylemler yaptık. Dava açtık. Direndik. Gerekirse eylem bile yaptık. Biz haklı yere eylem yaptık. En yakın örneği köprüde bir eylem yaptık. (ART1).

Paneller, yürüyüşler, toplantılar. İstanbul'da dernekler olarak bir araya geliyoruz. Bir araya geldiğimiz zaman topluma yayılıyor zaten (TUN6).

Eylem de yaptık. Panel de yaptık. Protesto da yaptık. Toplantılar da yaptık. Yürüyüşler de yaptık (ART3).

Mücadele ettik. Çevremizde bulunan duyarlı insanlarla beraber mücadele ettik. Eylemdi, paneldi, toplantıydı, yürüyüştü, mitingti (ART4).

Genellikle eylemlere katılabildim. Onun dışında dava ya da başka bir şey yapamadım (ART7).

Katılımcılardan yapılan yukarıdaki alıntılar incelendiğinde katılımcıların HES'lere karşı mücadele verirken sadece bir mücadele yöntemiyle sınırlı kalmadıkları, birden fazla mücadele yöntemine başvurdukları görülmektedir. Öte yandan Tunceli'de yapılan görüşmelerde HES'lere karşı yapılan eylemlerin belirli bir alana yürüme, toplanma, basın açıklaması yapma ve dağılma biçiminde gerçekleşen klasik eylem biçimlerinden zaman zaman farklılaştığı, daha farklı eylem biçimlerinin de yapıldığı araştırma kapsamında yapılan görüşmelerde ortaya çıkmıştır. Tunceli'de yapılan görüşmeler sırasında katılımcılar esnafların kepenklerini indirdiği, şoförlerin kontak kapattığı, HES'leri protesto amacıyla mumların yakıldığı, baraja güllerin atıldığı daha farklı eylem biçimlerinden bahsetmiştir:

Genel olarak bütün esnaflar kepenk kapattı... Arabalar kontak kapattı. Birçok eylem oldu. Yürüyüşler dışında basın açıklamaları vardı... Yani bu konuda aklınıza gelebilecek bütün eylem tarzları deniyor mum yakmaya varıncaya kadar. Mesela birçok eylemlerde Munzur Barajı'na protesto etmek için gül atılıyor (TUN1).

Katılımcının (TUN1) dile getirdiği kepenk indirme ve kontak kapatma eylemlerinin HES'leri protesto etmek için başvuru eylemler arasında yer alması HES

karşıtı protestolara yönenin esnafının da dahil olduğunu ve bu sayede HES karşıtı eylemlerin toplumun farklı kesimlerini kapsayan bir biçimde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. HES karşıtı eylemlerin toplumun farklı kesimlerini kapsayan bir biçimde gerçekleşmesi önemlidir; çünkü HES karşıtılığının toplumun farklı kesimlerine yayılması HES karşıtı protestoların meşruluğunu arttırarak potansiyel olarak daha etkili ve sonuç alıcı olabilmesinin olanaklarını sağlamaktadır.

Artvin'de yapılan görüşmeler sırasında 31 Mayıs 2011 tarihinde Hopa'da gerçekleştirilen protestoya katılımcılar tarafından vurgu yapıldığı görülmüştür. Çevreciler ve HES karşıtıları için bir anlamda dönüm noktası olan bir eylemdir. 31 Mayıs 2011 tarihinde Artvin Hopa'da partisi AKP adına seçim mitingi düzenleyen Recep Tayyip Erdoğan'ı protesto etmek amacıyla HES karşıtıları eylem düzenlemiştir. HES karşıtılarının düzenlediği protesto gösterisine polis müdahale etmiş ve polisin sıkıdığı yoğun biber gazından etkilenen emekli öğretmen Metin Lokumcu hayatını kaybetmiştir. Artvin'de HES karşıtı mücadelenin sembollerinden biri haline gelmiştir. 31 Mayıs 2011 tarihli protesto gösterisi de Artvin'deki HES karşıtıları için sürekli andıkları, referans gösterdikleri bir tarih haline gelmiştir. Artvin'deki HES karşıtı mücadeleden bahsedilirken zaman zaman katılımcılar tarafından bu eyleme vurgu yapıldığı görülmüştür:

Eylemler düzenledik. Panellerimiz oldu. Buradaki bütün insanlar zaten topyekün karşıydı bu şeye. En somut örneği de zaten 31 Mayıs 2011 (ART9).

Aklına ne geliyorsa hepsini yaptık. Paneldi, forumdu, eylemdi. Bir 31 Mayıs yaşandı burada. Sadece burada değil. Ben o dönemde üniversitede de okuduğum için İstanbul'da da yaptık. İstanbul'da Hopa Dereleri Koruma Platformu adına yürüyüş yapıldı Galatasaray'dan Taksim'e. Bu sadece Hopa'yla sınırlı kalmadı. Ankara'da olsun, İstanbul'da olsun oralarda da bir şekilde eylemlerde bulunduk (ART11).

Artvin Hopa'da 31 Mayıs 2011 tarihinde gerçekleştirilen eylem çevre hareketleri içerisinde gerçekleşen ekoloji temelli siyasal öğrenme süreçlerini analiz edebilmek; çevre hareketleri ile sınıf mücadelesini temel alan toplumsal hareketler arasındaki bağı ortaya koyabilmek ve bu iki hareket arasındaki yakınlığı görebilmek açısından önemli bir örnektir. Dönemin başbakanının Hopa'da yapacağı mitingi ve başbakanın kendisini protesto etmek amacıyla çeşitli siyasi partiler, sivil toplum örgütleri basın açıklaması düzenlemiştir. Basın açıklaması sırasında basın açıklamasının yapılacağı alana pankartlar asmışlardır. Asılan pankartlarda "Karadeniz'in asi çocukları çayına suyuna sahip çıkıyor", "Tek yol sokak tek yol devrim", "Sularımızı sattırmayacağız" sloganları

yer almaktadır. Basın açıklaması sırasında asılan pankartlardaki sloganlar HES karşıtı mücadelenin politik muhtevasını, sınıf mücadelesiyle olan yakınlığını göstermektedir. Sloganlar sadece HES'lere karşı yürütülen su hakkı mücadelesiyle ilintili değildir. Aynı zamanda hem geçim kaynakları konusunda yaşadıkları sorunları gündeme getiren hem de sosyalist siyasal mücadelenin argümanlarını barındıran söylemler de bulunmaktadır. “Tek yol sokak tek yol devrim” sloganı protestocuların sosyalist dünya görüşüne sahip olduklarını; “Karadeniz’in asi çocukları çayına suyuna sahip çıkıyor” sloganı ise yöre halkının önemli bir geçim kaynağı olan çay tarımı için verdikleri mücadeleyle su hakkı mücadelesini bir bütün olarak gördüklerini göstermektedir. Protestonun, dönemin AKP Hükümeti’nin başı olan başbakanın seçim mitingine karşı düzenlenmesi ise HES karşıtı mücadelenin politik mücadeleyle yoğun bir şekilde iç içe olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü protestocular HES’ler yoluyla su haklarının ihlal edilmesiyle, geçim kaynakları olan çay bitkisinin tarımı konusunda yaşadıkları sorunları bir bütünün ayrılmaz parçaları olarak görmektedirler. Bu sorunların ortaya çıkmasından da siyasal iktidarı sorumlu tutmaktadırlar. Hem geçim kaynakları için verilen mücadeleyle ekoloji mücadelesini bütünsel bir mücadelenin parçası olarak görmekte hem de “Tek yol sokak tek yol devrim” diyerek sorunun sistem sorunu olduğunu dile getirmektedirler. Dolayısıyla 31 Mayıs 2011 tarihinde Hopa’da gerçekleştirilen protesto su hakkını temel alan bir ekoloji mücadelesiyle sınırlı kalmamış; sınıfsal mücadeleyi öngören politik bir perspektifi de bünyesine dahil ederek ekoloji mücadelesiyle politik mücadelenin bir arada yer aldığı, siyasal öğrenme süreçleriyle ekoloji temelli öğrenme süreçlerinin iç içe geçtiği bir eylem olmuştur. Bu bakımdan önemlidir.

Öte yandan HES'lere karşı yürüttüğü mücadele sırasında katıldığı çeşitli miting, yürüyüş vb.lerinden bahsederken ekoloji mücadelesinin aynı zamanda politik bir mücadele olduğunu ima eden katılımcılar da bulunmaktadır. Yapılan görüşmeler sırasında katılımcılardan biri (ANT7) HES karşıtı mücadele ile işçi sınıfı mücadelesini birbirleriyle ilişkilendiren görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

Şimdi 1 Mayıs'tan başladık. 1 Mayıs eylemlerinde sesimizi duyurduk. Hatta geçen yıl Alanya'da 1 Mayıs'ta Alanya tarihinin ilk kez HES karşıtı eylemini yaptık. Alanya tarihinde ilk kez. Ve ilk basın açıklamasını da bizim grup yaptı. F. hoca yaptı hatta (ANT7).

HES karşıtı mücadele içerisinde yer alan birinin 1 Mayıs’a katılması ve HES karşıtı mücadelenin 1 Mayıs mitingi vesilesiyle başladığını söylemesi manidardır. Şöyle ki; Marksist Ekolog Burkett (2004, s.35), Marx’ın meta değerlerini ve sermayeyi ele alış tarzından yararlanarak işçi sınıfının mücadelesiyle popüler çevreci mücadele arasında

temelde bir yakınlık olduğu tespitinde bulunmaktadır. Yukarıda alıntılanan katılımcı (ANT7) ifadelerini de bu bağlamda yorumlamak mümkündür. Katılımcının (ANT7) dahil olduğu HES karşıtı mücadele dünya genelinde işçiler, emekçiler, ezilenler tarafından birlik, mücadele ve dayanışma günü olarak adlandırılan, kutlanan ve büyük bir tarihsel önemi olan 1 Mayıs'ta başlamıştır. Diğer bir deyişle işçi sınıfının, emekçilerin ve ezilenlerin politik, toplumsal mücadelesi açısından önemli olan bir günde çevre mücadelesine başlanmıştır. HES karşıtı mücadele ile işçi sınıfının, emekçilerin, ezilenlerin kapitalizm karşıtı sınıf mücadelesinin ne kadar iç içe olduğunu göstermesi bakımından önemli bir örnektir. Kuramsal düzeyde dile getirilen işçi sınıfının mücadelesiyle popüler çevreci mücadele arasında yakınlık olduğuna dair tespitin pratikteki karşılıklarından biridir. Marksist Ekoloji'nin temel argümanlarıyla da örtüşmekte ve Marksist Ekolog Burkett'in işçi sınıfı mücadelesiyle popüler çevreci mücadele arasında yakınlık olduğuna dair tespitini desteklemektedir.

Öte yandan sınıfsal mücadeleyle HES karşıtı mücadelenin ve dolayısıyla ekoloji mücadelesinin iç içe olduğunu gösteren bakış açısının uzantılarını sadece HES karşıtı mücadelelere katılanlar arasında gerçekleşen öğrenmelerde görmemekteyiz. HES projesinin yürütücüsü veya ortağı olmayan bu nedenle HES projesinin gerçekleşmemesi durumunda doğrudan zarara uğramayacak sermayedarların da zaman zaman HES karşıtı mücadeleyi mensubu oldukları sınıfın perspektifinden hareketle değerlendirdikleri, HES karşıtlarına kendi sınıfsal konumları üzerinden tavır aldıkları örnekler bulunmaktadır. Bu örneklerde burjuva sınıfları içerisinde gerçekleşen, HES karşıtı mücadeleyle sınıf mücadelesinin iç içe olduğunu düşüncesine dayalı öğrenmelere rastlanmaktadır. Artvin'in Arhavi ilçesinin Kavak Köyü'nde Kavak I-II HES projesinin yürütücüsü MNG Holding tarafından yapılan kaçak köprü köylüler tarafından protesto edilmiştir. Bu protestolara katılan köylüler taşeron firma Ermiş İnşaat'ın çalışanları tarafından darp edilmiştir. Kaçak köprüyü protesto eyleminde yaşanan olayları işçi olarak çalıştığı Noğa Çay Fabrikası'nın penceresinden gören Osman Duman, protestoya katılanlar arasında babası ve arkadaşları olduğu ve onları merak ettiği için fabrikadan çıkarak protestonun yapıldığı alana gitmiş ve sonrasında patronu tarafından protesto alanına gittiği için işten çıkarılmıştır. İşten çıkarılan Osman Duman, Birgün Gazetesi'nden Seçil Türkkan'a (2014, s.16) verdiği röportajda işten atılmasına varan süreci şu şekilde anlatmaktadır:

Fabrikadan şantiye alanı ve köprü görülebiliyor. O gün de kaçak köprü için eylem yapıldığını biliyordum ve katılmak için patronumdan gündüz saatlerinde izin istemiştim. Beni "Çalışanlarımızın HES protestolarından uzak kalmasını

istiyoruz, gidersen seni işten kovarım.” diyerek tehdit etmişti. Bu durumda gitmek istemedim ve dışarıda protestolar sürerken çalışmaya devam ettim. Fakat 2 saat sonra camdan bakarken olay çıktığını gördüm. Protesto edenler arasında babam, arkadaşlarım vardı, endişelendim ve yanlarına koştum. Bir süre sonra jandarma alanı ablukaya aldı. Fabrikaya döndüğümde patronun beni çağırdığını öğrendim. Ona da babamın orada olması sebebiyle endişelenerek gittiğimi anlattım. Sinkaflı küfür ederek beni kovdu.

HES protestosuna gittiği için işten çıkarılan Osman Duman’ın söyledikleri HES karşıtı mücadelenin işverenler tarafından bir sınıf mücadelesi, politik mücadele olarak algılandığını göstermektedir. Ailesi HES protestosuna katılacağı için izin isteyen işçisine patronu HES protestolarına çalışanlarının katılmasını istemediğini ifade ederek izin vermemiştir. Sadece izin vermemekle kalmamış; işten çıkarma tehdidinde bulunmuştur. İşçi ise istemeyerek de olsa patronun kararına boyun eğmiştir. Protesto alanında olay çıkması ise işçi açısından durumları değiştirmiş; ailesinin başına bir şey geleceği kaygısıyla işini bırakıp işyerini terk edip protesto alanına gitmiştir. Sonrasında ise patronu yanına çağırarak hakaret edip işten kovmuştur. İşverenin HES protestolarına karşı tavrı, işçilerinin protestolara katılmasını istememesi ve ailesinin başına bir şey gelebileceği endişesiyle işini bırakıp protesto alanına giden işçiye hakaret edip işçiyi işten çıkarması HES protestolarına bakış açısını göstermektedir. İşverenin yani sermayedarın HES protestolarını basit bir ekoloji mücadelesi olarak görmediği ortaya çıkmaktadır. Kendisiyle doğrudan ilgisi olmayan, ekonomik kazancını doğrudan etkilemeyen, başka bir şirket tarafından yürütülen HES projesinin protesto edilmesine çalışanlarının katılmasını istememesi kendi sınıfı adına bir sınıf dayanışması gösterdiğini ve HES’leri sınıf mücadelesinin bir parçası olarak gördüğünü ortaya koymaktadır; çünkü mensup olduğu sermaye sınıfının bir başka bireyinin ekonomik haklarının zarar görmesini engelleme çabası içerisindedir. Diğer bir deyişle kendi sınıfına mensup bir başka bireyin ya da grubun haklarını savunmaktadır. Burada söz konusu olan burjuvazi içerisinde gerçekleşen bir sınıf dayanışmasıdır. Tüm bunlar sermaye sınıfının da HES karşıtı mücadeleyi ve dolayısıyla ekoloji mücadelesini politik hareketler olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu noktadan hareketle ekoloji mücadeleleri ve ekoloji hareketinin bir parçası olan HES karşıtı mücadeleler politik hareketler olduğunu söylemek mümkündür; çünkü sınıf mücadelesiyle iç içedir. Ayrıca sınıf mücadelesiyle iç içe geçmiş politik mücadele olduğu için de sermaye sınıfına ve sermaye sınıfının temsil edildiği siyasal düzene tehdit olarak görülebilmektedir.

HES karşıtı protestolar gerçekleştirilirken internetin sunduğu imkanlardan da yararlandığı görülmüştür. Katılımcılardan biri Tunceli'de HES'lere karşı mücadele edilirken başvurulan araçlarından bahsederken "İnternet üzerinde mesela propoganda var (TUN1)." diyerek internet üzerinden HES karşıtı propoganda yapıldığını ifade etmiştir.

Bazı katılımcılar HES'leri protesto ederken ÇED toplantısını protesto etme, ÇED toplantısını yaptırmama ya da düzenlenecek ÇED raporunun doğruluğunu sağlamak için öğretim üyesi getirme gibi mücadele yöntemlerini kullandıklarını ifade etmişlerdir:

ÇED toplantılarını protesto ettik. Yaptırmadık. Olmadı Kemalpaşa'da (ART6).

Şu an davasını da açtık. ÇED raporu için üniversiteden öğretim üyesi de getirdik (ANT3).

HES'ler protesto edilirken festival düzenleme gibi daha çok yöreye özgü yöntemlerden yararlandığı da görülmüştür. Tunceli'de her yıl düzenlenen Munzur Kültür ve Doğa Festivali bunun bir örneğidir. Görüşmeler sırasında festivalin kurucusu olduğunu söyleyen bir katılımcı festival hakkında şunları söylemektedir:

Onun kurucusu benim. O dönem şeydi. Bakın festivali, hatta bu 13. değil 14. festiveldir, ilk festival bizim köyde yapıldı. Yasaklandı. 99'da izin vermediler bize. Biz 150-200 kişiyle bizim köye gittik kaçak olarak. Şurada. Yakın. Festivalin çıkış noktası bu. Gerisi hikaye çünkü bu işin içinde biziz. Burası yasaklı bir kent arkadaş. Kim ne derse desin. 3 dedi mi 5 dedi mi zincir vuruluyordu. Buraya giriş yasaktı. Köyler yakılıyordu, şu yakılıyordu, bu yakılıyordu, hiçbir tane gazeteci buraya girmiyordu, amacımız bu baskıyı kırmaktı. Çünkü neden o zaman? Barajdan ziyade ormanlarımız yakılıyordu. Su, baraj değil. O zaman köyler boşaltılıyordu. Ormanlar yakılıyordu. Bunlardan kaynaklı o zaman düşündük taşındık dedik ne yapalım? Buraya biz dedik işte, bak ismi de o zaman Munzur Kültür ve Doğa Festivali koyduk, çünkü dedik bir bütün. Ha o zaman da bu baraj tantanası oldu ya o da vardı işin içinde. Uzunçayır barajı. Diğerleri yoktu. Bu baraj da vardı ama asıl şeyi baraj değildi o zaman. Barajda içindeydi diyorum ama köy yakılıyordu. Burası yasaklı kentti. Giremiyordu kimse. Onu kırmak için dedik böyle bir şey yapalım (TUN2).

Katılımcının (TUN2) sözlerinden Munzur Kültür ve Doğa Festivali'nin başlangıç aşamasında HES'lere ve barajlara karşı mücadele amacıyla ortaya çıkmadığı anlaşılmaktadır. Yine katılımcının ifadelerinden Tunceli'de yaşayanların o dönemde politik ve toplumsal baskı altında oldukları anlaşılmaktadır. Katılımcıya göre bu dönemde köyler boşaltılmakta ve hatta yakılmaktadır. Tüm bunların yanında ormanların yakılması gibi doğaya zarar veren faaliyetler de ortaya çıkmaktadır. Katılımcı öncelikle yaşadıkları politik ve toplumsal baskıyı aşmak amacıyla bu festivali düşündüklerini ifade etmiştir; ama ormanların yakılması olaylarını, baraj ve HES yapımını da yaşadıkları politik ve toplumsal baskının bir parçası olarak gördüklerinden festival kapsamına dahil etmişlerdir.

Dolayısıyla doğanın korunması için verilen mücadeleyi politik ve toplumsal baskıya verilen mücadeleyle birleştirmişler ve festivali bu eksende düzenlemeye başlamışlardır. Sonrasında ise Munzur Kültür ve Doğa Festivali HES karşıtı mücadeleyle, ekoloji mücadelesiyle daha sık anılır hale gelmiştir. Katılımcının (TUN2) söyledikleri üzerinden Tunceli’de ekoloji mücadelesiyle politik mücadelenin iç içe geçtiğini söylemek mümkündür. Diğer bir deyişle politik mücadelenin kendisi aynı zamanda ekoloji mücadelesi, ekoloji mücadelesinin kendisi de politik mücadeledir. Nitekim görüşme sırasında katılımcı (TUN2) Tunceli’deki HES’lerin yanına karakol yapılması konusu açıldığında Tunceli’deki HES’lerin yapımının politik bir amacının olduğunu belirten sözler söylemiştir:

Hiçbir şeyi, Dersim’de yapılan hiçbir şeyi birbirinden ayrı düşünmeyeceksin. Burada her çakılan çivi açık söyleyeyim size siyasidir. Her şey siyasidir. Siyasi olmayan hiçbir şey yok burada. Halkın o bakış açısı o açıdan doğru diyorum. Bu kenti yok etmenin hesabı var. Açık söyleyeyim size bu toplumu dağıtmanın hesabıdır bunlar (TUN2).

HES karşıtlarının HES’lere karşı çıkarken başvurduğu mücadele yöntemlerinden bir tanesi de HES’lere karşı verilen hukuk mücadelesidir ve katılımcılar bunu şu şekilde ifade etmişlerdir:

Dava açtık hukuksal süreç devam ediyor (ANT10).

Hukuk mücadelesi oldu. Teknik mevzularla ilgilenen arkadaşlar farklıydı tabii. Onlar dava açtılar. ÇED raporuna yürütmeyi durdurma kararı aldılar falan. Biz de memlekette ulaşabildiğimiz kadar eşimize, dostumuza anlattık. Sonra şirket çekildi zaten. Durum bu (ART6).

Dava açıldı. Derelerin Kardeşliği Platformuyla beraber, TMMOB şey yaptı. Hatta bizim o davamız dedik ya kazanıldı. Olmadı. Yapılmadı ama Zilan’da şey ne durumda bilmiyorum, Üzümdere ne durumda. Ama Zilan’ınki herhalde devam ediyor. Alakır devam ediyor, Alara devam ediyor, Gündoğmuş devam ediyor, Sanırım Ahmetler de devam ediyor (ANT8).

Allah’a şükür bugüne kadar yapmış olduğumuz mücadele ve bunun başında hukuk diyorum ben. Hukuk her zaman haklıdan yana çıkmasa dahi bu sefer haklının yanında çıkmış. Yani vatandaşın yanında olmuştur hukuk. Nedir? Hukuk demiştir ki bunlara siz bu katliama yapamazsınız. Bu bir doğa katliamıdır. Bunun elektrikle ilgisi yok. Doğa katliamıdır (ART1).

Yukarıdaki alıntılarda yer alan yapılan katılımcılardan birinin (ART1) hukuk hakkında söyledikleri dikkat çekicidir. Katılımcı hukukun her zaman haklının yanında olmadığı düşüncesindedir; fakat kendilerinin HES’e karşı verdiği hukuk mücadelesi sırasında bu seferlik kendilerinin yani vatandaşın ve haklının yanında yer aldığını ifade etmiştir. Dolayısıyla katılımcının hukuka karşı olumsuz bir algıya sahip olduğu

görülmektedir. Öte yandan araştırmada hukuk konusundaki olumsuz yargılarını dile getiren başka HES karşıtı katılımcılarla da karşılaşmıştır. Katılımcılardan biri HES'lere karşı verilen hukuk mücadelesinden bahsederken yaşadıkları zorlukları şu şekilde ifade etmiştir:

Bu HES'lere karşı yoğun şekilde mücadele ettik. Onların buraya gelmemesini sağladık. Daha sonra mahkemeye verdik. Mahkeme süreci devam etti. Mahkeme keşif yapmaya karar verdi. Tabii keşif bedeli 14 bin lira olarak bize çıkarttılar. Bu Çığlık Köyü'nün bütün paralarını toplasanız 14 bin lira yapmaz. Avukatımız dedi ki: Yeşil kartı olan yeşil kartını, Bağ-Kur'dan emekli olan emekli maaşı dekontunu, yoksul olanlar muhtardan yoksulluk belgesini getirsin dediler. Bu belgeleri temin ettik. Mahkemeye sundu avukatımız. 9 bin liraya düşürdüler. Biz bu parayı zar zor topladık. Köylülerden zar zor topladık. Bu parayı yatırdık. Ve keşif geldi. Yerinde keşif yaptı. Bu keşif sonucunda bilirkişinin verdiği rapor yüzde 100 bizim lehimize. Yani bu ülkenin jeolojik kısmı, endemik bitkiler, yaban hayatı, insan hayatı yani açıkçası bunun bir facia olacağı şeklinde bizim lehimize karar verdiler. Bunun arkasından tekrar mahkeme bu bilirkişinin raporuna rağmen. Ee ne yaptı. Davayı reddetti mahkeme. Yani aslında karar verse bizim lehimize karar verecek mahkeme. Doğru karar vermemek için mahkeme davayı reddetti. Daha sonra Danıştay'a dava açtık. 9-10 ay falan sürdü bu Danıştay veya 1 sene sürdü bu Danıştay süreci. Danıştay kökünden oradaki HES belasını kazıdı, iptal etti ama Danıştay'ın HES belasını kökünden iptal etmesi demek oraya bir daha gelmeyecekler anlamına gelmiyor. Biz hala bekliyoruz onları (ANT9).

Katılımcının (ANT9) söylediklerinden köylülerin Antalya Çığlık Köyü'ne yapılacak HES'e karşı yürüttükleri hukuk mücadelesinin başından beri, hukuki süreçleri işletirken sorun yaşadıkları anlaşılmaktadır. HES'e karşı dava açmışlar ve sonrasında kendilerinden yüklü miktarda keşif bedeli istenmiştir. Katılımcıya göre istenen bu miktarı köyde yaşayanların karşılaması mümkün değildir. Öte yandan dava açan köylülerin avukatının çabası sonucu keşif bedeli bir miktar düşmüş ve köylü bu parayı zor da olsa ödemiştir. Çığlık Köyü'nde yapılan keşif sonrasında davayı açan köylüler bilirkişi tarafından haklı bulunmuş; fakat mahkeme bilirkişi raporunu dikkate almayarak davayı açan köylüler aleyhine karar vermiştir. Mahkemenin vermiş olduğu karar temyize götürülmüş ve en sonunda Danıştay dava açan köylüler lehine davayı sonuçlandırmıştır. Köylülerin HES'e karşı verdikleri tüm bu hukuk mücadelesi süresince çeşitli öğrenme süreçleri içerisinde yer aldıkları görülmüştür. Öncelikle kendilerinden istenen keşif bedeli vasıtasıyla hukuk aracılığıyla hak aramanın ancak parayla mümkün olduğunu öğrenmişlerdir. Diğer bir deyişle adalet ve hak arama ancak parası olanlar için söz konusu olabilmektedir. Mahkemenin bilirkişi raporunu dikkate almaması sonrasında mahkemelerin yanlı kararlar verebileceğini öğrenmişlerdir. Dava ve temyiz süreçlerinin süresi üzerinden ise hukuksal mücadelenin uzun bir süreç olduğu sonucuna varmışlardır.

En sonunda hukuk mücadelesini kazanmışlardır; fakat hala kazandıkları hukuk mücadelesinin bir faydasının olmayabileceğini düşünmektedirler. Nitekim bu durumu katılımcı (ANT9) “Danıştay’ın HES belasını kökünden iptal etmesi demek oraya bir daha gelmeyecekler anlamına gelmiyor. Biz hala bekliyoruz onları.” diyerek dile getirmektedir. Buradan hareketle de katılımcıların hukuk kurallarının uygulanabilirliği konusunda şüphelerinin olduğunu ve yaşadıkları yerde hukukun üstünlüğünün geçerli olacağı konusunda şüphelerinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Öte yandan HES'lere karşı verdikleri hukuk mücadelesinden bahsederken bir başka katılımcı ise direkt olarak hukuka güveninin kalmadığını söylemiştir:

Artvin'de biz şöyle bir deney de yaşadık. Hukuksal olarak kazandığımız davalar olmasına rağmen, yürütmeyi durdurma olmasına rağmen, mesela Sahil Yolu ile ilgili biz davaları kazandık yol bittikten sonra. Sonra bizim hukuka çok güvenimiz kalmadı (ART8).

Katılımcının (ART8) sözlerinden Karadeniz Sahil Yolu'na karşı hukuk mücadelesi verdikleri anlaşılmaktadır. Hukuk mücadelesi sırasında kazanılan davalar olmuş, yürütmeyi durdurma kararları alınmış ama Sahil Yolu Projesi tüm bunlara karşın devam etmiş ve hatta yol bittikten sonra bazı davaları kazanmışlardır. Dolayısıyla karşı çıktıkları Sahil Yolu Projesi sonuçlanarak çevreye zarar vermiştir. Kazanılan hukuk mücadelesinin de bu noktada pek bir önemi kalmamıştır. Karadeniz Sahil Yolu Projesi'ne karşı verdikleri hukuk mücadelesi sırasında ve sonrasında yaşadıkları hukuka ve hukukun üstünlüğüne, hukuki kararların uygulanabilirliğine ilişkin şüpheye ve hatta hukuk konusunda olumsuz bir algının oluşmasına yol açmıştır. Sonrasında ise Sahil Yolu Projesi'ne karşı verdiği hukuk mücadelesinde gerçekleşen öğrenmeleri katılımcı (ART8) HES karşıtı mücadeleye transfer etmiştir. Hukuka güveninin olmadığını söyleyerek de hukuksal mücadelenin sonuç alıcı bir mücadele yöntemi olmadığı düşüncesinde olduğunu ifade etmiştir. HES'lere karşı verdiği mücadelede hukuk mücadelesine mesafeli yaklaşmıştır. Başka bir katılımcı (ANT7) ise davayı kazanmalarına rağmen hile yoluyla, hukuki kararların etrafından dolanılarak HES'in yapılabileceğini düşündüğünü dile getirmiştir. Ayrıca hukuka, hukuki kararların uygulanabilirliğine dair inançsızlığını ima etmiş; bir anlamda hukuki mücadelenin sonucu alıcı olmadığını düşündüğü dile getirmiştir:

Hukuksal mücadelenin birinci aşamasını kazandık. Bizim lehimize sonuçlandı. Ama bunun tabii temyiz yolu var. Şirket işte mesela A şirketi değil de B şirketi devreye girer. Yani sıfırdan başlamış gibi bu tip dolaplar her zaman döner yani (ANT7).

Hukuka ve hukuksal mücadelenin etkililiğine duyulan güvensizlik HES karşıtlarının hukuksal mücadelelerin yanında başka mücadele yöntemlerine başvurmalarına yol açmıştır:

Evet biz başından beri zaten mücadelenin içindeyiz. Abilerimiz daha evvelinde hukuksal bir mücadele başlattı. Biz de bu süreci takipteydik zaten. Son bir sene içinde de biz de çok daha aktif bir şekilde bu mücadelenin içine girdik ve bizim yaptığımız şey burada Arhavi'de bir hareketlenme yaratmaktı. Çünkü o ana kadar yapılan HES mücadelesi yalnızca hukuksal boyutta yürütülmüştü. Fakat hukuksal mücadele bu doğa mücadelesine, HES mücadelesine ne yazık ki yeterli olamıyor. Çünkü ülkemizin hukuk sisteminde bir takım eksikliklerin hepimiz farkındayız. Doğal olarak biz de yaklaşık son bir senedir, iki senedir bu işin içinde burada, Arhavi'de yerel bir toplumsal bir tepki yaratabilmek adına bir takım çalışmalar, faaliyetler yürütüyoruz. Eylemler düzenliyoruz. Basın açıklaması düzenliyoruz. Hem burada olsun hem İstanbul ayağında olsun birçok eylemimiz oldu. Bu çerçevede bizim mücadelemiz bu şekilde (ART2).

Katılımcının (ART2) ifadelerinden HES'lere karşı verilen hukuk mücadelesinin hem HES karşıtı mücadele açısından hem de genel olarak çevre mücadelesi açısından yetersiz olduğu, hukuk mücadelesinin sonuç alıcı bir mücadele yöntemi olarak görülmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla HES'lere karşı verilen mücadele hukuk mücadelesiyle sınırlı kalmamalı, başka mücadele yöntemlerine de başvurulmalıdır. Hukuka ve hukuksal mücadelenin etkililiğine duyulan güvensizlik nedeniyle hukuksal mücadelenin yanında başka mücadele yöntemine başvuranlar arasında hukuksal mücadelelere ek olarak gerçekleştirilen protesto eylemlerinin HES karşıtı mücadeleleri güçlendirdiğini; hatta verilen hukuk mücadelesinin olumlu sonuçlanmasına yol açtığını düşünenler de bulunmaktadır. Nitekim HES'lere karşı verdikleri hukuk mücadelesinden bahseden bir katılımcı (ART1) açtıkları davanın yanında gerçekleştirdikleri eylemliliklerin de HES karşıtı mücadelede kazanım elde etmelerine etkisinin olduğunu belirten sözler söylemiştir:

Dava açtık. Dendik. Gerekirse eylem bile yaptık. Biz haklı yere eylem yaptık. En yakın örneği köprüde bir eylem yaptık. Neymiş bu köprü? Bakın orada bir yazı var. 26. Bölge Müdürlüğü'nden bu köprülerin kaçak olduğu, bu dere alanlarının daraltıldığı, genişletileceğine ait yıkılacağına ait bir karar var. Bu karar 3 aydır tebliğ edilmemiş firmaya. Tebliğ edilmeyince bizim elimize geçti hasbel kader. Kendini seven doğayı seven bir yerden elimize geçti. Bir baktık burada bir yasal olmayan birşey var. Gereken mercilere şikayetimizi bulunduk. Şikayetin karşılığını alamayınca haklı olarak gittik o köprüde bir eylem düzenledik. Ve o köprüde yapmış olduğumuz eylem yerinde bir eylemdi. Kanunlu bir eylemdi. Kanunsuz hiçbir eylem olmadı ve kanunsuz hiçbir eyleme de bu komiteden karar çıkmaz. Bu bizim kanuni bir eylemimizdi. Elimizde bir belge var (ART1).

Katılımcıdan (ART1) yapılan yukarıdaki alıntı HES karşıtlarının hukuki mücadeleye başvurduklarını, hukuki mücadeleyle hukuki kazanımlar elde ettiklerini ama bu kazanımların fiiliyata geçmediğini göstermektedir. Elde ettikleri hukuki kazanımlar, kararlar kamu otoriteleri tarafından uygulanmamış ve HES'i inşa eden şirket korunmuştur. Bunun bir sonucu olarak da HES karşıtı mücadele içerisinde yer alanlarda hukuk kurallarını ve kararlarını uygulamakla yükümlü kamu otoritelerine karşı bir güvensizlik oluşmuştur. Hatta köprünün yıkılması kararını uygulamayan kamu otoritelerinin yasaya uymadığını ve şirketten yana olduğunu düşünmektedirler. Kağıt üzerinde kazandıkları ama pratikte gerçekleşmeyen hukuki kazanımlarının gerçekleşmesini sağlamak amacıyla kanuna uygun ve meşru olduğunu düşündükleri protesto eylemlerini gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca katılımcıların (ART1) yaptıkları eylemleri “kanunlu” yani hukuka uygun, meşru görmeleri ve hak arama mücadeleleri sırasında kanunsuz hiçbir şey yapmadıklarını söylemesi anlamlıdır. Çünkü katılımcının - her ne kadar hukuk kurallarını, hukuki kararları uygulaması gereken merciler hukuk kurallarını ve hukuki kararları uygulamasalar da- hak arama mücadelesi verilirken hukuki olmayan bir şey yapılmaması gerektiği düşüncesinde olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle katılımcı -hukuk kurallarını ve hukuki kararları uygulayacak merciler hukuktan sapsalar bile- hak arayanlar hukuktan sapmamalıdır düşüncesindedir.

Öte yandan HES'lere karşı verilen hukuk mücadelesi sırasında hukuka ve hukuk kararlarını uygulayacak kamu otoritelerine karşı güvensizlik o kadar yüksektir ki katılımcılardan (ART1) biri hukuk mücadelesini kazandıklarını ama eğer kazanamamış olsalardı mahkemenin vermiş olduğu karara direneceklerini söylemiştir:

Ne dedik zamanında. Önce mahkemenin vereceği karar. Hukuka saygılı olacaksınız. Ne kadar olsa da olmasa da bu ülkede hukuk. Eğer hukuk bizim lehimize bir karar vermişse biz de mücadelemizi o şekilde vereceğiz. Ha vermedi. O zaman kendi hukukumuz başlayacak. Nedir bu kendi hukukumuz? Her gün dereye inecektik. Her gün kepeğin önünde duracaktık. Her gün sopalarla inecektik. Önlerini kesecektik. Mücadeleyi böyle yapacaktık. Ama yukarıdaki yaradanım da duydu ki, Allah razı olsun ondan da. Duydu ki ya bu adamların başını belaya sokmayalım. Önümüzde bir festival vardır. O festivalde çok şeyler değişecekti. Yürütmeyi durdurma kararı çıktı ve bu akşamki bizim buradaki eğlencemiz köylünün ve etraftaki arkadaşların eğlencesi için bu köprüde bir horon oynanacak. Ondan sonra da her akşam buraya gelinecek. Eş dost çay, kahvesini içecek. Muhabbetini yapacak (ART1).

Yukarıdaki paragrafta kendisinden alıntı yapılan katılımcı (ART1) önce mahkemenin vereceği kararı beklediklerini ve hukuka saygılı olmak gerektiğini söylemektedir. Dolayısıyla ilk bakışta HES karşıtlarında hukuka karşı bir güven varmış

izlenimi oluşmaktadır; fakat mahkemenin HES karşıtları aleyhine karar vermesi durumunda karara direneceklerini söylemesi bu izlenimin doğru olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Katılımcının mahkemeden kendileri aleyhine bir karar çıkması durumunda kendi hukuklarının devreye gireceğini söylemesi gerçekte hukukun taraflı bir kurum olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Ayrıca “kendi hukukumuz” kavramını kullanması ise katılımcının hukuk konusunda “bizlerin hukuku ve onların hukuku”, “haklının hukuku ve haksızın hukuku” gibi antagonist kavramlardan oluşan bir kavrayışa, algıya sahip olduğunu göstermektedir. Yine benzer bir şekilde bir başka katılımcı da yargı tarafından HES karşıtları aleyhine bir karar çıkması durumunda HES karşıtları olarak bu kararı kabul etmeyeceklerini ifade eden sözler söylemiştir:

Yapılması gereken her şey yapılıyor. Yasal olarak yapılıyor. Ondan sonra protestolar prosedüre uygun yapılıyor. Kimseye zarar verilmiyor, edilmiyor. Yapmayın etmeyin diye sloganlar atılıyor. Kimseye bir şey dedikleri yok. Şu an yapılması gereken her şey yapılıyor. Ama dediğim gibi yargı da der ki yapılıns ondan sonrasını bilmiyorum yani nasıl bir eylem olur onu bilmiyorum (TUN1).

Katılımcı öncelikle HES karşıtı mücadele sırasında yaptıkları her şeyin yasal olduğunu, yasadışı olan hiçbir şeyin protestolar sırasında gerçekleştirilmediğini söylemektedir. Sonrasında ise “...yargı da der ki yapılıns ondan sonrasını bilmiyorum yani nasıl bir eylem olur onu bilmiyorum (TUN1).” diyerek yargıdan HES’lerin yapılması konusunda olumlu bir karar çıkması durumunda bu kararı kabul etmeyeceklerini ve bu karara karşı mücadele edeceklerini ima etmektedir. Tüm bunlar katılımcının hukukun tarafsızlığı konusunda şüphelerinin olduğunu, hukuka güvenmediğini göstermektedir. Öte yandan katılımcının protestolarda yaptıkları her şeyin yasalara uygun olduğunu söylemesi; ama yargıdan HES’in inşa edilmesi konusunda olumlu bir karar çıkarsa karşı çıkacaklarını söylemesi hukuku uygulaması ve adaleti tesis etmesi gereken, beklenen kamu otoritelerinin adaletsiz davranabileceklerini düşündüğünü göstermektedir. Ayrıca buradan hareketle katılımcının (TUN1) kamu otoritelerden adaleti tesis etmesi yönünde bir isteğinin ve beklentisinin olduğunu söylemek mümkündür.

HES karşıtı mücadele içerisinde hukuksal mücadele sırasında hukuka ve hukuki kararların uygulanabilirliğine ilişkin şüphelerini, güvensizliklerini belirtenlerin yanında doğrudan doğruya hukuksal mücadelenin kendisini bir mücadele yöntemi olarak eleştirenler de bulunmaktadır:

Bir yandan hukuksal mücadele yürütülüyor ama bir yandan hukuksal mücadelenin şöyle bir sakat yönü var. Biz adamlara bütün eksikliklerini buluyoruz adamlar o eksiklikleri gideriyorlar. Adamların elini sağlamlaştırıyoruz. Tamam buluyorsun doğru, yürütmeyi durdurma kararı veriyorsun ama adam gidiyor ne

yapıyor biliyor musun? Bütün o eksikliğini projenin tamamlıyor. Senin karşına çıkıyor. Bunun bir tek şeyi halktır. Ben yıllardır söylüyorum. Halkı alacaksın baraj alanına döküceksin, terk etmeyeceksin. Silahıyla mı geliyor, uçağıyla mı geliyor, topuyla, tankıyla mı geliyor neyle geliyorsa gelsin. Onun dışında hikayedir. Hukuk benim hukukum, devlet benim der. Sen ne anlattırsan anlat. Kim kime ne yapar (TUN2).

Katılımcının (TUN2) hukuksal mücadeleyi yasaya, prosedüre uygunluğun denetlenmesi olarak algıladığı anlaşılmaktadır. HES'lere karşı verilen hukuki mücadele yoluyla HES projesinin yasaya ve yasal prosedüre aykırı yönlerinin tespit edildiğini, hukuksal mücadelenin bu eksende yürütüldüğünü ifade etmektedir. Açılan davalar sonucu tespit edilen eksikler HES yürütücü firma tarafından giderilmekte ve firma yeniden HES yapım faaliyetine devam etmektedir. Öte yandan katılımcının (TUN2) sözlerinden HES'lerin yasalara ve yasal prosedürlere uygun olsalar bile katılımcı açısından meşru olmadığı anlaşılmaktadır. HES'lerin yapımı meşru değildir ve HES'ler zararlıdır. Diğer bir deyişle HES'lerin yasaya ve yasal prosedürlere uygun olması çevreye zararlı olmadığı ve HES'lerin meşru olduğu anlamlarına gelmemektedir. Tam da bu noktada katılımcının (TUN2) yasaya ve yasal prosedürlere uygun olan faaliyetlerin her zaman meşru olmadığını düşündüğünü söylemek mümkündür. Katılımcıda yasal olan her şeyin meşru, meşru olan her şeyin de yasal olmayabileceğine dair bir kavrayışın bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla katılımcının (TUN2) HES'lerin yasal olsalar bile meşru olmadığını düşündüğünü söylemek mümkündür. Bu da yasallıkla meşruluk arasındaki ilişkinin eleştirel olarak sorgulanmasıyla gerçekleşen önemli bir siyasal öğrenme sürecinin gerçekleştiğini göstermektedir. Yasallıkla meşruluk arasındaki ilişkinin eleştirel olarak sorgulanmasının sonucu olarak ortaya çıkan ekoloji temelli siyasal öğrenmeler aracılığıyla katılımcının (TUN2) hukuksal mücadeleyi HES karşıtı mücadelede sonuç alıcı bir yöntem olarak görmeyen bir kavrayışa ulaştığı görülmektedir. Katılımcıya göre, HES'lere fiili eylemlerle, protesto eylemleri yoluyla karşı çıkılması daha sonuç alıcıdır. Ayrıca katılımcının "Halkı alacaksın baraj alanına döküceksin, terk etmeyeceksin. Silahıyla mı geliyor, uçağıyla mı geliyor, topuyla, tankıyla mı geliyor neyle geliyorsa gelsin. Onun dışında hikayedir. Hukuk benim hukukum, devlet benim der. Sen ne anlattırsan anlat. Kim kime ne yapar (TUN2)." biçimindeki sözleri hukuku ve devleti tarafsız olarak görmediğini de ortaya koymaktadır. Katılımcıya göre hukuk ve devlet HES'lere karşı çıkanların karşısında yer almaktadır ve bu nedenle fiili eylemler, protestolar katılımcıya göre daha sonuç alıcı yöntemlerdir. Bu da katılımcıda devleti ve

hukuku tarafsız olarak görmeme kavrayışına yol açan ekoloji temelli siyasal öğrenmelerin gerçekleştiğini göstermektedir.

HES'lere karşı hukuk mücadelesi veren katılımcıların görüşleri bütünsel olarak değerlendirildiğinde HES karşıtlarının bazılarında hukuka, hukuksal mücadeleye ve hukuk kararlarını uygulayacak kamu otoritelerine güvenin olmadığını söylemek mümkündür. Böyle düşünen HES karşıtlarına göre hukuk yanlıdır. Bu yanlılık çoğunlukla haklıdan yana olmak anlamına gelmemektedir. HES karşıtlarının hukuku ve hukuk kurallarını uygulayacak kamu otoritelerinin haksızdan yani HESçi şirketten yana olduğunu düşündükleri görülmektedir. Ayrıca HES karşıtlarının HES'lere karşı açtıkları davayı kazansalar bile hukukun uygulanarak HES'in yapımının engellenebileceğinden şüphe duydukları görülmüştür. HES'lere karşı verdikleri hukuk mücadelesi sırasında yaşadıkları, deneyimledikleri üzerinden gerçekleşen öğrenmeler de hukuka ve hukukun uygulayıcısı kamu otoritelerine duyulan güvensizliği ortaya çıkarmaktadır. Hukuk devletle ilişkilendirilen bir kavramdır. Toplumun ve bireylerin çıkarlarını koruması beklenmektedir. Yasa önünde herkesin eşit olduğu kabul edilmektedir; fakat katılımcılar HES'lere karşı yürüttükleri hukuk mücadeleleri sırasında hukukun tarafsız olmadığını ve devlet tarafından temsil edilen ve kamu otoritelerince yerine getirilmesi gereken hukukun eşitsiz ve taraflı davrandığını öğrenmişlerdir. Bu da beraberinde devlete güvensizlik duyulmasına neden olan eleştirel düşünsel süreci ortaya çıkarmaktadır. HES'lere karşı verdikleri hukuk mücadelesi sırasında yaşayarak öğrendiklerinin etkisiyle ortaya çıkan devlete yönelik eleştirel düşünme sürecinin bir sonucu olarak; bazı HES karşıtlarının devletin HES firmasının yanında yer almak suretiyle sermayenin yanında yer aldığını, hukukun ve devletin halktan değil sermayeden yana hareket eden taraflı bir kurum olduğunu öğrendiklerini söylemek mümkündür. Hukukun, kamu otoritelerinin HES'lere karşı verilen hukuk mücadelesi sırasında ve sonrasında sorgulanması ve bu sorgulamalar sonrasında gerçekleşen öğrenmeler ise ekoloji mücadelesinin parçası olan HES karşıtı mücadelenin önemli ekoloji temelli siyasal öğrenme olanaklarını bünyesinde barındırdığını göstermektedir.

HES karşıtı eylemliliklerden ve HES'lere karşı verilen mücadeleler sırasında başvuru olan mücadele araçlarından bahsederken dikkat çekici bir noktaya da kısaca değinmek gerekmektedir. Gerçekleştirilen eylemliliklerin HES'lerin inşa edileceği yöreyle, ille, bölgeyle sınırlı kalmadığı görülmektedir:

Onun dışında her yerde işte yurt dışında, Ankara'da, İstanbul'da ve Türkiye'nin birçok ilinde buradaki derneklerin, Tuncelilerin örgütlediği eylem biçimleri var (TUN1).

Eylemler düzenliyoruz. Basın açıklaması düzenliyoruz. Hem burada olsun hem İstanbul ayağında olsun birçok eylemimiz oldu. Bu çerçevede bizim mücadelemiz bu şekilde (ART2).

Bir 31 Mayıs yaşandı burada. Sadece burada değil. Ben o dönemde üniversitede de okuduğum için İstanbul'da da yaptık. İstanbul'da Hopa Dereleri Koruma Platformu adına yürüyüş yapıldı Galatasaray'dan Taksim'e. Bu sadece Hopa'yla sınırlı kalmadı. Ankara'da olsun, İstanbul'da olsun oralarda da bir şekilde eylemlerde bulunduk (ART11).

Katılımcıların (TUN1, ART2, ART11) söylediklerinden memleketlerinden geçici bir süre ya da kalıcı olarak göç edenlerin HES protestolarını göç ettikleri yere de taşıdıkları anlaşılmaktadır. HES karşıtı eylemlilikler sadece HES yapılan sınırlı yerle kalmamıştır. Memleketlerinden ayrılanlar, ayrıldıkları memleketlerinin doğasını korumak adına HES karşıtı eylemleri yaşadıkları yerlere de taşımışlardır. Bu durum HES karşıtlarının memleketleriyle ve memleketlerinin doğalarıyla kurdukları güçlü duygusal bağa işaret etmektedir.

Araştırma kapsamında katılımcılardan toplanan veriler bütünsel olarak değerlendirildiğinde HES karşıtı mücadele yöntemlerini HES inşaatının yapılması planlanan alanda çadır kurma ve/veya nöbet tutulma, HES şantiyesinin işgal etme, HES için yapılacak etüt çalışmasını engelleme, kepenk kapatma, kontak kapatma, mum yakma, baraja gül atma, HES'lere karşı dava açma, ÇED toplantılarını protesto etme ve yaptırmama, miting, festival ve protesto gösterileri düzenleme, forum yapma, internet üzerinden HES karşıtı propaganda yapma olarak özetlemek mümkündür. Ayrıca HES karşıtı mücadelenin geneli göz önünde bulundurulduğunda HES karşıtı mücadelenin genellikle tek bir yöntem ya da mücadele aracı üzerinden yürütülmediği de görülmektedir. Katılımcı ifadeleri de bu durumu desteklemektedir:

Elimizden ne geliyorsa hepsini yaptık. Eylem de yaptık. Panel de yaptık. Protesto da yaptık. Toplantılar da yaptık. Yürüyüşler de yaptık. Hukuki olarak mücadele de verdik (ART3).

Şu an davasını da açtık. ÇED raporu için üniversiteden öğretim üyesi de getirdik (ANT3).

Paneller, yürüyüşler, toplantılar. İstanbul'da dernekler olarak bir araya geliyoruz... Ana merkez İstanbul aslında. En çok örgütlü İstanbul. İzmir, Ankara destek verebiliyor. Biz buraya geldiğimiz zaman haber veriyoruz. Her bir yerden otobüs tutup o şekilde geliyorlar. Buradaki belediyeyi haberdar ediyoruz. Burada bir çalışma olduğu zaman birkaç hafta önce buraya bazı arkadaşları

gönderiyoruz. Köylerde çalışma yapıyoruz. Köyleri geziyoruz. Mesela Cevizlidere'ye bu sene 1 hafta önce arkadaşlar geldi. Bir komite oluşturuyoruz. Köylere broşür dağıtıyorlar. Bu şekilde halkı bilinçlendiriyoruz. Buraya geldiğimizde muhtarlarla direkt irtibata geçiyoruz. Muhtarlara görev veriyoruz. O broşürleri muhtarlara veriyoruz. Onlar dağıtıyor (TUN6).

Mücadele ettik. Çevremizde bulunan duyarlı insanlarla beraber mücadele ettik. Eylemdi, paneldi, toplantıydı, yürüyüştü, mitingti (ART4).

Miting, festival, internet siteleri üzerinden propoganda (TUN1).

Aklına ne geliyorsa hepsini yaptık. Paneldi, forumdu, eylemdi. Bir 31 Mayıs yaşandı burada (ART11).

Katılımcılardan yukarıda yapılan alıntılar HES karşıtlarının çok çeşitli mücadele yöntemlerini bir arada kullandıklarını göstermesinin yanı sıra bir başka olguya da işaret etmektedir. Bu olgu da HES karşı mücadele sırasında kullanılan mücadele araçlarının, yöntemlerinin çeşitliliğidir. HES karşıtları mücadele sırasında tek bir mücadele yöntemiyle sınırlı kalmamışlar ve HES karşıtı mücadele sırasında gerekli olduğunu, kendilerini başarıya ulaştıracağını düşündükleri mücadele yöntemlerine ve araçlarına başvurmuşlardır. Nitekim katılımcılardan birinin (ART3) “Elimizden ne geliyorsa hepsini yaptık.” bir diğersinin (ART11) ise “Aklına ne geliyorsa hepsini yaptık. Paneldi, forumdu, eylemdi.” biçimindeki sözleri bu yargıyı desteklemektedir.

4.5. HES Karşıtlarının Doğaya, Doğa-İnsan İlişkilerine Bakışları ve HES Karşıtı Mücadelenin Doğaya, Doğa-İnsan İlişkilerine Bakışlarına Etkisi

Görüşmeler sırasında HES protestolarına katılanlara HES protestolarının doğaya bakışlarını nasıl etkilediğini öğrenebilmek çeşitli sorular sorulmuştur. Doğanın kendileri için ne ifade ettiği ve HES protestoları sonrasında doğaya bakışlarında herhangi bir değişiklik olup olmadığı, HES protestoları öncesinde doğayı korumaya yönelik herhangi bir çaba içerisinde olup olmadıkları biçimindeki sorular bu kapsamdadır. Bu sorularla temel olarak katılımcıların doğa-insan ilişkilerini nasıl anlamlandırdığını betimlemek hedeflenmiştir. HES karşıtı protestolara katılanlar açısından doğanın ne anlam ifade ettiğine, HES protestosunun doğaya bakış açılarını nasıl etkilediğine yönelik olarak verdikleri cevaplar ve HES protestoları öncesinde doğayı koruyamaya yönelik olarak özel bir çaba içerisinde olup olmadıkları konusunda söyledikleri HES karşıtı protestolara katılanlar açısından insan ve doğa arasındaki ilişkinin ne anlam ifade ettiğini betimlemek noktasında önemli ipuçları vermektedir. Diğer bir deyişle sorulan sorulara verdikleri

cevaplar katılımcıların hem bireysel hem de kolektif düzlemde doğa-insan ilişkilerini nasıl anlamlandırdığını ortaya çıkarmaktadır.

Katılımcılara kendileri için doğanın ne anlam ifade ettiği ve HES karşıtı protestolar sonrasında doğaya bakışlarında bir değişiklik olup olmadığı sorulduğunda çeşitli kategoriler altında derlenebilecek cevaplar verdikleri görülmüştür. Kimi katılımcılar HES karşıtı mücadelenin doğaya bakış açılarına etkisine vurgu yapmadan doğrudan doğanın yaşam anlamına geldiğini söylemişlerdir:

Buranın yok olması demek her şey bitti demek zaten (ANT5).

Su olmadan hayat olmaz. Ne insan hayatı olur ne de burada yaşayan başka canlı hayatı (ANT10).

Tabii onların çok önemli çok hassas olduğunu. Nasıl biz susuz yaşayamazsak doğasız da yaşayamayız. Ben şimdi burada Antalya'da yaşamama rağmen ırmağı özliyorum, İbradı'yı çok özliyorum. Oranın doğasını özliyorum. Biz burada sıcaktan patlarken orada nem yok. O kadar güzel. Çünkü biz bir de İbradılılar olarak İbradı'nın dokusunu da bozmadık. Fazla çalışma filan yaptırmadık. Bozmadık. Tarihte de yeri vardır İbradı'nın. Tarihinde de Marsilya kiremitli evler vardır. Düğmeli evler vardır. Ben keşke diyorum bu HES çalışmaları hiçbir yerde olmasaydı ya da olan yerlerde herkes karşı çıksaydı (ANT8).

Doğa, Hopa'da bizim yaşam kaynağımız diyebilirim. Buraya aşağılardan İstanbul'dan, Ankara'dan gelen insanlar buraya buranın doğası için geliyorlar. Buranın doğası değerli... Yo! Yine aynı şekilde ben bu doğayı önceden de seviyordum. Şu anda da seviyorum ve şimdi de yine aynı şeyler olsa, yine HES olsa yine aynı şekilde biz de Metin Lokumcu gibi burada dimdik durmayı biliyoruz (ART9).

Katılımcıların yukarıda söylediklerinden doğanın yaşam anlamına geldiğini söylemek mümkündür. Doğanın bir parçası olan suyun da doğa kadar önemli olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Katılımcıların doğayla insan arasında simbiyotik bir ilişki olduğunu düşündükleri görülmektedir. Doğa ve insan hayatı iç içedir. Doğanın tahrip olması insanın hayatının da zarar görmesi demektir. Ayrıca doğanın tahrip olması sadece insan hayatını etkilemeyecek doğadaki diğer canlıları da etkileyecektir. Dolayısıyla doğa ve doğanın bir parçası olan su, katılımcıların anlam dünyasında hem insanlar hem de doğadaki diğer canlılar açısından yaşama karşılık gelmektedir. Doğanın tahribatı ve suya el konulması ise ölüm anlamına gelmektedir.

Bazı katılımcılar ise doğanın kendileri için mücadele öncesinde de değerli olduğunu söylemişlerdir. Bununla birlikte HES karşıtı mücadelenin doğaya verdikleri değeri de etkilediğini dile getirmişler; HES karşıtı mücadeleyle beraber doğanın kendileri için daha değerli ve daha önemli hale geldiğini belirtmişlerdir:

Taşımızın kıymetini öğrendik. Baktık biz köy taş taş derdik bizim taşı da elimizden alacaklar. Suyu da götürecekler de taşı da delip satacaklarmış un edip de. Bu köyün oranın taşını. Taş ocakları açılacak. Biz iyice mahvolacağız. Biz taşa kurban olduk. Hakikatten de biz taştayız taştayız el toprakta derdik baktık taşı öptük de elimize koyduk, başımıza koyduk. Taş da paraymış demek ki (ANT4).

Hayatımız doğayla mücadele ile geçiyor. Ama doğanın o verimli şeylerini de muhafaza etmemiz gerekir ki yaşantımız sürdürülebilir olsun... Belki kıymetini daha fazla anladık denilebilir (ANT2).

Yukarıdaki alıntılarda katılımcılardan birinin (ANT4) HES karşıtı mücadele sırasında yaşadıkları yere HES'in yanı sıra taş ocağının açılacağını da öğrendiği görülmektedir. HES karşıtı mücadele sırasında sadece suyun değil doğanın bir parçası olan taşın da değerini öğrendikleri anlaşılmaktadır. Suyun yanı sıra, taş ocağı madenciliği yoluyla taşların ellerinden alınması doğayı ve dolayısıyla yaşamlarını olumsuz etkileyecektir. Dolayısıyla HES karşıtı mücadelenin bir sonucu olarak doğaya verdikleri değer daha da artmıştır. Ayrıca katılımcı (ANT4) "Taş da paraymış demek ki." diyerek doğa ile insan arasında kurulan metalaştırıcı ilişkiye dait tespit bulunmaktadır. Ayrıca katılımcının sözleri bütünsel olarak analiz edildiğinde doğanın para olarak görülmesine, metalaştırılmasına karşı olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir Katılımcı (ANT2) ise "Hayatımız doğayla mücadele ile geçiyor." diyerek doğa ile insan arasındaki ilişkiyi mücadele üzerinden tanımlamaktadır. Bu katılımcıya göre insan hayatını sürdürebilmek için doğaya karşı mücadele etmektedir. Öte yandan "Ama doğanın o verimli şeylerini de muhafaza etmemiz gerekir ki yaşantımız sürdürülebilir olsun." diyerek de insanın doğayla verdiği mücadelenin bir ilke üzerinden, dengeli bir biçimde yürütülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. İnsan ve doğa arasında süren mücadele doğanın kendini yenileyebilme kapasitesine zarar vermemeli ve sürdürülebilir olmalıdır. Aksi durumda insanın yaşantısının sürdürülebilir olması mümkün değildir. Diğer bir deyişle insanın yaşantısının sürdürülebilir olması için insan ve doğa arasında Marksist Ekoloji'nin terminolojisiyle konuşursak metabolik çatlak oluşturmayan bir ilişki kurulmalıdır. Nitekim HES karşıtı mücadele sonrasında doğaya dair görüşlerinde değişim olduğunu söyleyen başka bir katılımcı (ANT9) insan ve doğa arasındaki sürdürülebilir ilişkiyi vurgu yapmakta ve para kazanma hırsı üzerinden gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlere eleştiride bulunmaktadır:

Tabi mutlaka doğaya tabiata dair görüşlerimde değişim oldu. Sizin ne kadar çok paranız olursa olsun veya birinin ne kadar çok parası olsun soluyacak bir gram oksijeniniz yoksa o paranız da boşa gidecektir. Arkasından mesela HES'le ilgili görüşüm şöyle değişti. Mesela bu 12 yıllık AKP iktidarının döneminde tarım yok oldu. Hayvancılık yok oldu. Orman yok oldu. Kaldı ki ilkokul çağlarımızda

okuduğumuz zaman öğretmenlerimiz de anlatırdı bunu. Türkiye'nin geçim kaynağının tarım, hayvancılık, orman olduğunu söylerlerdi. Tabiatsız, doğasız, susuz bir hayatın olmayacağını düşünüyoruz (ANT9).

HES karşıtı mücadele sırasında doğaya bakışında değişimin olduğunu ifade eden katılımcının (ANT9) paranın doğadan değerli olmadığını öğrendiği görülmektedir. Ayrıca paranın tahrip olan doğayı, doğanın bir parçası olan havayı ve suyu geri getiremeyeceği kanaatindedir. Aynı zamanda yaşam koşullarının tüm canlılar için elverişsizleştiği bir dünyada çok fazla paraya sahip olmak bireyler açısından pek de bir şey ifade etmeyecektir. Bu açıdan bakıldığında katılımcının doğanın, havanın, suyun vb.lerinin satın alınamaz varlıklar olduğunu ve doğadaki bazı şeylerin yokluğunun parayla giderilemeyeceğini düşündüğünü ve öğrendiğini söylemek mümkündür. Katılımcı bu konuda bir ölçüde haklıdır; çünkü dünyanın herhangi bir yerinde tahrip olan ve kirlenen doğa sadece orada yaşayanları lokal olarak etkilememektedir. Dünya devasa bir ekosistem olduğundan, ekosistemde ortaya çıkan tahribat ve olumsuzluklar bir şekilde dünyada var olan diğer insanları ve canlıları da etkilemektedir. Dolayısıyla ekolojik tahribat dünyada yaşayan yoksulları etkilediği kadar zenginleri de etkilemektedir. Öte yandan zenginlerin sahip oldukları ekonomik kaynaklar sayesinde doğa tahribatının küresel ölçekte yarattığı olumsuzlukları bertaraf edebildikleri ya da bu olumsuzluklardan yoksullara göre daha az etkilenebildikleri de bilinmektedir. Bu bakımdan paranın yaşanılabilir bir çevreyi, temiz suyu ve havayı satın alamayacağı biçimindeki argümanın tam anlamıyla geçerli olmadığını söylemek mümkündür. Yeterli ekonomik kaynağa sahip olan bireyler ekonomik kaynaklarını kullanarak daha yaşanabilir çevreye sahip yerlere taşınabilmekte, doğa tahribatının yarattığı olumsuzlukları bir ölçüde bertaraf edecek teknolojiler satın alarak temiz su ve havaya sahip bir çevreye erişebilmektedirler.

Araştırma sırasında doğa insan ilişkisi söz konusu olduğunda doğa tahribatıyla insan edimlerini ilişkilendiren bakış açısına örnek olabilecek bulgulara da rastlanmıştır:

Doğaya en büyük zararı yine insanoğlu verir. Budur yani benim düşüncem. Az önce bahsettiğim gibi daha çok kıymete biniyor, daha çok anlıyorsun. Bir yeşile, ağaca bakışın değişiyor. Ne bileyim ormanda gezerken daha farklı geziyorsun. Çayını toplarken bile, çaya bile zarar vermeyeyim diye dikkatli topluyorsun. Bir çiçeğe, bir böceğe bakış açım her şekilde değişti. Değişmedi değil (ART11).

Katılımcıya (ART11) göre doğaya verilen zararın en büyük sorumlusu insan ve dolayısıyla insan edimleridir. Katılımcının ifadelerinden HES karşıtı mücadele öncesinde de doğaya belirli bir ölçüde değer verdiği anlaşılmaktadır. Öte yandan HES karşıtı mücadele; katılımcının doğaya verdiği değerinin daha da artmasına, doğaya ve doğanın

parçası olan diğer canlılara da olumlu anlamda daha farklı bakmasına neden olan öğrenmelere yol açmış, doğaya ve doğadaki diğer canlılara olumlu anlamda daha farklı bakmasına neden olmuştur. Ayrıca katılımcının yaşadığı düşünsel dönüşüm, doğayla etkileşim söz konusu olduğunda edimlerine de yansımıştır. Nitekim katılımcı HES karşıtı mücadele sonrasında doğanın değerini daha fazla anladığını belirtmesinin yanı sıra bireysel edimlerini doğaya zarar vermeyecek şekilde düzenlemeye başladığını da ifade etmiştir.

Kimi katılımcıların ise doğayı olduğu gibi korunması gereken bir varlık olarak algıladığı görülmektedir:

Kesinlikle biz HES olayına karşıyız zaten. Doğa bir tektir. Bizim derdimizin en büyük sorunu da o. Bizim orada kiyiklerimiz var, kiyik grubu var dağ keçisi. 250-300 arasında, sayı ne kadar belli olmadığı için, domuzlarımız var, tavşanlarımız var, ondan sonra kekliklerimiz var. Bunların kaybolacağını, bunların artık oradan göç edeceğini tek tek kaybolacağı kesinlikle bu işe karşıyız. Orada bizim bir kanyonumuz var. O kanyon da kesinlikle bu dağ keçisi yaşıyor. O HES başlarsa zaten kesinlikle bunlar kaybolur (ANT3).

Doğayı her ne şekil olsun hiç kimsenin bozmasını, bu biyolojik yapısını bozmasını asla istemem. Temelden öyleyiz. HES bizi öyle ahım şahım yurt aşığı, memleket aşığı yapmadı. Biz eskiden aşığız. Öyle aşığız. Öyle aşığız (ANT6).

Hayır olmadı. Çünkü ben tabiatı olduğu gibi sevip kabul ediyorum (ART3).

Katılımcılardan (ANT3, ANT6, ART3) yukarıda yapılan alıntılar değerlendirildiğinde genel olarak katılımcıların doğayı var olduğu gibi korunması gereken bir varlık olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Katılımcılara göre doğa olduğu gibi korunmalıdır ve insanlar doğaya zarar veren edimlerden uzak durmalıdır. Ayrıca katılımcılardan yapılan alıntılar üzerinden HES karşıtı mücadelenin doğaya bakışlarını etkilemediğini, HES karşıtı mücadele öncesinde de sonrasında doğaya belirli bir değer atfettiklerini ve doğayı var olduğu biçimiyle korunması gereken bir varlık olarak algıladıklarını söylemek mümkündür. Doğayı olduğu gibi kalması, bozulmaması gereken bir varlık olarak gören bir başka katılımcı ise doğa-insan ve doğa-teknoloji ilişkisine dair şunları söylemektedir:

Burada doğanın, hiçbir yerin bozulmasını kimse istemez. Ağaçsa böyle kalsın. Mesela bizim köye gidiyoruz, Mercan'a. Telefon çekmiyor. Bu da böyle kalsın doğal. Mümkün olduğu kadar doğayı bozmadan, mümkün olduğu kadar da teknolojiye ayak uydurarak ilerlemek lazım. Çevreye çok zarar vermeden yaparsan yararlıdır (TUN6).

Katılımcı hem kendisinin hem de Tunceli'de yaşayanların doğanın bozulmasını istemediğini direct olarak ifade etmektedir. Katılımcı doğayı bozulmadan korunması

gereken bir varlık olarak görmektedir. Doğa-insan ilişkileri söz konusu olduğunda da öncelikli hedef doğanın bozulmadan kalması, korunmasıdır. Katılımcı açısından teknoloji kullanımı ve doğa arasındaki etkileşim söz konusu olduğunda da doğanın bozulmadan kalmasının, korunmasının temel ilke olduğu görülmektedir. Teknoloji ve doğa arasındaki ilişkinin doğaya en az zararı verecek biçimde kurulması gerektiğini ifade etmektedir. Hatta doğanın yararı söz konusu olduğunda bazı teknolojilerin kullanımlarından vazgeçilebileceğini de söylemektedir; ama teknoloji kullanımını da tamamen dışlamamaktadır. Esas olarak teknoloji ve doğa ilişkisi söz konusu olduğunda doğanın lehine dengeli bir ilişkinin kurulması gerektiğini dile getirmektedir.

Doğa-insan ilişkileri ve doğanın HES karşıtları için ne ifade ettiği söz konusu olduğunda antroposentrik bakış açısını yansıtan verilere de rastlanmıştır. Katılımcılardan birinden aşağıda yapılan alıntı bu görüşü destekler niteliktedir:

Olmadı. Önceden ne düşünüyorsam aynısını düşünüyorum: Doğa insanlara verilen bir lütuf (ART7).

Katılımcıya (ART7) sorulan “Doğaya bakışınız nedir ve HES karşıtı mücadele doğaya bakışınızı değiştirdi mi?” sorusuna yukarıda vermiş olduğu yanıt öncelikle HES karşıtı mücadelenin doğaya bakış açısını değiştirmede göstermektedir. Katılımcının HES karşıtı mücadele öncesinde de sonrasında da doğayı insanlara verilen bir lütuf olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Öte yandan katılımcının doğayı insanlara verilen bir lütuf olarak gördüğünü söylemesi ise anlamlıdır. Katılımcının yanıtı antroposentrik bakış açısından izler taşımaktadır; çünkü doğa katılımcı açısından birileri ya da bir varlık tarafından insanlara bahşedilmiştir. Diğer bir deyişle doğa kendi başına varolan, kendi başına özdeğeri olan bir varlık değil; insanın varlığıyla ve insana sunulan bir armağan olması nedeniyle değeri olan bir varlıktır. Tüm bunların yanı sıra doğaya yönelik antroposentrik bakış açısının karşısında yer alan görüşlere sahip katılımcıların olduğunu gösteren verilere de rastlanmıştır. Katılımcılardan biri (ART8) kendisine doğaya nasıl baktığı ve HES karşıtı mücadelenin doğaya bakışını etkileyip etkilemediği sorulduğunda ekosentrik bakış açısını yansıtan bir cevap vermiştir:

HES’lerden önce, yani çevre mücadelesine katılmış olduğum için sonuçta bir değişiklik olmadı. Daha pekişti sonuçta. Yani yaşamın kaynağı sudur. İnsan, – Einstein’e atfedilen bir söz var- doğanın yaşaması için insana ihtiyaç yoktur. Doğa kendi varlığını insan olmadan sürdürebilir ama insan doğa olmadan varlığını sürdüremez. Ne karnını doyurabilir. Ne de yaşayabilir. Kabaca şöyle söyleniyor. İnsan susuzluğa 3 gün dayanabilir. Açlığa 10 ila 40 gün arasında değişiyor tabii açlık derecesine göre. Dolayısıyla insan şöyle diyelim her halükarda 40 günden fazla yaşayamaz doğa olmadan. Ama doğa sonsuza kadar yaşayabilir insan olmadan. Onun için insanın doğanın kıymetini bilmesi

gerekiyor. Ha bu zorla öğrenilecek bir şey olsa bile bilmesi gerekiyor. Mesela savaşlar, büyük yıkımlar, büyük doğal felaketler insanlara aslında bunu öğretiyor bölgesel olarak. Mesela bir yanardağ patlıyor o bölgedeki yaşam tamamen yok oluyor. İnsanlar da yok oluyor tabii. Büyük sel felaketinden sonraki o havzadaki bütün yaşam yok oluyor. Dolayısıyla insanlar bunu her gün yaşayarak ya da tarih boyunca yaşayarak bunu gözlemiş olmasına rağmen inatla bugün kısa süreli kar hırsıyla doğayı yok etmeyi göze alıyor. Bu sonu olmayan bir şey (ART8).

Yukarıdaki alıntıda katılımcı (ART8) öncelikle HES karşıtı mücadelenin tabiata dair düşüncelerinde herhangi bir değişiklik yaratmadığını aksine tabiata dair var olan düşüncelerini pekiştirdiğini ifade etmektedir. Çünkü HES protestoları öncesinde de çevreyle ilgili eylemlere katılmış, çevreyi korumak için mücadele vermiştir. Bu da HES gündeme gelmeden önce de çevreye dair duyarlılığa, çevreyi korumaya yönelik bir bilince sahip olduğunu göstermektedir. HES protestoları öncesinde de ekolojik duyarlılığa ve bilince sahip olduğu için de HES protestoları sahip olduğu ekolojik duyarlılığı ve bilinci güçlendirmiştir. Öte yandan katılımcının söyledikleri bütünsel olarak değerlendirildiğinde doğayı insandan bağımsız bir varoluşa sahip, kendinden menkul bir özdeğeri olan varlık olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Katılımcıya göre doğanın insana ihtiyacı yoktur ve kendi kendine var olması, varlığını sürdürmesi mümkündür. Öte yandan insanın doğaya ihtiyacı vardır ve insan hayatı doğaya bağımlıdır, doğadan bağımsız olarak hayatını sürdürmesi mümkün değildir. Yine katılımcıya göre insan ve doğa arasında karşılıklı etkileşime dayalı bir ilişki vardır ve doğanın zarar görmesi durumunda insan da doğanın gördüğü zarardan doğan olumsuzluklardan etkilenecektir. Dolayısıyla insan doğanın değerini bilmelidir ve zorla da olsa öğrenmelidir. Geçmişten günümüze gerçekleşen savaşlar, büyük yıkımlar, büyük doğal felaketler insana doğaya gereken değeri vermesini sağlayacak önemli yaşanmışlıklardır; ama insanlar yaşadıkları bu tecrübelerden pek de öğrenmemektedirler ve katılımcının ifadesiyle kısa süreli kar hırsıyla doğayı yok etmektedirler. Bu noktada katılımcının doğanın kar amacıyla yok edilmesine karşı bir tutum içerisinde olduğunu, anti-kapitalist bir çevre duyarlılığına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca katılımcının söyledikleri bütünsel olarak analiz edildiğinde doğaya yönelik antroposentrik bakış açısının eleştirisinin yapıldığını ve bu bakış açısının karşıtı olan, anti-kapitalist nüveler barındıran ekosentrik bakış açısının savunulduğunu söylemek mümkündür.

Katılımcılara doğanın kendileri için ne anlama geldiği sorulduğunda; hem doğanın iç işleyişini hem de insan-doğa arasındaki ilişkinin içeriğini ve işleyişini özgürlük kavramı üzerinden tanımlayan katılımcılara da rastlanmıştır:

Şöyle Alara Çayı üzerinden arabaya bindiğim zaman özellikle şöyle giderken bakıyorum yalnız olduğum zaman. O balıkların cıvı cıvı akışı, diğer hayvanların gelip orada su içmesi ha diyorum ki bu dere özgürce akıyorsa, hayvanlar burada özgürce su içebiliyorsa biz demek ki sevap defterine bir şeyler yazmışız. Mutlu oluyorum. Yani o suların akmasından. İnsanların özgürlüğü elinden alınmış olabilir ama en azından suların özgürlüğünün elinden alınmaması gerekir. Su olmazsa olmaz (ANT7).

Katılımcıdan (ANT7) yapılan yukarıdaki alıntı insanlar arası ilişkileri tanımlayan, insan dünyasına özgü bir kavram olan özgürlüğün katılımcı tarafından doğa ve doğada yer alan canlı-cansız tüm varlıklar için kullanıldığını göstermektedir. Katılımcının söyledikleri bütünsel olarak değerlendirildiğinde doğada insan dışındaki diğer canlıların da hayatlarını insan müdahalesi olmadan, yaşamlarının doğal akışları içerisinde sürdürmesinin katılımcı tarafından özgürlük olarak tanımlandığını söylemek mümkündür. Öte yandan özgür olma durumu sadece canlı varlıklar için geçerli değildir. Cansız bir varlık olan akarsular için de geçerlidir. Akarsuların akış düzenlerine insan tarafından müdahalede bulunulması bir anlamda özgürlüklerinin kısıtlanmasıdır. Akarsuların insan müdahalesiyle kısıtlanması yani özgürce akmalarının önlenmesi ise akarsuyun sağladığı sudan faydalanan insanın dışında kalan diğer canlıların özgürlüklerinin de kısıtlanması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla sular özgür akarsa doğadaki canlılar da özgür olarak yaşayabileceklerdir. Çünkü su yaşamın temelidir ve katılımcının ifadesiyle olmazsa olmazdır. Ayrıca katılımcı “İnsanların özgürlüğü elinden alınmış olabilir ama en azından suların özgürlüğünün elinden alınmaması gerekir.” diyerek hem insanlar arasındaki ilişkinin mevcut durumunu nitilemekte hem de özgür olmayan insanların olduğu bir dünyada en azından doğanın özgür olması gerektiğini söylemektedir. Diğer bir deyişle insanlar arasında gerçekleşmeyen özgürlüğü en azından doğa ve doğada yer alan insan dışındaki diğer canlılar ve cansız varlıklar için talep etmektedir.

Kimi HES karşıtı katılımcılar ise doğanın inançlarında önemli bir yerinin olduğunu, kutsal olduğunu ifade etmişlerdir:

Doğa Dersimliler için kutsal. Dağa tapıyorlar taşta tapıyorlar diyorlar ama onun vasıtasıyla inandıkları bir şey var. Sonuçta herkesin inandığı bir Allah var. Kimi camiye giderek Allah'a bağlılığını, ibadetini belli eder. Tunceliler o taştan o ağaçtan medet umduğu için değil, onu vasıta edip bir yerlere ulaşmaya çalışıyor. Yoksa kurbanını keser Allah için keser. Ama belli bir yerde keser. Herkes her biri bir tarafta yapmıyor. Gider ondan sonra belli bir yerleri vardır. Ziyaretleri vardır. O yüzden doğası kutsaldır. Suyu kutsaldır. Biz bazen eskiden küçükken suyun kenarında oturuyorduk şu Alibaba Mahallesi'nde direkt suyun kenarına gidiyorduk bazen taş atıyorduk. Kadınlar bize kızıyordu. Niye taş atıyorsunuz. Su da ateş de doğa da Tunceliler için kutsaldır (TUN1).

Biz soruyorduk mesela taşa niye tapıyorsunuz. Bazı sorularda ağaca niye tapıyorsun diyorlardı. Şimdi geçmişten beri doğayla baş başa yaşadıkları için bunlar yani doğa içerisinde yaşadıkları için mesela güneşin ilk vurduğu yerdeki şeyleri kutsal saymışlar. Güneş doğuyor ya, güneş doğarken annem halen aynı duaları okuyor mesela. Güneş doğduğu zaman gidiyor o evin köşesine ne kadar bildiği dua varsa okuyor. O duanın içinde doğa var, o duanın içinde taş var, su var. Ne bileyim kendi komşusu var. Dünya var. Bütün insanlar var. O açıdan doğa onlar için bir sığınma yeri olmuş. Gerçekten. Mesela bizim bu bölgelerde doğa onların yaşam kaynağı olmuş. Bütün şeylerini, gücünü aldıkları bütün yaşamlarını sürdürdükleri mekanı olmuş. Yani gücü olmuş kaynağı olmuş. O bölgeleri de kendilerine kutsal yer olarak saymışlar. Kendilerini herhangi bir canlıdan ayrı görmüyorlar. Yoksa dua ederler mi ona (TUN2).

Alevilik'te ne kutsaldır biliyor musunuz? İki suyun birleştiği yerler. Tabii ki doğa kutsal. Mesela biz de Güneş'e bakıp dua etmeler çok fazladır. Bunun da doğaya olan saygıyı, doğaya olan bağlılığı gösterdiğini düşünüyorum (TUN3).

Suyun kendisi bir ziyaret olarak kabul ediliyor. Kutsal. Burada aşağıda bir yer vardı. Her sene kurbanlar kesiliyordu. Her yıl mart ayında da Munzur ziyaret edilir. Munzur'un suyu zaten kutsaldır. Özellikle Dersim Aleviliği diğerlerine göre farklı. Doğa kutsaldır... Dersim ve Dersimli olmak bir bütün. İnsanları bir topraktan alır başka bir yere götürürsek burada, Dersim'de olmaz. Toprak ve insan birbirine karışmış. Burada ziyaret tek bir yerde yok. Her yerde var. Bu biraz da bizim yaşama bakış açımızı ifade eden şey. Ağaç, taş hepsi ziyaret. İnsan tahrip olursa doğa da tahrip olur. Buranın en büyük özelliği bu ikisi arasındaki derin ilişkidir. Bu ikisini ayırırsak en büyük tahribatı yaşarız (TUNGRP3).

Doğanın kutsal olduğunu, inançlarında oldukça önemli bir yerinin olduğunu söyleyen katılımcıların tamamı Tunceli'de bulunmaktadır. Antalya ve Artvin'de ise doğanın inançları açısından kutsal olduğunu, doğanın inançlarında doğrudan yeri olduğunu söyleyen katılımcıya rastlanmamıştır. Bu da Tunceli'deki Alevi inancıyla ilişkilidir. Tunceli'de yaşayan bireylerin inanç dünyalarında doğanın özel bir yeri bulunmaktadır. Ayrıca doğanın kutsallığı söz konusu olduğunda da suyun özel bir önemi, yeri ve kutsallığı bulunmaktadır. Nitekim katılımcılardan yapılan yukarıdaki alıntılar (TUN1, TUN2, TUN3, TUNGRP3) bunu desteklemektedir. Katılımcıların söyledikleri üzerinden Tunceliler'in "doğaya taptıkları" ve doğanın parçası olan canlı-cansız varlıklara kutsallık atfettikleri anlaşılmaktadır. Yine katılımcıların ifadelerinden doğanın, doğadaki varlıkların var oldukları haliyle kutsal oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim katılımcılardan birinin (TUN6) "Burada doğanın, hiçbir yerin bozulmasını kimse istemez. Ağaçsa böyle kalsın. Mesela bizim köye gidiyoruz, Mercan'a. Telefon çekmiyor. Bu da böyle kalsın doğal." biçimindeki sözleri de bunu desteklemektedir. Katılımcı ifadelerinden hareketle Tunceli'deki Aleviler'in doğaya ve doğadaki varlıklara kutsallık atfeden ve doğanın olduğu gibi korunmasını amaç edinen korumacı bir doğa anlayışına

sahip olduklarını söylemek mümkündür. Diğer bir deyişle doğa ve doğada yer alan canlı-cansız diğer tüm varlıklar var oldukları haliyle korunması gereken kutsal varlıklardır. Öte yandan katılımcılardan biri (TUN2) “Şimdi geçmişten beri doğayla baş başa yaşadıkları için bunlar yani doğa içerisinde yaşadıkları için mesela güneşin ilk vurduğu yerdeki şeyleri kutsal saymışlar... Mesela bizim bu bölgelerde doğa onların yaşam kaynağı olmuş. Bütün şeylerini, gücünü aldıkları bütün yaşamlarını sürdürdükleri mekanı olmuş.” diyerek doğanın ve suyun kutsal olmasının nedenini Tunceli’deki insanların geçmişten beri doğayla iç içe yaşıyor olmaları üzerinden açıklamıştır. Doğa, Tunceli’de yaşayan bireylerin hayatında önemli bir yere sahip olduğundan kutsal olarak kabul edilmektedir. Başka bir katılımcı (TUNGRP3) ise “Toprak ve insan birbirine karışmış. Burada ziyaret tek bir yerde yok. Her yerde var. Bu biraz da bizim yaşama bakış açımızı ifade eden şey. Ağaç, taş hepsi ziyaret. İnsan tahrip olursa doğa da tahrip olur. Buranın en büyük özelliği bu ikisi arasındaki derin ilişkidir. Bu ikisini ayırırsak en büyük tahribatı yaşarız.” diyerek Tunceli’deki toprak-insan bütünlüğüne vurgu yapmıştır. Katılımcıya göre Tunceli’de insan ve toprak arasında sıkı bir bağ vardır. İnsan ve toprak arasındaki bağ sadece fiziksel değildir. Nitekim katılımcının (TUNGRP3) “Dersim ve Dersimli olmak bir bütün. İnsanları bir topraktan alır başka bir yere götürürsek burada, Dersim de olmaz. İnsan tahrip olursa doğa da tahrip olur. Buranın en büyük özelliği bu ikisi arasındaki derin ilişkidir.” biçimindeki sözleri bu ilişkiyi açıklamaktadır. Tunceli’de insanlar doğayla kültürel ve fiziksel olarak bütünleşmişlerdir. İnsanın zarar görmesi Tunceli’deki doğayı fiziksel olarak olmasa bile kültürel olarak yok etmektedir. Çünkü Tunceli insanlar açısından doğasıyla, toprağıyla kurulan kültürel ilişki üzerinden anlamlıdır. Öte yandan doğanın fiziksel açıdan tahrip olması ise insanların hem fiziksel hem de kültürel açıdan zarar görmelerine yol açmaktadır. Çünkü insanların fiziksel yaşamları kadar kültürel yaşamları da doğayla iç içedir. Doğanın tahrip olması doğayla iç içe evrimleşerek gelişen kültürü de tahrip etmektedir. Kısacası Tunceli’de insan ve doğa arasında hem kültürel hem de fiziksel açıdan simbiyotik bir ilişki bulunmaktadır ve doğa tahrip olduğunda ya da insanlar zarar gördüğünde bu durumdan hem doğa hem de insanlar olumsuz olarak etkilenmektedir.

Katılımcıların kendileri açısından doğanın ne anlama geldiğini ifade etmeleri doğayı nasıl anlamlandırdıklarını, doğa-insan arasındaki ilişkiye nasıl baktıklarını anlamak açısından önemli olmakla birlikte; katılımcıların HES protestosu öncesinde doğayı koruma amaçlı herhangi bir çaba içerisinde bulunup bulunmadıkları da katılımcıların doğaya nasıl baktıkları, doğa-insan ilişkilerini nasıl kurguladıkları

konusunda veriler sunmaktadır ve çalışmada bulgulardan elde edilen varguları desteklemek açısından da önemlidir. Çünkü katılımcıların HES karşıtı mücadeleler öncesinde doğayı korumaya yönelik olarak herhangi bir çaba içerisinde bulunup bulunmamaları doğaya bakış açılarını ve bu bakış açısından beslenen günlük pratiklerinin niteliğini ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda doğa ve insan arasındaki ilişkiyi nasıl kurguladıkları ve anlamlandırdıklarına dair veriler de sunmaktadır. Bu da doğa-insan arasındaki ilişkinin katılımcılar tarafından ne şekilde kurulduğunu göstermektedir. Katılımcılara HES protestoları öncesinde doğayı korumak için herhangi bir özel çaba içerisinde bulunup bulunmadıkları sorulduğunda çeşitli cevaplar vermişlerdir. Kimi katılımcılar (ART7, ART8, ART9, ART10) HES protestoları öncesinde doğayı korumaya yönelik özel bir çaba içerisinde olduklarını ifade ederken kimi katılımcılar ise özel bir çaba içerisinde olmadıklarını ifade etmişlerdir. HES protestoları öncesinde doğayı korumaya yönelik özel bir çaba içerisinde bulunmayan katılımcılardan bir kısmı (ART2, ART3, ANT1, ANT2, ANT10, TUN1) doğayı korumaya yönelik özel bir çaba içerisinde bulunmadıklarını ifade eden kısa cevaplar vermiştir ve neden özel bir çaba göstermediklerini açıklamamıştır. HES protestoları öncesinde doğayı korumaya yönelik özel bir çaba içerisinde bulunmayan bir grup katılımcı ise neden özel bir çaba içerisinde bulunmadıklarını ortaya koyan ayrıntılı cevaplar vermiştir.

HES protestoları öncesinde doğayı korumaya yönelik özel bir çaba gösterdiklerini ifade eden katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

Bu çevre koruma dernekleri var. Onlardan bir tanesine üyeyim. Onlarla ilgili çalışmalarımız oluyor (ART7).

Biz Artvin 'le ilgili ilk yaptığımız şey Artvin 'in turizm amaçlı yapılmış fotoğrafları vardı o tarihte, 90lı yıllardan önce. Biz onları kullanmıştık ilk defa. Fotoğrafın üzerine sloganlar yazıyorduk. Hiç fotoğrafı bozmadan. Diyorduk ki: Madem bu kadar kıymetli doğanız var sahip çıkın. Madem turizm diyorsunuz doğaya bağlı. İnsanlar Artvin 'e niye gelir. Bu bölgeye niye gelir. İşte bu bölgedeki suyu, ağaçları yeşilliği görmek için. E bunlar yok olursa insanlar buraya niye gelsin. Başka fotoğraflara üzümle ilgili, kirazla ilgili, mandalina portakal ile ilgili, çayla ilgili fotoğrafların üzerine yazı yazıyorduk. Diyorduk ki, eğer bu inşai faaliyet, sanayi faaliyeti olursa bu fotoğrafı bir daha göremeyeceksin. O zaman çayınıza sahip çıkın, doğanıza sahip çıkın. Buradaki yaşam eğer çevre ya da güzellik para ediyorsa o zaman bu çevreye ya da bu doğaya sahip çıkın. Başka türlü yaşayamazsınız burada. Dolayısıyla Artvin ya da Karadeniz 'deki yerleşim yerleri esas olarak buradaki neme ve suya bağlı olarak bu hale gelmiştir. Yeşillik. Bu yok olursa buradaki yeşillik de kalmaz. Buradaki yaşam da yok olmaz. Buradaki yaşam türü değişir. Bitki türleri değişir. Biz o zaman da burada yaşayamayız. Öncelik nedir? Buradaki suya sahip çıkmak geçiyor. Sonra bitkiye, doğaya, buradaki canlılara sahip çıkmaktan geçiyor. Başka türlü bu bölgede yaşayamayız (ART8).

Özel olarak toplantıları yaptık. Halkı bilinçlendirdik (ART9).

Yangına karşı önlem aldığımız zamanlar çok oldu. Dikkat edersen hiç yangın gördün mü şeytan kulağına kurşun doğada? Burada öyle kimse ateşle oynayamaz (ANT6).

HES protestoları öncesinde doğayı korumaya yönelik özel bir çaba gösteren katılımcılardan yapılan alıntılar değerlendirildiğinde katılımcıların HES'ler öncesinde de ekolojik duyarlılığa sahip bireyler olduğu anlaşılmaktadır. Hatta bazı katılımcılar ekolojik duyarlılığı diğer insanlarda da ortaya çıkarmak için çaba göstermişlerdir. Bu da bireylerin önceden sahip oldukları, edindikleri ekolojik duyarlılığın çevrenin korunması açısından önemine işaret etmektedir. Ayrıca çevrenin korunması söz konusu olduğunda ekolojik duyarlılığa sahip bireylerin yetiştirilmesinin ne kadar da önemli olduğu buradan anlaşılmaktadır. Bu da çevre eğitimi ya da bireysel, kolektif ekolojik duyarlılığı ortaya çıkarmayı amaçlayan eğitsel çabalar yoluyla ekolojik duyarlılığa sahip bireylerin yetiştirilmesinin çevrenin korunması açısından önemli bir işleve sahip olabileceğini göstermektedir. Tüm bunların yanı sıra ekolojik duyarlılığa sahip bireylerin ekoloji mücadelesinin ortaya çıkmasında etkili oldukları da ortaya çıkmaktadır.

Çevrenin korunması için HES protestoları öncesinde örgütlü ve sistematik bir çaba içerisinde olmasa bile çevrenin korunması adına bireysel çaba gösterenler de bulunmaktadır:

Yok, yapmadım. Aa bir dakika, şey yapmıştım. Daha önce benim tarlamdan yol geçmesin, ağaçlar kesilmesin diye çivi çakmıştım. Çiviler çakmıştım tarlada. Ağaçları kesmesinler diye. Odun olarak kesiyorlardı. Kesmesinler diye çivi çakmıştım (ART10).

Katılımcının (ART10) kendi tarlasının bulunduğu yerdeki ağaçları bireysel ekolojik duyarlılığa sahip olduğu için koruma çabası içerisinde olduğu görülmektedir. Buradan örgütlenmiş, kolektif ekolojik duyarlılığa sahip bireylerin ve çevreyi koruma çabası içerisindeki örgütlülüklerin yanı sıra tekil bireysel ekolojik duyarlılıkların da çevreyi korumaya yönelik çabalarda payının olabileceği anlaşılmaktadır.

HES protestoları öncesinde çevreyi korumaya yönelik özel bir çaba gösteren katılımcıların yanı sıra özel bir çaba içerisinde bulunmayan katılımcılara da değinmek gerekmektedir. HES protestoları öncesinde çevreyi korumaya yönelik özel bir çaba içerisinde bulunmayan katılımcıların bir kısmı (ART2, ART3, ANT1, ANT2, ANT7, ANT10, TUN1) herhangi bir çaba içerisinde bulunmadıklarını gösteren kısa yanıtlar vererek neden HES protestoları öncesinde doğayı korumaya yönelik özel bir çaba içerisinde olmadıklarını açıklamamışlardır. Öte yandan katılımcılardan bir kısmı ise HES

protestoları öncesinde çevreyi korumaya yönelik özel bir çaba içerisinde olmamalarına rağmen neden böylesi bir çaba içerisinde olmadıklarını açığa çıkaran cevaplar vermişlerdir. HES protestosu öncesinde çevreyi korumaya yönelik özel bir çaba içerisinde bulunmayanların neden böyle bir çaba içerisinde bulunmadıklarını ortaya çıkaran cevaplar ise oldukça önemlidir; çünkü bu cevaplar bireylerin doğayla kurdukları ilişkiye dair önemli ipuçları vermektedir:

Hayır yapmadım. Doğa zaten kendi kendini koruyordu. Kimsenin bir şey yapmasına gerek yoktu (ART4).

Özel olarak pek fazla bir şey yaptığım söylenemez. Çevreyle ilgili birkaç sıkıntı olmuştu. Çöptü falan, Karadeniz Sahil Yolu Projeleri falan böyle eylemliliklerde buldum ama Hopa ve bu Karadeniz bölgesinde doğa zaten kendi kendini yeniliyor. Doğaya dokunmadığımız sürece bir şeye bakmamızın, bir ağaç dikmemizin bir anlamı yok. Zaten kendi kendini yeniliyor (ART11).

Katılımcılar (ART4, ART11) yaşadıkları yeri, doğayı korumak için özel bir çaba içerisinde bulunmadıklarını söylerken doğanın kendini yenileme kapasitesine vurgu yaparak doğayı korumak için özel bir çabaya gerek olmadığına vurgu yapmaktadırlar. Katılımcılara göre doğa kendini koruduğu ve yenileyebildiği için doğayı korumak için herhangi bir şey yapmalarına gerek yoktur. Öte yandan katılımcılardan birinin (ART11) yukarıda yer alan “Doğaya dokunmadığımız sürece bir şeye bakmamızın, bir ağaç dikmemizin bir anlamı yok. Zaten kendi kendini yeniliyor.” biçimindeki cümleleri ise insan pratiklerinin doğayı olumsuz etkileyebilme potansiyelinin olduğunu göstermektedir. Yani insanlar yaptıklarıyla doğayı tahrip edebilmektedirler. Öte yandan insanlar doğayı tahrip etmeyecek şekilde eylemlerini düzenlediklerinde ise doğayı korumaya yönelik bir çaba içerisinde bulunmalarının da gereği kalmayacaktır; çünkü doğa kendini yenileme kapasitesine sahiptir. Nitekim başka katılımcılar da doğanın kendini yenileme kapasitesine ve insan eylemlerinin doğayı tahrip etmeyecek şekilde düzenlenmesine vurgu yapan sözler söylemişlerdir:

Zaten biz orman köyüüz. Ormanı zaten koruyoruz. Orman köylüsü olduğumuz için mecbur. Orman bize ait. Mecbur kendimiz koruruz. İmkani dahilinde herkes ormanını, yurdunu, otunu korur (ANT3).

Bizim bu dağımızda Allah'a şükür hiç yangın çıkmadı. Ormanla geçinir bizim çoğumuz. Orman köyüüz biz. Kesim keseriz. Mesela kesimden para kazanırız. Yeriz içeriz. Şimdi dağlarda kuzugöbeği çıkar. Toplar geliriz. Para eder. 55 lira kilosu (ANT4).

Ormanı zaten korurduk. Ekmeğimiz zaten orada ormanda (ANT5).

Biz doğayı her zaman koruduk. Mesela bizim avcılığımız da var. Nedir bu avcılığımız? Atmaca avcılığımız vardır. Balık avcılığı vardır. Gece çulluk avcılığı

vardır. Biz o güzel ağaçları kesip de çerçe yapmazdık. Kendimize bir çadır. Onu bile kesmezdik. Nerede kuru dal varsa. Biz öyle gördük. Babalarımız bizi öyle yetiştirdi. Bak burası benim alan. Ben buraya motoru vurmaya çekinirim. Bırak yeşillik kalsın. Onun da yaşamaya hakkı var ya! Bana zarar vermiyor ki. Ha bana zarar verirse bostanımda olursa söker atarım. O başka mesele. Bana zarar vermedikçe ben niye yok edeyim (ART1).

Yukarıdaki alıntılarda katılımcılardan bazılarının (ANT3, ANT4, ANT5) geçimlerini ormancılık faaliyetinden ve doğadan sağladıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca katılımcıların verdikleri yanıtlardan geçimlerini sürdürebilmeleri için doğayla sürdürülebilir bir ilişki kurmanın gerekli olduğunu düşündükleri görülmektedir. Katılımcıların geçim kaynaklarının zarar görmemesi gibi bir nedenle doğayla dengeli ve sürdürülebilir bir ilişki kurma çabası içerisinde olmaları anlamlıdır; çünkü insan eylemleri ile doğanın tahribatı arasında ilişki kuran bir kavrayışa sahip olduklarını göstermektedir. Öte yandan doğayla insan eylemleri arasında dengeli, sürdürülebilir, metabolik çatlak oluşturmayacak ya da var olan metabolik çatlak büyütmeyecek aksine metabolik çatlak küçültecek bir ilişkinin kurulması da doğanın, çevrenin korunması açısından önemlidir. Tüm bunlarından yanında katılımcılardan birinin (ART1) “Bırak yeşillik kalsın. Onun da yaşamaya hakkı var ya! Bana zarar vermiyor ki. Ha bana zarar verirse bostanımda olursa söker atarım. O başka mesele. Bana zarar vermedikçe ben niye yok edeyim.” biçimindeki ifadesi ise katılımcının doğayla kurduğu sürdürülebilir ilişkinin hem katılımcı açısından hem de genel olarak insan-doğa ilişkisi açısından olası sınırlarını da göstermektedir. Doğayla kurulan sürdürülebilir ilişkinin sınırı katılımcıya ve katılımcının faaliyetlerine etkisi olmaktadır. Her ne kadar katılımcı doğayı koruma çabasında olduğunu, doğanın olduğu gibi kalması için çaba gösterdiğini, yeşilliğin de yaşam hakkının olduğunu ve doğayla sürdürülebilir bir ilişki kurma çabası içerisinde olduğunu ima etse de kendisine zarar veren bir durum olduğunda doğaya müdahalede bulunacağını ifade etmiştir. Bu da insan ve doğa arasında sürdürülebilir bir ilişkinin, metabolik çatlak yaratmayan bir ilişkinin çoğu zaman mümkün olmadığını göstermektedir; çünkü zaman zaman insanın çıkarları ve bu çıkarlardan kaynaklanan faaliyetleri ile doğa arasında bir çatışma ortaya çıkabilmektedir. Bu çatışmadan da metabolik çatlak ortaya çıkmaktadır; çünkü insanın çıkarlarıyla doğa arasında bir çatışma olduğunda, insan kendi lehine yarar elde etme çabası içerisinde olup doğa aleyhine ve doğaya zarar verecek edimlerde bulunabilmektedir.

Kimi katılımcılar ise geçim kaynakları ile doğa arasındaki ilişkiye değinmeden doğayı korumak için özel bir çaba sarf etmediklerini ve çünkü insanların doğanın olduğu

gibi kalması düşüncesinde olduğunu ve dolayısıyla doğanın korunması için bir şey yapmaya gerek olmadığını belirten cevaplar vermişlerdir.

Burada doğanın, hiçbir yerin bozulmasını kimse istemez. Ağaçsa böyle kalsın. Mesela bizim köye gidiyoruz, Mercan'a. Telefon çekmiyor. Bu da böyle kalsın doğal. Mümkün olduğu kadar doğayı bozmadan, mümkün olduğu kadar da teknolojiye ayak uydurarak ilerlemek lazım (TUN6).

Bu tarz şeylere burada zaten gerek yok. Burada zaten insanlar piknik yapsa piknik yaptığı yeri temizliyor. Denize girmiş olduğu sahili temizliyor. Zaten herkes kendi bağı bahçesini temiz tutuyor. Ama bizden sonra gelen küçük çocuklara, arkadaşlara öğretmeye çalışıyoruz. Doğayı temiz tutalım. Çözünmesi zor atıklar atmayalım (ART6).

İnsanlar oranın doğal kalması için çaba sarf ediyorlardı. O su orada akıyorsa aksın. Her yere beton döküp, orayı betonla kapatmak olayı yoktu. Bir yerde patika bir yol geçiyorsa, o patika yol geçirdi. O yolu genişletelim oraya araç koymazlardı. Dozeri koyayım da bu ağacı keseyim, oradan rahat rahat geçeyim öyle bir şey yoktu. Bilmiyorum ki teknoloji iyi bir şey mi kötü bir şey mi? (TUN3).

Katılımcılardan (TUN6, ART6, TUN3) yukarıda yapılan alıntılar katılımcıların insan eylemlerinin doğayı etkilediğini, doğanın bozulmasından insan edimlerinin sorumlu olduğunu düşündükleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla katılımcılara göre doğanın, çevrenin tahrip olmasının ve bozulmasının sebebi insanlardır. İnsanlar doğaya müdahale etmediğinde doğa tahrip olmayacak ve çevre sorunları ortaya çıkmayacaktır. Ayrıca insanların eylemlerini gerektiği gibi düzenlemesi de beraberinde doğayı özel olarak koruma çabası içerisinde olmalarını da gerektirmeyecektir. Nitekim yukarıda alıntılanan ve katılımcılardan birinin (ART6) “Bu tarz şeylere burada zaten gerek yok. Burada zaten insanlar piknik yapsa piknik yaptığı yeri temizliyor. Denize girmiş olduğu sahili temizliyor. Zaten herkes kendi bağı bahçesini temiz tutuyor. ” biçimindeki sözleri bu görüşü desteklemektedir. Bu bakımdan insanların doğanın olduğu gibi kalması için çabalamaları anlamlıdır. Çünkü doğayla sürdürülebilir ilişki kurmanın, doğanın kendini yenileyebilme kapasitesini kesintiye uğratmayacak edimlerde bulunmanın, doğayla insan arası ilişkilerde metabolik çatlak oluşturmayacak eylemlerde bulunmanın, insan eylemini doğaya zarar vermeyecek biçimde düzenlemenin bilincinde olduklarını ve çevre sorunlarının önüne geçmek için de pratiklerini doğaya zarar vermeyecek biçimde düzenleme çabası içerisinde olduklarını göstermektedir. Katılımcılar her ne kadar özel bir çaba içerisinde olmadıklarını düşünseler de doğayla sürdürülebilir, metabolik çatlak yaratmayacak, doğanın tahrip olmasına neden olmayacak edimlerde bulunmaları ve/veya bu tarz edimlerde bulunmanın gerekliliği düşüncesinde olmaları aslında doğayı korumaya yönelik özel bir çaba gösterdiklerini, en azından asgari düzeyde doğa-insan ilişkilerinde

doğa lehine olacak şekilde insan edimlerinin düzenlenmesi gerektiği yönünde bir kavrayışa sahip olduklarını göstermektedir ve oldukça önemlidir.

Doğayı korumaya yönelik özel bir çaba içerisinde olmadığını söyleyen bir başka katılımcı ise doğayı ve çevreyi koruma amaçlı olarak özel bir faaliyet içerisinde bulunan sivil toplum kuruluşlarının düzenlediği eylemlere destek vererek doğanın korunmasına katkıda bulunduğunu dile getirmiştir:

Açıkçası yapmadım; ama bir sivil toplum kuruluşunun yaptığı eylem olduğu zaman destek verdim (ART5).

Katılımcı (ART5) her ne kadar doğayı korumak için özel bir çabada bulunmadığını ifade etse de doğayı ve çevreyi korumaya yönelik olarak düzenlenen etkinliklere katılımın kendisi de bir bakıma çevreyi korumak için gösterilmiş olan özel bir çaba olarak kabul edilebilir. Bu noktada katılımcının çevre eylemlerine destek vermeyi doğayı ve çevreyi korumak için gösterilen özel bir çaba olarak görmediğini; çevre eylemlerine katılmayı, çevre eylemlerini desteklemeyi rutin içerisinde, doğallığında olması gereken sıradan veya doğal bir davranış olarak gördüğünü söylemek mümkündür. Katılımcının çevre mücadelesine katılmayı doğayı korumak için özel bir çaba olarak görmemesi ise doğanın olduğu gibi kalmasını çevreyi korumak olarak gören katılımcılara oranla daha gelişmiş bir çevre bilincine sahip olduğunu göstermektedir; çünkü çevreyi korumaya yönelik eylemliliklere katılmak, bu eylemleri desteklemek çevreyi korumak amacıyla bireyin aktif eylem içerisinde bulunduğunu, çevre mücadelesine katılım yoluyla aynı zamanda politik eylemlilik içerisinde dahil olduğunu göstermektedir.

Öte yandan katılımcıların HES karşıtı mücadele öncesinde doğaya nasıl baktıkları, doğa ile nasıl bir ilişki kurdukları HES karşıtı mücadelenin HES karşıtı eylemlere katılan üzerindeki etkisini değerlendirebilmek açısından önemlidir. HES karşıtı mücadeleye katılmadan önce bireylerin doğayı nasıl anlamlandırdıkları ve doğayla nasıl bir ilişki kurdukları HES karşıtı mücadelenin doğaya dair düşüncelerine etkisi açısından önemlidir. Katılımcıların HES karşıtı mücadeleye katıldıktan sonra doğaya bakışlarının ve doğayla kurdukları ilişkinin hangi noktaya evrildiğini ya da evrileceğini HES karşıtı mücadele öncesindeki düşünceleri bir ölçüde belirlemektedir. Dolayısıyla HES karşıtı mücadele öncesinde HES karşıtı mücadeleye katılanların doğaya nasıl baktıklarını bilmek ve doğayla kurdukları ilişkiye dair bilgi sahibi olmak HES karşıtı mücadelenin dönüştürücü potansiyelini ve HES karşıtı mücadele içerisinde bireylerde yaşanan dönüşümün yönünü görmek açısından önemli veriler sunabilmektedir. Katılımcıların HES karşıtı mücadele öncesinde doğanın kendileri için ne anlam ifade ettiği ve HES karşıtı mücadelenin doğaya

bakışlarında herhangi bir değişiklik yaratıp yaratmadığı sorusuna verdikleri cevaplar HES karşıtı mücadele öncesinde doğayı nasıl anlamlandırdıklarına, doğayla nasıl bir ilişki kurduklarına bağlı olarak değişmektedir. Katılımcılardan biri (ART1) doğanın kendileri için HES protestolarına katılmadan önce de değerli olduğunu ve HES yapılacağını duydukları zaman umutsuzluğa kapıldıklarını söylemişlerdir:

Bir kere HES olacak dendiği zaman, ki çok umutsuzluğa kapıldık biz, o zaman şu doğalara nasıl baktık biliyor musun? Değerliydi. Acaba ben bunu 2 sene sonra göreceğim miyim? Şu akan derenin suyunu ben şu pencereyi açtığım zaman duyabilecek miyim? Bana bu su bile düşman oldu biliyor musunuz? Bana bu yeşillik düşman oldu. Çünkü niye? Beni bugüne kadar besledin baktın. Bana neden bundan sonra böyle bakacaksın. Beni o korku aldı. Ama şimdi var ya bu demin deredeydim. Derenin suyunu sevdim yaa! Ak, kurban olayım sana ak! Ak da hep böyle ak! Anlatabildim mi? Şimdi daha güzel bakıyoruz. Çünkü tehlike yine önümüzde var. Yok diye bir şey yok. Bu mahkemenin yürütmeyi durdurma kararı demek ÇED'in iptal edilmesi demek değil. Ama Allah'ın izniyle bunu da başaracağız. Hep birlikte. Bütün güçle. Fındıklısı'yla, Hopası'yla, Trabzonu'yla hepsinlen beraber başaracağız biz bunu (ART1).

Katılımcı (ART1) HES yapılacağını duyduğunda ilk başta umutsuzluğa kapıldığını, yaşadıkları yerdeki doğanın ellerinden gideceğini ve tahrip olacağını düşündüğünü söylemiştir. Daha sonra HES'e karşı mücadele etmişler ve HES karşıtı mücadele sonunda hukuki kazanımlar elde etmişlerdir. Bu daha umutlu hale gelmelerine yol açmıştır. Katılımcının söyledikleri analiz edildiğinde HES karşıtı protestolar öncesinde kendileri için zaten değerli olan doğa, HES yapılacağını öğrenmeleriyle beraber başlattıkları HES karşıtı mücadelenin öğrettikleriyle daha da değerli hale gelmiştir. Ayrıca HES karşıtı mücadele aracılığıyla elde ettikleri hukuki kazanımlar, başarılar mücadele azimlerini yükseltmiş, kazanabileceklerine ve doğalarını kaybetmeyeceklerine dair bir umut, inanç doğurmuştur. Mahkemenin HES projesi için yürütmeyi durdurma kararı vermesi katılımcıya (ART1) göre kısmi bir kazanımdır; çünkü HES projesi tamamen iptal olmamıştır. Öte yandan bu kısmi kazanım bile mücadele isteklerini arttırmış ve HES karşıtı mücadele yoluyla HES'lere karşı sonuç elde edebileceklerine dair bir inanç doğurmuştur. Nitekim katılımcının (ART1) yukarıdaki alıntıda yer alan “Bu mahkemenin yürütmeyi durdurma kararı demek ÇED'in iptal edilmesi demek değil. Ama Allah'ın izniyle bunu da başaracağız. Hep birlikte. Bütün güçle. Fındıklısı'yla, Hopası'yla, Trabzonu'yla hepsinlen beraber başaracağız biz bunu.” biçimindeki sözleri de bu görüşü desteklemektedir.

Bir başka katılımcı ise HES karşıtı mücadeleyle beraber doğaya bakışının değiştiğini, yaşadıkları yerdeki doğa için kaygılanmaya başladığını söylemiştir:

Tabii ki şeyimiz değişti. Gelenler, hadi ben bakmayayım, Antalya'dan gelenler, nereden gelen varsa böyle doğa bozulur mu diyorlar. Artık çöle döner bura diyorlar... Doğamız bozulacak diye üzülüyorum. Doğamız bozulacak köyümüzün her şeyini alacaklar diye üzülüyorum. Huzursuz olduk (ANT1).

Katılımcı (ANT1) HES karşıtı mücadeleyle beraber doğaya karşı daha duyarlı olduğunu, doğanın tahribatı konusunda kaygılandığını, üzüldüğünü söylemektedir. Ayrıca “Gelenler, hadi ben bakmayayım, Antalya'dan gelenler, nereden gelen varsa böyle doğa bozulur mu diyorlar. Artık çöle döner bura diyorlar (ANT1)” diyerek dile getirdiği duygu ve düşüncelerinde de yalnız olmadığını dile getirmektedir. Tüm bunlar HES karşıtı mücadelenin katılımcıda doğa konusunda bir farkındalık yarattığını, yaşadıkları yerdeki doğaya karşı daha fazla duyarlılık geliştirdiğini göstermektedir. Öte yandan katılımcıların HES'e karşı mücadeleye başlamaları ise katılımcıda mücadele öncesinde de doğaya ve doğanın korunmasına dair bir duyarlılığın mevcut olduğunu düşündürmektedir. Bu noktada HES karşıtı mücadelenin katılımcının HES karşıtı mücadele öncesinde de sahip olması muhtemel doğaya değer veren bakış açısını güçlendirdiğini söylemek mümkündür. Nitekim başka katılımcılar (ART6, ART2) da HES karşıtı mücadelenin doğaya yönelik bakışlarını, duygu ve düşüncelerini güçlendirdiğini söylemiştir:

Her zaman seviyorduk. Koruyorduk. Tabii daha çok aşık oluyorsun doğaya. Onun için mücadele ediyorsun. Onun senden gideceğini düşünüyorsun. Onun için daha çok bağlanıyorsun (ART6).

Hayır. Onda da herhangi bir değişiklik olmadı. Ben bebekliğimden, çocukluğumdan beri doğaya aşık bir insanım. Çok büyük bir doğa ve hayvan sevgisi olan bir insanım. Küçükken de böyleydim. Şimdi de böyleyim ve bu şeyim her geçen gün artıyor da diyebilirim. Doğaya gerçekten aşık bir insan olarak her geçen gün daha da doğa sever bir hale geliyorum (ART2).

Öte yandan başka bir katılımcı ise HES karşıtı mücadelenin çevreye karşı daha duyarlı olmasına neden olduğunu söylemiştir:

Hayatımda çevreye karşı daha duyarlı oldum (ART4).

Bazı katılımcılar ise HES karşıtı mücadele yoluyla HES'in doğaya ne kadar zararlı olduğunu öğrendiklerini ifade etmiştir:

Biz bu HES'in bu kadar ciddi bir şey olduğunu bilmiyorduk. Diğer yörelerde oluyordu. Karadeniz'in birkaç yerinde oluyordu; ama biz bunu doğrudan hissetmediğimiz için, bizim köyde yapılmaya kalkıldı. Bundan sonra başımıza gelince anladık (ART5).

Katılımcılardan bir başkası ise HES protestolarıyla beraber doğaya karşı bakışının değiştiğini doğanın bütün canlıların ortak yaşamı alanı olduğuna karar verdiğini ifade etmiştir:

HES protestolarıyla öğrendikçe doğaya bakış açımız tabii ki değişiyor. Doğanın bütün canlıların yaşadığı bir alan olduğuna karar verdik. Bütün canlıların eşitçe barınma ve beslenme alanlarının olduğunu. Sadece bizim değil her türlü canlıya karşı sorumlu olduğumuzun farkına vardık (ART10).

Katılımcının (ART10) sözleri HES karşıtı protestolar yoluyla kendisinin doğaya karşı bakışının dönüşüme uğradığını göstermektedir. HES karşıtı protestolarda gerçekleşen öğrenmelerin bir sonucu olarak artık katılımcı doğayı bireysel ya da özel bir mülk olarak görmemektedir. Katılımcının bakış açısından doğa artık tüm canlıların kolektif mülküdür. Bu kolektif mülkiyet ilişkisi içerisinde tüm canlıların barınma ve beslenme ihtiyaçları açısından doğadan eşitçe yararlanma hakkı bulunmaktadır. Diğer canlılar gibi doğadan eşitçe yararlanma hakkına sahip olan insanlar ise doğayla etkileşime girerken ve doğadan yararlanırken aynı zamanda diğer canlılara ve onların doğadan yararlanma haklarına karşı sorumlulukla hareket etmelidirler. Ayrıca katılımcının bakış açısının; tüm canlıların doğada barınması ve beslenmesi için suyu yaşam hakkı olarak gören bir yaklaşımla benzeştığını söylemek de mümkündür. Tüm bunlar ise HES karşıtı protestoların yaşayarak öğrenme boyutuna işaret etmekte ve HES karşıtı mücadelede yaşanan öğrenmelerin katılımcının doğaya bakış açısını dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır.

BÖLÜM 5

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Sonuç ve Öneriler başlığı altında araştırmanın bulgularına dayalı olarak ulaşılan sonuçlar özetlenmiş ve bundan sonra yapılacak araştırmalara dair öneriler sunulmuştur.

5.1. Sonuç

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular “HES Karşıtlarının Sosyo-Ekonomik Profili”, “HES Karşıtı Mücadelenin Başlaması”, “HES Karşıtlarının HES'lere Karşı Çıkma Nedenleri”, “HES Karşıtlarının Kullandıkları Mücadele Yöntemleri”, “HES Karşıtı Mücadelenin Mücadeleye Katılanların Doğaya ve Doğa-İnsan İlişkilerine Bakışlarına Etkisi” olmak üzere beş başlık altında toplanmıştır. Bu başlıklardan biri olan araştırmaya katılan HES karşıtlarının sosyo-ekonomik profili katılımcıların yaş, cinsiyet ve geçim kaynaklarını içeren üç parametreden oluşmaktadır.

HES protestolarına katılan bireylerin yaşlarının geniş bir yaş aralığı içerisinde yer aldığı, hemen hemen her yaş grubundan bireyin HES protestolarına katıldığı görülmüştür. Bu da HES'lerin toplumun her yaştan kesimini ilgilendiren bir olgu olduğunu göstermektedir. Ayrıca katılımcılardan elde edilen verilerden katılımcıların HES'leri toplumun hemen hemen her yaştan kesimini etkileyen bir olgu olarak gördükleri sonucuna ulaşılmıştır.

Cinsiyet parametresi açısından katılımcıları betimlediğimizde araştırmaya katılanların yaklaşık olarak üçte birinin kadın, üçte ikisinin ise erkek olduğu görülmektedir. Literatürde HES karşıtı protestolara katılımında kadınların erkeklere göre daha etkin olduklarına dair veriler bulunmaktadır. Araştırma sırasında elde edilen bulgular da bunu desteklemektedir. Öte yandan araştırma sırasında kadın katılımcılara ulaşmakta zorluk yaşanmıştır. Bunun sebebi de toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı etmenlerdir. Nitekim bulgularda hem erkek hem de kadın katılımcılar bu görüşü destekleyen ifadeler kullanmışlardır. Ayrıca katılımcılar tarafından HES karşıtı protestoların örgütlenme tarzının kadınların katılım oranlarını belirlediği, kadınların ve erkeklerin beraber katılımı teşvik edildiğinde kadınların katılım oranlarının arttığı ifade edilmiştir.

Araştırmaya katılanların geçim kaynakları incelendiğinde katılımcıların çiftçi, öğretmen, belediye çalışanı, serbest meslek, işçi, stajyer mali müşavir, elektrik teknisyeni, garson, mimar gibi meslek gruplarına mensup olduğu; emekli ve öğrenci gibi statülere sahip oldukları; geçici işlerde çalışan, işsiz ve sosyal yardımlarla geçinen bireylerin de yer aldığı görülmüştür. Bu da HES'lerin geçim kaynakları yönünden çeşitli kategorilere mensup bireyleri ilgilendiren bir olgu olduğunu göstermektedir. Bu nedenle de çeşitli geçim kaynaklarına sahip bireylerin HES protestolarına katıldığı anlaşılmaktadır.

HES protestolarının nasıl başladığı söz konusu olduğunda HES protestolarının her yerde aynı biçimde ve aynı zamanda başlamadığı görülmüştür. HES karşıtlarının HES projesinden haberdar olma biçimleri ve haberdar olma zamanları HES karşıtı protestonun başlama biçimini ve başlama zamanını etkilemiştir. HES yapılacağı anlık olarak öğrenildiği durumlarda anlık bilgilendirme halinin bir sonucu olarak anlık tepkiler üzerinden başlayan, örgütlenen HES karşıtı mücadelelere rastlanmıştır. Anlık tepkiler üzerinden ortaya çıkan bu tarz HES karşıtı mücadelelerde HES karşıtı mücadelenin başlama anı yaşanan yere HES yapılacağı öğrenildiği an ya da HES inşaatının başladığının öğrenildiği andır. Öte yandan bir olaya ya da duruma anlık olarak tepki gösterilebilmesi için olay ya da durum öncesinde söz konusu olaya ya da duruma karşı bir tutumun, farkındalığın olması gerekmektedir. Bu tutum ve/veya farkındalık da olay ya da durum öncesi gerçekleşen enformasyon süreçleriyle, öğrenmelerle ve deneyimlerle açığa çıkmaktadır. Dolayısıyla HES karşıtı protestoların anlık olarak başlaması, bireylerin HES'ler öncesinde HES karşıtı olmaya yol açan ekoloji temelli öğrenme süreçleri içerisinde yer aldıklarını ve bu öğrenme süreçlerinin sonunda HES karşıtı farkındalığın oluştuğunu göstermektedir. Sonuç olarak HES karşıtı mücadelenin anlık olarak başlamasında HES'ler öncesinde gerçekleşen HES karşıtı ekoloji temelli öğrenme süreçlerin etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

Yaşanılan yere HES yapılacağı anlık olarak öğrenilmesi kimi zaman anlık tepkiler üzerinden başlayan HES karşıtı mücadeleleri ortaya çıkarırken kimi zaman da yerel düzeyde HES karşıtı mücadelenin ortaya çıkamamasına da neden olmuştur. Tunceli'nin Hesirge Köyü'nde bu durumla karşılaşmıştır. Katılımcılar köye HES yapılacağını topraklarına uygulanan istimlakla beraber öğrenmişlerdir. Gerek köy nüfusunun azlığından, gerek istimlak sürecinin niteliğinden, gerek istimlak sürecinin yürütücüsü olan devletin muhtevasına yönelik olarak gerçekleşen önceki siyasal öğrenmelerden gerekse de Tunceli'nin siyasal atmosferinden kaynaklı olarak HES karşıtı mücadele burada yerel olarak başlayamamıştır. Ayrıca HES'ler öncesinde katılımcıların

HES'lere karşı herhangi bir olumsuz tavırlarının olmamasının, HES'ler öncesinde HES karşıtı ekoloji temelli öğrenme süreçlerinin gerçekleşmemiş olmasının HES karşıtı protestonun ortaya çıkmamasında etkili olduğu görülmüştür.

HES karşıtı mücadelenin başlamasında yörede yaşayanların yaşadıkları yerde HES yapılıp yapılmayacağı konusunda bilgi sahibi olup olmamalarının da etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan görüşmeler sırasında HES projesi ya da inşaatı konusunda katılımcılara bilgi verilmediği ya da yanıltıcı bilgi verildiği durumlarda HES karşıtı mücadele ortaya çıkmamış ya da daha geç ortaya çıkmış; HES inşaatına karşı yöre halkında herhangi bir tepki oluşmamıştır. Bu da eksik, yanlış veya çarpıtılmış enformasyon süreçlerinin ve bu süreçlerden kaynaklanan öğrenmelerin HES karşıtı protestoların başlayıp başlamamasında etkili olduğunu göstermektedir. Öte yandan yürütülmekte olan projenin HES projesi olduğu açığa çıktığında ise yörede yaşayanlar HES'e tepki göstermeye başlamışlardır. HES karşıtı mücadele de bu bilgilendirme süreciyle beraber süreç içerisinde ortaya çıkmaya başlamıştır.

HES karşıtı protestoların HES inşaatının başlamasından sonra ortaya çıktığı durumlarda yaşayarak öğrenme süreçlerinin gerçekleştiği görülmüştür. Katılımcıların HES inşaatı başlamadan HES karşıtı protesto başlatmayla, HES inşaatı başladıktan sonra HES karşıtı mücadeleyi başlatmanın farklı şeyler olduğunun ayırdına varan ekoloji temelli öğrenme süreçlerini deneyimledikleri görülmüştür. HES inşaatı başladıktan sonra HES karşıtı mücadeleden HES karşıtı sonuçlar almanın daha zor olduğu görüşüne ulaşmışlardır. Ayrıca yine mücadele sırasında bir başka ekoloji temelli öğrenme süreci de gerçekleşmiştir. Bu da HES karşıtı mücadeleler arasında dayanışma olması gerektiğine dair görüştür.

Arkadaşlardan, yakın çevrede yaşayanlardan HES'ler ve HES projesi konusunda elde edilen ön bilginin HES inşaatı başlamadan HES karşıtı mücadelenin başlamasında etkili olduğu görülmüştür. HES'in yapılacağı yerde yaşayanların çevrelerindeki insanlardan HES'ler ve HES projeleri konusunda elde ettiği bilgiler katılımcılarda ön bilgilendirme sağlamış; HES resmen ve fiilen gündemlerinde yokken HES üzerine düşüncelerine imkan sunmuştur. Bu da HES projesi resmi olarak gündemlerine girdiğinde veya HES inşaatı fiilen başlamadan önce HES'lere karşı daha hazırlıklı olmalarına ve daha etkin mücadele yürütmelerine olanak sağlamış; HES'lere karşı hazırbulunuşluk düzeylerini arttıran ekoloji temelli öğrenme süreçleri deneyimlemelerine neden olmuştur.

HES karşıtı mücadelenin başlamasında sivil toplum örgütlerinin, siyasi partilerin, çevre platformlarının etkisinin olduğu görülmüştür. HES konusunda sağladıkları bilgilendirmeler yoluyla HES karşıtı mücadelenin süreç içerisinde ortaya çıkmasına katkıda buldukları anlaşılmıştır. Ayrıca işçi sınıfının örgütü olan sendikaların da HES karşıtı mücadelelerin ortaya çıkmasında ve örgütlenmesinde yer aldıkları, HES karşıtı mücadelenin başlamasında etkili oldukları görülmüştür. Bu da sivil toplum örgütlerinin, siyasi partilerin, çevre platformlarının ve sendikaların HES karşıtı ekoloji temelli öğrenmelerin gerçekleşmesinde etkilerinin olduğunu göstermektedir.

Toplumsal mücadelelere katılmanın ve toplumsal mücadeleler içerisinde gerçekleşen enformasyon süreçlerinin, öğrenmelerin toplumsal mücadelelere katılanlar açısından HES'ler konusunda salt bilgilendirme işlevinin olmadığı; aynı zamanda toplumsal mücadelelerin parçası olan bireyleri özne haline getirerek HES karşıtı mücadeleleri başlatmalarına öncü olabileceği görülmüştür. Diğer bir deyişle toplumsal mücadeleler içerisinde yer almanın HES projesi konusunda bilgilenmeyi sağladığı gibi HES karşıtı mücadelenin ortaya çıkmasına, başlamasına da olanak sağladığı; HES karşıtı ekoloji temelli öğrenme süreçlerinin gerçekleşmesine neden olduğu görülmüştür.

Bireylerin farkındalık düzeylerinin, ilgilerinin ve ekolojik duyarlılıklarının da HES karşıtı mücadelenin başlamasında etkili olduğu görülmüştür. Ekolojik duyarlılığa sahip olan bireylerin kişisel çabalarının süreç içerisinde başlayan HES karşıtı mücadelenin ortaya çıkmasında etkisinin olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma sırasında katılımcılar HES'lere neden karşı olduklarını ifade ederken çoğunlukla birden fazla gerekçe sunmuşlardır. HES'e neden karşı olduklarını tek bir gerekçeyle ifade edenlere oranla daha fazla sayıda katılımcının birden fazla gerekçeyle HES'lere karşı oldukları görülmüştür. Araştırma sırasında elde edilen veriler kategorileştirildiğinde HES karşıtlarının HES'lere ekolojik, ekonomik, politik, inançsal ve günlük yaşama dair gerekçelerle karşı oldukları görülmüştür.

Araştırma sırasında HES'lerin yapım sürecini ekonomi-politik bir perspektifle değerlendiren, HES karşıtı mücadeleyi anti-kapitalist bir yaklaşımla ele alan, doğa-insan ilişkilerini ekonomi-politik perspektiften hareketle anlamlandıran katılımcılara rastlanmıştır. Bu da HES karşıtı mücadelelerin ekoloji temelli siyasal öğrenme süreçlerini içerdiğini göstermektedir. Öte yandan Tunceli'de yapılan görüşmeler sırasında politik gerekçelerle HES'e karşı çıkanlar arasında gerçekleşen bireyin devletle karşılaşmalarından, etkileşimlerinden doğan siyasal öğrenmeler ile HES ve baraj

projelerinin etkisiyle gerçekleşen ekoloji temelli siyasal öğrenmelerin birleşerek yeni öğrenmeleri ortaya çıkardığı görülmüştür.

HES karşıtlarının, HES karşıtı mücadeleler sırasında çok çeşitli mücadele yöntemlerine başvurdukları görülmüştür. HES karşıtlarının başvurduğu bu yöntemleri HES inşaatının yapılması planlanan alanda çadır kurma ve/veya nöbet tutulma, HES şantiyesini işgal etme, HES için yapılacak etüt çalışmasını engelleme, kepenk kapatma, kontak kapatma, mum yakma, baraja gül atma, HES'lere karşı dava açma, ÇED toplantılarını protesto etme ve engelleme, miting, festival ve protesto gösterileri düzenleme, forum düzenleme, internet üzerinden HES karşıtı propaganda yapma biçiminde sıralamak mümkündür.

Katılımcıların HES karşıtı mücadele sırasında yürüttüğü hukuk mücadeleleri sırasında çeşitli ekoloji temelli siyasal öğrenme süreçlerinin gerçekleştiği görülmüştür. HES karşıtları dava açma sürecinde kendilerinden istenen yüksek keşif bedelinden hareketle hukuk aracılığıyla hak aramanın ancak parayla mümkün olduğunu öğrenmişlerdir. Diğer bir deyişle adalet ve hak arama ancak parası olanlar için söz konusu olmaktadır. Yine katılımcılar mahkemenin bilirkişi raporunu dikkate almadığı durumlarla da karşılaşmışlardır ve bunun bir sonucu olarak mahkemelerin yanlı kararlar verebileceğini öğrenmişlerdir. Kimi katılımcılar ise hukuk mücadelesi sırasında elde ettikleri deneyimlerden hareketle hukuksal mücadelenin sonuç alıcı bir mücadele yöntemi olmadığına karar vermişlerdir. Hukuksal mücadelenin sonuç alıcı bir mücadele yöntemi olmadığına dair oluşan kavrayış da HES karşıtlarının başka mücadele yöntemlerine başvurmalarına neden olan ekoloji temelli öğrenmeleri ortaya çıkarmıştır.

HES karşıtları mücadele sırasında tek bir mücadele yöntemiyle sınırlı kalmamayı ve HES karşıtı mücadele sırasında gerekli olduğunu, kendilerini başarıya ulaştıracağını düşündükleri mücadele yöntemlerinin her birine başvurmanın gerekli olduğunu öğrenmişlerdir.

HES karşıtlarının doğaya, doğa-insan ilişkilerine bakışları söz konusu olduğunda HES karşıtı protestolar içerisinde yer alan katılımcıların bir kısmının doğanın yaşam anlamına geldiğini düşündüğü görülmüştür. Doğanın yaşam anlamına geldiğini düşünen katılımcılara göre doğayla insan arasında simbiyotik bir ilişki bulunmaktadır. Doğanın tahrip olması insan hayatının da zarar görmesi anlamına gelmektedir.

Bazı katılımcıların ise doğanın metalaştırılmasının karşısında yer alan bir bakış açısına sahip oldukları ve doğanın paradan daha değerli olduğunu düşündükleri görülmüştür. Bu katılımcılara göre doğa ekonomik çıkarlardan daha önemli bir varlıktır.

Bazı katılımcıların doğanın kutsal olduğunu söylediği, doğaya kutsallık atfettiği görülmüştür. Doğayı kutsal olarak gören ve doğaya kutsallık atfeden katılımcıların tamamı Tunceli ilindedir.

Kimi katılımcıların ise doğayı olduğu gibi korunması gereken bir varlık olarak değerlendirdiği görülmüştür. Bu katılımcılara göre doğa var olduğu biçimiyle değerlidir ve insanlar edimlerini mümkün olduğunca doğanın var olduğu şekliyle korunması için düzenlemelidir.

Araştırma sırasında doğayı insana verilen bir lütuf olarak gören ve antroposentrik bakış açısı üzerinden anlamlandıran katılımcıların yanı sıra doğanın insana muhtaç olmadığını insanın doğaya muhtaç olduğunu düşünen ve ekosentrik bakış açısından doğayı anlamlandıran katılımcılara da rastlanmıştır.

HES karşıtı mücadelenin HES karşıtlarının doğaya ve doğa-insan ilişkilerine bakışlarına etkisi söz konusu olduğunda ise şu sonuçlara ulaşılmıştır: Çoğunlukla katılımcıların HES protestosu öncesinde asgari düzeyde ekolojik duyarlılığa sahip oldukları, doğaya bir ölçüde de olsa değer verdikleri, bilinçli ya da bilinçsiz doğayla sürdürülebilir bir ilişki çabası içerisinde oldukları görülmüştür. Bunun bir sonucu olarak da HES karşıtı mücadelenin katılımcılarda doğaya verdikleri değeri arttıran, güçlendiren ekoloji temelli öğrenmelere yol açtığı görülmüştür. HES karşıtı mücadelelerde gerçekleşen ekoloji temelli öğrenmelerin bir sonucu olarak katılımcıların doğaya verdikleri değerin arttığı, doğa için daha fazla kaygılanmaya başladıkları, çevreye karşı daha duyarlı oldukları, doğanın bütün canlıların eşitçe barınma ve yaşama alanı olduğu kavrayışına ulaştıkları, doğanın bütün canlıların eşitçe barınma ve yaşama alanı olduğu kavrayışının bir sonucu olarak da tüm canlılara karşı sorumluluk duymaya başladıkları görülmüştür.

HES karşıtı protestolar sonrasında kimi katılımcıların doğanın mülkiyeti konusundaki görüşlerinin dönüşüme uğradığı görülmüştür. HES karşıtı protestolarda gerçekleşen ekoloji temelli öğrenmelerin bir sonucu olarak kimi katılımcıların doğayı artık bireysel ya da özel mülk olarak görmemeye başladıkları görülmüştür. Katılımcılar tarafından doğa, artık tüm canlıların kolektif mülkü olarak görülmektedir.

5.2. Öneriler

Bu çalışma sadece Türkiye'deki üç ili (Artvin, Antalya ve Tunceli) kapsamaktadır; fakat Türkiye genelinde çok daha fazla ilde HES yapılmakta ve HES

protestoları gerçekleşmektedir. Bu nedenle HES protestoları ve bu protestolarda gerçekleşen öğrenmeler konusunda daha kapsamlı bilgi edinmek ve daha genellenebilir çıkarımlara varabilmek için HES protestolarının gerçekleştiği diğer illerde de araştırma yapılmalıdır.

Öte yandan ekoloji mücadeleleri sadece HES karşıtı mücadelelerden oluşmamaktadır. Bu nedenle sadece HES karşıtı mücadeleleri değil; aynı zamanda nükleer santral karşıtı, termik santral karşıtı, baraj karşıtı, doğaya ve insana zarar veren madencilik faaliyetleri karşıtı ekoloji mücadelelerini hem Türkiye hem de dünya ölçeğinde yerel ve genel düzeyde ele alan ayrıntılı çalışmaların yapılması faydalı olacaktır. Bu çalışmalardan ve bu çalışmaların birbirleriyle karşılaştırılmasından elde edilecek veriler, dünyamızın içerisinde bulunduğu ekolojik krize çözümler üretecek araçları, bireysel ve kolektif bilinci, duyarlılığı ve kolektif iradeyi ortaya çıkarabilecektir.

HES karşıtı mücadele aynı zamanda su hakkı mücadelesinin de bir parçasıdır. HES karşıtı mücadelenin diğer su hakkı mücadeleleri ile arasındaki ilişkiyi ele alan ve HES karşıtı mücadelelerle diğer su hakkı mücadelelerini karşılaştıran çalışmaların yapılmasında da yarar görülmektedir. Böylece yaşamın temel ögesi olan su için verilen mücadeleler bütünsel bir perspektiften değerlendirilebilecektir. Bu sayede suyun canlılar için önemi daha net bir biçimde anlaşılacaktır. Bu da suyu yaşam hakkı olarak gören bir ekolojik duyarlılığın bireylerde ve topluluklarda ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilecektir.

HES karşıtı protestolar genellikle kırsal su hakkı mücadelelerinin bir parçasıdır. Öte yandan kentlerde de su hakkı mücadelesi verilmektedir. Kentsel ve kırsal su hakkı mücadeleleri birbirlerinden ayrılan özelliklere sahip olmakla birlikte; aynı zamanda birbirleriyle kesişen ve birbirleriyle ilişki içerisinde olan su hakkı mücadeledir. Kırsal su hakkı mücadelesinin bir parçası olan HES karşıtı mücadele ile kentsel su hakkı mücadelelerini birbirleriyle ilişkilendiren ve bütünsel analize tabi tutan çalışmaların yapılması faydalı olacaktır. Bu sayede kentsel ve kırsal su hakkı mücadelelerinin işbirliği yapmalarının, dayanışma göstermelerinin olanakları ortaya çıkabilecek ve su hakkı mücadelesi bütünlüklü bir şekilde yürütülebilecektir.

KAYNAKLAR

- Aksu, C. ; Erensü, S.; Evren, E. (Ed.). (2016). *Sudan Sebepler: Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler*. İstanbul: İletişim.
- All in good time. (2015, March). *Nature*, 519 (7542), pp.129-130.
- American Government and Politics in the Information Age. (2016). Minneapolis: University of Minnesota Libraries Publishing Edition.
- Amin, S. (2010). Kapitalizm ve Ekolojik Ayakizi (Barış Baysal, Çiğdem Çıdamlı, Uğur Selçuk Akalın, Çev.). *Monthly Review*, (23), 49-52.
- Ayboğa, E. (2010). *Yaşam Hakkı Olarak Su*. İstanbul: Sosyal Değişim Derneği.
- Bakanlık HES Kazalarında Ölenlerden Sorumlu Değilmiş!. (2012, 31 Temmuz). *Birgün*, s.3.
- Barlow, M. (2009). *Mavi Sözleşme Küresel Su Krizi ve Su Hakkı Mücadelesi* (Çev. Barış Cezar). İstanbul: Çevre Mühendisleri Odası, Yordam Kitap.
- Bonefeld, W. (2014). Kapitalist Birikim ve Özgür Emek: Toplumsal Kuruluş Üzerine (Öykü Şafak Çubukçu, Çev.). Özyayınları (Ed.). *İlkel Birikim: Sermayenin Kaldıracağı* (s. 65-87). Ankara: NotaBene.
- Bookchin, M. (1994). *Özgürlüğün Ekolojisi: Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü* (Alev Türker, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Bookchin, M. (1996). *Ekolojik Bir Topluma Doğru* (Abdullah Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Burkett, P. (2004). *Marx ve Doğa: Al-Yeşil Bir Perspektif* (Ercüment Özkaya, Çev.). Ankara: Epos Yayınları.
- Burkett, P. (2008). *Marksizm ve Ekolojik İktisat: Kırmızı ve Yeşil Bir Ekonomi Politığı Doğru* (Ertan Günçiner, Çev.). İstanbul: Yordam.
- Callinicos, A. (2004). *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış* (Yasemin Tezgiden, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Carson, R. (2011). *Sessiz Bahar* (Çağatay Güler, Çev.). Ankara: Palme.
- Clark, B.; Clausen R. (2008). Okyanus Krizi: Kapitalizm ve Deniz Ekosistemlerinin Bozulması (Çev. Barış Baysal). *Monthly Review*, (19), 75-95.
- Clark, B., Foster, J.B. (2010). Zenginlik Paradoksu: Kapitalizm ve Ekolojik Yıkım (Barış Baysal, Çiğdem Çıdamlı, Uğur Selçuk Akalın, Çev.). *Monthly Review*, (23), 3-22.
- Cordes, C. (2014). Üçlü Kar Haneli İşlerin Yükselişi (Gülru Hotinli, Çev.). Lisa Mastny (Ed.). *Worldwatch Enstitüsü Dünyanın Durumu 2014: Sürdürülebilirlik için Yönetişim* (s.275-290). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Costa, M.D. (2014). Kapitalizm ve Yeniden Üretim (Öykü Şafak Çubukçu, Çev.). Özyayınları (Ed.). İlkel Birikim: Sermayenin Kaldıracağı (s.151-163). Ankara: NotaBene.
- Çakır, S.M. (2005). İşçilerin İlkel Tepki Biçimi Olarak Makine Kırıcılık. Erişim tarihi: 07.10.2014, <http://www.sendika.org/2005/07/iscilerin-ilkel-tepki-bicimi-olarak-makine-kiricilik-s-murat-cakir/>
- Çoban, A. (2013). Sınıfsal Açıdan Ekolojik Mücadele, Demokrasinin Açmazları ve Komünizm. Yaşayan Marksizm, 1 (1), 243-282.
- Çoban, A., Duru, B. (2009). Emek Ekseninde AKP İktidarının Çevre ve Kent Politikaları. İktisat Dergisi, (508-509-510), 57-68.
- Da Silva, S. (2014). John Bellamy Foster ile Röportaj: İklim Değişikliği ve Sosyalizm Üzerine (Özgün Dede, Çev.). Monthly Review, (35), 171-178.
- Demir, F. (2012, 26 Temmuz). Tunceli'de çevreciler şantiye bastı. Erişim Tarihi: 18.08.2017, <http://www.radikal.com.tr/cevre/tuncelide-cevreciler-santiye-basti-1095249>
- Demir, A. (2014, 20 Eylül). İklim Değişikliği Mevsimlik Tarım İşçilerini de Vurdu! BirGün, 16.
- Demirer, T.; Demirer, Y. (2000). Sürdürülemez "Modern Zamanlar" ve Marksizm. Göksel N. Demirer, Metin Duran, Gökçer Özgür (Ed.). Marksizm ve Ekoloji (s.283-445). Ankara: Öteki.
- Demirer, G.N., Demirer, T., Duran, M. ve Orhangazi, Ö. (?). İspanya'daki II: Kıtalararası Buluşma için "YDD"ye Karşı Tezler, İkinci Kıtalararası Buluşma için Ekolojik Kıyamet Tezleri. Ankara: Özgür Üniversite.
- Doğan, Y.P. (2011). Suyun Ticarileştirilmesi Su Kıtlığını Daha da Arttıracak (Gaye Yılmaz ile Röportaj). Erişim tarihi: 09.11.2014, http://www.supolitik.org/sundays_zaman_tr.htm
- D'Souza, R. (2008). Hindistan'ın Su Krizlerine Dair Modern Büyük Baraj Politikası (Çev. Barış Baysal). Monthly Review, (19), 135-146.
- Duru, B. (2006). Küresel Sermaye Birikimi ve Ekolojik Bunalım. Birikim, (201), 45-56.
- Duru, B. (2007). "Bütün Değerler Sistemimizi, Eğitim Programlarımızı, Yaşama Biçimlerimizi Yeniden Düzenlemeliyiz". Sivil Toplum Dergisi, 5 (20), 156-160.
- Duru, B. (2008a). İklimsel Adalet için Yeni Bir Girişim: Halkların İklim Değişikliği Protokolü. Erişim Tarihi: 07.02.2013, <http://www.birikimdergisi.com/guncel/iklimsel-adalet-icin-yeni-bir-girisim-halklarin-iklim-degisikligi-protokolu>
- Duru, B. (2008b). Kyoto Protokolü'nden Halkların Protokolüne: Kyoto Sonrası (2012) için İklim Değişikliği Görüşmeleri. Mülkiye Dergisi, 32 (259), 205-214.
- Eberliköse, M. (2013). Enerji Sektörünün Dönüşümü ve HES Sürecinde Birikim, Devlet ve Sınıflar. Praksis, (30-31), 129-145.

- Enerjide Çözüm: Katılım ve Demokratik Planlama. (2016, Mayıs 14). Birgün, s.13.
- Erensü, S. (2016). Neoliberalleşmenin Doğası, Doğanın Neoliberalleşmesi: Su-Enerji Rabitası Üzerinden Neoliberalizm ve Müphemlikleri. Cemil Aksu, Sinan Erensü, Erdem Evren (Ed.). Sudan Sebepler: Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler, (s. 37-64). İstanbul: İletişim.
- Eroğlu, D. (2013). Dünyayı Fasülye Kurtaracak. Birgün Pazar Ek, (324), 11.
- Eroğul, C. (2009). İnsanın Var Olma Biçimi Olarak Birey. Yüksel Akkaya (Ed.). Türkiye’de Neoliberalizm, Demokrasi ve Ulus Devlet 10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Metinleri (s.235-272). İstanbul: Yordam Kitap.
- Foley, G. (1999). Learning in Social Action: A Contribution to Understanding Informal Education. London: Zed Books.
- Foley, G. (2009). Radikal Yetişkin Eğitimi ve Öğrenme (Çev., . Eğitim Bilim Toplum Dergisi, (26), 145-173.
- Foster, J.B. (2001). Marx’ın Ekolojisi Materyalizm ve Doğa (Ercüment Özkaya, Çev.). Ankara: Epos Yayınları.
- Foster, J.B. (2007). Yıkımın Ekolojisi (Çiğdem Çıdamlı, Kasım Akbaş, Soner Torlak, Çev.). Monthly Review, (14), 11-25.
- Foster, J.B. (2008a). Savunmasız Gezegen Çevrenin Kısa Ekonomik Tarihi (Hasan Ünder, Çev.). Ankara: Epos Yayınları.
- Foster, J.B. (2008b). Marx ve Küresel Çevre Tartışması (Üstün Bilgen-Reinart, Çev.). Monthly Review, (17), 125-127.
- Foster, J.B. (2012a). Marksist Ekoloji (Barış Baysal, Çev.). İstanbul: Kalkedon.
- Foster, J.B. (2012b). Kapitalizm ve Felaketin Birikimi (Çev. Ali Toprak, Barış Baysal, Kıvanç Nazım, Onur Gayretli, Selvi Aydın). Monthly Review. (30), 3-22.
- Foster, J.B. (2014). Fosil Yakıtlar Savaşı (Ali Toprak, Uğur Selçuk Akalın, Çev.). Monthly Review, (35), 133-151.
- Foster, J.B. (2015). On Beş Yıl Sonra Paul Burkett’in Marx ve Doğa’sı (Kardelen Kala, Çev.). Monthly Review, (39), 69-77.
- Foster, J.B.; Clark, B.; York, R. (2008). Ekoloji: Karar Anı, Bir Giriş (Çev. Barış Baysal). Monthly Review, (19), 29-39.
- Foster; J.B., Magdoff, F. (2014). Her Çevrecinin Kapitalizm Hakkında Bilmesi Gerekenler Kapitalizm ve Çevre Üzerine Bir Rehber (Özgün Aksakal, Çev.). İstanbul: Patika Kitap.
- Freire, P. (2006). Ezilenlerin Pedagojisi (Dilek Hattatoğlu ve Erol Özbek, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Gowdy, J.M. (2014). Yönetişim, Sürdürülebilirlik ve Evrim (Gülru Hotinli, Çev.). Lisa Mastny (Ed.). Worldwatch Enstitüsü Dünyanın Durumu 2014: Sürdürülebilirlik için Yönetişim (s.41-54). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Gökdemir, M.; Kömürcü, M.İ.; Evcimen, T.U. (2012). Türkiye'de Hidroelektrik Enerji ve HES Uygulamalarına Genel Bakış. Türkiye Mühendislik Haberleri, 57 (471), 18-26.
- Günsoy, B. (2006). Piyasa Dostu Sürdürülebilir Kalkınma Politikaları: Eleştirel Bir Yaklaşım. Mevzuat Dergisi, (101), ?.
- Gürle, M. (2014). Dünyanın En Yoksul Devlet Başkanı. Birgün Pazar Ek, (387), 5.
- Hamsici, M. (2011). Dereler ve İsyânlar. Ankara: NotaBene.
- Heidegger; M. (1998). Teknik ve Dönüş (Necati Aça, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Heidel, A. (2000). Enûma Eliş Babil Yaratılış Destanı (İsmet Birkan, Çev.). Ankara: Ayraç.
- Her Yerimiz HES. (2017, 12 Ekim). Cumhuriyet, s.2.
- HES'çi Şirket Kandıramayacak. (2013, 10 Mayıs). Birgün, s.15.
- Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) 5. Değerlendirme Raporu - İklim Değişikliği 2014: Etkiler, Uyum ve Kırılabilirlik Raporu- Açıklandı- 11 Nisan 2014. Erişim Tarihi, 13.08.2017, http://www.tema.org.tr/web_14966-2_1/entitalfocus.aspx?primary_id=1272&target=categorial1&type=2
- İlhan, G. (2008, 12 Temmuz). Gönül İlhan Osman Özgüven'le Söyleşti: "Suyu Bedava Vermeye Devam, Gelecek Cezaya Razıyız". Erişim tarihi: 26.02.2018, <https://m.bianet.org/biamag/belediye/108292-suyu-bedava-vermeye-devam-gelecek-cezaya-raziyiz>
- Illich, I. (2007). H2O ve Unutmanın Suları (Lizi Behmoaras, Çev.). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- İnce, B. (2018, 6 Mart). Doğa Harikası Alara Çayı'nı Şişeleyip Satma Peşindeler. Birgün, s.14.
- İşlar, M. (2016). Su Gaspı mı, Su Hakkı mı? Neoliberal Hidrolik Misyon Çağında Türkiye'nin HES Sorunu. Cemil Aksu, Sinan Erensü, Erdem Evren (Ed.). Sudan Sebepler: Türkiye'de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişler, (s.137-152). İstanbul: İletişim.
- Kahn, R. (2008). From Education for Sustainable Development to Ecopedagogy: Sustaining Capitalism or Sustaining Life. Green Theory & Praxis: The Journal of Ecopedagogy, 4 (1), 1-14.
- Kahn, R. (2014a). Paulo Freire and Eco-Justice: Updating Pedagogy of the Oppressed for the Age of Ecological Calamity. Erişim tarihi: 18.09.2014, <http://getvegan.com/ecofreire.htm>
- Kahn, R. (2014b). Towards Ecopedagogy: Weaving a Broad-based Pedagogy of Liberation for Animals, Nature and the Oppressed of the Earth. Erişim tarihi: 18.09.2014, [http://rabbitadvocacy.com/pdf_files/Nature Liberation Connection.pdf](http://rabbitadvocacy.com/pdf_files/Nature_Liberation_Connection.pdf)

- Karasar, N. (2012). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel.
- Kazgan, H. ve Önal, S. (1999). İstanbul'da Suyun Tarihi: İstanbul'da Su Sorununun Tarihsel Kökenleri ve Osmanlıda Yabancı Su Şirketleri. İstanbul: İletişim.
- Keleş, R. (2013). 100 Soruda Çevre, Çevre Sorunları ve Çevre Politikası. İzmir: Yakın Kitabevi.
- Kemaloğlu, N. (2013, 19 Ocak). 'Suyunu' Kaybedenlere... Akşam. Web: <http://www.aksam.com.tr/nihal-kemaloglu/yazarlar/suyunu-kaybedenlere-8891y/haber-198265> adresinden 28.03.2018 tarihinde alınmıştır.
- Kendi Kalene Gol Atma Uzungöl'e HES Yapma. (2012, 9 Ağustos). Birgün, s.2.
- Kümbetoğlu, B. (2008). Sosyolojide ve Antrapolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma. İstanbul: Bağlam.
- Lobina, E.; Kishimoto, S.; Petitjean, O. (2015). Geri Dönüş Yok: Küresel Bir Eğilim Olarak Suyun Yeniden Belediyelerin Yönetimine Geçmesi (Arif Köse, Çev.). ?: Su Hakkı Kampanyası, PSIRU, TNI, Multinational Observatory.
- Löwy, M. (2015). Ekosozyalizm: Kapitalist Ekolojik Felakete Radikal Bir Alternatif (Hande Turan Abadan, Çev.). Ankara: Epos.
- Magdoff, F. (2013). Uyum ve Ekolojik Uygarlık: Doğanın Kapitalist Yabancılaşmasının Ötesinde (Kıvanç Nazım, Zeynep Sezgin, Çev.). Monthly Review, (33), 93-102.
- Magdoff, H. (2014). İlkel Birikim ve Emperyalizm (Necati Duran, Çev.). Özyayınlar (Ed.). İlkel Birikim: Sermayenin Kaldıracağı (s. 299-314). Ankara: NotaBene.
- Marx, K. (1993). 1844 Elyazmaları (Kenan Somer, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2000a). Demokritos ile Epikuros'un Doğa Felsefeleri (Hüseyin Demirhan, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2000b). Kapital 1. Cilt (Alaatin Bilgi, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2002). Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i (Sevim Belli, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2004). Alman İdeolojisi [Feuerbach] (Sevim Belli, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- McLaren, P. ve Houston, D. (2007). Devrimci Ekolojiler: Ekosozyalizm ve Eleştirel Pedagoji. Peter McLaren (Ed.). Kapitalistler & İşgalciler: İmparatorluğa Karşı Eleştirel Bir Pedagoji (Barış Baysal, Çev.), (s.201-222). İstanbul: Kalkedon.
- Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. Psychological Review, 50 (4), 370-396.
- Maslow, A. (2013). İnsan Olmanın Psikolojisi (Okhan Gündüz; Çev.). İstanbul: Kuraldışı.
- Mellor, M. (1993). Sınırları Yıkma: Feminist, Yeşil Bir Sosyalizme Doğru (Osman Akınhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

- Miéville, C. (2015). Ütopyanın Limitleri (Ethemcan Turhan, Çev.). Mesele Kitap Dergisi, (103), 14-19.
- Neale, J. (2009). Küresel Isınmayı Durduralım, Dünyayı Değiştirelim (Doğan Tarkan, Çev.). İstanbul: Yordam.
- Omay, U. (2007). Tüccar Sınıfın Protestan Hareketi Desteklemesinin Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Yaklaşımı Açısından Değerlendirilmesi. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 52, 231-243.
- Özbay, Ö. (2017). Uluslararası Su Hakkı Mücadeleleri. Akgün İlhan, Ayman Rabi, Efe Baysal, Ercan Ayboğa, Maude Barlow, Murat Güvenç, Özdeş Özbay, Pınar Uyan Semerci (Ed.). Türkiye'de ve Dünyada Su Krizi ve Su Hakkı Mücadeleleri, (s.13-27). İstanbul: Sivil ve Ekolojik Haklar Derneği.
- Özel Sektör HES Projeleri ile Alakalı Toplantı Gerçekleştirildi. (2013, 3 Nisan). Web: <http://www.dsi.gov.tr/haberler/2013/04/03/hes> adresinden 28.05.2013 tarihinde alınmıştır.
- Özğürlü, M. (2014). Marksizm ve İlkel Sermaye Birikimi. Özey Göztepe (Ed.). İlkel Birikim: Sermayenin Kaldıracı (s. 37-64). Ankara: NotaBene.
- Perelman, M. (2014). Kapitalizmin İcadı: Klasik ve Politik Ekonomi ve İlkel Birikimin Gizli Tarihi (Diyar Saraçoğlu, Çev.). Özey Göztepe (Ed.). İlkel Birikim: Sermayenin Kaldıracı (s. 115-149). Ankara: NotaBene.
- Pingeot, L. (2014). 2015 Sonrası Kalkınma Gündeminde Şirketlerin Rolünü İrdelemek (Gülru Hotinli, Çev.). Lisa Mastny (Ed.). Worldwatch Enstitüsü Dünyanın Durumu 2014: Sürdürülebilirlik için Yönetişim (s.223-234). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Robert, J. (2003). Suyun Ekonomi-Politiği (Metin Duran ve Mustafa Erdem Sakıncı, Çev.). Ankara: Ütopya.
- Roussopoulos, D. (2017). Politik Ekoloji: İklim Krizi ve Yeni Toplumsal Gündem (Fuat Dara Elhüseyni, Çev.). İstanbul: Sümer Yayıncılık.
- Saltoğlu, R. (2014). Kozmo-mitolojilerden Kozmogonilere: Antik Ortadoğu'da Evren Tasarımları. Bilim ve Gelecek, (127), 20-27.
- Shiva, V. (2007). Özelleştirme, Kirlenme ve Kar: Su Savaşları (Ali K. Saysel, Çev.). İstanbul: BGST Yayınları.
- Shiva, V. (2012). İyilerin Yanında: Çiftçi Haklarına Adanmış Bir Yaşam (Çağrı Ekiz, Çev.). İstanbul: Sinek Sekiz.
- Shiva, V. (2014a). Petrol Değil Toprak: İklim Krizi Döneminde Çevresel Adalet (Özge Olcay, Çev.). İstanbul: Sinek Sekiz.
- Sihua, L. (2013a). Marx'ın Ekolojik-İktisat ve Doğa Üzerine Düşünceleri: Sosyalist ve Ekolojik Bir Uygarlık için Tezler Cilt I (Deniz Kızıılçeç, Çev.). İstanbul: Canut.
- Sihua, L. (2013b). Marksist Ekolojik-İktisat Teorileri: Sosyalist ve Ekolojik Bir Uygarlık için Tezler Cilt II (Deniz Kızıılçeç, Çev.). İstanbul: Canut.

- Sweeny, S. (2014). Enerji Demokrasisine Doğru Çabalar (Gülru Hotinli, Çev.). Lisa Mastny (Ed.). Worldwatch Enstitüsü Dünyanın Durumu 2014: Sürdürülebilirlik için Yönetişim (s.291-308). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sweezy, P.M. (2006). Kapitalizm ve Çevre (Çiğdem Çıdamlı, Çev.). Monthly Review, (8), 77-85.
- Şahin Keyif, Ö. (2017, Eylül 3). Afet Önce Yoksulları Vuruyor. Birgün, s.4.
- Tantan, M. (2014). Antikapitalist Mücadele Örgütlenmeden Su Sorunu Çözülmeyecek (Gaye Yılmaz ile Röportaj). Erişim tarihi: 09.11.2014, http://www.supolitik.org/EmekDunyasinet_roportaj.htm
- Tanuro, D. (2011). Yeşil Kapitalizm İmkansızdır (Volkan Yalçıntoklu, Çev.). İstanbul: Habitus.
- Turhan, E.; Gündoğan, A.C. (2016). Enerji Demokrasisi ve Yeni Üretim Modelleri: Kuvveden Fiile. Express, (141), 42-44.
- Türkay, M. (2013). Önsöz. Gaye Yılmaz. Suyun Metalaşması - Kıtlığın nedeni kıtlığa çare olabilir mi? -. (s.21-22). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Türkkan, S. (2014, 14 Temmuz). HES'e Köprü Kaçak, Köylüye Dayak Olağan!. Birgün, s.16.
- Urgan, R. (2018). Bize ve Gezegeneimize İyi Gelebilecek Bir Beslenme Düzeni Nasıl Olmalı? Herkese Bilim Teknoloji, (93), 10.
- Üstün, B. (2013). Önsöz. Gaye Yılmaz. Suyun Metalaşması - Kıtlığın nedeni kıtlığa çare olabilir mi? -. (s.27-28). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Vardar, N. (2014). Ermenek HES'i Madenlerdeki Su Riskini İki Katına Çıkardı. Erişim Tarihi 29.10.2014, <http://www.bianet.org/bianet/toplum/159537-ermenek-hes-i-madenlerdeki-su-riskini-iki-katina-cikardi>
- Vardar, N. (2014). İklim Değişikliği En Çok Yoksula Zarar Verecek. Erişim Tarihi 13.08.2017, <https://bianet.org/bianet/toplum/154894-iklim-degisikligi-en-cok-yoksula-zarar-verecek>
- Wallerstein, I. (2002a). Tarihsel Kapitalizm (Necmiye Alpay, Çev.). İstanbul: Metis.
- Wallerstein, I. (2002b). Ütopistik ya da 21. Yüzyılın Tarihsel Seçimleri (Taylan Doğan, Çev.). İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Wallerstein, I. (2003). Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyıl için Sosyal Bilim (Tuncay Birkan, Çev.). İstanbul: Metis.
- Wallerstein, I. (2014). Ecology and Capitalist Cost of Production: No Exit. Erişim tarihi: 12.10.2014, <http://fbc.binghamton.edu/iwecol.htm>
- Watts, J. (2013, 10 Ekim). Brazil Tribe Plagued by One of The Highest Suicide Rates in The World. The Guardian. Erişim tarihi: 18.10.2013, <http://www.theguardian.com/world/2013/oct/10/suicide-rates-high-brazil-tribe>

- Waters, C.N.; Salasiewicz, J.; Summerhayes, C.; Barnosky, A.D.; Poirier, C.; Galuszka, A.; ... Wolfe, A.P. (2016, January). The Anthropocene is functionally and stratigraphically distinct from the Holocene. *Science*, 351 (6269), pp. 147.
- Yıldırım, A.; Şimşek, H. (2000). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yıldızoğlu, E. (2016, 11 Ocak). Kapitalizm ve 'Antropocene'. *Cumhuriyet*, s.9.
- Yılmaz, F. (2014, 21 Ekim). Ardahan'da HES Bir İşçiyi Daha Öldürdü. *Birgün*, s.4.
- Yılmaz, G. (2010). "Bütün renkler kirleniyordu..." *Praksis'ten Kaçış Sürecinde Su Hakkı Mücadeleleri*. *Praksis*, (24), 25-39.
- Yılmaz, G. (2013). *Suyun Metalaşması - Kıtlığın nedeni kıtlığa çare olabilir mi? -*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Yılmaz, G. (2014a). Temiz Hava için Krediniz var mı? Erişim tarihi: 09.11.2014, http://www.supolitik.org/karbon_ticareti-gaye_yilmaz-Birgun.htm
- Yılmaz, G. (2014b). Su Sorununa Eleştirel Bir Yaklaşım: Üretimin Bir Faktörü Olarak Su. Erişim tarihi: 09.11.2014, http://www.supolitik.org/elestirel_bir_yaklasim.htm
- Yılmaz, S. (2014). Toplumsal Mücadelelerde Yeni Bir Açılım: Su Mücadeleleri. Erişim Tarihi: 09.11.2014, http://www.supolitik.org/Su_mucadeleleri.htm
- Zeybek, S.O. (2016). Ekolojinin Politikası: Yeni Sınırlar, Yeni Aktörler. *Toplum ve Bilim*, (138/139), 7-25.
- Zizek, S. (2012). *Antroposen'e Hoşgeldiniz* (Mehmet Budak, Çev.). Encore: İstanbul.

EKLER

EK A- GÖRÜŞME KODLAMA TABLOSU

Katılımcı	İl	Cinsiyet	Yaş	Mesleği
ANT1	Antalya	Kadın	67	Emekli
ANT2	Antalya	Erkek	49	Sosyal Yardım Alıyor
ANT3	Antalya	Erkek	56	Emekli
ANT4	Antalya	Kadın	61	Çiftçi
ANT5	Antalya	Erkek	60	Emekli
ANT6	Antalya	Erkek	43	Çiftçi
ANT7	Antalya	Erkek	41	Çiftçi
ANT8	Antalya	Kadın	57	Öğretmen
ANT9	Antalya	Erkek	62	Emekli
ANT10	Antalya	Erkek	33	İşçi
ART1	Artvin	Erkek	58	Çiftçi
ART2	Artvin	Kadın	26	Stajyer Mali Müşavir
ART3	Artvin	Erkek	51	Emekli
ART4	Artvin	Kadın	58	Emekli
ART5	Artvin	Erkek	24	Geçici işler, çay topluyor.
ART6	Artvin	Erkek	27	Elektrik Teknikeri
ART7	Artvin	Kadın	22	Öğrenci
ART8	Artvin	Erkek	55	Mimar
ART9	Artvin	Erkek	24	Garson
ART10	Artvin	Erkek	43	Esnaf/Tüccar
ART11	Artvin	Erkek	26	İşçi
TUN1	Tunceli	Erkek	40	Belediyede İşçi
TUN2	Tunceli	Erkek	48	Belediye Memur
TUN3	Tunceli	Kadın	38	Öğretmen
TUN4	Tunceli	Kadın	48	Terzi
TUN5	Tunceli	Erkek	67	Emekli
TUN6	Tunceli	Erkek	51	Muhasebeci
TUN7	Tunceli	Erkek	71	Çiftçi
TUNGRP1	Tunceli	Erkek	80	Çiftçi
TUNGRP2	Tunceli	Kadın	71	Çiftçi
TUNGRP3	Tunceli	Erkek	38	İşveren
TUNGRP4	Tunceli	Kadın	32	Çalışmıyor

EK B- YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU

Örnek Olay :
Görüşme No :
Görüşme Tarihi :
Görüşme Yeri :

Adınız:

Cinsiyet: Kadın () Erkek ()

Yaş:

Meslek:

1. Günlük geçiminizi nasıl sağlıyorsunuz?
2. Burada günleriniz nasıl geçiyor? Bana bir gününüzü anlatır mısınız?
3. Burada HES yapılacağını ilk olarak nasıl duydunuz? Nereden ve ne zaman öğrendiniz?
4. HES'in ne olduğunu biliyor muydunuz? Sizi HES'ler konusunda bilgilendiren oldu mu?
5. "HES yapılacak" denildiği zaman ilk olarak neler hissettiniz, neler düşündünüz, ilk tepkileriniz neler oldu?
6. HES'in bu bölgeye ne gibi zararları olabileceğini nasıl öğrendiniz, anlatır mısınız? Sizce buradaki hayatı ve doğayı nasıl etkiledi ve etkileyecek? Zararlarının yanında HES'lerin size hiç mi faydası yok?
7. Çevreye ve insanlara bu kadar zarar veren bir şeyi neden yapmak istiyorlar?
8. HES'e karşı durabilmek için neler yaptınız? (Eylem, panel, protesto, ÇED toplantılarına gitmeme, ÇED toplantılarında şirketi protesto etme, dava açma-hukuki mücadele, işgal vb.)
9. HES protestolarından önce çevreyle ilgili protestolara katıldınız mı?

10. Bulduğunuz yerdeki HES protestosunun başlamasına kimler öncülük etti, mücadeleyi kimler başlattı? HES'ten mağdur olan insanlar mı, demokratik kitle örgütleri mi, sivil toplum örgütleri mi, başkaları mı?
11. HES'e karşı yaptığınız mücadele sonrasında hayatınızda neler değişti?
12. Burada HES protestolarına kadınlar mı yoksa erkekler mi daha çok katılıyor; yoksa hem kadınlar hem de erkekler eşit olarak mı katılıyor? (Cevaba göre; Kadınlar çok katılıyorsa neden? Erkek çok katılıyorsa neden? Eşit olarak katılıyorlarsa neden?)
13. Doğaya ve tabiata dair düşünceleriniz nelerdir? HES protestoları sonrasında doğaya, tabiata bakışınızda herhangi bir değişiklik oldu mu?
14. Buradaki güzel doğayı korumak için HES protestoları öncesinde de özel olarak bir şeyler yaptınız mı?
15. Sizce sadece buradaki HES mi zararlı yoksa tüm HES'ler mi zararlı?

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Nevzat Samet BAYKAL

Doğum Tarihi : 21.11.1981

İletişim Bilgileri : Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi

E-Posta Adresi : samet.baykal@gmail.com ; nsbaykal@ankara.edu.tr

Öğrenim Durumu : Yüksek Lisans

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	Kamu Yönetimi	Ankara Üniversitesi	2000-2005
Yüksek Lisans	Halk Eğitimi	Ankara Üniversitesi	2006-2010

İş Deneyimi :

Unvan	Görev Yeri	Yıl
Araş.Gör.	Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi	2011-halen

Yayınlar

Baykal, N.S. (2018). Suyun Metalaşması, Yerel Yönetimler ve Su Hakkı Mücadelesi. *Emek Araştırma Dergisi (GEAD)*, 9 (14), 119-136.

Baykal, N.S.; Ural, A.; Alica, Z. (Editörler). (2017). *Eleştirel Eğitim Seçkisi* (2. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Baykal, N.S (2017). Marksist Ekoloji: Sistem Karşıtı Siyasal Öğrenme Olanakları, Baykal, N.S.; Ural, A.; Alica, Z. (Editörler). *Eleştirel Eğitim Seçkisi* (2.Baskı), (s.68-86). Ankara: PegemA.

Sayılan, F.; Yıldız, A.; Baykal, N.S. (2017). Yetişkinlerin Temel Eğitimi Bağlamında Yetişkinler İkinci Kademe Eğitimi Programının Bütünsel Bir Değerlendirmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 50 (2), 1-32.

Baykal, N.S.; Ural, A.; Alica, Z. (Editörler). (2014). *Eleştirel Eğitim Seçkisi*. Pegem Akademi: Ankara.

Baykal, N.S (2014). Marksist Ekoloji: Sistem Karşıtı Siyasal Öğrenme Olanakları. Baykal, N.S.; Ural, A.; Alica, Z. (Editörler). *Eleştirel Eğitim Seçkisi*, (s.68-86). Ankara: PegemA.

İnal, K.; Baykal, N.S. (Editörler). (2014). *Kamusal Eğitime Tehdit: Dershaneler*. Ankara: Ayrıntı.

Baykal, N.S. (2013). Efsane Dekan: Anılarıyla Cevat Geray. *Eleştirel Pedagoji Dergisi*. (28), 78.

- Uysal, M.; Yıldız, A., Baykal, N. S., Alica, Z. (Editörler). (2013). III. Uluslararası Eleştirel Eğitim Konferansı Bildiri Özetleri Kitabı. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Baykal, N.S. (2013). Marksist Ekoloji Kuramı: Sistem Karşısı Siyasal Öğrenme Olanakları. Uysal, M.; Yıldız, A., Baykal, N. S., Alica, Z. (Editörler). III. Uluslararası Eleştirel Eğitim Konferansı Bildiri Özetleri Kitabı, (s.23 ve 32). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
- Kurul, N.; Küçüker, E.; Yolcu, H.; Özdemir, T.; Çokluk, Ö.; Baykal, N.S.; Öztürk, H.T. (2013). Kapitalist Sistemde Öğrenme ve Pazar İlişkisi: Metalaştırma, Ölçme, Standartlaştırma, Kurul, N., Öztürk, T., Metinnam, İ. (Derleyenler). Kamusal Eğitim Eleştirel Yazılar, (57-92). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Baykal, N.S. (2011). Yetişkin Eğitiminde Radikal Bir Deneyim: Seçilmiş Örnekler Üzerinden Latin Amerika'da Halkın Eğitimi. *NWSA*, 6 (3), 2363-2389.
- Boz, H.; Baykal, N.S. (2010). Yetişkin Eğitiminde Radikal Bir Deneyim: Seçilmiş Örnekler Üzerinden Latin Amerika'da Halkın Eğitimi. 19. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı Bildiri Özetleri, (s.189-190). PEGEM Akademi, Maya Akademi, NWSA, E-ijer.